

ବିବିଧ ସମାଲୋଚନା

ଶ୍ରୀ ଯାଗତ୍ସର୍ଥା ଦାସ

ବିବିଧ ସମାଲୋଚନା

ଦାଶରଥ ଦାସ

ଅଗ୍ରଦୂତ

କଟକ-୨

ବିବିଧ ସମାଲୋଚନା

ଲେଖକ :

ଶ୍ରୀ ଦାଶରଥୀ ଦାସ

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ ବୀରବର ମହାନ୍ତି

ଅଗ୍ରଦୂତ ପ୍ରକାଶନୀ

ବାଙ୍କୀ ବଜାର, କଟକ-୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ :

ଡିସେମ୍ବର, ୧୯୮୧

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ୍ଟ :

ଶ୍ରୀ ପ୍ରତାପ ପଟ୍ଟନାୟକ

ମୁଦ୍ରାକର :

ସ୍ୱରାଜ ପ୍ରେସ, କଟକ-୧

ମୂଲ୍ୟ : ଷୋଳ ଟଙ୍କା

VIVIDHA SAMALOCANA

Written by :

Sri Dasarathi Das

Published by :

Sri Birabar Mohanty

Agradoot Publication

Year of Publication : 1981

Printers :

Swaraj Press, Cuttack-1

Price : Rupees Sixteen only

[Paper used for printing of this book was made available
by Government of Orissa at concessional rate]

ପ୍ରାକ୍‌କଥନ

‘ବିହସ ସମାଲୋଚନା’ ଲେଖକର ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ସଂକଳନ ।
ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ‘ସ୍ଵଳାର’ ଓ ‘ସମାବେଶ’ ଆଦି
ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଅବକାଶରେ ଲେଖକ
ସେହିସବୁ ସଂପାଦକଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛି ।

ମୁଦ୍ରଣ ସୂଚି ହାତରୁ ସଂକଳନଟିକୁ ରକ୍ଷା କରି ହୋଇନାହିଁ ।
କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ସୂଚି ପୁଣି ଅମାର୍ଜନୀୟ ହୋଇ ଉଠିଛି ।
ସେଥିଲଗି ଶେଷକୁ ଶୁଦ୍ଧି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯୋଡ଼ିବାକୁ ହେଲା । ସୁଧା ପାଠକବର୍ଗ
ସୂଚି କେତୋଟିକୁ ସଂଶୋଧନ କରିନେବେ ବୋଲି ଆଶା ।

—ଲେଖକ

ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର

ମହାଶୟେଷୁ

ଅନୁକ୍ରମ

୧ । ଭାରତଭାଗ୍ୟବିଧାତା	୧
୨ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା	୯
୩ । ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଡଃ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନ୍ତି	୨୯
୪ । ଓଡ଼ିଆ ଭ୍ରମଣସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଫେସର ଶ୍ରୀଧରଙ୍କ ଭୂମିକା	୪୧
୫ । ଶୃଙ୍ଗାର ଚେତ୍ କବିଃ	୫୫
୬ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନଙ୍ଗ ଓ ଅନଙ୍ଗରାଜ	୭୦
୭ । କବିଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ	୮୭
୮ । ବର୍ଷାର କବି ନନ୍ଦକିଶୋର	୧୦୧
୯ । ଏକାଙ୍କିକା	୧୧୧
୧୦ । ଚନ୍ଦନଦ୍ବାର କୂଳେ କୂଳେ	୧୨୩
୧୧ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ରତ୍ନସାଧନା : କସନ୍ତ	୧୩୭
୧୨ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ	୧୪୯
୧୩ । ଜୀବନ ଓ ଜଗତ : ଆଇନ ସ୍ଥାପନ	୧୬୫
୧୪ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ	୧୭୭
୧୫ । ଦୁଇଟି ଉପନ୍ୟାସ	
୧) ଶତାବ୍ଦୀର ନବିକେତା	୧୮୨
୨) ଚୂଢ଼ାୟ ପଦ	୧୮୯

ଲେଖକଙ୍କର ପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥ :

କାବ୍ୟସମ୍ବାଦ

ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟକଳାସା : ଚିନ୍ତକଳ୍ପ

ସାହିତ୍ୟ ସନ୍ଧାନ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟକାବ୍ୟବିଭା

ମୃତ୍ୟୁଲେଖରେ ଉତ୍ତୁ ସପ୍ତମ

ଭାରତଭାଗ୍ୟବିଧାତା

ଯେ କୌଣସି ଦେଶର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକ । ମନ୍ତ୍ର ପରି ତାର ଶକ୍ତି ଉକୃତ ନୁହେଁ, ସଂସ୍କାରଗତ । ସ୍ୱଦେଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଓ ବିଦେଶର ହେୟତ୍ତା ଘେନି ପ୍ରତ୍ୟେକ ମଣିଷର ଅନ୍ତରରେ ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି, ତାହାରି ଉପରେ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ଶକ୍ତି ଓ ସାର୍ଥକତା ପ୍ରାୟ ନିର୍ଭର କରୁଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଦେଶପ୍ରେମ ଓ ବିଦେଶ ବିରୋଧ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ମହିମା ବଢ଼ାଏ । ଶାନ୍ତି ଓ ସନ୍ତୋଷ କାଳରେ ତାର ଶକ୍ତି ନିସ୍ତେଜ ଥାଏ, ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ିଯାଏ । ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ବେଳେ ବେଳେ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ପାରେ । ମାତ୍ର ଦୁର୍ବଳ, ପରାଧୀନ ଓ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସହୀନ ଜାତି ପକ୍ଷରେ ତାହା ପରମ ପୂଜନୀୟ ଓ ପବିତ୍ର । ଦେଶମାତେ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଅଛି । ସଙ୍ଗୀତ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନେକ ଦେଶର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଅତି ନିମ୍ନ ସ୍ତରର । କିନ୍ତୁ ଭାରତବର୍ଷର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ‘ଜନଗଣମନ’ ଯେପରିକା ବ୍ୟଗ୍ରୁଣ ସମୃଦ୍ଧ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଏକ ଉଚ୍ଚକୋଟିର ସଙ୍ଗୀତ । ସମଗ୍ର କବିତାଟି ଘେନି ଯେ କୌଣସି ଦେଶ, କାଳ, ଭାଷା ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରିପାରେ । ସଙ୍ଗୀତଟିର ରଚନାକାଳ ୧୯୧୧ । ତେବେ ଆଜି ବି ତାହା ପୁରୁଣା ହୋଇନାହିଁ । ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଏହି ସଙ୍ଗୀତଟିର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଓ ନିତ୍ୟସାମୟିକତା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତାରେ କେବେ ମ୍ଳାନ ହେବାର

...ous countries we
...eciation and congratula-
...hich was considered by experts
...uperior to most of the National
...hich they have heard. (Hindustan
...ugust 26, 1948) । କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତର ମିଳନ-
...ମର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତଟି ପବନ ଓ ସୁନ୍ଦର । ଅନେକ ଜାପାନୀ
...କରୁ ଆମର ଜାତୀୟ ମଙ୍ଗଳ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ
...ରତନ । ଯେଉଁ କର୍ମାନୁମାନେ ନିଜର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଖି
...ସାର ବିଶ୍ୱରେ ଗର୍ବ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ‘ଜନଗଣମନ’ ଗ୍ରାମରେ
...କିଛିଟା ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଆମ ଜାତୀୟ
...ସଙ୍ଗୀତଟି ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ରୀ ନୁହେଁ; ଦେଶପ୍ରେମ ଓ ବିଦେଶ ବିଦ୍ୱେଷରୁ ତାର
...ଜନ୍ମ ନୁହେଁ । ତାହା ସୁଗପତ ମାନବପ୍ରେମ ଓ ଶିଶୁରକ୍ତିର ଏକ
...ଚମତ୍କାର କବିତା ମଧ୍ୟ ।

ତେବେ ଆମ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ଭାରତ ଭାଗ୍ୟବିଧାତା କିଏ ?
ଏବେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଖୋଜୁଛନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହି ଆଲୋଚନାର ରଚନା । ସେହିନ ୧୯୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ
ଡିସେମ୍ବର ୧୨ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରରେ ସମ୍ରାଟ ପଞ୍ଚମଜର୍ଜ ବଙ୍ଗ
ବିଭାଗର ଅବସାନ ଘୋଷଣା କରନ୍ତି । ସେହି ଘୋଷଣାରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ
ହୋଇ ଆସନ୍ନ କଲିକତା କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନର ସଭ୍ୟମଣ୍ଡଳରୁ ସମ୍ରାଟ
ଦମ୍ଭିତକୁ ଆନ୍ତରାତ୍ମ୍ୟ ଜ୍ଞାପନ କରିବାକୁ କେତେକ ରଜଭକ୍ତ କଂଗ୍ରେସ-
ନେତା ସ୍ଥିର କରି ବସିଲେ । ସମ୍ରାଟ ଦମ୍ଭିତ ମଧ୍ୟ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନ
ପରେ ପରେ କଲିକତା ଆସୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ଜ୍ଞାପନ
କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶସ୍ତ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା । ତେଣୁ କଂଗ୍ରେସର
ଅନ୍ୟତମ ନେତା ଶ୍ରୀ ଆଶୁତୋଷ ଚୌଧୁରୀ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରସ୍ଥ

ହେଲେ ଓ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଗାନ କରାଯିବା ଲାଗି ଏକ ପ୍ରଶସ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ଏପରି ଅନୁରୋଧ ସେଦିନ ଥିଲା ଏକ ପ୍ରର୍ଣ୍ଣ ଆଦାତ । କାରଣ କବିଙ୍କ ରାଜନୈତିକ ଆଦର୍ଶ ଏପରି ଆନୁଗତ୍ୟକୁ କେବେ ସମର୍ଥନ କରେନାହିଁ । ସେହି ଆଦାତର ପ୍ରତିଫଳାରୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଲା “ଜନଗଣମନ ଅଧିନାୟକ” ସଙ୍ଗୀତ । କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନେ ବୁଝିଲେ ଏପରି ସଙ୍ଗୀତରେ ରାଜ-ସମ୍ବନ୍ଧ ନା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସମ୍ରାଟ ବା କାହିଁକି ହେବେ ଚିର ସାରଥୀ ? କି ଦୁଃଖରେ ବା ସେ ହେବେ ପୁଣି ସ୍ୱେଦମୟୀ ମାତା ? ସଙ୍ଗୀତଟିରୁ ଏହିସବୁ ସମ୍ବୋଧନର ଅର୍ଥ ବୁଝିଥିଲେ ପଞ୍ଚମଜର୍ଜ ବଡ଼ ଆତ୍ମୀୟତା ହୋଇଥାନ୍ତେ ! ତେଣୁ ଏହି ସଙ୍ଗୀତଟିକୁ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନର ଅନ୍ୟତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାଧୀନ ସଙ୍ଗୀତରୂପେ ୧୯୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଡିସେମ୍ବର ୨୬ ତାରିଖରେ ଅଧିବେଶନର ୨ୟ ଦିନ ବ୍ୟବହାର କରା ଯାଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଦିନ ‘ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍’ ଓ ତୃତୀୟ ଦିନ ‘ଗାନ୍ଧୀ ଆଜି ହିନ୍ଦୁ ହିନ୍ଦୀ’ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରା ଯାଇଥିଲା । ଅଧିବେଶନର ସଭାମଣ୍ଡପରୁ ଦେଶବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ ଦାସ ‘ଜନଗଣମନ’ ସଙ୍ଗୀତଟିକୁ ‘Song of the victory of India’ ବୋଲି ଅଭିନନ୍ଦିତ କରିଥିଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସଙ୍ଗୀତଟି ଜାତିଚିତ୍ତର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରେମନ ରୂପେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇ ଆସିଛି ।

୧୯୩୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ନିର୍ବାଚନର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା । କବି ରଘୁନାଥ ‘ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍’ର ପ୍ରଥମାଂଶଟିକୁ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ‘ଜନଗଣମନ ଅଧିନାୟକ’ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଥମାଂଶଟିର ସପକ୍ଷରେ ଅନୁକୂଳ ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସୁଭାଷ ବୋଷ ମଧ୍ୟ ଆଜାଦ ହିନ୍ଦ ବାହିନୀର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ରୂପେ ‘ଜନଗଣମନ’ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେଲେ । ପୁଣି ସେତେବେଳେ ୧୯୪୭ ଅଗଷ୍ଟ ୧୫ ପରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତବର୍ଷର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ନିର୍ବାଚନ କଥା ଉଠିଲା, ସେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ଜାତି ‘ଜନଗଣମନ’ ପ୍ରତି ସତ୍ତ୍ୱେ ହୋଇ ଚାହିଁଲା । ସଙ୍ଗୀତଟି ମଧ୍ୟ ଏକାଧିକ ଲୋକାନ୍ତରଣ ଅନୁବାଦ ମାଧ୍ୟମରେ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ପାଇ ଯାଉଥାଏ ।

୧୯୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜାତିସଙ୍ଘରେ ‘ଜନଗଣମନ’ ଭାରତର ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ୧୯୪୮-ରେ ଜୁନ୍ ମାସରେ ଭାରତୀୟ ଗଣ-ପରିଷଦ ‘ବନ୍ଦେ ମାତରମ୍’ ଓ ‘ଜନଗଣମନ’ ସଙ୍ଗୀତ ଦୁଇଟିକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାରତବର୍ଷର ଯୁଗ୍ମ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେଲେ । ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଆମ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତର ପବିତ୍ର ଇତିହାସ ।

ରାଜ ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନ କରିବାକୁ ଅନୁରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ରାଗାନ୍ତନାଥ ଏ ଯେଉଁ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କଲେ, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜ ଆନୁଗତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଭାରତ ଭାଗ୍ୟବିଧା ଅର୍ଥରେ ସମ୍ରାଟ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜଙ୍କୁ ବୁଝିଗଲେ ଓ ସଙ୍ଗୀତଟିକୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଜୟଗାନ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ଦେଲେ । ଏପରି ବିରୁଦ୍ଧବିମୁଖତା କବିଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିଥିଲା । ସେ ଖଣ୍ଡିଏ ପସରେ ଏପରି ସନ୍ଦେହର ପତିବାଦ କରିବାକୁ ଆତ୍ମଅବମାନନା ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତି,

“ଶାଶ୍ୱତ ମାନବ-ଇତିହାସର ଯୁଗଯୁଗ ଧାବତ ପଥକଦେର ଚର ସାରଥୀ ବଳେ ଆମି ଚତୁର୍ଥ ବା ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜର ଫୁବ କରତେ ପାରି, ଏ ରକମ ଅପରିମିତ ମୂତକ ଆମାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ଯିଏ ସନ୍ଦେହ କରତେ ପାରେନ, ତାଁଦେର ଉତ୍ତର ଦେଉଁୟା ଆତ୍ମାବମାନନା ।” (ଶ୍ରୀମତୀ ସୁଧାରାଣୀ ଦେବଙ୍କୁ ଲିଖିତ ପସ—ମୁଦ୍ରାଣ—୧୩୫୪ ଫାଲ୍‌ଗୁନ) । ତେଣୁ ଏହି ସଙ୍ଗୀତର ମର୍ମାର୍ଥ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେଉଁସବୁ ଅପସ୍ତବ୍ଧର ହୋଇଛି, ସେସବୁର ପ୍ରତିବାଦ କବି କରି ନାହାନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତଟିର ରଚନା ଉପଲକ୍ଷ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବିଙ୍କର ସ୍ପଷ୍ଟୋକ୍ତି ଆମକୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହମୋଚନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିବ । ସେ ଶ୍ରୀ ପୁଲିନବିହାରୀ ସେନଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ ପସରେ ଲେଖିଥିଲେ, “ରାଜ ସରକାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାବାନ ଆମର କୋନୋ ବରୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଜୟଗାନ ରଚନାର ଜନ୍ମେ ଆମାକେ ବିଶେଷ କରେ ଅନୁରୋଧ ଜାନିୟେ ଛିଲେନ ଶୂନ୍ୟ ବିସ୍ମୃତ ହସ୍ତେ ଛିଲୁମ୍, ଏହି ବିସ୍ମୟର ସଙ୍ଗେ ମନେ ଉତ୍ତପ୍ତେରୁ ଓ ସଞ୍ଚାର ହସ୍ତେଛୁ । ତାରଇ ପ୍ରବଲ ପ୍ରତିହ୍ୱାର ଧାକ୍‌କାୟ ଆମି ଜନଗଣମନ ଅଧିନାୟକ ଗାନେ ସେଇ ଭାରତ ଭାଗ୍ୟବିଧାର ଜୟ

ଯୋଷଣା କରେଛି, ପତନ-ଅଭ୍ୟୁଦୟ-ବର୍ତ୍ତମାନ ପନ୍ଥାୟୁ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧାବତ
 ଯାତ୍ରୀଦେବ ଯିନି ଚର ସାରଥୀ, ଯିନି ଜନଗଣେର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ, ପଥ
 ପରିଚ୍ଛେଦକ, ସେଇ ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତରେ ମାନବ ଭାଗ୍ୟରଥ ଚାଲୁକ ଯେ
 ପଞ୍ଚମ ବା ଷଷ୍ଠ ବା କୋନୋ ଜର୍ଜର କୋନୋ ହମେଇ ହତେ ପାରେନ
 ନା । ସେ କଥା ରାଜଭକ୍ତ ବରୁଣ ଅନୁଭବ କରେ ଛୁଲେନ୍ । କେନନା
 ତା'ର ଭକ୍ତି ଯତର ପ୍ରବଳ ଥାନ୍, ବୁଦ୍ଧିର ଅଭାବ ଛୁଲନା ।”
 (ବିଚିତ୍ରା—୧୩୪୪ ସାଲ ପୋଷ) ପ୍ରକୃତରେ ସେହିନ ରାଜଭକ୍ତ
 କଂଗ୍ରେସ ନେତାମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ସେମାନେ ରାଜ-
 ପ୍ରଶସ୍ତି ଚରଣା ଅନ୍ୟତ୍ର ଖୋଜିଲେ । କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଯେଉଁ
 ରାଜବନ୍ଦନା ଗାନ କରାଯାଇ ଥିଲା ତାକୁ ହିନ୍ଦି ଭାଷାରେ ଲେଖିଥିଲେ
 ଶ୍ରୀ ରାମଭୁଜ ଦତ୍ତ ଚୌଧୁରୀ । ତାହାର ପ୍ରଥମ ପଦଟି ହେଉଛି,

“ଯୁଗ ଜୀବ ମେର ବାଦଶା, ଚନ୍ଦ୍ର ବିଶରାଜ ସବାୟା ।”

ଏହିସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ଜନଗଣମନ ଅଧିନାୟକ’ର ଭାଗ୍ୟବିଧାତାଙ୍କ
 ସହିତ ସମ୍ପାଟି ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜର ସବୁ ମିଥ୍ୟା ସମ୍ପର୍କ ଗୁଡ଼ିକକୁ ହେବ
 ତେବେ କିଏ ସେ ଭାଗ୍ୟବିଧାତା ?

ଭକ୍ତିମିଶ୍ର ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ସଙ୍ଗୀତଟିର ମୂଳ ପ୍ରେରଣା । ତେଣୁ
 ସଙ୍ଗୀତଟି ଏକା ଧାରରେ ଜନମା ଜନ୍ମଭୂମିର ଗୌରବଗାନ ଓ ଈଶ୍ବର
 ବନ୍ଦନା । ତେଣୁ ଆମର ଏହି ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ହିଁ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷ
 ଭାରତୀୟ ଧର୍ମସଙ୍ଗୀତ । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ସଙ୍ଗୀତର ମର୍ମାର୍ଥ ଠିକ୍
 ବୁଝିଥିଲେ । ସେ ଏହାକୁ ଯୁଗପତ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ
 ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି (ହରିଜନ—୧୯୪୭ ମେ ୧୯) ପ୍ରଥମେ
 ସଙ୍ଗୀତଟି ଧର୍ମସଙ୍ଗୀତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ପରେ ତାକୁ କବି
 ‘ସୁବେଶ’ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେଶ ‘ଦେଶ ନନ୍ଦିତ କରି’
 ଓ ‘ହେ ମୋର ଗଉଁ’ କବିତା ଦୁଇଟିର ପୁରୋଭାଗରେ ‘ଜନଗଣମନ’
 ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତିମିଶ୍ର ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ମହିମା ଦେଇ ପ୍ରଚ୍ଛେଦିତ ରହିଛି ।

ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷ ‘ଗୋରା’ ଉପନ୍ୟାସର ଆନନ୍ଦ-ମୟୀଙ୍କ ପରି ଉଦାର ଓ ମହନୀୟା । ଗୋରା ଆନନ୍ଦମୟୀଙ୍କୁ କହିଛି, “ତୋମାର ଜାତ ନେଇ, ବରୁଣ ନେଇ, ଦୃଶା ନେଇ—ଶୁଧୁ ତୁମି କଲ୍ୟାଣେର ପ୍ରତିମା । ତୁମିଇ ଆମାର ଭାରତବର୍ଷ ।” ଜନଗଣମନର ସମସାମୟିକ ରଚନାଗୁଡ଼ିକରେ ଭାରତବର୍ଷର ଏପରି ଉଦାରରୂପ କବି ସର୍ବସ୍ୱ ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାଦର୍ଶର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତଟିର ସମୁଦ୍ୱଳ ଶ୍ରୀ ଦେଖି ହେବ । ଭାରତକୁ ଯେଉଁ ସ୍ୱର୍ଗଭୂମିରେ ଜାଗତ ଦେଖିବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ବସୁଧାକୁ ଖଣ୍ଡି ସୁଦ୍ଧା କରି ରଖିଦୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି, “ଭାରତବର୍ଷେ ମାନବେର ଇତିହାସ ଏକଟି ବିଶେଷ ସାର୍ଥକତାର ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଗ୍ରହ କରିବେ, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାକେ ଏକଟି ଅମୃତ ଆକାର ଦାନ କରିପାରିବ । ତାହାକେ ସମସ୍ତ ମାନବେର ସାମଗ୍ରୀ କରିପାରିବ । ତୁଲିବେ—ଇହା ଅପେକ୍ଷା କୋନୋ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଭିପ୍ରାୟ ଭାରତବର୍ଷେର ଇତିହାସେ ନାହିଁ ।” (ସମାଜ, ପୃଷ୍ଠା ୭ ପୃଷ୍ଠା ୧୩୧୫) ଏହିସବୁ ଚିନ୍ତା ଓ ଉପଲବ୍ଧିରେ ‘ଜାତି, ଧର୍ମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଭାରତୀୟ ଜନଗଣର ଐକ୍ୟବିଧାନର ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କ ‘ଭାରତଗର୍ଥ’ କବିତାଟିରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପ ଦେଇଛି । ‘ସବାର ପରଶେ ପରିସକର ଖର୍ଚ୍ଚମରେ’ ସେ ଭାରତବର୍ଷର ଭୂମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତ ଗର୍ଥରେ ଯେଉଁ ନାନା ଜାତି ଓ ନାନା ଶକ୍ତିର ସମାଗମ ଘଟିଛି, ସେହି ସମସ୍ତଙ୍କର ସମ୍ମିଳିତ ଐକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଭାରତଇତିହାସର ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ଦେବ । ତେଣୁ ‘ଉଦାର ଛନ୍ଦେ ପରମାନନ୍ଦେ’ କବି ସେଠାରେ ଯାହାର ବନ୍ଦନା କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ସେହି ହେଉଛନ୍ତି ବସୁଧା ଜନଗଣ ଐକ୍ୟବିଧାନକୁ ଭାରତଭାଗ୍ୟବିଧାନ । ଗୋରା ଉପନ୍ୟାସରେ ଠିକ୍ ସେହି କଥା । ପରେଣ ବାବୁଙ୍କୁ ଗୋରା କହିଛି, “ଆଜି ଆମି ଭାରତବର୍ଷୀୟ । ଆମାର ମଧ୍ୟେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ କୋନ୍ ସମାଜେର କୋନ୍ ବିଶ୍ୱେଧ ନେଇ । ଆଜି ଏଇ ଭାରତବର୍ଷେର ସକଳ ଜାତିଇ ଆମାର ଜାତି, ସକଳେର ଅନ୍ନ ଆମାର ଅନ୍ନ ।” ପୁଣି ସେ ପରେଣବାବୁଙ୍କ ପାଖରେ ଭକ୍ଷା କରିଛି, “ଆପନି ଆମାକେ ଆଜି ସେଇ ଦେବତାର ମନ୍ତ୍ର ଦିନ୍,

“ଆମାଦେର ଯାହାକିଛୁ ଆଛେ ସମସ୍ତର ପଣ କରିୟା ଭୁମାର ପଥେ
 ନିଶିଲ ମାନବେର ବିଜୟ ଯାହାୟ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭୟେ ଯୋଗ ଦିତେ
 ପାରି । ଜୟ ହେ ଜୟ ଜୟ ହେ ଜୟ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ମାନବ ଭାଗ୍ୟବିଧାତା”
 (ଚତୁର୍ବୋଧୀ ପଦିକା ୧୩୧୮ ଫାଲ୍‌ଗୁନ) କବି ମାନସର
 ସମସାମୟିକ ଚନ୍ଦ୍ରା ଚେତନାରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଜଣାଯାଏ, ଧର୍ମର ବୃହତ୍ତର
 ଭୂମିକାରେ ଯିଏ ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ବା ମାନବ ଭାଗ୍ୟବିଧାତା, ଦେଶପ୍ରୀତିର
 ପଟଭୂମିରେ ସେହି ହିଁ ହେଉଛନ୍ତି ଭାରତଭାଗ୍ୟବିଧାତା । ତାଙ୍କର
 ଶୁଭାଶିଷ ଧାରାରେ ଭାରତର ଜାଗରଣ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟି ନବ ରାଗ ରଞ୍ଜିତ
 ହୋଇ ଉଠିବ ବୋଲି କବି ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରଖିଛନ୍ତି,

ଦିନି ପ୍ରଭାତଲ ଉଦିଲ ନବ ରବି ପୂର୍ବ ଉଦୟଗିରି ଭାଲେ
 ଗାତେ ବିହଳମ ପୁଣ୍ୟ ସମୀରଣ ନବ ଜୀବନ ରସ ତାଳେ
 ତବ କରୁଣା ରାଗେ—ନିଦ୍ରା ତ ଭାରତ ଜାଗେ

ତବ ଚରଣେ ନିତି ମାଥା

ଜୟ ଜୟ ଜୟ ହେ ଜୟ ରାଜେଶ୍ୱର ଭାରତ ଭାଗ୍ୟବିଧାତା
 ଜୟ ହେ ଜୟ ହେ ଜୟ ହେ ଜୟ ଜୟ ଜୟ ଜୟ ହେ ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା

ଯଥାର୍ଥ କବି ମାତ୍ରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସାଧକ । ତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ସହିତ ସତ୍ୟ, ଆନନ୍ଦ ଓ କଳାଗର ସହଜ ସମ୍ବନ୍ଧ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ । ତେଣୁ କବିତା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ମୁଗ୍ଧ ବନ୍ଦାପନା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯୁଗ ବଦଳେ । ନୂଆ କାବ୍ୟ ଚେତନା (Sensibility) ନୂଆ ଭାଷାଭଙ୍ଗୀରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ମାତ୍ର କବିତା ତା'ର ନିଜସ୍ବ ଛନ୍ଦ ଓ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସଂଯମଶୃଙ୍ଖଳା କେବେ ଛାଡ଼େ ନାହିଁ କି ନାନ୍ଦନିକ ସୃଜନଶୀଳତାର ସ୍ବଭାବମି ଲଙ୍ଘନ କରେ ନାହିଁ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ କବିତାର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ହୁଏ କବିତା ହୋଇ ଉଠିବା, ଯେମିତି ଫୁଲର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଫୁଲ ହୋଇ ଫୁଟିବା । ଆମ ଈଶୋପ-ନିଷଦର ‘କରମିମାଂସା ପରିଭ୍ରୂଃସ୍ବପ୍ନସ୍ବପ୍ନଃ’ ଶ୍ଳୋକାଂଶଟିରେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ କବିତ୍ବ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା କୁହାଯାଇଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଯେକୌଣସି ଯୁଗର ଭଲ କବିଙ୍କ କବିତ୍ବ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ବ ପାଇଁ ସମସ୍ତବେ ସୂଚ୍ୟ ଓ ସାର୍ଥକ । କବିଙ୍କ କବିତ୍ବ ଓ ପ୍ରଭୁତ୍ବ ବାହାଦର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ବାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ଆନନ୍ଦ କବିତାର ନିଜସ୍ବ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ ସୁଷ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ସଦା ସୁଚିହ୍ନିତ ରୂପରେ ନିଜକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଦିଏ । କବିଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ

କାବ୍ୟ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ତରୁମି । କବିଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁଷମାମୟ ଯେଉଁ
 ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକଳ୍ପନା ଥାଏ, ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ତାହା ସାର୍ଥକ ହୋଇ ଉଠେ
 ଓ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସାର୍ଥକ କରେ । ତେଣୁ ସେ କୌଣସି ଅସୁନ୍ଦର ଓ ଅମଙ୍ଗଳ
 ବିଷୟକୁ ଘେନି ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର କରିବା ଲେଖିବୁଏ । ଏହି ସମାଜନ
 କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱଟି ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈତଥ୍ୟ
 ହୋଇନାହିଁ । ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରାଯାଏ ଯେ,
 ସେମାନେ ଆଧୁଗ୍ରସ୍ତ—ସେମାନଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ, କଳ୍ପନାଶକ୍ତି ଓ
 ଅନୁଭବ କ୍ଷମତା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ । କେବଳ କବିତାରେ ଜଗତର ଖଣ୍ଡିତ
 ବିଷୟ ଅବସନ୍ନ ରୂପଟି ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି, ଜୀବନର ଅଶୁଭ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
 ଗାଢ଼ି ଦିଗଟି ବେଶି ଧରା ପଡ଼ିଛି, ଜାଳନର୍ଜନ ମୃତ୍ୟୁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରାପୀ
 ଉପାବହତା ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ ରହିଛି । ପ୍ରକୃତର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କାହିଁ ? କାହିଁ ବା
 ଜୀବନର ସରସ-ସୁନ୍ଦର କୌତୁକ କି ରୂପରଙ୍ଗ ? କ୍ଳାନ୍ତ, ନୈରାଶ୍ୟ
 ଓ ବିଷଣ୍ଣତାର ଗ୍ରସ୍ତରେ କବିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ଅବଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ ।
 ଏପରି ଅଭିଯୋଗ ସର୍ବାଂଶରେ ସତ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-
 ନୁହେଁ ଓ ନାୟନିକ ସୃଜନଶୀଳତା ଭଲ କରିବା ରଚନା ସୁନ୍ଦର ହେବ
 କିପରି ? କୁହେ ତତା ମଃ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦିଗ । ଆଧୁନିକ କବିଏ
 ଜୀବନ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସଚେତନ ଥିବାରୁ କୁହେ ତତାର ସନ୍ଦେଶ
 ଶ୍ରେଣୁଛନ୍ତି । ପ୍ରାଣରେ ଅଶକ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭୂତି ପୋଷିଥିବାରୁ ଜଗତ ଓ
 ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଗାଢ଼ିତାକୁ ଶ୍ରେଣୁଛନ୍ତି । ଆଧୁନିକ କବିତାର
 ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ସବୁବେଳେ ଅଭିବାସିତ ନୁହେଁ । ତା'ର ଭବାନୀ
 ପଥ ଅଛି । ତର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟମୟା ବିଚିତ୍ର ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତି ଓ ତା'ର ପ୍ରତିଛବି
 ବିଚିତ୍ରବର୍ଣ୍ଣା ନାଶକୁ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଫାନ୍ତି ଅନୁରାଗ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ
 କରା ଯାଇଛି ।

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭୂତି ମାତ୍ରେ ଆନନ୍ଦମୟ । ଯାହା ଆନନ୍ଦ ଦିଏ,
 ତାହାକୁ ହିଁ ମନ ସୁନ୍ଦର ବୋଲି କହିଥାଏ । ତେଣୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମନରେ
 ନ ଥାଏ କି ବସ୍ତୁରେ ନ ଥାଏ; ଥାଏ ମନ ଓ ବସ୍ତୁର ସମ୍ବନ୍ଧିତ
 ସନ୍ତୋଷ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭୂତିରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନ ଯେପରି ବସ୍ତୁଗତ ହୋଇ

ଯାଏ, ଠିକ୍ ସେପରି ଦୁଃଖବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ମନୋଗତ ହୋଇ ଉଠେ । ସେଥି-
ପାଇଁ କବି କହନ୍ତି, “ମୋ ପ୍ରାଣ ଶୂନ୍ୟ ହେଲା ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରାଣେ,
ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରାଣ ଉଚ୍ଛ୍ଵସିତ ମୋ ପରିଣେ ।” ଯୌଦର୍ଯ୍ୟ ଏକାଧାରରେ
ଯୁଗପତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ବସ୍ତୁଗତ । ସାହିତ୍ୟରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ
ବସ୍ତୁର ସାହିତ୍ୟ-ସାଧନ ଘଟିଥାଏ । କବି-ମନ ବସ୍ତୁ ମାଧ୍ୟମରେ ସେପରି
ନିଜକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ, ଠିକ୍ ସେପରି ସେହି ବସ୍ତୁର ପ୍ରାକୃତିକ ରୂପକୁ
ନିଜ ପ୍ରାଣର ମାଧ୍ୟମରେ ନିଷିକ୍ତ କରି ତାହା ସହିତ ମନର ମିଳନ
ପଥକୁ ସଫଳ କରିଦିଏ । ତେଣୁ କବିତାରେ ଯୌଦର୍ଯ୍ୟାନ୍ତରୁତ ସହିତ
ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଯୌଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କବି ନିଜର
ଯୌଦର୍ଯ୍ୟବ୍ୟାପ୍ତି କଦ୍ଦନା ବଳରେ ଏ ପ୍ରକୃତ ଯୌଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ପଟ୍ଟ-
ଭୂମିରେ କାବ୍ୟର ଯୌଦର୍ଯ୍ୟାଲୋକ ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି । ଆଧୁନିକ କବି
ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନୁହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଗତାଗତକ ଯୁଦ୍ଧର ଅସୁନ୍ଦର ଓ ମଙ୍ଗଳ
ଅମଙ୍ଗଳ ବିଚାରବୋଧକୁ ମାନ ନାହିଁ । ବରଂ ଫୁଟି କବିକୁଳ ପରିତ୍ୟକ୍ତ
ଅଶୁଭ, ଅନୁଦାର ଓ ଅସୁନ୍ଦର ପ୍ରାକୃତିକ ତଥା ମାନବିକ ପରିବେଶକୁ
ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅଧିକ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଆଧୁନିକ କବିତାର
ଯୌଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଅମଙ୍ଗଳବୋଧରୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନୁହେଁ । ଯେଉଁମାନେ
ବୋଦେଲେନ୍ଦ୍‌ରଙ୍କ ‘Hymne à la Beaute’ ଓ ରିଲ୍‌କେଙ୍କ
“Die Ersle Elegie” ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଆଧୁନିକ
କବିତାର ଯୌଦର୍ଯ୍ୟ ଚେତନାରେ କୁଣ୍ଡଳା, ନୃଶଂସତା ଓ ଅଶୁଭ
ବିଷୟର ସ୍ଥାନ ଅଛି । ଜର୍ମାନ କବି ରିଲ୍‌କେ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବୋକ୍ତ
କବିତାରେ କହନ୍ତି, The beautiful is nothing but the
beginning of the terrible, which we are just able to
endure and we admire it so because it serenely
disdains to destroy us. Each and every angel is
terrible * ଜଗତ ଓ ଜୀବନର ଅଶୁଭ, କବର୍ଯ୍ୟ, ଶୂନ୍ୟ ଓ ଅନୁଦାର

* ଅନୁବାଦ—Gregor Sebba The Poem Itself -- Edited by
Stanley Burnshaw.

ଦିଗଟି ପ୍ରତି ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଅନୁରାଗ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଏ ଆଧୁନିକ-କବିତାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି, “an overwhelming consciousness of evil” ସକଳ ଅଶୁଭର ପ୍ରସ୍ଥା ଶୟତାନ ହିଁ ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କର ଉପାସ୍ୟ, ଏଠାରେ କବି ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ବେହେରାଙ୍କ ‘ଶୟତାନପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପୁଅ’ କବିତା ସ୍ମରଣୀୟ । ବିଚିତ୍ର କାବ୍ୟପ୍ରସ୍ଥା ସେହି ଶୟତାନର ଶୁଭ୍ର-ଅଶୁଭ୍ର, ମଙ୍ଗଳ-ଅମଙ୍ଗଳ, ସତ୍ୟ-ଅସତ୍ୟ ତଥା ରୂପ-ବିରୂପ ଆଦି ସକଳ ସ୍ୱାପ୍ନକୁ ଏକତ୍ରିତ କରି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାଏ ତା’ର ଗଣାର ଚନ୍ଦ୍ରୀ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କିନ୍ତୁ ଆଧୁନିକ କବିଏ ସତ୍ୟ, ଶୁଭ୍ର ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ଶୟତାନ ତାଙ୍କର ଶୁଣାନବୁଝି ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଶିବ । ଅଧିକାଂଶ ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କର ସତ୍ୟ, ଶୁଭ୍ର ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଅଶୁଭ୍ର ଓ କଦର୍ଯ୍ୟର ନିର୍ଭୀକ ସାଧନା କରି ପାରନ୍ତି । ଅଧିକନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥ ପରି ଭୁଲ୍ଲ ଉପାଦାନରେ ଯେବେ ଅନ୍ତର ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ାଯାଇ ପାରୁଛି, ତେବେ ସେମାନେ ନିଜର ନାୟନିକ ସୃଜନଶୀଳତା ବଳରେ ଅଶୁଭ୍ର ଅସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁକୁ ଘେନି ସୁନ୍ଦର କବିତା ରଚନା କରି ନ ପାରିବେ କାହିଁକି ?

କାଳ ଦିଗରୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରାପ୍ତିର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓ ଭାବ ଦିଗରୁ ରୋମାଞ୍ଚିକ୍ ଭାବାଳୁତା ତଥା ଉଚ୍ଚ ମାର୍କିସ୍ଟ୍ ସମାଜମନସ୍କତା ପ୍ରଭବରୁ ମୁକ୍ତ ଓଡ଼ିଆ କବିତାହିଁ ଆଧୁନିକ କବିତା । ଏହି ଆଧୁନିକ କବିତା ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୀତିକବିତା ବା ଲିରିକ୍ । ଏଥିରେ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗୀତିକବିତାର ଚରିତ୍ର ଖୋଜିଲେ ଯେ କେହି ନିରାଶ ହେବେ । ସ୍ୱଭାବ କବିତ୍ୱ ବା ସ୍ୱତଃସ୍ପୃର୍ତ୍ତତା ଆଉ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଆଧୁନିକ ଗୀତିକବିତା ଆଉ ଉଦଗ୍ର ହୃଦୟାବେଗର ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇ ରହିନାହିଁ, ହୋଇଛି ଶାନ୍ତ ମନନର ଆଟ୍ । ତା’ର କ୍ଷୁଦ୍ର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ନାଟକ ଓ ମହାକାବ୍ୟର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ବିଶାଳତା ଆଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ଆଧୁନିକ କବି । ପ୍ରେମ, ଭଗବତ୍ ଭକ୍ତି ଓ ପ୍ରକୃତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସାଦି କେତେକ ଶରଣତ ଓ ଚରନ୍ତନ ହୃଦୟାବେଗ ମଧ୍ୟରେ ତାହା ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହି

ନାହିଁ, ଜୀବନର ତୁଚ୍ଛାବୁତୁଚ୍ଛ ଆନନ୍ଦ ବେଦନାକୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛି । ନାଟକର ନାୟକଙ୍କ ଦୁଃଖ, ମହାକାବ୍ୟର ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ବିଶାଳତା ତଥା ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରାତ୍ୟହିକତା ସେଥିରେ ଏକାଧାରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ପର୍କ ତାହା ରାଧାନାଥଙ୍କ ଯୁଗରୁ ଗୁଡ଼ିଛି । ଏବେ ଗଦ୍ୟରୂପ ପ୍ରଚଳନ କରି ଓ କାବ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟତାକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇ ତାହା ଅନେକଦିନ ନିଜର ଐତିହ୍ୟକୁ ନିଜେ ଗ୍ରାସିଛି । ଅଭୁତ ଚିନ୍ତାକଳ୍ପ, ବିଚିତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଅନଭ୍ୟସ୍ତ ପ୍ରଜ୍ଞାକ ବ୍ୟବହାର କରି ତାହା ମଧ୍ୟ ନିଜର ପୂର୍ବତନ ପ୍ରାଞ୍ଜଳତା ଓ ଅନାୟାସ ବୋଧ୍ୟତାକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇଛି । ଏହି ଆଧୁନିକ କବିତା ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର ଇଂରାଜୀ ତଥା କର୍ଣ୍ଣିନେଶ୍ନାଲ କବିତା ଦ୍ୱାରା ବର୍ଦ୍ଧିତ ଶ୍ରମଶାଳରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ତା'ର କାବ୍ୟଚେତନା ନିଃସଙ୍ଗତୀ, ମୋହଭଙ୍ଗ, ନୈରାଶ୍ୟବିଷାଦ, ସ୍ୱପ୍ନସୂଚକ, ବିଚ୍ଛିନ୍ନତା-ବୋଧ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଙ୍ଗୁତା ଓ ନାୟକ ଶୁଷ୍କତା ଦ୍ୱାରା ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛି । ଏହି କାବ୍ୟଚେତନା କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମଲୀନ ସେକେଣ୍ଡ-ହାଣ୍ଡ 'ନୁହେଁ' । ବର୍ଣ୍ଣ ଶତାବ୍ଦୀର ସୁଶିକ୍ଷିତ ଅନୁଭୂତିପ୍ରବଣ ଓଡ଼ିଆ କବି ବିଶ୍ୱ-ବ୍ୟାପୀ ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟ ସଭ୍ୟତାର ଯନ୍ତ୍ରଣା ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ପ୍ରଥମ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧୋତ୍ତର ଇଉରୋପର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ସହିତ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିପରର ଭାରତବର୍ଷର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ସାମ୍ୟ ଦେଖିଲେ ଆମ ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କ ଜୀବନବୋଧକୁ କୃତ୍ରିମ ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରି ହେବ ନାହିଁ । କ୍ଳାନ୍ତନୈରାଶ୍ୟ, ସ୍ୱପ୍ନସୂଚକ, ମୋହଭଙ୍ଗ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଙ୍ଗୁତା ଆମ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟାନୁହେଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ପଶ୍ଚିମ ଇଉରୋପକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଆଜିର ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା ଗଢ଼ି ଉଠି ନାହିଁକି ? ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କବିତା ସହିତ ହୃଦ୍ୟତା ସ୍ଥାପନ କରିବା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ଅପରାଧ ହୋଇ ନ ପାରେ । ବିଶ୍ୱର ନୂଆ ଚିନ୍ତା ଓ ମନନ ସହିତ ସଚଳ ଯୋଗାଯୋଗ ରକ୍ଷା କରିବା ବରଂ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟ ସଭ୍ୟତାର ସଙ୍କଟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ନାହିଁ କି କୁହ୍ନିତ ଓ କଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ

କରିନାହିଁ । ଫଳରେ ତା'ର ସୁଗତବାଧ ଓ ଜୀବନାନୁଭୂତିରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରିସର ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ନିଶ୍ଚୟ । ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ନିଃସଙ୍ଗତା, ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାବୋଧ ଓ ଅନିର୍ବାଚ୍ୟବିଷାଦ ସହିତ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସହାବସ୍ଥାନ ଅସମ୍ଭବ କଥା ନୁହେଁ କି ? କିନ୍ତୁ ଆମ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟଚେତନା ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ନିଃସଙ୍ଗତା ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାବୋଧକୁ ପ୍ରଶ୍ନସ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରାଣର ଉପଲବ୍ଧି-ସ୍ତରରେ କେବେ ଜୀବନ ସଂସ୍କୃତି (Involvement) ଓ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତା (Commitment) କୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ଆମର କୌଣସି କବି ମଧ୍ୟ ଜୀବନ ଓ ଜଗତଠାରୁ ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନନ୍ତର୍ଭାମନେ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଜିର ବିଜ୍ଞାନସମୃଦ୍ଧ, ଗଣତନ୍ତ୍ର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାପ୍ରାପ୍ତି ସମବାୟ ସହଯୋଗମୂଳକ ଉଦ୍ୟମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କେହି ଅନୁଭୂତିପ୍ରବଣ କବି କ'ଣ କେବେ ଜଗତ ଓ ଜୀବନଠାରୁ ନିଜକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ପାରନ୍ତି ? ତେଣୁ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତା ଓ ମଣିଷ ଜୀବନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରବେଶ ପଥ ହରାଇ ନାହିଁ । ସେଥିରେ କବିଙ୍କ ଅଚରିତାର୍ଥ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ଶୋଭା ଓ ବେଦନା ଯେ କେହି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ନାହିଁ ବୋଲି କହି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଇତିହାସରେ ଆଧୁନିକ କବିତାର ଠିକ୍ ଫୁଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଧ୍ୟାୟଟି ହେଉଛି ପ୍ରଗତିଚେତନାର ଅଧ୍ୟାୟ । ପ୍ରଗତି-ଚେତନା ମାର୍କସିଷ୍ଟ ପ୍ରେରଣାସମ୍ଭୂତ ସାମାଜିକ ବାସ୍ତବବାଦର ଚେତନା । ତାହା ସମାଜଜୀବନକୁ ଘେନି କବିତା ଲେଖିଛି । ମୂଲିଆର ଆଖିନେଇ କେବଳ ପୀଡ଼ିତ ମଣିଷର ଛବି ଦେଖିଛି ଓ ବୁଝିଆ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ସାମାଜିକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଖୋଜିଛି । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯେ ସ୍ୱପ୍ନ-କଳାଶମୟ ସେ ସମ୍ଭାବ ତାହା ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ତେଣୁ କବିତାରେ ପ୍ରେମ, ଫୁଲ, ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟ, ଚକୋରବୃତକଙ୍କ କଥା ଶୁଣାଯାଇ ନାହିଁ କି ମଣିକୁଟ୍ଟି ମ, କୁଞ୍ଜକୁଟୀର ଓ ଝରଣାକୂଳର ସମ୍ଭାବ ମିଳିନାହିଁ; ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଛି କଞ୍ଚା ବା ପରି ଆଁ କରିଥିବା କାଦୁଅ ମାଟିର ରସ୍ତା, ଷ୍ଟେସିୟାର ପରି କାଶୁଥିବା ବାତାସ ଓ ଚମିନି ଧୂଆଁରେ ହାଇମାରୁଥିବା କାରଖାନା

କଥା । ଯେଉଁ କୌଣସିମନ୍ତର ଗାନ୍ଧାର ଆମେ ରମ୍ୟକଳାର ରୂପ
 ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହେଉ, ସେଠାରେ ପ୍ରଗତି ଚେତନା 'କୌଟିକକାଳ ଭଗ୍ନ-
 ବୁକୁର ଫୁଲ' ହିଁ ଦେଖିଛି । ତାହା ପ୍ରୟୋଜନାତ୍ମକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର
 ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝେ ନାହିଁ । ତେବେ ସେଦିନ ସେହି ପ୍ରଗତିଚେତନାର ଦୃଢ଼
 ପଦକ୍ଷେପ ପାଖେ ପାଖେ କି ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ଓ ଶ୍ରୀରାଧା-
 ମୋହନ ଗଢ଼ନାୟକ କଳ୍ପନା ପ୍ରବଣ ରୋମାଞ୍ଚିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଦେଇ
 ଶାଶ୍ୱତ ସତ୍ୟପ୍ରତି ଅବରଳିତ ବିଶ୍ୱାସ, ବିଶୁଦ୍ଧ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ଓ
 ଅଜାତପୁତ୍ର ପ୍ରେମାନୁଭୂତିକୁ ବଡ଼ ଭଦ୍ରଭାବରେ ଲଳନ କରିଛନ୍ତି ।
 ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟଚେତନା ପ୍ରଗତି ଚେତନା ପରି କୁସ୍ଥିତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ
 ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ସତ୍ୟ ବୋଲି ମାନି ନେଇ ନ ଥିଲେ ହେଁ କିଛି
 ମାନସିଂହ ଓ ଗଢ଼ନାୟକଙ୍କ ଭଦ୍ରଶାଳୀନତା ଓ ସନ୍ତାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା-
 ବିଧାୟକ ଅତୁଟ ରକ୍ଷା କରି ପାରିନାହିଁ । ତାହା କିଛି କମ୍ ବାସ୍ତବବାଦୀ
 ନୁହଁ, ରୋମାଞ୍ଚିକ ନ ହେବା ପାଇଁ ତା'ର ସାଧନା ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ କିଛି
 ନୁହଁ । ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟ-
 ଚେତନା ଯେଉଁଠି ପ୍ରଗତିଚେତନା ପରି ବାସ୍ତବବାଦନାମରେ ଶୁଦ୍ଧିବାୟୁ
 ଗ୍ରସ୍ତ, ସେଠାରେ ତାହା ଜଗତ ଓ ଜୀବନ ବିଷୟରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଆଶ୍ରୟ,
 ଆନନ୍ଦ, ବିସ୍ତାପ କି କୌତୂହଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୋଷଣ କରି ପାରେ ନାହିଁ,
 ପରିବର୍ତ୍ତେ ପେଷଣ କରେ ବିରକ୍ତି, ବିରୂଷା ବିବର୍ମିଷା । ପ୍ରକୃତିର
 ଶ୍ୟାମଳ ପତ୍ର, ଲୀଳାଆକାଶ, ପୁନିଲୁପ୍ତ, ଅସ୍ତ ବିଗନ୍ତର ସଂଧ୍ୟାସ୍ଥୟା,
 ଯୁଦ୍ଧର ସ୍ମାଧୋଳ୍ଲଭ ଉଦ୍ଧତଯୌବନ ଓ ପ୍ରାଣର ପ୍ରେମାବେଗ କେବେ
 ଅବସ୍ତବ ନୁହନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏସବୁ ଅନେକମିଆଧୁନିକ କାବ୍ୟଚେତନା
 ପାଇଁ ବଡ଼ ରୋମାଞ୍ଚିକ ବ୍ୟାପାର । ତେଣୁ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ
 ନଗରର ଲୁକିତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରେ ସାଇରେନ୍‌ର ବିଷାକ୍ତ ଚିତ୍କାର, ବିବର୍ଣ୍ଣ ଜନ୍ମ,
 କୋଇଲା ରୁଲର ଧୂଆଁ, ଚଇତ୍ରର ଶୀର୍ଷଦେହ, ଗୋଲ ଗୋଲ ଆଖିର
 କୋରଡ଼ ଇତ୍ୟାଦି । ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କବିଙ୍କ କଳ୍ପନାପ୍ରବଣ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର
 ଅସ୍ତବ ସ୍ୱରୂପ ନାହିଁ, ସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କର କାଉଁଶର-ରୋମାଞ୍ଚିକ ହେବାର
 ଉଦ୍ୟମ । ରୋମାଞ୍ଚିକ କବି ପ୍ରେମ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର କବି । ତେଣୁ
 କାଉଁଶର-ରୋମାଞ୍ଚିକମାନେ ହେବେ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ଚିକ୍ଚିତାର କବି ।

ରୋମାଣିକ୍ ହେବା ଅମର୍ଯ୍ୟାଦାର କଥା ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଓପାଡ଼ି ଓପାଡ଼ି, କଲେରିଜ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଐତିହାସିକ୍ ରୋମାଣିକ୍ ଆନ୍ଦୋଳନର କାବ୍ୟାଦର୍ଶ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ହେଁ ବିଶ୍ୱର କୌଣସି ଆଧୁନିକ କବି ସନାତନ ରୋମାଣିକ୍ କଳ୍ପନାକୁ କେବେ ପରିହାର କରି ନାହାନ୍ତି । ରୋମାଣିକ୍ କଳ୍ପନା ସବୁକାଳେ ଭଲ କବିଙ୍କର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଚିତ୍ରବୃତ୍ତି । ରୋମାଣିକ୍ ନ ହୋଇ କବି ହୋଇ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଥଚ ରୋମାଣିକ୍ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଉପାୟ କରି ଆମ ଆଧୁନିକ କବିଏ ଅନେକସଂ ବାସ୍ତବବାଦର ମୁଖା ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି । ଫଳରେ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ଜଗତ ଓ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଉଦ୍ଭଟ ଅବସ୍ଥାସ ଓ କୁସ୍ଥା ସମୁଦ୍ୟତ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଅସଥା କୁସ୍ଥିତତାର ପରିସର ବଢ଼ିଛି । ମାତ୍ର ସେହିଠି କବି ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କ ବାସ୍ତବବାଦ ଓ ରୋମାଣିକତା ଧରିହରାହା ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି, କବିତାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ହିଲୋଳିତ ଉଲ୍ଲାସ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ରହିନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ରୋମାଣିକ୍ କଳ୍ପନା ବିନା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି ଅସମ୍ଭବ । କାରଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କେବେ ବାସ୍ତବ ନୁହେଁ । ଗୋଲପର ବର୍ଣ୍ଣଗନ୍ଧ ଓଜନ ବାସ୍ତବ ନିଶ୍ଚୟ । ମାତ୍ର ତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନାମଧାରୀ ଅଲୌକିକ ଗୁଣଟି କେବେ ବାସ୍ତବ ନୁହେଁ । ବ୍ୟାବହାରିକ ତଥା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋଲପର ବାସ୍ତବତା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ରୂପଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଧ୍ୟାନଦୃଷ୍ଟିରେ ତାର ବାସ୍ତବ ସତ୍ତା କାହିଁ ? ପ୍ରକୃତରେ ଫୁଲଟି ରୂପଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଧ୍ୟାନ-ଦୃଷ୍ଟିରେ ବାସ୍ତବ ସତ୍ତାର ବୃନ୍ତରୁ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଖସି ପଡ଼ିଥାଏ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧାତ୍ମକ ଆନନ୍ଦ କୋଳକୁ । ସେଠାରେ ତାହା ବାସ୍ତବ ବନ୍ଦନମୁକ୍ତ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ-ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । ତେଣୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବାସ୍ତବ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଅବାସ୍ତବ ନୁହେଁ । ରୋମାଣିକ୍ ନ ହୋଇ କେହି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସାଧକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ରୋମାଣିକ୍ କଳ୍ପନା ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟର ଚେନ୍ଦ୍ରନ ଧାର । ତାହା ଆମ ବ୍ୟାସ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କାବ୍ୟକୁ ଯେପରି ଅଭିଷିକ୍ତ କରିଥିଲା, ଠିକ୍ ସେପରି ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଛି ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କ କବିତାକୁ । ସେହି ରୋମାଣିସିକନ୍ସର ଦାବୀରୁ ଆଧୁନିକ କବିତା ଜୀବନ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ରହି ପାରିନାହିଁ ।

ଆଧୁନିକ କବିତା ପ୍ରଥମେ କବି ଟି: ଏସ୍ ଏଲିୟଟ୍‌ଙ୍କ “ପୋଡ଼ା ଭୂଇଁ”ରୁ ଜଗତ ଓ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିର ଦୃଶ୍ୟ ଉଠିଛି । ଯୁଦ୍ଧର କ୍ଳାନ୍ତନୈରାଶ୍ୟ ଓ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ଚପଟ୍ୟାୟ ଦେଇ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ତାହା ପାଇଁ ବିବର୍ଣ୍ଣ ଧୂଳିର ଏକ ରୁଦ୍ଧଶ୍ୱାସ ମରୁ-ପ୍ରଦେଶରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦଙ୍କ ‘କାଳପୁରୁଷ’ ଓ କବି ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ ‘ମୃତ୍ୟୁନାଚ’ କବିତାରେ ସେହି ମରୁ-ପ୍ରଦେଶକୁ ଯେ କେହି ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଥାଆନ୍ତି । ‘କାଳପୁରୁଷ’ ଅଭିଜ୍ଞତା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବ୍ୟ:

“ନିଃଶବ୍ଦ ଏ ବାଲିତର ବାଲି ଆଉ ବାଲି
ବିକଳ ଘାସ ଓ ବାଲି ପଥସ୍ଥାନ ବିକଳ ପୃଥିବୀ
ଉପରେ ନିଃସ୍ତେଜ ଶବ୍ଦ ପଥସ୍ଥାନ ବିକଳ ଆକାଶ
ବିକଳ ବାଲି ଓ ଘାସ ଶେଷସ୍ଥାନ ଶେଷ ଆଉ ଶେଷ

ନିସ୍ତବ୍ଧ ଧୂଳିର ପ୍ରବ୍ୟ ବାଲି ପୁଣି ବାଲି ଓ ଆକାଶ ।”

ଶୂନ୍ୟତା, ନୈରାଶ୍ୟ ଓ ଅବସନ୍ନତାର ନିଶ୍ଚଳ ସଂବ୍ୟାପକତାକୁ କଠିନ ଦମ୍ଭଭୂତ ରୂପ ଦେଉଛି ଜୀବନ ଓ ଜଗତର ଏହି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମରୁ-ପ୍ରଦେଶ । ସିଧାରେ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାଗୀ ଭାବରେ ଅପମୃତ୍ୟୁ ଦେଖି ବିଶୁଦ୍ଧ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନାର ଓ ଅନାବଳ ପ୍ରେମସ୍ମୃତାର । କବି ଏ ଆଉ କେଉଁଠି ପ୍ରେମ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କି ପୃଷ୍ଠିତା ଭେଟିନାହାନ୍ତି । ଯନ୍ତ୍ରପୁରର କୁଶାଳ ଓ ଅଧର୍ମତ ଯୋଗୁ ତାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଅସୁସ୍ଥ, ଅସୁଖୀ ଓ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାରେ ଏଣେ ଏଲିୟଟ୍‌ଙ୍କ ପୋଡ଼ା ଭୂଇଁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାସୀ ଭୟାବହତା ସହିତ ଅସ୍ତ୍ରଭାଗ୍ୟ ଦର୍ଶନର ଦୁଃସହ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାବୋଧ, ଅର୍ଥହୀନତା ଓ ଜୀବନବିତୃଷ୍ଣା ହାତ ମିଳାଇଛି । ଅନ୍ଧାରୁ ବଳ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷରେ କବିଙ୍କ କାନରେ ବାଜୁଛି, “you cannot go home again” । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶନ ପାଖକୁ ଆସି ପୁଣି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ଆବିଷ୍କାର ସବୁ । ତେଣୁ ସୁସ୍ଥ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରବଣ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନାମୟ କବିତା ବିଶୁ ସହିତ ପୂର୍ବର ପବନ ସମ୍ପର୍କ ଅଚ୍ଛିନ୍ନ ରଖି ପାରିନାହିଁ । କବି ନିଃସଙ୍ଗ ଅସ୍ତ୍ରଭାର ନିର୍ମମ ଯନ୍ତ୍ରଣା ହେଉଛି, ଜୀବନରେ ଶୂନ୍ୟତା,

ବିରକ୍ତି, ବିତୃଷ୍ଣା ଓ ଅର୍ଥହୀନତାକୁ ଲେଖିଛନ୍ତି । ତେବେ ସୁଖର କଥା ଯେ ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବନର ଦୁଃସ୍ଥିତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ହେଁ ତାହା ନିକଟରେ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ଉତ୍ତରଣର ଅବିରତ ଅପରାଜେୟ ଚେଷ୍ଟା । ମଧ୍ୟରେ ବରଂ ଶ୍ରେୟବୋଧକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସମୁଦ୍ୟତ ରଖନ୍ତି । ତେଣୁ ଆମ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ କ୍ଳାନ୍ତି ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଚେତନା ଯେପରି ସତ୍ୟ, ଠିକ୍ ସେପରି ତହିଁରୁ ଉତ୍ତରଣର ଆଶ୍ରୟ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । ଆମ କବିମଣି ଏହି ଶ୍ୱାସରୁଦ୍ଧର ଯୁଗର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷମ୍ୟ କ୍ଳାନ୍ତିବିତୃଷ୍ଣା ଓ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାବୋଧ ହାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାକୁ ସମାଜ, ସଂସାର ଓ ପ୍ରକୃତି କୋଳକୁ ଫେରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ପ୍ରେମ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆତ୍ମସୂଚନା ମଧ୍ୟରେ ନିଃସଙ୍ଗ ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଅବସାଦ ଭୁଲିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଅସ୍ତିତ୍ୱବାଦୀ ଦର୍ଶନକୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ତା'ର କଠିନ ନୈରାଶ୍ୟକୁ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ପୋଡ଼ା ଭୂଇଁରେ ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ପ୍ରେମ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅନୁସନ୍ଧାନ ଅବ୍ୟାହତ ରଖି ପାରୁଛି ।

କବିତାରେ ନାଶ, ପ୍ରକୃତି ଓ ମାନବହୃଦୟ ହେଉଛନ୍ତି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନାର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ । ଆଧୁନିକ କବିତାର ଧ୍ୟେୟ କିନ୍ତୁ ନାଶ ନୁହେଁ କି ପ୍ରକୃତି ନୁହେଁ, ଧ୍ୟେୟ ତା'ର ଆଧୁନିକ ମଣିଷ-ଜୀବନର ଶୂନ୍ୟତା, ବିତୃଷ୍ଣା, ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୱ, ମୋହଭଙ୍ଗ ଓ ଆତ୍ମଜ୍ଞାପା । ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ତେଣୁ ସେଥିରେ ନାଶ ଓ ପ୍ରକୃତିର ପରିସୀମା ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ମାନବହୃଦୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୁ କବିଙ୍କ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ବିଷାଦବେଦନା (emotional sadness) ଭିନ୍ନ ଆଉ ବିଶେଷ କିଛି ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ପ୍ରେମଭକ୍ତି, ସ୍ନେହଶ୍ରଦ୍ଧା, ବାସ୍ତବ୍ୟବନ୍ଧନ ଓ ଶୋକସମ୍ବେଦନାର ରୋମାଞ୍ଚିକ୍ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ପ୍ରବରଳ ବିଷୟ । ଆଜି ମାନବହୃଦୟର ଆନ୍ତର୍ଗାତ୍ରୀ ଦୁର୍ଲଭ ବିଷୟ ନୁହେଁ କି ? ଧନମାନ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟସାର୍ଥକତାଭାବ ଦୃଢ଼ତା ଆଜି ପ୍ରେମ ଓ ବରତାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝେ କି ? ବେଦନାକୁ ଜୀବନର ବଡ଼ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରେ କି ? କବିଙ୍କୁ ତେଣୁ ମାନବବିଦ୍ୱେଷୀ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ବିଶ୍ୱର ପ୍ରଥମ ଆଧୁନିକ କବି ବୋଡଲେୟାର ତେଣୁ କହିଛନ୍ତି “most of the

humanity was created for the whip"—ଅଧିକାଂଶ ମଣିଷ ଜେବନ କଳାଦାତାଯୋଗ୍ୟ । ମଣିଷର ଦୃଢ଼ତା କାହିଁ ଯେ, ଆଧୁନିକ କବିଏ ଦୃଢ଼ତା ଯୋଦ୍ଧାତା ଯେନ କବିତା ଲେଖିବେ ? ଆମକୁ ତେଣୁ ନାଶ ଓ ପ୍ରକୃତିର ମଙ୍ଗଳର ମୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ କବିତାର ଯୋଦ୍ଧାତାତେଜନା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ହେବ । ନାଶ ଓ ପ୍ରକୃତି ପୁଣି ଅନେକଦିନ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମାତ୍ର । ସେଥିରେ ଜହ୍ନରାତି, ଚଂପାଫୁଲ, ସାହାଡ଼ାସୁନ୍ଦରୀ, ନୟାସମୁଦ୍ର, ସାପ-ବେଙ୍ଗମେରୁ ହଂସସାରସ ଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ସାଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି, ସାଧନମାତ୍ର; ପ୍ରଜ୍ଞାକରୁପେ ବ୍ୟବହୃତ ।

କିନ୍ତୁ ନାଶ ଥିଲା ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ପ୍ରଧାନ ଉପାଦାନ । ନବ ଯୁବଜୀବ ପ୍ରଜନନ ସୁସମାବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ବେଶ୍ ରସାଳ । ଏପରିକି କବି ମାନସିଂହଙ୍କ କବିତାରେ ରୂପସୀ ନାଶର ଭୂମିକା କିଛି କମ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ନାଶ ଓ ପ୍ରେମ ପୁଣି ନିତ୍ୟଯୁକ୍ତ । ଅଧିକାଂଶ ଓଡ଼ିଆ ଗୀତିକବିତା ପ୍ରେମସୂତା ଓ ମାନସୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହିଁ ଉଦ୍ଧୃତ ରହିଛି । ଆଧୁନିକ କବିତା କିନ୍ତୁ ନାଶରୂପସୁତ ଗାନ କରେ ନାହିଁ କି ନାଶ ପ୍ରେମ ଯେନ ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଉଠେ ନାହିଁ । ଶସ୍ତ୍ରା ଗଳ୍ପଉପନ୍ୟାସ ଭିନ୍ନ ଆଜି ସାହିତ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରେମ ଓ ଯୌବନ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଶାବକାଳ୍ପନର ବୃକ୍ଷର ଯେନ ନାଶ ଆଜି ରସାଳ; ତା'ର ରହସ୍ୟ ନାହିଁ କି ବନ୍ଧୁସୁ ନାହିଁ, ନାହିଁ ମଧ୍ୟ ଆନନ୍ଦ, ନାହିଁ ବି ଚରିତ୍ରସୁସମା କି ପ୍ରେମମନ୍ତ୍ରମା । ଶରୀରବଦ୍ୟା ଓ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରସାଦରୁ ଆଧୁନିକ କବିଏ ନାଶର ଦେହମନର ନୂତନ ନିରବରଣ ନିରବରଣ ରୂପ ଜାଣନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଯେ ଯେ ସବୁ ଜାଣନ୍ତି—ପ୍ରେମର ଛଳନା କପଟତାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ସେ ଜାଣନ୍ତି । ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ନାଶ ତେଣୁ ପ୍ରେମର ପ୍ରତିମା ରାଧା ନୁହେଁ କି ପବିତ୍ର ମ୍ୟାଡ଼ୋନା ନୁହେଁ, ସେ ବଡ଼ ରୁଗ୍‌ଶା ଓ ଅସଂଜ୍ଞା । ଆଧୁନିକ କବିତା ନାଶକୁ କାହିଁ ବିଶେଷ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଆସନ ଦେଇନାହିଁ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ କବିଏ ଅତୁଳମାୟ ଯୌଦ୍ଧର୍ଯ୍ୟ ଓ ବୃତ୍ତବ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମାରେ ହେମାକ୍ଷିକ୍ ପ୍ରେମାଦର୍ଶ ଦେଇ ପ୍ରେମସୂତା ପ୍ରତିମା ରଚନା

କରିଥାନ୍ତି ଓ ଶିଳ୍ପୀମୂଲ୍ୟ ଚିତ୍ରିବୋଧ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରେମ ନିଜେ ନିଜର ପ୍ରାଣରସରେ ରଚନା କରିଥାଏ ନିଜର ପାତ୍ରକୁ । ଆଜିର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା, ବେକାର ସମସ୍ୟା, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ସହରର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ପରିସର ପ୍ରେମର ଶାସ୍ତ୍ରତା ଓ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସକୁ ଅର୍ଥହୀନ କରି ଦେଇଛି । ଆଧୁନିକ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ନବାନୁରାଗର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ, ଉଦ୍‌ବେଗ ଓ ଉଦ୍‌ବେଳତା କାହିଁ ଯେ, ସେ ପ୍ରେମର ପ୍ରତିମା ଗଢ଼ିବେ ! ଶରୀରସଂସ୍ପର୍ଶ ନାଶ ଆଜି କାମକୁପଟିଏ ମାତ୍ର । ଆଧୁନିକ କବିତାର ପ୍ରାପ୍ତେଷ୍ଟାତା ପିତୃସ୍ମରଣ ବୋଧହୁଏ ଯୁଗଠାରୁ ଆଧୁନିକ କବି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ନାଶ ପ୍ରତି ଏହି ମନୋରାଜ୍ୟ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି, ନାଶ ସ୍ୱଧାର ଅନ୍ଧ, ତୃଷ୍ଣାର ଜଳ ଓ ସୌନଦର୍ଯ୍ୟର ତୃପ୍ତି ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ରୁହେଁ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ନାଶ ଥିଲା ଦିନେ କାବ୍ୟର ଚରନ୍ତନ ବସ୍ତୁ ଓ ରହସ୍ୟ, ସେ ଆଜି ଦୃଶ୍ୟ । ବୋଧହୁଏ ଆଜି କବି ରଖିଛନ୍ତି, "woman, that vile slave, proud and stupid, seriously adoring herself and loving herself without disgust" (the voyage) ତା'ର ପ୍ରେମ ଦେହ ଓ ଶରୀର । ପ୍ରେମକୁ ଏଠି ସେକ୍ସ ଅର୍ଥରେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟନାୟକ ପ୍ରେମକୁ ଶରୀର ବୋଲି ଜାଣିଥିବାରୁ ନିର୍ମାତୃ ଭାବରେ ନାଶକୁ ଉପଶ୍ରେଣ କରିବା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ହିଁ ପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ନାଶପ୍ରେମ ଉତ୍ତେଜିତ କରେ ଅବଶ୍ୟ, କିନ୍ତୁ କାହାକୁ ଉତ୍ତପ୍ରାଣିତ କରି ପାରେ ନାହିଁ । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାଶ ଥିଲା ପଦ୍ମନା ପଦ୍ମଗନ୍ଧା । କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ନାଶକୁ ପଦ୍ମନା ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି । ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ପଦ୍ମନା-ସୂର୍ଯ୍ୟସତ୍ତ୍ୱା ନୁହେଁ କି ତଳ ତଳ ପ୍ରେମର ପ୍ରତିମା ନୁହେଁ; ସେ ପଙ୍କଜ ଜାତ ବୋଲି ପଦ୍ମନା । (ପଦ୍ମନା) । କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦଙ୍କ କାବ୍ୟନାୟକ 'କାଳସୁରୁଷ'ର "ସାଧବ ଯୁବକ-ମାନେ ଅତି ପ୍ରମୋଦରେ" ପଟ୍ଟକ୍ତିରେ ନାଶକୁ କିଛି କମ୍ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ନାହିଁ । ଆଜି କେଉଁ ନାଶ ପୁଣି ସାଧବ ଯୁବକ ନୁହେଁ ? କବି ରଘୁନାଥ ନାଶସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଧାରଣାକୁ ତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି କରିଥିଲେ ଉଦ୍‌ଗୀରେ, ଯାହାର ନୃତ୍ୟ ଜନରେ ପୁରୁଷର ରକ୍ତ ଆତ୍ମହସ ହୋଇ ନାହିଁ ଉଠିଥାଏ । ଭକ୍ତର

ହୁଏଗୋଟିଏ ରୂପସୀ ନାଶ ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ନଥାଁ ଲାଗିବ, ଅଧାତ୍ମ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧିରେ ଉପନୀତ କରାଏ । ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ନାୟକ ନାଶ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ବାହୁ ବନ୍ଦନରେ ଭିଡ଼ି ଧରି ଭଗବାନଙ୍କୁ ହିଁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଥାଏ । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ନାଶର ଚୂର୍ଣ୍ଣନ ଆଲିଙ୍ଗନଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ବିରକ୍ତିକର ଓ ଗତାନୁଗତକ । ଆଜିର ପ୍ରେମ ଏକ ଅଭ୍ୟାସ ମାତ୍ର । ତା' ପଛରେ ହୃଦୟାବେଗର ସ୍ୱାଦୁତା ନାହିଁ କି ଶାସ୍ତ୍ରତା ନାହିଁ । କବି ରମାକନ୍ତ ରଥଙ୍କ 'ପୂର୍ବ୍ୟାସ୍ତର ଶବ୍ଦ ଶେଷ ନୁହେଁ' କବିତାର କାବ୍ୟ-ନାୟକ ପ୍ରେମର ସେହି ମଧୁସ୍ୱାଦୁ ଅବସାଦକର ଚିତ୍ର ଦେଖିଛି, ତାଙ୍କ 'କନକପ୍ରତିମା ଗୋରା ଶିଖର ଚଞ୍ଚଳ !' - "ଆଲିଙ୍ଗନ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବିରକ୍ତିମାନଙ୍କ/ଠଣ ଠଣ ଶବ୍ଦ ସାତପୁରୁଷି ଆଲିଙ୍ଗ ।" ଜୟନ୍ତ ଉଦାସ । ସେକ୍ସରେ ତା'ର ଆନନ୍ଦ ନାହିଁ କି ଆତ୍ମମାଦ ନାହିଁ, ନାହିଁ ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଓ କଳାଶର ପୂର୍ଣ୍ଣ । ନାଶ ଆଜି 'ଭବା ବେକୁଣ୍ଠପୁର' ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ତେବେ ସେ କୁରୁପା ନୁହେଁ, ସହଓ ଗୁରୁଣା, ତନ୍ମୁ ତା'ର ରେଗମାତ୍ରୀ, ମୁଖ ଗୁଣଦୁଷ୍ଟ, ଆଖି ଗାଡ଼ି ଗାଡ଼ି, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦୋଦୋପାଞ୍ଚ । ଗୁଡ଼ି ଗୋଲ ଅବଶ୍ୟ; କିନ୍ତୁ କେବେ ସାମଲ ଭୂଧର ନୁହେଁ । କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦଙ୍କ କାବ୍ୟ-ନାୟକ ତା' ଦେହରେ ସୈନେମାର ହାଣ୍ଡିବଲ୍ ଦେଖନ୍ତି । କବି ସର୍ବଦାନନ୍ଦଙ୍କ କାବ୍ୟ-ନାୟକ ତା'ର ଚରିତ୍ରକୁ ନଦୀ ଚିତ୍ରକଳ୍ପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କରୁଛନ୍ତି : "ସେ ଏକ ବିବସ୍ତା ନଦୀ, ଖୋଜିବୁଲ ଶେଷ ଶେଷ ନୁହେଁ ପରିଧି ।" ତା' ପଥରୁ ସିଏ ବଡ଼ । (ନଦୀ) । ପ୍ରେମ ଅପେକ୍ଷା ତା'ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ତା'ପାଖରେ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ । ତେଣୁ ଶାଢ଼ୀ ପାଲଟିଲ ପରି ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ ପ୍ରେମିକ ବଦଳାଏ । 'କାଳପୁରୁଷ'ର କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ତା' ପ୍ରେମର ଶ୍ରୀସ୍ଥାନ କରୁଣ ଅଥଚ ହାସ୍ୟକର ଦିଗଟିକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ନାଶକୁ କି ମାତୃତ୍ୱ ପାଇଁ ସେ ସଖାକୁ ବିସର୍ଜନ ଦିଏ ନାହିଁ, ସଖାକୁ ବିସର୍ଜନ ଦିଏ କେବଳ ବଞ୍ଚିବାପାଇଁ । ବହୁ ବର୍ଷ ପରେ ଯେବେ ସେ ପୁରୁଣା ପ୍ରେମିକକୁ ଦେଖେ "ସଫଳ ମାତୃତ୍ୱ ଓ ଗୃହିଣୀର ରଙ୍ଗ ସୁସଜ୍ଜିତା ସମ୍ପାନ୍ନ ମହିଳା ବାଆଁରେଇ ହୋଇ ନ ଦେଖିଲ ପରି ନ ଚାହିଁଲ ପରି ମୁହଁକୁ ବୁଲାଇ ଦିଏ ।" (ବ୍ରୋପଦାର ଶାଢ଼ୀ—ଦିବ

ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ) । ତେଣୁ କବି ଚନ୍ଦ୍ରାମଣିଙ୍କ କାବ୍ୟନାୟକ ଘୋଷଣା କଲେ
 “ପ୍ରିୟାଠାରୁ ପଶୁ ଏଇ ବଡ଼ ।” (ପଶୁ ଓ ପ୍ରିୟା) ପଶୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରିୟା
 ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ । ତେବେ ଗୁଣିତା ହେବାର ସୁଯୋଗ ଆକାଶ ନାଶକୁ
 ସବୁବେଳେ ମିଳେ ନାହିଁ । ସେ ହୁଏ ନର୍ସ ନ ହେଲେ ମାଷ୍ଟ୍ରାଣୀ କ
 କର୍କ ।

ଆଧୁନିକ କବିତାର କାବ୍ୟନାୟକ ଚିହ୍ନିତତାବୋଧପ୍ରୀତିତ
 ନିଃସଙ୍ଗ । ପ୍ରେମ ତା’ର ଅଚରିତାର୍ଥ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । କବି ରମାକାନ୍ତଙ୍କ
 ‘ଅନନ୍ତ ଶୟନ’ ଓ ‘ରଜାଙ୍କ ରୋମାନ୍ସ’ରେ ସେହି ଅଚରିତାର୍ଥ ପ୍ରେମର
 ମାଧୁର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନ ଚିହ୍ନ ଦୁର୍ଲ୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ପ୍ରେମ
 ନାହିଁ କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ଆଧୁନିକ କବି ଯେଉଁଠି ବାସ୍ତବବାଦ
 ନାମରେ ଶୁଣି ବାସ୍ତବସ୍ତ ନୁହନ୍ତି, ସେଠାରେ ରୋମାନ୍ସିକ୍ ପ୍ରେମ ଓ ଜୀବନ୍ତ
 ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଝରି ଝରି ପଡ଼ିଛି । ନାଶପ୍ରତି ସମୁଦାତ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ
 ଅପସରି ଯାଇଛି, ପରିବର୍ତ୍ତେ ଦେଖା ଦେଇଛି ପୂର୍ବର ବିମୁଗ୍ଧ
 କୌତୁହଳ । ନାଶ ପୁଣି ଭାବଲେଖବାସିନୀ ମାନସୀ-ସୁନ୍ଦରୀ ଭାବରେ
 ପୂର୍ବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଫେରି ପାଇଛି । କବିଏ ସୁନାର, ଚିପକଳ୍ପରେ ପୁଣି
 ତା’ର ପ୍ରସାଧନ ବସ୍ତ୍ର ବସ୍ତ୍ର କରୁଛନ୍ତି । ଦୁଇଟି କଳା ଆଖି ତଳେ
 ତା’ର ‘ମାଲ ସୁର ମାଲ ତେଜ ତାରକାର ଗୁଲ୍’ ଆଉ ଦୁର୍ଲ୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ରହି
 ନାହିଁ । * ଯଥାର୍ଥ ନାଶପ୍ରେମ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ
 ବଡ଼ ଧରଣ ବିଷୟ ହେଲେ ହେଁ ତା’ର ଅସ୍ତିତ୍ବକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି
 ହେବ ନାହିଁ । କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ କାବ୍ୟନାୟକ ବଡ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ
 ନାଶର ସବତ ଆଖି ଓ ରେଶମୀ ଶ୍ଯାସ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛି । କବି
 ବିଶୁଦ୍ଧର କାବ୍ୟନାୟକ ‘ଗୋଟିଏ ଘରେଇ ମୁହଁ ସଙ୍ଗାନରେ’ ଘରୁ
 ବାହାରି ପଡ଼ିଛି । କବିଏ ଗୁଡ଼ିଛନ୍ତି, ବାସ୍ତବତା ଛଡ଼ା ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି
 ହୁଏ ନାହିଁ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ସେହି ବାସ୍ତବକୁ ଅତିବାସ୍ତବରେ ନ ପହଞ୍ଚାଇ
 ପାରିଲେ ଗତ୍ୟନ୍ତର କାହିଁ ? ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବାସ୍ତବକୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ କଳ୍ପନା ଆଣି

* ଦୁଇଟି କଳା ଆଖି— ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ବେହେରା ।

ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦିଏ । ପଞ୍ଚପର୍ଣ୍ଣ ନାଗସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଦାହ୍ୟ ରୂପ ଆକର୍ଷଣକୁ ଆଧୁନିକ କବିତା ଆଉଁ ଅକ୍ଷୟ ହୋଇ ନାହିଁ । କବି ସତ୍ତ୍ୱବାନଙ୍କ ‘ବନ୍ଧନ’ କବି ପାପକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ‘ଡାକବଙ୍ଗଳା’ ଓ କବି ରଞ୍ଜନ କଣୋରଙ୍କ ‘କ୍ୟାପସରେ କବି ଓ ଲଜକୁଳୀ ପୁଲ’ ଆମ ସମକାଳୀନ ସାମାଜିକ ଦେବ । ଆମେ ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ସବୁ କହିଛୁ । ଆଧୁନିକ କବିତା ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ନାହିଁ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳ୍ପଗୁଳରେ ରୂପ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରିଦିଏ ମାତ୍ର ।

(କ) “ତାଙ୍କ ରେଶମୀ ଚମରେ ଏକ କଅଁଳ ପତର ବସିବୁ/
ନୂଆ ପୁଅର କଞ୍ଚାଳିଆ ଭାବ/ଯାହା ଉପରେ ସେହି ଏକୃଷ୍ଟିଆ ଜୁଜୁଳୁଆ
ପୋକଟ/କାଲି ରାତିରେ ଜଳି ଉଠିଥିଲା/ଆଉ ତାଙ୍କ କଦଳୀପତ୍ର
ଶାଢ଼ୀରେ/କି ତନ୍ମୟତା ?/କାଞ୍ଚୁଲିର ବୋତାମ ସବୁ କେମିତି ନଖପରି
ଶୁଭ୍ର, ସତେଜ ଓ ଚକଚକ” (ବନ୍ଧନ)

(ଖ) “ବାଇଶି ବର୍ଷର ଯୌବନ ତୁମର ଟଳମଟଳ/ସବୁଠି ଅଦୃଶ୍ୟ
ବର୍ଷର ବାସ୍ତା/ପାଣି ନ ଥାଇ ପାଣି ହାତୋଳିବାର ଅନୁଭବ .. /ଅଦୃଶ୍ୟ
ଦରପାଚିଲୁ ସ୍ବାଦ /ଅସଂଖ୍ୟ କଦମ୍ବ ମଲ୍ଲୀ ବଉଳ ଚମ୍ପାର ମହକରେ/
ସବୁ ଉତ୍ତର ଭଲ ଶୁଣ ସବୁ ମୃଦୁ ମୃଦୁ ଚଢ଼ଟି ଯାଏ/ରୁଣିଆଡ଼େ....”

(କ୍ୟାପସରେ କବି ଓ ଲଜକୁଳୀ ପୁଲ)

ପ୍ରାଚୀନ କବିତାରେ ପ୍ରେମ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ବଡ଼ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଥିଲେ । ଆଜି ସମ୍ପର୍କ ଛିନ୍ନ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ହେଁ ସମ୍ପର୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବଦଳିଛି । ଆଧୁନିକ କବିତାର ପ୍ରେମ ସରସ ବସନ୍ତ ଋତୁ ଓ ମଧୁର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ରାତିକୁ ବଡ଼ ଅବାନ୍ତର ମନେ କରେ । ତା’ର ପ୍ରିୟ ଋତୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଓ ଯଥୋଚିତ କାଳ ମଧ୍ୟାହ୍ନ । ନୃପଙ୍କ ନାୟିକାକୁ ‘ମଧୁର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ରାତି’ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଏ ନାହିଁ, ବଡ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ତାଙ୍କ କବିତା “ଦେଖ ଦେଖ ଏ ମଧ୍ୟାହ୍ନ କେଡ଼େ ମନୋହର ।” (ରାଣୀ—ଶ୍ରୀ ରମାକାନ୍ତ ରଥ) ସେମାନଙ୍କ ମିଳନରେ ପୁଷ୍ପରଜ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ, “ଦ୍ୱିପ୍ରହର ଧୂଳି ଉଡ଼େ ଖାଲି ଆଉ ଫିଲ୍ଡ ଗ୍ରେ ଧୂଳି ।” (ଅଳକା

ସାଧ୍ୟାଳ—ଶ୍ରୀ ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି ଏହି ସୂତ୍ରରେ ବୁଝିବାକୁ ହୁଏ ଯେ ଆଧୁନିକ କବିତା ପ୍ରକୃତର ଚିନ୍ତନର ଲୋକରୁ ନିର୍ବାସିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତା'ର ନାଶ ଯେପରି ସର୍ବତ୍ର କଳ୍ପନାମୟ ନୁହେଁ, ସେପରି ପ୍ରକୃତ ମଧ୍ୟ ସବୁବେଳେ ଚୈତନ୍ୟମୟ ନୁହେଁ । ପ୍ରକୃତର ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ଆତ୍ମୀୟତା-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଏଲିୟଟଙ୍କ ‘ପ୍ରୁଫକଙ୍କ ପ୍ରେମଗୀତ’ରେ ସେହି ଯେ ରେଗିଟିଏ ପରି ବବର୍ଣ୍ଣ ପାଣ୍ଡୁର ନିଷ୍ଠୁଳ ସନ୍ଧ୍ୟା ନଈ ଆସିଥିଲା, ତାହାର ମାଳିନ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କବିତାରୁ ସହଜରେ ଘୁଞ୍ଚି ନାହିଁ । ଉଭୟ ତା'ର ଜର୍ଣ୍ଣ ଓ ବୃଦ୍ଧତା । ଜହ୍ନ ମଳିନ, ଗୋଧୂଳି ନିହତ । ସବୁକିଛି ରକ୍ତ ଓ ନିଷ୍ଠାଶ୍ରୀ । ସହରରେ ପ୍ରକୃତ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ସହଜ ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସର ଲାବନୀ ବା କାହୁଁ ମିଳିବ ? ଆଧୁନିକ କବିତାର ନବନ ନଗରକେନ୍ଦ୍ରକ, ଶିଳ୍ପନିର୍ଭର ଓ ପ୍ରକୃତବିଚ୍ଛିନ୍ନ । ନଗରର କର୍ମବ୍ୟସ୍ତ, ସମୟନିଷ୍ଠ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିସାଗ ମଣିଷ ଭଲ ଶାବ୍ୟପେୟପୋଷାକ ଆୟୋଜନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଁ ପ୍ରକୃତ-ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତେବେ ବ୍ୟବଧାନ ଯେତେ ବଢ଼ିଛି, ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତି ସତ୍ୟ ମଣିଷର ଆକ୍ରନ୍ତ ସେତେ ଖରାବର ହୋଇ ଉଠିଛି । ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ପ୍ରକୃତସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ନଷ୍ଟ କରି ଚାଲିଛି, ଏଣେ ସତ୍ୟ ମଣିଷ ପ୍ରକୃତକୁ ପାଖରେ ପାଇବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ଘରେ ଘରେ ଫୁଲକୁଣ୍ଡ ଓ କାଗଜ କି ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ୍ ଫୁଲ-ପତ୍ର-ସଜ୍ଜା ଦେଖିଲେ ଏହି ବ୍ୟାକୁଳତାର ଖବର ବୁଝିହୁଏ । ନଗର ସତ୍ୟତାର ଗତିବିଧି କରି ହେଉ ନାହିଁ କି ମଣିଷ ଓ ପ୍ରକୃତ ମଧ୍ୟରେ ମିଳନ ଶୀର୍ଷିଏ ଆଉ ଗଢ଼ି ହେଉ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସତ୍ୟ ମଣିଷର ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମ ଅଚରିତାର୍ଥ ରହୁଛି । ଆଧୁନିକ କବିତାର ଅନ୍ୟତମ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱର ହେଉଛି ଏହି ଅଚରିତାର୍ଥ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ । ତାହା ନଗର-ଚେତନା ସହିତ ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ । ଜୀବନର କେନ୍ଦ୍ର ସହର, ଆଧୁନିକ କବିତା ତେଣୁ ନଗର ଚେତନାକୁ ଅସ୍ଥୀକାର କରିପାରେ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଜୀବନ ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥାଏ କଟକ ସହରରେ । ତେଣୁ କବିତା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଛି କଟକ ପ୍ରତି, ଠିକ୍ ଯେପରି ବୋଉଲେଆର ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ପ୍ୟାରସ୍ ପ୍ରତି । କଟକ କୋଳରେ କୌଣସି କବି ଅବଶ୍ୟ ଜୀବନପୂର୍ଣ୍ଣ

ଆଦରପୂର୍ଣ୍ଣ ମୃଦୁ ଉତ୍ତରର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଥିବାର ଜଣାନାହିଁ । “ବରଂ
 ଚଉପୁରୀ ବଜାରର ଆଲୁଅ ଓ ଠେଲଠେଲ ଗହଳ ଭିତରେ/ଏ ପୃଥିବୀ
 ଜଣାଯାଏ ବରଂ ଶୁନ ଶୁଣିବ କେଉଁ ଏକ ଅନ୍ୟ ଦେଶପରି ।”
 (‘ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସ’—ଶ୍ରୀ ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତି) । ବଡ଼ ଅନାମ୍ବୁ
 ସହର, ବଡ଼ କୃତ୍ରିମ ମଧ୍ୟ । ଉଷା ତା’ର ଆଶାକୁ ପୃଷ୍ଠିତ କରେନାହିଁ
 କି ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରୀତି ଉପୁଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ସହରଟା ଭଲ ନ ଲାଗେ
 ନୁହେଁ, ‘ଭଲ ଲାଗେ, ମାୟା ଜାଗେ’ (‘ଏ ସହରଟା—କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ’)
 ସହରରେ କିନ୍ତୁ ମନର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ମନର ଅବକାଶ ପ୍ରକୃତରେ ।
 ତେଣୁ ସହର-ସନ୍ତାନ ସତ୍ୟ ମଣିଷ ବେଳେ ବେଳେ ଆନନ୍ଦମୟୀ ପଲ୍ଲୀ
 ଓ ପ୍ରାଣମୟୀ ପ୍ରକୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାହାରି ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ପଲ୍ଲୀ ଓ
 ପ୍ରକୃତି ସହିତ ତାଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିକନିକର ସମ୍ବନ୍ଧ ।
 ଯଥା ସମ୍ଭବ ସ୍ଥଳସ୍ଥାୟୀ । ସହର ପ୍ରକାଶରେ ନାଗରିକ ମଣିଷ କୌଣସି
 ପ୍ରକାରେ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସହର-ସତ୍ୟତା
 ସାଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ? କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦଙ୍କ ‘ପିକନିକ୍’ ତଥା କବି
 ଜାନକୀବଲ୍ଲଭଙ୍କ ‘ବଣଭୋଜ’ର କାବ୍ୟନାୟକ ଅଗରିତାର୍ଥ ପ୍ରକୃତିପ୍ରେମର
 ଯନ୍ତ୍ରଣା ବୁଝିଛନ୍ତି । ମାର୍ସ ଗତ୍ୟନ୍ତର ଦେଖିନାହାନ୍ତି । ଟିଣ-ଦୁଧ, ଖୁ,
 ଷ୍ଟୋଭ, ସିଗାରେଟ୍, ଦିଆସିଲି, କ୍ୟାମେରା, ଗ୍ରାମ୍ପୋନ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ପ୍ରକୃତି ସହିତ ନାଗରିକ ମଣିଷର ସମ୍ପର୍କକୁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ହେବାକୁ ସୁଯୋଗ
 ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । କାବ୍ୟନାୟକ ପ୍ରକୃତି କୋଳକୁ ଯାଏ କେବଳ ଫେରି
 ଆସିବାକୁ । ପ୍ରକୃତି-ଭାଣ୍ଡାର ଭିକାରୀ ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ସହରର ମୁଖୀ
 ମଣିଷ ପାଖରେ ସେହି ଅଭିମାନୀର ଅବଗୁଣ୍ଠନ କେବେ ଖୋଲେ ନାହିଁ ।
 ପ୍ରକୃତି-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଅନୁପଲଭ୍ୟ ରହିଯାଏ । କେବଳ ପ୍ରକୃତିକୁ ଘେନି
 ନିମଜ୍ଜି ନ ଗଲେ ତା’ର ସର୍ବତ୍ର ଆନନ୍ଦ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କେବେ ଅଜପ୍ର
 ଧାରରେ ଅଜାତି ହୋଇ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସହରବାସୀର ପ୍ରକୃତିଗତ
 ଚିତ୍ତ କାହିଁ ? ତେବେ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ପ୍ରକୃତି-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ସମ୍ପର୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତି ବୋଲି କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ପ୍ରକୃତିର ସୃଷ୍ଟି
 କବିଉପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁଭୂତି ବଡ଼ ବିରଳ ହେଲେ ହେଁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହେଁ । ଆଧୁନିକ
 କବିତାର ‘ଚମ୍ପକ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା’, ‘ସକାଳର ଜଳି ଜଳି ଶୁଆପକ୍ଷୀ ପୋଷରାଜ

ଶର' (ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ) ଓ 'ଆକାଶରେ କାନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭର ଝୁଲୁଥିବା ଗୋବିନ୍ଦ-
ଦ୍ରବ୍ୟର' (ସୌଭାଗ୍ୟକୁମାର ମିଶ୍ର) ଆଦି ଚିନ୍ତକଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ
ବିଶୁଦ୍ଧ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଭେଦନାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯୁଗର କ୍ଳାନ୍ତି ଓ
ମୃତ୍ୟୁବିଷୟତାକୁ ଅତିଭୂତ କରି ଦେଉଛି । କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ 'ଏକ
ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରାବଣ' ଓ ଶ୍ରୀରାମ ରାଓଙ୍କ 'କାଠଯୋଡ଼ୀ' କବିତାରେ ପ୍ରକୃତ
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପିପାସୁ କଳ୍ପନାପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଦୃଷ୍ଟିର ସିନ୍ଧୁ ଆଲୋକରେ କିଛି
କମ୍ ରମଣୀୟ ହୋଇ ଉଠିନାହିଁ । ଉଦାହରଣାର୍ଥେ ଆମେ
'କାଠଯୋଡ଼ୀ' ର ଛବିଟିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛୁ ।

କାଶଫୁଲ, ଘାସ
କୁମାରର ମୁହଁପରି
ମସୃଣ ଆକାଶ ।
ଧୋବଲ ବାଲିର ଚର
ପାଣି ନାଳକଇଁ
ମୁଠା ମୁଠା ବାଲି ଚଞ୍ଚୁ
ଶୋଇ ରହେ କାଠଯୋଡ଼ୀ ନଈ
କାଠଯୋଡ଼ୀ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଶେ
ଦୂର କେଉଁ ସମୁଦ୍ରର କଥା
ଆଜି ସବୁ ରୂପରୂପ
ବାଲି ଆଉ ବାଲି
ଖାଲି ନୀରବତା ।

କବି ଓଁସର୍ତ୍ତଓଁସର୍ତ୍ତଙ୍କ ପ୍ରକୃତ-ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ହେଉଥିବା
ମନ୍ତବ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଯେ, କେବଳ ପ୍ରକୃତର ମନୋହର ରୂପ ଦେଖିଥିଲେ
ବୋଲି ସେ ପ୍ରକୃତକୁ ଭଲପାଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ମନ୍ତବ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ ।
ଆମ ଉଷ୍ମମଣ୍ଡଳର ଆଧୁନିକ କବି ପ୍ରକୃତର ଯେଉଁ ଉଗ୍ରରୂପ ଦେଖନ୍ତି,
ତାହା ଦେଖିଥିଲେ ଓଁସର୍ତ୍ତଓଁସର୍ତ୍ତଙ୍କ ପ୍ରକୃତପ୍ରେମ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ
ନ ଥାନ୍ତା କି ? ଦୁରନ୍ତ ବାତ୍ୟା ଓ ହିର ବନ୍ୟାର ଭୟଙ୍କର ପ୍ରକୋପ
ଅଙ୍ଗନରେ କେଉଁ କବି ପୁଣି ପ୍ରକୃତକୁ ନିନ୍ଦିତ ଭାବରେ ଭଲପାଇ
ପାରିବେ ? ଏଥିପାଇଁ ହୃଦୟ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ପ୍ରକୃତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ

ପ୍ରତି ସହଜ ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସର ଭାବନା କମିଛି । ସେଥିରେ ତେଣୁ
‘ଏକ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରାସଣ’ ଓ ‘କାଠିଘୋଡ଼ୀ’ ବଡ଼ ବରଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତର କଥା ।

ଆଧୁନିକ କବିତା ପଲ୍ଲୀଶ୍ରୀ ପ୍ରତି ବିମୁଖ ନୁହେଁ, ତେବେ କବି
ନନ୍ଦକଣୋରଙ୍କ ‘ପଲ୍ଲୀଶ୍ରୀ’ ଓ କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ ‘ପଲ୍ଲୀଶ୍ରୀ’ରେ
ପଲ୍ଲୀର ଅନାଡ଼ମ୍ବର ଅକୃତ୍ରିମ ସାରଳ ଓ ଶୁଚିତା ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଆକର୍ଷଣ
ଥିଲା, ତାହା ଆଜି ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । କବି ଗୁରୁପ୍ରସାଦଙ୍କ ‘ସିନ୍ଧୁଆ’ ଓ କବି
ବିନୋଦଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କ ‘ଗ୍ରାମପଥ’ ପଲ୍ଲୀପ୍ରକୃତିଦର୍ଶନର ସତ୍ୟତା ଓ
ରଞ୍ଜିତା ଫେରି ସେହି ବରଳତା ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ଚମତ୍କାର କବିତା ।
ଉଭୟେ ପ୍ରକୃତିଆଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରାମୀଣ ମାଟିର ସ୍ତନ୍ୟରସରେ ବେଶ୍
ପରିପୁଷ୍ଟ । ଦୁହେଁ ପଲ୍ଲୀ ଜୀବନର ପ୍ରାତଃସ୍ମୃତି ଅଭିଜ୍ଞତା ସହିତ ମୁଗ୍ଧ
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତକୁ ଏକସ କରିଦେଇ ସହରଭିମୁଖୀ ମଣିଷର ପଲ୍ଲୀ-
ହଜ୍ଜେଦ ବେଦନାରେ କରୁଣ କେ ମଳାଦ୍ରୁ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଏଠି
ସ୍ମରଣ ‘ରାଶିବାକୁ ହୁଏ ଯେ, କଣ୍ଠ ବିନୋଦ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ ଦୂରବିସ୍ମୟ
ସଞ୍ଚାର କରିବାକୁ ପ୍ରକୃତି ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ସୁମେରୁର ସନ୍ଧ୍ୟା,
ମାଡ଼ାଗାହରର ଲବଙ୍ଗ ଶେତ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକର ସନ୍ଧ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୂରି
ଆସିଛନ୍ତି । ଦୂରରୁ କିନ୍ତୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ପାରିନାହିଁ, ସବୁଠି
ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଅବସାଦ ଆଣିଛି ମାତ୍ର । ‘ଗ୍ରାମପଥ’ରେ କବି
ବରଂ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରପୂର୍ଣ୍ଣ ପଲ୍ଲୀପ୍ରକୃତିକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି
ଦେଇଛନ୍ତି: “ଗ୍ରାମ ପ୍ରାନ୍ତର ଉଲ୍ଲାସ ଶିଶୁସମ/ଏ ପଥ ଘୁମାଏ ନୀଳ
ନଭେ ଯଥା ଗୁପ୍ତାପଥ ମନ୍ଦାରମ ।”

ଆଧୁନିକ କବିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୋଧରୁ ପ୍ରାୟ
ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । କବିଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ପ୍ରେରଣା ନାହିଁ
କହିଲେ ଚଳେ । ତେବେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଭାବରେ ଆମେ କବି ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କ
‘ଏକ ସନ୍ଧ୍ୟା ଶେଷେ’ ଓ କବି ବିବେକ ଜେନାଙ୍କ ‘ରାଜା’ କବିତାକୁ
ସ୍ମରଣ କରି ପାରିବା । ଉଭୟେ କବିଏ ରୂପପଦ୍ମରୁ ଅର୍ହତ ମଧୁ ପାନ
କରିଛନ୍ତି, ଭୌମଚେତନାର ହୃଦରେ ସବୁ ଢଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର
କିନ୍ତୁ କବିଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ମୁଗ୍ଧତା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆକୃଷ୍ଟ-ରୂପ ଗ୍ରହଣ

କରିନାହିଁ । ତଥାପି ସେମାନେ ମଧୁ ପାନ କରିବାକୁ ନିଷ୍ପତ୍ତ, ସଦୃଶ
ତାହା ଅରୁପ-ମଧୁ ନୁହେଁ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବୟଂ କିଛି କମ୍ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ
ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ କବିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନା ପଛରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ୍ୟ
ପ୍ରେରଣା ନ ଥିଲେହେଁ ବିବ୍ୟ ଆନନ୍ଦର ଅଭାବ ଘଟି ନାହିଁ । କବି
ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ ‘ଘାସଫୁଲ’ କବିତାଟି ସ୍ବର୍ଣ୍ଣବ୍ୟ । ଜୀବନମୟରେ ଅଘଟଣ
ଘଟାଇ ଫୁଲଟିଏ ଫୁଟିଛି । ବିନା ସମ୍ଭବରେ ଫୁଲ ପୁଣି ଫୁଟି ପାରେ ?
ଲୋକେ ସନ୍ଦେହ କରିବା ଅସ୍ବାଭାବିକ ନୁହେଁ ।

ପଞ୍ଚସ୍ଥ ଦେଖିଲେ କିନ୍ତୁ

ସତରେ ଘାସଗଛରେ ନଞ୍ଜଳା ନେଳି ଫୁଲଟି

ଥରୁଥରୁ କୁହୁଡ଼ିଆ ସକାଳର ଥଣ୍ଡା ପବନରେ

ଧୂଳି ଓ ଲୋଇଲଗୁଣି ଭରପୂର ବଗିଚାର ଏନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳରେ ।

ଜୀବନର ସବୁ ଦୈନ୍ୟ, ମାଳିନ୍ୟ ଓ ଗ୍ଳାନିପରାଉବକୁ ଅଭିଭୂତ
କରି ମଣିଷ ପାଇଁ ଫୁଲଟିଏ ଫୁଟିଛି, ବିଶ୍ବଗ୍ରହାଣ୍ଡ ବିବ୍ୟ ଆନନ୍ଦରେ
ପରିସ୍ପନ୍ଦମାନ । ଡକ୍ଟରରେ ଫୁଲ ମାତ୍ରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଦୂତ । ଆଧୁନିକ
ମଣିଷ ସଭ୍ୟତାର ସ୍ବର୍ଣ୍ଣଲଙ୍କାରେ ରଜସ୍ବେଗ ମଧ୍ୟରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ନିର୍ବାସିତ
ହୋଇଛି । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଦୂତଟିକୁ ଅବମାନନା କଲେ ରକ୍ଷସକୁ
ଭଜିବାକୁ ପଡ଼ିବହିଁ ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ କବିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-
ଚେତନା ସେହି ସନାତନ କଥାଟି ସମ୍ଭବରେ ପୁଣି ଥରେ ଆମକୁ
ସଚେତନ କରାଇ ଦେଉଛି ଯେ, “Beauty can save the
world.” କବିତା ଚିରକାଳହିଁ କବିତା ।

ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ତଃ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନି

ପ୍ରବନ୍ଧ ମାତେ ସାହିତ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟି ନୁହେଁ । ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ମାତେ ସାହିତ୍ୟିକ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରତିପାଦ୍ୟକୁ ତଥ୍ୟ ପ୍ରମାଣର ଯଥାଯଥ ସମାବେଶରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ହେଉଛି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟଟି ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ କଥା । ସେହି ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଭୌଗୋଳିକ କି ଐତିହାସିକ ହୋଇପାରେ, ହୋଇପାରେ ସାହିତ୍ୟିକ କି ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ, ହୋଇପାରେ ମଧ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ କି ଧର୍ମ, ସମାଜ, ରାଷ୍ଟ୍ରନୀତି ବା ଅର୍ଥନୀତିମୂଳକ । ନିଜର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟକୁ ଯେ ଯେତେ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରନ୍ତି, ସେ ସେତେ ବଡ଼ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ହୋଇପାରନ୍ତି; ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ବି ହୁଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅବଶ୍ୟମୂଳକ ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟ-ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇ ଉଠିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏପରି କି ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ଯେଉଁଠି କେବଳ ତଥ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ପରିବେଷଣ କରାଯାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସାହିତ୍ୟର ନିଜସ୍ୱ ଏକ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି । ତାହା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଗୌଣ କରିଦେଇ ସବୁବେଳେ ନାନ୍ଦନିକ ମହିମା ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାଏ, ବାଚ୍ୟାର୍ଥକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟାର୍ଥକୁ ପ୍ରଧାନ ବୋଲି ବୁଝାଏ । ସାହିତ୍ୟରେ ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟାର୍ଥ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ମୁଖ୍ୟାର୍ଥ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ତେଣୁ ଲେଖକଙ୍କ ଅନୁନିର୍ଦ୍ଦିତ ସୃଜନ ପ୍ରତିଭା କ୍ଷୁଦ୍ର ଓ ଚଢ଼ୁ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଣସଞ୍ଚାର କରି ନ ପାରିଲେ ତାଙ୍କ ରଚନା ଆଉ ଯାହା କିଛି ହୁଏ ସିନା, କେବେ ସାହିତ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଆମ ଭ୍ରମହୀନ କଥା କେବେ ଅନ୍ୟଥା ହେବାର ନୁହେଁ । ସେ କହି ରଖିଛନ୍ତି, “ବହିତା ସତ୍ତ୍ୱବିଭେଦେନ କଦୃଶୀ ବାଚ୍ ବିଦଗ୍ଧତା” — ସତ୍ତ୍ୱ କହିଲେ ବିନା ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ମାନେ କାହିଁ ? ଓଡ଼ିଶାରେ କିନ୍ତୁ ଲେଖା ମାତ୍ରେ ସାହିତ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟି, ଲେଖକ ମାତ୍ରେ ସାହିତ୍ୟିକ । ଏପରିକି ଦୈନିକ ଖବର କାଗଜଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ପାଦକ ଓ ସାମ୍ବାଦିକମାନେ ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ! ଭୁଲ ମୂଲ୍ୟବାଧାର ରୂପାନ୍ତ ! ନାନା ଅସାହିତ୍ୟିକ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅଗଣନ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାବନ୍ଧିକମାତ୍ରେ ସାହିତ୍ୟିକ ନ ହେବେ କିପରି ? କିନ୍ତୁ ପରିଣତ ସାହିତ୍ୟ ମାନଦଣ୍ଡରେ ବିଚାର କରିବାକୁ ଗଲେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସାହିତ୍ୟ ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଏକାନ୍ତ ମୁଣ୍ଡ ମେସୁ । ଆଜି ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ, ବିଜ୍ଞାନ, ସାହିତ୍ୟ, ଇତିହାସ, ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଅର୍ଥମାତ୍ର ଓ ରାଜମାତ୍ର ଆଦି ବହୁ ବିଷୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖା ଯାଉଥିବାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହିମଶିଖର ଆସ୍ତର ବିରଳ ହୋଇ ଆସୁଛି । ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧର ସାହିତ୍ୟ-ରସସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରୟାସୀ ପ୍ରାବନ୍ଧିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଡକ୍ଟର ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନ୍ତି ଅନ୍ୟତମ । ସେ କହୁଛନ୍ତି ପ୍ରବନ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଏ ମଧ୍ୟରେ ଭୁଲି ବସିଛୁ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଆୟୁଷ୍କାଳ ପ୍ରକୃତରେ ବହୁତ କମ୍ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ପରିଶି ଚିରିଶି ବର୍ଷରେ ଭୁଲିଥାଉ । ଏଇମାସ ୧୯୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ୭୫ ମହାନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରଧାମରୁ ବିଦାୟ ଘେନିଛନ୍ତି, ଅଥଚ ଆମେ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ରଖିନାହୁଁ । ସେ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ପିଏଚ୍. ଡି. (Ph. D.) ଡିଗ୍ରୀପ୍ରାପ୍ତ ଦୁଇଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି, ଅଥଚ ଆମ ସାହିତ୍ୟ ମହଲରେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଧାରଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାହିଁ ।

ଡକ୍ଟର ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନ୍ତି ଭୂମିଷ୍ଠ ହୁଅନ୍ତି ୧୯୦୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ । ଜନ୍ମସ୍ଥାନ କଟକର ସାଲେପୁର ଥାନା ଅନ୍ତର୍ଗତ

ଆଗରୁ ଗ୍ରାମ । ପିତା ଶ୍ରୀ ବିନାଦବିହାରୀ ମହାନ୍ତ—ମାତା ଶ୍ରୀମତୀ ଦେବୀ । ପିତା ଥିଲେ ସ୍କୁଲ ସର୍ବଜନସଂପର୍କରେ । ବିଶେଷ କିଛି ଆର୍ଥିକ ସଙ୍ଗତି ନ ଥିଲା କି ସମ୍ପର୍କିବାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଶୁଣାଯାଏ ମାଲିମକଦ୍ଦମାରେ ପଡ଼ି ମହାନ୍ତ ପରିବାରଟି ସବ୍ୟସାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେଦିନ ଶ୍ରୀମତୀ ଦେବୀ ଅଗତ୍ୟା ସ୍ଵାମୀଚନ୍ଦାନଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଘେନି ବାପଘରକୁ ଉଠି ଆସନ୍ତି । ବାପଘର କଟକ ସଦରଥାନା ଅନ୍ତରତ ଉତ୍ତମାପୁର ଗ୍ରାମ । ସେଇଠାରେ ସେ କାଳହଠିମ ଭ୍ରାତୃ-ବିସ୍ଫୋଗ ପରେ ପିତୃସମ୍ପର୍କରେ ଅଧିକାରିଣୀ ହୁଅନ୍ତି ଓ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ବାସ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ୪୫ ମହାନ୍ତ ଉତ୍ତମାପୁରବାସୀ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶ୍ରୀମତୀ ଦେବୀ ବେଶ୍ ଶିକ୍ଷିତା ଓ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଯତ୍ନ ଓ ସତର୍କତା ଯୋଗୁ ପିଲାମାନେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରନ୍ତି । ଅରୁଣ ବ୍ରଜବିହାରୀ ବି.ଏ., ବି.ଏଲ୍. ପାସକରି ପ୍ରଥମ ଓକିଲାତି କରନ୍ତି । ସେହିମାନେ ତାଙ୍କ ‘ଜାଗାୟଶିକ୍ଷା’ ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ିଥିବେ, ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଏହି ଆଇନ ବ୍ୟବସାୟ ଗୁଡ଼ିକା ଘେନି ବସିତ ହେବେ ନାହିଁ । ଉଦ୍ର-ରୁଚି, ସ୍ଵଦେଶପ୍ରିତି ଓ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନାଦର୍ଶ ସହିତ ଆଇନ-ବ୍ୟବସାୟର କୌଣସି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ସେ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ଅଗରେ ସେ ଓକିଲାତି ପିତି ବିମୁଖ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଉପଲବ୍ଧ ସ୍ମରଣବ୍ୟ, “ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷାଉପାଳୀ ଶାସ୍ତ୍ରରକ ଶ୍ରମ କରବାକୁ ସ୍ଥାନ ମନେ କରୁଛି । ଅଥଚ ଆଇନ ବ୍ୟବସାୟରେ କୂଟବୁଦ୍ଧିର ଆଶ୍ରୟ ନେବା ଦୋଷାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ ବୋଲି ତା’ର ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ଵାସ । ଆଜିକାଲି ଦେଶର ଅବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଇନ୍ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା କମିଯିବା ଉଚିତ । ଭାରତର ଉନ୍ନତି ପଥରେ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ କିପରି ଅନ୍ତରାୟ ହେଉଅଛି, ତାହା ସେମାନେ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନେକ ଦେଶପ୍ରେମିକ ଆଇନ ବ୍ୟବସାୟ କରନ୍ତି । ସେମାନେ କିପରି ଭାବରେ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନ କରନ୍ତି, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ‘ବୁଦ୍ଧିର ଅଗମ୍ୟ’ । (ଜାଗାୟ ଶିକ୍ଷା) । ଲେଖକଙ୍କ କଥା ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ସଙ୍ଗତ । ସେ ଓକିଲାତି ଗୁଡ଼ିକ, ଓ ତତ୍କାଳୀନ ତାଳଚେର ସ୍ଟେଟ୍ରେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ହୁଅନ୍ତି । କାଳକ୍ରମେ ସେଠାରେ ସଦର ଏସ.ଡି.ଓ. ପଦବୀ ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରନ୍ତି । ଶୁଣାଯାଏ, ତାଳଚେର

ରଜା ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା, ସତ୍ସଂସ୍କୃତ ଓ କର୍ମକୃଶଳତାରେ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବାସଗୃହ ସହିତ ୧୦ ଏକର ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀ ଗୃହଜମି ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ନିର୍ମାଣ ସେ କୃତଜ୍ଞତାର ସହିତ ସେଦିନ ସେହି ରଜାଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ନେହ-ମର୍ଜିତ ପରେ ସେ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବୀର ମହାରାଜପୁରକୁ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଗ୍ରାମରେ ବଦଳି ହୁଅନ୍ତି ଓ ସେହି ପଦବୀରେ ଗୁଜରାଟ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ କଟକ ଆସନ୍ତି । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ବିଷୟ ଯେ, ଗୁଜରାଟ ଅବସର ନେବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ଜୀବନରୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ପଡ଼ି । ସେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କାନସର ରେଗରେ ପୀଡ଼ିତ ହୁଅନ୍ତି । କଟକ ବଡ଼ ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ୧୯୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଫେବୃୟାରୀ ୨୮ ତାରିଖରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁଘଟେ । ସେଦିନ ଥିଲା ଶିବରାତ୍ରି । ଶିବମନ୍ଦିରରେ ଠିକ୍ ମହାପାତ୍ର ଉଠିଲେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନ-ପାତ୍ର ଲାଭି ଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ବିଧବା ପତ୍ନୀ, ୩ ପୁଅ ଓ ୨ ଝିଅ ଏବେ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ଯେତେବୃତ୍ତ ସମ୍ଭବ ଶେଷ ଜୀବନକୁ ସେ ରୋଗ ଓ ଅଗ୍ରାବସ୍ଥାନରେ ସିନ୍ଧୁଖାନ ହୋଇ ଲେଖାଲେଖି ଗୁଡ଼ିଥିଲେ । ଏପରିକି ବିଭିନ୍ନ ପତ୍ରପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ନିଜର ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକୁ ଏକସ ସଙ୍କଳନ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହ କି ଉତ୍ସାହ ମଧ୍ୟ ରଖି ନ ଥିଲେ । ତେବେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବେଶ୍ ଆତ୍ମିକ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲେ, ଗୀତା ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଦେବଶୁଣ୍ଢାସାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅତୁଟ ରଖିଥିଲେ । ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ଯେଉଁ ଜୀବନଦର୍ଶନର ଉଦ୍‌ଗାତା ଥିଲେ, ସେହି ଜୀବନ ଦର୍ଶନକୁ ସେ ଆଜୀବନ ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ପାଳିଛନ୍ତି । ସତ୍ୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସନା ସହିତ ଦୁଃଖଦୈନ୍ୟ ଓ ରୋଗବ୍ୟାଧିର ସମ୍ବଳ ସୁନିବିଡ଼ ନୁହେଁ କି ?

ସାମୟିକ ସାହିତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସହିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ବଡ଼ ସମାନ୍ତରାଳ । ତାହା ତାକୁ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରେରିଣା ଓ ପ୍ରଧାନ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଯୋଗାଇଥାଏ । ତାହାର କଳେବର ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଓ ପାଠକ କୁଳର ଜିଜ୍ଞାସା କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ । ଡଃ ମହାନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ବାହନ ହୋଇଛି ‘ସହକାର’ । ସେଥିରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ପାଇଛି । ତାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସଙ୍କଳନ ‘ବନ୍ଧ’ (୧୯୩୫)ର ସମସ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରଥମେ ‘ସହକାର’ରେ ପ୍ରକାଶିତ

ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ସଙ୍କଳନଟି ପାଇଁ ସେ ୧୯୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସାହିତ୍ୟରେ ପିଏଚ୍. ଡି. (Ph. D) ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରନ୍ତି । ପ୍ରବନ୍ଧ-ଗୁଡ଼ିକର ଇଂରାଜୀ ଅନୁବାଦକୁ ଥେସିସ୍‌ରୂପେ ଆନ୍ଧ୍ର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଜରିଆରେ ଆମେରିକାର କୌଣସି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସେ ସେହି ଦୁର୍ଲଭ ଡିଗ୍ରୀ ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି । (ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ସାଟିଫିକେଟ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ଲେଖକ ଆମେରିକାର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ନାମ ଜାଣି ପାରିଲ ନାହିଁ ।) ‘ବନ୍ଧ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯୋଗୁଁ ସେ ସେ ଏହି ଡିଗ୍ରୀ ପାଇଛନ୍ତି ତାହାର ପ୍ରମାଣ ରହିଛି ‘ସହକାର’ରେ । ‘ସହକାର’ର ‘ଦେଶବିଦେଶ’ ବିଭାଗରୁ ଆମେ ‘ଓଡ଼ିଆ ପିଏଚ୍. ଡି. ଶୀର୍ଷକ ସମ୍ବାଦଟି ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛୁ : “ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା ଦ୍ୱାରା କେହି ପିଏଚ୍. ଡି. ଡିଗ୍ରୀ ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ଯେ, ଆନୁମାନିକ ଶତାବ୍ଦି ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନ୍ତି ବି. ଏ., ବି. ଏଲ ତାଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ‘ବନ୍ଧ’ ଦ୍ୱାରା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ବ୍ରଜବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କ ରଚନା ସହିତ ସହକାରର ପାଠକ ପାଠକାମାନେ ସୁପରିଚିତ ଥିବେ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ । ବୟୁତଃ ବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶିତ ସମୁଦାୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରଥମେ ସହକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ବ୍ରଜବିହାରୀ ବାବୁଙ୍କ ଏହି ସମ୍ମାନ ଦ୍ୱାରା ଆନୁମାନେ ଗୌରବ ଅନୁଭବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତରର ଅଭିନନ୍ଦନ ଜ୍ଞାପନ କରୁଅଛୁ ।” (ସହକାର, ସପ୍ତଦଶ ଭାଗ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂଖ୍ୟା, ଆଷାଢ଼ ୧୩୪୩, ପୃଷ୍ଠା ୮୮୫-୮୭) ଏହି ‘ବନ୍ଧ’ରେ ୩୦ଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ସଙ୍କଳିତ । ତା ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଙ୍କଳନର ନାମ ‘ସାଧନା’ (୧୯୪୬) । ସେଥିରେ ରହିଛି ୧୫ଟି ପ୍ରବନ୍ଧ । ‘ସତ୍ତ୍ୱଭିନ୍ନ ତାଙ୍କର ଆହୁରି ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ‘ସହକାର’ ଓ ‘ନବଭାରତ’ ଆଦିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଅନେକ ଉନ୍ନତ ଭାବମାୟା ଘେନି ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ପାଠ-ଯୋଗ୍ୟତା ହରାଇ ନାହାନ୍ତି ।

ତା ମହାନ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିହେବ ।

୧—ଜାଣପୁ ସମସ୍ୟାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ—ଏହି ବିଭାଗରେ ଆମେ ହିନ୍ଦୁର ସାଧନା, ନାରୀ ଓ ସମାଜ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷା, ଜାଣପୁ ଶିକ୍ଷା, ହିନ୍ଦୀସାମ୍ବଳ ମାତ୍ର, ଭାରତର ଜାଗରଣ, ଅନ୍ଧାରର ଉଦ୍ଧାରପଥ, ଭାରତର ସମସ୍ୟା, ସମର ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଇତିହାସର ଧାରା ଓ ଯୁଗଧାରାରେ ଯୁବଶକ୍ତି ଆଦି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ପାରିବା । କୌଣସିଟି ଉଦାହରଣ— ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ । ଇଂରାଜୀ ଆଶ୍ରୀତ ଶିକ୍ଷା, ସଂସ୍କୃତିର ଗ୍ଳାନିରୁ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରି ଭାରତୀୟ ଶକ୍ତିମାତ୍ର, ଆଦୁର ବ୍ୟବହାର ଓ ଶିକ୍ଷା, ସନ୍ଧ୍ୟାତା ସାହିତ୍ୟକୁ ନିଜର ଜାଣପୁ ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି । ଡଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ସ୍ୱଦେଶ-ପ୍ରାଣତା ଓ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରୀତି ଅଦମ୍ୟ । ପ୍ରବନ୍ଧ-ଗୁଡ଼ିକର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ବୁଝାଇବାକୁ ଆମେ ବିଦେଶୀ ଭାଷାକୁ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ କରିବା ବିରୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟଟିଏ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛି : “ଇଂରାଜୀ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଧାନ ଭାଷା ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ତଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଅପର ଜାତିର ଜାଗରଣ ଆସିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଉନ୍ନତ ଭାଷା ହିସାବରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଆକାଞ୍ଛା ହେଲେ କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କର୍ମ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବିଦେଶୀ ଭାଷାକୁ ଏପରି ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ଦେବା ନିତାନ୍ତ ଗର୍ହ୍ୟ । ଆଜିକାଲି ବିଦ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଶି ଦେଲେବେଳେ ଆତ୍ମମାନେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ଏଥିରେ ମାତୃଭାଷା ଓ ସମାଜର ଯଥେଷ୍ଟ ଅକଲ୍ୟାଣ ଘଟେ । (ଜାଣପୁ ଶିକ୍ଷା)

୨—ଜୀବନ-ଚିନ୍ତାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ—ଏହି ବିଭାଗରେ ଆମେ ଜୀବନଯାତ୍ରା, ମାତ୍ର ଓ ସମାଜ, ଗତିପଥ, ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମ, ସୂର୍ଯ୍ୟର ସନ୍ଧାନ, ଆକାଂକ୍ଷା ଓ ସମ୍ମାନ, ଶାନ୍ତିର ସୋପାନ, ଭୋଗ ଓ ତ୍ୟାଗ, ଗୃହସ୍ଥର ଆଚରଣ, ଯୁବକ ଓ ଜଗତ, ଅବଲମ୍ବନ ଓ ମାତ୍ର, ଜୀବନ ଓ ଆକାଞ୍ଛା, ଧର୍ମ, ବାସ୍ତବତା, ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ଚିନ୍ତା ଓ ଅଦୃଷ୍ଟ ଆଦି ବହୁ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ପାରିବା । ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ଲେଖକ ଆତ୍ମ-ମନରେ ନୂତନ ଚେତନା ଓ ଜୀବନୋତ୍ସୁକ୍ୟ ସଞ୍ଚାର କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ । ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଶା ଭୂଇଁରେ ଆଜି ଲକ୍ଷ ଅନ୍ଧସଂହାର, ବୁଦ୍ଧିସ୍ଥାନ ଭବାଳୁତା, ଐହିକ ଜୀବନ-ଚର୍ଯ୍ୟାସ୍ଥାନ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ବାସ୍ତବବୋଧଶୂନ୍ୟ ଅନୁକରଣ ବଳବତ୍ତର

ରହିଛି; ସେଇଠି ସେଂସେବନ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ଭିତ୍ତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ବୁଝିଛନ୍ତି । ଜୀବନକୁ ସେ ସୁସ୍ଥ ଯିବନ ଶକ୍ତିର ସୀତାଭୂମି ରୂପ ଦେଖିଛନ୍ତି, ବାସ୍ତବବୋଧ, ସ୍ବାଧୀନ ଚିନ୍ତା ତଥା ସର୍ବସ୍ବକାର ଆବଶ୍ୟକ-ମୁକ୍ତ ଗ୍ରେହ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଚେତନାର ଅନୁର୍ଗଳନ ସେମାନେ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଛନ୍ତି । ସାମାଜିକ ବିଧାନର ଶୋଭନ ବିନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟରେ ସେ ବୈଷୟିକ ଶୁଖି ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତିର ସମନ୍ୱୟ ବୁଝିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ନାଗରିକଙ୍କିକୁ ସେ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିସମ୍ପନ୍ନ ହେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛନ୍ତି, ସେ ଆଶୁର ବ୍ୟବହାରରେ ଶାଳୀନ ହେଉ, ସମ୍ଭାରମୁକ୍ତ ମନର ଅଧିକାରୀ ହେଉ, ଜୀବନ ସାର୍ଥକ ହେବ । କେତୋଟି ବାକ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମମୁଖ୍ୟ ଦେଖନ୍ତୁ ।

- (କ) ବିପୁଳ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ତଥା ଆତ୍ମମୁରପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନରେ ସୁଖ ମିଳେ ନାହିଁ, ବରଂ ଅସ୍ବସ୍ବଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଯତ କଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୁଏ ।
- (ଖ) ସମୟ-ସ୍ରୋତରେ ଭସି ଭସି ମୂର୍ଖ ଲୋକ ଦୁଃଖରୁ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଏ, କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ବିଚାର ଶକ୍ତିରେ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରେ ।
- (ଗ) ନିଜ ସ୍ବାର୍ଥରେ ସର୍ବଦା-ବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଲେ କ୍ଷୁଦ୍ରତ୍ୱ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଓ ତତ୍ସବ୍ଦେ ଆକାଂକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ ।
- (ଘ) ସଫାର ସେମରେ ନିଜର ଅଭିପ୍ରେତ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସମ୍ପାଦନ କରି ପାରିଲେ ପ୍ରକୃତ ଯୋଦ୍ଧାର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରଯାଏ ।
- (ଙ) ଆତ୍ମଗୋପନ ନ କରି କେତୋଟି କଥା ଶୁଣି କରିବାର ସାହସ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଆତ୍ମବଳ ଲଭ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ନାସ ।
- (ଚ) ସତ୍ତ୍ୱ ଓ ନ୍ୟାୟପଥରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କଲେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥିତି ହୃଦୟକୁ ଆସି ଅଧିକାର କରେ—ଇତ୍ୟାଦି ।

ଆମ ଜୀବନରେ ଡଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମନାଷା ଓ ଭୁବିବୋଧ କ'ଣ ପ୍ରତିଫଳିତ ହେବନାହିଁ ?

୩—କାବ୍ୟଧର୍ମୀ ଚରଣା—ଏହି ବିଶ୍ୱାସରେ ଆମେ ଚନ୍ଦ୍ର, ଭାବୁକର ଦୃଷ୍ଟି, କାଳିମା, ପ୍ରଜ୍ଞା, ଅବସାଦ, ଅବସାନ, ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ, ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ, ପ୍ରତିମା, ଆକର୍ଷଣର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି, ସାଥ, ସେ ଓ ମୁଁ, ମୁଁ ଓ କିନ୍ତୁ, ଅରୁପର ଆକର୍ଷଣ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ବନ୍ଧୁରକୁ ନେଇପାରିବା । ଏ ଗୁଡ଼ିକୁ ଗଦ୍ୟ ଲିଖିକ୍ କହିଲେ ଆଦୌ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଭାବ କାବ୍ୟଧର୍ମୀ ଭାଷା ଆବେଗମୟୀ । ଅର୍ଥାତ୍ ହୃଦୟାବେଗ ସହିତ ଏକ ଏକ ସ୍ୱଳ୍ପମାର ଭାବନାର ଅନୁରଣନ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ହୃଦୟଲଗ୍ନ ରଖିଛି । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ଏଥିରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚେତନା ଓ ଗଭୀର ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଅନୁଭୂତିର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅନାୟାସ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ପଡ଼ିଦେଲେ ପ୍ରାଣ ଗୁରୁଯାଏ । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ଆବେଗମୟ ଭାବମୁଗ୍ଧତା, ଏପରି ଗୀତି-କାବ୍ୟୋଚିତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ତଥା ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାର ଏପରି ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀନତା କୃତତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କେତୋଟି ବାକ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ଉପଲବ୍ଧିର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖନ୍ତୁ :

- (କ) ଯାହା ନଗ୍ନର ଓ ଦୁବଳ, ସେଥିରୁ କଳଙ୍କର କାଳିମା ପୂର୍ଣ୍ଣ-ରୂପେ ପୋଛି ହେବ ନାହିଁ ।
- (ଖ) ଆବେଗଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତର ଓ ଦେବତାଜ୍ଞାନ ମନ୍ଦର ଦୁହେଁ ସମାନ ।
- (ଗ) ହୃଦୟର ମିଳନ ନ ହେଲେ ତନ୍ତ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ଆସେ ନାହିଁ ।
- (ଘ) ଅବସାନରେ ସୃଷ୍ଟିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନିହିତ ।
- (ଙ) ଜୀବନର ଅବସନ୍ନତାରେ ହୃଦୟର ଯେ ଭାବ ଫୁଟିଉଠେ, ତାହା ଧାରବାହିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ କିଛିକ୍ଷଣ ପାଇଁ ନିଷ୍ପଦ କରି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଭୂମିକା ସୃଷ୍ଟିକରେ... ଅବସାଦ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।
- (ଚ) ମନୁଷ୍ୟ ଅନନ୍ତ ପଥର ସାକ୍ଷୀ । ଜୀବନର ସାକ୍ଷୀରେ ତାକୁ ଚିହ୍ନିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ଭିନ୍ନ ଶିକ୍ଷାଗତ ପ୍ରବନ୍ଧ ବାହାରେ ଡଃ ମହାନ୍ତି, ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଣୀ’ ଓ ‘କର୍ମୀ ମଧୁସୂଦନ’ ପରି କେତୋଟି ଲୋକୋତ୍ତର ଚରିତ୍ର-ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଏବେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିସୁଳତା ଓ ମନନ କୌତୂହଳର ବହୁମୁଖୀନତା ବୁଝି ହେବ । ପୂର୍ବରୁ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ତାଙ୍କ ପରି ଜୀବନର ଏତେ ବିଚିତ୍ର ଦିଗ ଓ ଏତେ ବିବିଧ ପ୍ରଶ୍ନଭେଦ ଏପରି ସରସ ସ୍ଫୁରଣୀୟ ଭାବରେ ନିଜ ମନନର ସ୍ପଷ୍ଟ ଲାଳା ପିକାଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବିଷୟ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଅଛି, ଅଛି ମଧ୍ୟ ଭାବାନୁଭୂତିର ପରାତତା । ଜ୍ଞାନ ବିଭବର ଉଦୟର ସ୍ଫେଲେଟ୍ଟି ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀର ହୃଦୟପ୍ରାପ୍ତତାକୁ ସେ କାହିଁ ଅସୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମନସ୍ଥିତା ଓ ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ସାଙ୍ଗକୁ କବିତ୍ବ ଓ ସ୍ଵଦେଶପ୍ରାଣତା ମିଶି ତାଙ୍କ ରଚନାକୁ ଏପରି ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଇଛି, ଯାହା ଆରାଦି ସାଧାରଣ କଥା ନୁହେଁ । ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ଡଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକାଧାରରେ ଆମେ ଜଣେ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଦାର୍ଶନିକ, ଅକପଟ ସ୍ଵଦେଶଭକ୍ତ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବେତନ କବିଙ୍କୁ ଭେଟିଥାଉ—ଯାହାଙ୍କ ଜ୍ଞାନରେ ପରିଧି ବେଶ୍ ବିସ୍ତୃତ, ଜୀବନ-ଜିଜ୍ଞାସା ଅଦମ୍ୟ ଓ ଅଧ୍ୟାତ୍ମବୋଧ ଦୃଢ଼ ନିଃସଂଶୟ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ଉଚ୍ଛ୍ଵସ ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟର ଗୁଣ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ଜଗତ ଓ ଜୀବନସ୍ତବ ଏକ ବିଶେଷ ଭାବଦୃଷ୍ଟି ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛେ । ସେହି ଭାବଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତା ଓ ବାକ୍ୟକୁ ସହଜ ପ୍ରଦାନ କରୁଛି, ଆଉ ସେହି ସହଜ ଗଭୀର ଅର୍ଥଦ୍ୟୋତନା ଦେଇ ପାଠକ ମନରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ରସର ଅନୁଭୂତି ଜଗାଉଛି । ପୂଜନ ଓ ଆନନ୍ଦ ପରିବେଷଣରେ ସାହିତ୍ୟର ସାର୍ଥକତା ଫୁଟୁଛି । ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟର ସ୍ଵରୂପ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତି-ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ତାହା ଡଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଦୁର୍ଘେଷ ନୁହେଁ । ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ଵ କଥା—ସହଜ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ବ୍ୟାକୁଳତାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ଜନ୍ମ । ସେଥିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସାବଜନାନ ସାବକାଳିକ କଥା ଅଛି ନିଶ୍ଚୟ, ମାତ୍ର ତାହା ଶେଷକଥା ନୁହେଁ । ଆମେ ସେଥିରେ ସବଦା ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ କବିପ୍ରାଣ ସ୍ଵଦେଶପ୍ରୀତ ଦାର୍ଶନିକ ମଣିଷର ସରସ ଚତୁର ମନର ଉଷ୍ମ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଥାଉ । ବିଶେଷତଃ କାବ୍ୟଧର୍ମୀ

ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକରେ ଡଃ ମହାନ୍ତି ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର ନିରୁତ୍ସାହ କଷର ଦ୍ଵାରଟିକୁ ଆମ ପାଇଁ ଉଦ୍ଘାଟନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଅଥଚ କାହିଁ ଅହଂ ନାହିଁ, ପରିବର୍ତ୍ତେ ରହିଛି କେବଳ ଆତ୍ମ-ନିବେଦନ । ତେଣୁ ସରଳତା, ଅକପଟତା ଓ ଅମାୟିକ ଆନ୍ତରିକତାରେ ଡଃ ମହାନ୍ତି ଆମର ପ୍ରୀତିଗ୍ରଜନ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ପାଠକ ଓ ଲେଖକର ହୃଦୟସମ୍ଭାଦ ଯେବେ ସବୁ ସାହିତ୍ୟର ମୌଳିକ ଧର୍ମ ହୁଏ, ତେବେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକର ସାହିତ୍ୟିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅବସମ୍ଭାଦିତ । ସେଗୁଡ଼ିକର ଉପଜୀବ୍ୟ ପୁଣି ତାଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା । ବିଷୟ ଅନେକଟି ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଛି । ତାଙ୍କର ଜୀବନର ବହୁ ବିଚାର ସ୍ମୃତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହୁଏ ଯେ, ସେ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷଣ ଦିଗରେ ଅନବଦ୍ଧିତ ନୁହନ୍ତି, ଅଥଚ ସର୍ବସମନ୍ତବ୍ୟ ଓ ଇଙ୍ଗିତ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତିମାନସର ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଜୀବନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ବାଣୀ ଅଛି । ତେବେ ସେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵରୁ କେବେ ଶାଶ୍ଵତ ଉପଦେଶ ବାଣୀ ବର୍ଷଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ପାଖରୁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ପରମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ବନ୍ଧୁ ପାଖରେ ଅନ୍ତରସଞ୍ଚିତ ସୁଖ-ଦୁଃଖ, ଆଶା-ନିରାଶ୍ୟ ଓ ସ୍ଵପ୍ନ-କଳ୍ପନା ଅକପଟ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତି କଲ ପରି ନିଜର ଉପଲବ୍ଧକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା— ଦେଖି ଦେଖି ବହୁ ମଙ୍ଗଳୀଙ୍କ ବାଣୀ ସେ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି । ତେବେ ସେ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ଵ କିଛି କହିବାର ଥାଏ । ଶାସ୍ତ୍ର-ଲବ୍ଧ ଉପାଦାନ ତେଣୁ ନିଜସ୍ଵ ଭାବଧାରନୟନିତ ସୂକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଗ୍ରହଣ ରହେ । ଚିନ୍ତା-ପ୍ରଧାନ ରଚନା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ଵ ଚିନ୍ତା ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହିଛି । ଆତ୍ମଗତ ଭାବୋଦ୍ଘାସ ଓ ମନ୍ଦସ୍ଵ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ । ସେଥିରୁ ଜୀବନ ରସିକତାର ଗର୍ଭାବସ୍ଥାର ଅନୁରୋଧ ଯେକୌଣସି ସବୁ ପାଠକ ଶୁଣିପାରନ୍ତି । କେବଳ ଡଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି-ମାନସ ନୁହେଁ, ଆବେଗ ଅନୁଭୂତି, ସ୍ଵପ୍ନ କଳ୍ପନା ଓ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନବୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଘେନି ତାଙ୍କ ନିରୁତ୍ସାହ ବ୍ୟକ୍ତିସତ୍ତ୍ଵ ସେଥିରେ ଆନ୍ତରିକ ଆବେଦନ ବଳରେ ଆମ ହୃଦୟ-ଦ୍ଵାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରାବ ଅମଳମନ୍ଦରେ ଯେଉଁ ଜିଜ୍ଞାସା ଉଦ୍ଘାଟିତ ହୁଏ, ଆମ ସ୍ଵାର୍ଥୀନ

ଚନ୍ଦ୍ରାଶକ୍ତି ନିକଟରେ ଯେଉଁ ନିବେଦନ ଉଦ୍‌ଧାପିତ ହୁଏ, ତାହାର ପ୍ରଭାବ କେବେ ଲୁପ୍ତ ହେବାର ନୁହେଁ । ତଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ତେଣୁ କେବଳ ସାହିତ୍ୟଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ ନୁହେଁ, ଅଧିକନ୍ତୁ ଏକ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନ-ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଭାବରେ ତାହା ଆମ ଭାବ-ଜୀବନର ଚରନ୍ତନ ସମ୍ପଦ । ତେବେ ତାଙ୍କ ମତାମତ ସହିତ ଆମେ ସବୁବେଳେ ଏକମତ ହେବୁ ବୋଲି ଭାବିବା ଉଚିତ ନହେଁ । ସେ ଯେଉଁ ବିଷୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି, ମେହାନ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଜି ଅନ୍ୟ କେହି ଆହୁରି ଦାଲ ପ୍ରବନ୍ଧ ନ ଲେଖି ପାରନ୍ତି, ଏହା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆମେ ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ସୁସମ୍ପନ୍ନ ସଙ୍ଗୀତ-ସୁନ୍ଦର ରଚନା ବୋଲି କହୁନାହୁଁ । ତା'ର ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅଛି । ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରବନ୍ଧର ନିୟତି । ପ୍ରବନ୍ଧ ଚରକାଳ ଏକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ମାତ୍ର । ତଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆମେ ସେହି ଆନ୍ତରିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛୁ ଓ ସେଥିଯୋଗୁ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଶ୍ରଦ୍ଧାହୀନ ଭାବୁକ, ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାନାୟକର ସମ୍ମାନ ଦେଉଛୁ ।

ତଃ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ସୁନ୍ଦର କରିବାର ପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରବଣତା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ତେଣୁ ସ୍ଥୂଳ ପ୍ରତ୍ୟାଜ୍ଞାନାତ୍ମକ ଉଦ୍‌ଧାରଣ ଶୁଦ୍ଧତା ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । କହିଲେ ତଳେ । ସେ ସବୁବେଳେ ବିଷୟବିନ୍ୟାସ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପରିଶିଷ୍ଟ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥାନ୍ତି । ବିଶ୍ଳେଷଣକୁଶଳତା ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମପ୍ରତ୍ୟାଶ ନୈପୁଣ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅବିସମ୍ବାଦିତ । କାବ୍ୟଧର୍ମୀ ରଚନାରେ ଯେଉଁଠି ଅବସ୍ଥାକଟ କଥା ବେଶି କହିବାକୁ ପଡ଼େ, ସେଠାରେ ସେ ଉପମା ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁ ମୁଣ୍ଡି କରି ଦିଅନ୍ତି । ତାଙ୍କ ରଚନାଶୈଳୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାଘ୍ରବାଦକୁ ଆମେ ‘ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ’ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ କିଛି ଅଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରୁଛୁ । ଦୈର୍ଘ୍ୟ ମାର୍ଜନୀୟ—“ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଜୁଆର ଉଠେ । ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାପ୍ଳବିତ ଅନନ୍ତ ଆକାଶ ଅସୀମ ସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ମିଳନର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଅସୀମ ସଙ୍ଗେ ଅସୀମର ମିଳନକୁ ଜୁଆରର ଗୋଟାଏ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ନନ୍ଦରେ ଶୁଣାଇ ଦିଏ । କବି, ଭାବୁକ, ଯୋଗୀ ସଂସାର ସମସ୍ତେ ଶୁଣନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କିଏ କିପରି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରେ ସହଜରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ତଟଦେଶରୁ ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ ତରଙ୍ଗର ଶୂନ୍ୟତା ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଦାନ

ଅନୁଭୂତ ଆସେ । ସମୁଦ୍ରର ଅତଳ ପୃଷ୍ଠ ଗର୍ଭ ଉପରେ ଏହି ଶୂନ୍ୟ ଖେଳଗଲ୍ଲବେଳେ କୌଣସି ପ୍ରକୋପ ନ ଥାଏ । ଜଳର ଗଭୀରତାରେ ଏହା ସ୍ୱତଃ ଶାନ୍ତସ୍ୱାଦ ଧାରଣ କରେ । ଜ୍ଞାନର ବିକାଶରେ ଭାବର ଯେଉଁ ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ଆସେ, ତାହା ଏହିପରି ଅଟେ । ଅସ୍ଥାୟୀ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଆସୁଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତରର ଗାନ୍ଧୀରେ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଆସେ, ତାହା ଶାଶ୍ୱତକାଳ ପାଇଁ ରହିଯାଏ । ଏହାର ଆଗମନରେ ସବୁ ବିଷୟ ସ୍ୱାଦ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଲୁଚିଯାଏ । ରଜନୀର ଶେଷ ପର୍ଦ୍ଦାଟି ଉଷା ଆବର୍ତ୍ତାବରେ ଉଠିଗଲ୍ଲପରି ଜୀବନର ଯାବତୀୟ ଗ୍ଳାନି ହୃଦୟର ଏହି ଅମଳ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ଦୂର ହୋଇଯାଏ । ଉଷାର ମାଙ୍ଗଳିକ ଗାନ ସଙ୍ଗେ ତରୁଣ ଅରୁଣେ ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନ ନବବଳ ସମ୍ପାଦ କରି ଶ୍ରାନ୍ତ ମାନବକୁ ତା ଗତିପଥରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଗୁଡ଼ିଦେଲ୍ଲପରି ବିଷୟାକୃଷ୍ଣ ମନ ଜଳେର ଇଙ୍ଗିତରେ ଅନାହତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଅନୁଭବ କଲେ ମୁକ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦର ପଥ ସ୍ୱତଃ ଖୋଲିଯାଏ । ଯେ ଇଙ୍ଗିତ ଦିଅନ୍ତି ସେ ଚରନ୍ଦନ ପାଇଁ ତା'ର ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇ ରହନ୍ତି । ବିଶ୍ୱାସ ଏହାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ।” ଗଦ୍ୟର ଶକ୍ତି ଓ ସହିଷ୍ଣୁତା ଅନେକ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଅନେକ ଅସାଧାରଣ ଶବ୍ଦକୁ ତାହା ସହ୍ୟ କରିଛି । ପଦଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ଧ୍ୱନି-ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛପା ରହୁନାହିଁ । ଗଦ୍ୟର ଗତିରେ ଅନତିଲକ୍ଷ୍ୟ ଛନ୍ଦପ୍ରାଚ ରକ୍ଷା କରାଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟକୁ ଡଃ ମହାନ୍ତି ଏହି କଳା-ନୈପୁଣ୍ୟ ଶିଖାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପ୍ରବଳ ମୁଖ୍ୟତଃ ମନନପ୍ରଧାନ । ତଥାପି ତାହା ପଛରେ ଏକ ସଂଯତ ଆବେଗ ଓ ଆଦର୍ଶ ସ୍ୱପ୍ନଗୁଣ କଳ୍ପନା ସର୍ବତ୍ର ଲକ୍ଷିତ ଆଶ୍ରୟିତ ରହି ଭାବ ଓ ଭାଷା ଉପରେ ଅନତିସ୍ପଷ୍ଟ କାବ୍ୟବ୍ୟଞ୍ଜନା ଆରୋପ କରିଛି, ବୁଦ୍ଧି ଓ ହୃଦୟାବେଗର ମିଳନ ଘଟାଇଛି । ତଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଳ-ସାହିତ୍ୟ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଛି । *

* ଡକ୍ଟର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଅନୁଜ-ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଡ. ଏସ୍. ପି. ଶ୍ରୀ ଗଗନ-ବିହାରୀ ମହାନ୍ତି ଲେଖକକୁ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ସଂହାରୁ ତଥ୍ୟ ଯୋଗାଇଥିବାରୁ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କୃତଜ୍ଞ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭ୍ରମଣ-ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଫେସର ଶ୍ରୀ ଧଳଙ୍କ ଭୂମିକା

ମଣିଷ ମନରେ ପକ୍ଷୀସୁଲଭ କାମନା ବର୍ତ୍ତମାନ । ପକ୍ଷୀ ମାଡ଼
ରୁହେଁ, ଗୁହେଁ ମଧ୍ୟ ଆକାଶ । ପକ୍ଷୀପରି ମଣିଷ ମାତ୍ରେ ଗୁହ ଗୁହାନ୍ତ
ନିଶ୍ଚୟ; ମାତ୍ର ସେହି ନିରାପଦ ଗୁହାନ୍ତପୁ ଗୁଡ଼ି ସୁଦୂର ଆକାଶକୁ ଉଡ଼ି
ଯାଇ ନ ପାରିଲେ ଶାନ୍ତି କି ସନ୍ତୋଷ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ପିଞ୍ଜରବନ୍ଧ ହୋଇ
ରହିବାକୁ କିଏବା ରୁହେଁ ? ମଣିଷର ଆକାଶ ଆଶ୍ୱତ୍ୱାରେ ଅଜଣାକୁ
ଜାଣିବାର ଉଦଗ୍ର ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ନୂତନ ପ୍ରତି ବସ୍ତୁତ-ଆକର୍ଷଣ
ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିତ ରହିଛି । ଘର ନ ଗୁଡ଼ିଲେ ତାର ମୁକ୍ତିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶେଷ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଞ୍ଜୁ ପକ୍ଷ ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଘର ଗୁଡ଼ି ହୁଏନାହିଁ । ସେହି
ନିରାପମେଶ ବଡ଼ ଦୁଃଖରେ ଖଗମୃଗଙ୍କ ପରି ସ୍ୱଦେଶରେ ସ୍ୱଗୃହରେହିଁ
ନିଧନ ଯାଆନ୍ତି । ଘର ଗୁଡ଼ିବାର ଦୁର୍ଲଭ ସୌଭାଗ୍ୟ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମିଳେ
ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତେଜଣ ମାତ୍ର ବିଦେଶ ଯାତାର
ବିରଳ ସୁଯୋଗ ଟାଳିଥାନ୍ତି । ସେହିସବୁ ବିଦେଶୀ ଯାତ୍ରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ
ଅନେକଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ଭ୍ରମଣ ମଧ୍ୟରେହିଁ ପରିସମାପ୍ତ ରହେ । ଭ୍ରମଣର
ଆନନ୍ଦ ବସ୍ତୁସବୁ ଧରି ରଖିବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ନଥାଏ । ଆଉ
ଯେଉଁମାନେ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର
ଶକ୍ତି ନ ଥାଏ । ତେଣୁ ଭ୍ରମଣକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଯାତ୍ରାକିଛି ରଚିତ ହୁଏ,
ସେ ସବୁ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଅଳ୍ପ କେତେଜଣ
ଶକ୍ତିମାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଭ୍ରମଣର ବସ୍ତୁ ଓ ଆନନ୍ଦକୁ ଧରି ରଖିବାକୁ ସାକାନ୍ତିକ

ଆଗ୍ରହରୁ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ଲେଖିଥାନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କର ରଚନାହିଁ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ମାନ ପାଏ । ଭୌଗୋଳିକ ବିବରଣୀ ମାତ୍ର କେବେ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ ସବୁବେଳେ ଜଣେ ସଚେତନ ବିଦଗ୍ଧ ଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କର ଗଭୀର ରସବୋଧ ଓ ସୃଷ୍ଟି କୌତୂହଳୀ ଦୃଷ୍ଟିର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ସେହି ରସବୋଧ ଓ କୌତୂହଳୀ ଦୃଷ୍ଟିର ଅବର୍ତ୍ତମାନରେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଉତ୍ସାହ ନିରୁତ୍ସାପ ଓ ନିରର୍ଥକ ହୋଇଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଲେଖକ ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟିକ ହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟର ବିଶେଷ ଅସଫଳତା ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷା, କ୍ରୀଡ଼ା ଓ ଭ୍ରମଣାଦିକାରଣରୁ ଯେ କେହି ବିଦେଶ ଯାଉଛନ୍ତି, ଫେରିଲା ପରେ ସେ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ଲେଖି ପାରୁଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଯଥାର୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀର ମାତ୍ରା କିନ୍ତୁ ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ । ଅନେକ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷର ଭୌଗୋଳିକ ଓ ଐତିହାସିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସମସାମୟିକ ରାଜନୈତିକ ଚିନ୍ତା ଆଣିଛନ୍ତି, ଏପରିକି କେତେକ ବାଣିଜ୍ୟ ଆର୍ଥିକ୍ୟର ହିସାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଦୌ କିନ୍ତୁ ନ ବାହାର ଯେ କେହି ବିଚାରଣା ବ୍ୟକ୍ତି ଭୂଗୋଳ ଇତିହାସ ବହିପରି ବିଭିନ୍ନ ଜ୍ଞାନକୋଷରୁ ସମ୍ବାଦ ସଂଗ୍ରହକରି ସେହିପରି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଖି ରଖି ଲେଖି ଦେଇ ପାରିବେ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଆ ଭ୍ରମଣରେ ଯେଉଁ କେତେଗଣ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ଅଛନ୍ତି, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ମୁଣ୍ଡିମେୟ କେତେଗଣ ମାତ୍ର ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ ପଦବାର୍ଥ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଆମେ ଦୁଇଗଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିପାରିବା ‘ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି’ ଓ ‘ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତ’ । ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିର ପ୍ରକାଶନ ଶ୍ରୀ ଗୋଲ୍ଲେକବିହାରୀ ଧଳ । ସେ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରି ଅନେକାଂଶରେ ଆମ୍ଭ ଆକାଶ ସ୍ପୃହାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ଖଣ୍ଡେ ଭଲ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ପଢ଼ିବା ଯାହା, ନିଜେ ଭ୍ରମଣ କରିବା ତାହା ।

ଶ୍ରୀ ଧଳ ଶଙ୍କର ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି : ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି (୧୯୫୨) ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତ (୧୯୫୨) ଓ ଚାକମହଲର ଦେଶେ (୧୯୬୦) । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟିରେ ତାଙ୍କର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ଲିପିବଦ୍ଧ ଓ ଶେଷଟିରେ ରହିଛି ସ୍ୱଦେଶାନୁଭୂତ । ଉଭୟ ଶବ୍ଦ ଓ ଜଗତର

ବୃହତ୍ତର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଉପଲବ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିପୁଳ ଅନୁଭୂତି ଓ ବିବିଧ
 ଅଭିଜ୍ଞତାର ଆନନ୍ଦବିସ୍ମୟକୁ ସେ ସଙ୍ଗୀତକରଣରେ ଧରି ରଖିବାକୁ
 ବୁଝିନନ୍ତି । ଭ୍ରମରେ ଶିକ୍ଷାଗତ ଦିଗଟିକୁ ସେ ଆଦୌ ଅସ୍ପୀକାର କରନ୍ତି
 ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଦୃଢ଼ବୋଧ ହୋଇଛି ଯେ, ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ
 ପଢ଼ିବା ଯାହା, ବର୍ଷେ ବିଦଗ୍ଧରେ ବୁଲିବା ତାହା । ଆଖିବିପୁଳା
 ପୃଥ୍ବୀର ଯେତେ ଅଧିକ ଅଂଶ ଦେଖିଛି, ମନ ତାଙ୍କର ସେତେକ ଅଧିକ
 ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଛି; ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ବଦଳିଛି, ମୂଲ୍ୟ ବୋଧର ପରିବର୍ତ୍ତନ
 ସଂଘଟିତ ହୋଇଛି । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକା ପାଖରେ ସେ ଭାରତବର୍ଷର
 ଦୟାମୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି—ଧନ ଦାରିଦ୍ର୍ୟଠାରୁ ଆମର ମନ-
 ଦାରିଦ୍ର୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ଏହି ସ୍ଥାନମନ୍ୟତା ଓ ସ୍ବଦ୍ରବ୍ୟାଧି
 କିନ୍ତୁ ସାତେକ ମନର ଜଣେ ଆଧୁନିକ ବିଲତ ଫେରନ୍ତା ଯୁବକର ରୁଗଣ
 ମନର ଉଚ୍ଚାରଣ ନୁହେଁ । ତାହା ସ୍ବଦେଶପ୍ରିତ ଜଣେ ଉଦାର ବ୍ୟକ୍ତିର
 ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି । ସତ୍ୟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ଶ୍ରୀ ଧଳଙ୍କର ଦମ୍ଭଧ୍ବଜ,
 ଦେଖି ଶିଖିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ସେହି ଦମ୍ଭ ଓ ଆଗ୍ରହ ଯୋଗୁ
 ‘ଲଣ୍ଡନ ରିଠି’ ଓ ‘ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି’ର ଜୀବନ୍ତ ପ୍ରେରଣା ସ୍ତ୍ରୀମିତ
 ହୋଇନାହିଁ । ଆଜି ତାହା ପାଠକକୁ ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ କରେ, ବିଦେଶ ଯାତ୍ରା
 ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଏ । ଯୁକ୍ତିସ୍ଥାନ ନାନା ସଂସ୍କାର ସମାଜିକ ଆମର
 ନିଶ୍ଚଳ ମନରେ ସ୍ପଷ୍ଟ, ସୁସ୍ଥ ଜୀବନବୋଧ ଓ ସଦାସତ୍ୟର ଗତିବେଗ-
 ସଞ୍ଚାର କରେ ।

“ଲଣ୍ଡନ ରିଠି” ଓ ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତିରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଫୁଟି ରହିଛି
 ନୂତନ ପ୍ରତିଲେଖକଙ୍କ ବିସ୍ମୃତ ଆକର୍ଷଣ ଓ ରୋମାଞ୍ଚ । ସଦ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା
 ପ୍ରାପ୍ତ ଭାରତ ଭୂମିରୁ ଲେଖକ ଯାଇଛନ୍ତି ଲଣ୍ଡନ ଓ ନିଉୟର୍କକୁ,
 ପୃଥ୍ବୀର ଅସ୍ଥାବଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଯାଇ ଯଥାକ୍ରମେ ସେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ବଂଶ
 ଶତାବ୍ଦୀ ଓ ଏକବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁ ନୂଆ ଓ ସୁନ୍ଦର;
 ଅପରିଚିତ ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ଅପରିଚିତ ଜୀବନଯାତ୍ରାର ବାହ୍ୟ ଅଭିନବତ୍ତ୍ୱ
 ସବୁଠି ତାଙ୍କ କୌତୁହଳୀ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛି । ସମାଜ ମନର
 ଗହ୍ବରତାରେ ସେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି ବହୁତ କମ୍; ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ
 ଆପାତ ସମୃଦ୍ଧ ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତାର ମୃତ୍ୟୁଂଶୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ

ଦେଖି ପାରିନାହାନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ସେ ଯାଇଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାରୁ ଗୋଟିଏ ଭଙ୍ଗା କୁଡ଼ିଆରୁ ସାତ ହଜାର ମାଇଲ ଡେଇଁ ଧରସ୍ବର୍ଗ ଲଣ୍ଡନକୁ । ଏ ଯେପରି ହନୁମାନର କବ୍‌ଚିନ୍ଦାରୁ ସୃଷ୍ଟିଲକ୍ଷା ଯାଏ । ଇଂଲଣ୍ଡ ପାଖରେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ଭାରତ ମଳିନ ଦିଶିବା ସ୍ବାଭାବିକ କଥା । ସହସ୍ର ଆଲୋକଦୀପ୍ତ ଲଣ୍ଡନର ହେଥରେ ଉଡ଼ାଜାହାଜ କେନ୍ଦ୍ର ପାଖରେ ଦାସପୂର୍ଣ୍ଣ ବମ୍ବେ ଜାହାଜଦାଟି ଯେମିତି ମଳିନ ଦିଶେ, ଇଂଲଣ୍ଡ ପାଖରେ ଭାରତବର୍ଷ ଯେମିତି ଦିଶିଛି । ଜୀବନ ସେଠି ବେଗବାନ୍, ଉତ୍ସାହିତ । ଅଳସ, ବିଷାଦ ଯେମିତି ଲଣ୍ଡନ ସହରକୁ ଛୁଇଁ ନାହିଁ । ପୋଷାକପିତ୍ର ଚମତ୍କାର । ଭାଷା ପ୍ରାଣବନ୍ତ । ତେଣୁ ଲେଖକ ଲଣ୍ଡନକୁ ଧରସ୍ବର୍ଗ, ଜର୍ଥ‌ଷେର୍ସ ଓ ଫୁଲ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ସହର ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଦେବାକୁ ଆଦୌ ଦ୍ବିଧା ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ସାହେବା ଶିଷ୍ଟାଚାର ଓ କର୍ମୋଦ୍ୟମ ତାଙ୍କୁ ସବିଶେଷ ମୁଗ୍ଧ କରିଛି । ଯେଉଁମାନେ ମଣା ଡାଆଁଣ ପରି ଭାରତୀୟଙ୍କ ରକ୍ତ ଶୋଷି ଆସିଛନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କୁ ଏଡ଼େ ଭଦ୍ର ଓ ସହାୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ଜୀବନ ନିଷ୍ଠା ଫିମିଶ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଯାଇଛି । ସେମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ, ସମୟଜ୍ଞାନ, ଶୃଙ୍ଖଳା, ସାଧୁତା, ଉଦ୍ବ୍ରତା, ଶିଷ୍ଟତା, ସଫଳ ଓ ସୁଜାତି ତଥା ସ୍ବଦେଶ ପ୍ରୀତି ଆଦି ବୁଝାଇବାକୁ ସେ ସେ ଭାଷା ପାଇ ନାହାନ୍ତି । କି ଚଞ୍ଚଳ ! କି ପୁର୍ଣ୍ଣ ! (ପୃଷ୍ଠା ୩୨) କି ସଫଳ ! କି ଶୃଙ୍ଖଳା ! (ପୃଷ୍ଠା ୩୨) । ଫିମିଶ ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉତ୍ସାହ କିଛିଟା ମଉଳିଛି । ‘ନାଁ କଟିକିଆଣି ସିନା, ନାକରୁ ସିଙ୍ଗାଣି ଗୁଡ଼ିନି ।’ ଚକଚକିଆ ଚାଉଳ ବାସନ ଭିତରଟା ଖାଲି ମାଟି । ସ୍ପର୍ଶ କାତର ତାଙ୍କ ଭାରତୀୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଇଂରେଜମାନେ ବଡ଼ ଅପରିଷ୍କାର ମନେ ହୋଇଛନ୍ତି । ମଲଙ୍ଗାଗ ପରେ ସେମାନେ ପାଣିର ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକସମୟରେ ସେଠି ଛେପ ପକାଇ କ୍ଳାକବୋର୍ଡ଼ ସଫା କରନ୍ତି । ମାଆମାନେ ରୁମାଲରେ ଛେପ ପକାଇ ପିଲଙ୍କ ମୁହଁ ସଫା ରଖନ୍ତି । ସ୍ନାନ ସାତ ସପନ । ହାନ୍ତଦଣ୍ଡା ଓ ଜିଭ ଛେଲ କଥା କାହାର ମନେ ନ ଥାଏ । ଶ୍ରେଜନ ତାଙ୍କର ଯଥା ସମ୍ଭବ ସ୍ବାଦୁଘ୍ନନ । ସ୍ବାଦୁଘ୍ନନ ଶ୍ରେଜନ

ଆମପାଇଁ କୁଣ୍ଡେଜନ. କୁହେଁ କି ? ସେଠି ମଧ୍ୟ ପୁଲରେ ଗନ୍ଧ ନାହିଁ କି ମନରେ ଦରଦ ନାହିଁ । ତେବେ ଲଣ୍ଡନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଲଣ୍ଡନ ପୋଲିସ, ଲଣ୍ଡନ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ବିଲ୍ଡିଂ ବ୍ୟବସାୟ ଓ ସାହେବଙ୍କ ସଫଳ (disciplined) ଜୀବନଧାରା ତଥା ଶାସ୍ତ୍ର ଉଦ୍ବୃତ୍ତା ଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ଚକିତ କରିଛି । ଲଣ୍ଡନରୁ ଏବେ ସେ ଯାଇଛନ୍ତି ଆମେରିକା । ଇଂଲଣ୍ଡ ପାଖରେ ଭାରତ ଯେପରି ମୁନ ଓ ମଳିନ ଦିଶୁଥିଲା, ଏବେ ଆମେରିକା ପାଖରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ମେମିତି ମଳିନ ଦିଶିଛି । ଲେଖକ ସ୍ୱତଃ ଉଚ୍ଚାର ଉଠିଛନ୍ତି, “ହାୟରେ ହତଭାଗ୍ୟ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଦେଶ ।” ଆମେରିକାରେ ସର୍ବସ୍ୱ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ଝଲକ । ଆମେରିକା ପାଖରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ରାଜନୈତିକ ବଡ଼ମାକୁ ଗୁଡ଼ିବଦଳେ ଆଉ ସବୁ ଗୁଡ଼ି । ଆମେରିକାରେ ସର୍ବସ୍ୱଅମ୍ଭେ ଆଖିରେ ପଡ଼େ ସନ୍ତୋଷ ଓ ସମ୍ପଦର ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ । ଉଚ୍ଚଟି ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ଓଡ଼ିଶା ଭୂଇଁରୁ ଯାଇ ଲେଖକ ଅଳକାସୁଖରେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ସୀମା ରହିନାହିଁ । କି ଭାଷାରେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବେ ସମ୍ପଦର ଏତେ ବିପୁଳ ଆୟୋଜନ ! ଆମେରିକାର ପାଇଖାନା ପାଖରେ ସେ ଭାରତର ରାଜବିଭବକୁ ଭୁଲି ଜ୍ଞାନ କରିଛନ୍ତି । “ପାଇଖାନା ଘରେ ଯେଉଁ ରଙ୍ଗିନ୍ ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଓ କୃତ୍ରିମ ସିଲ୍କ ପରଦା ଦିଆହୋଇଛି, ପାଦତଳେ ଯେଉଁ କୁପୁମ କୋମଳ ଗାଲିଚା, ତାହା ରଜାଙ୍କ ରହଣୀ ଘରେ ଥିବ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ ।” ସବୁଆଡ଼େ ବିଗୁଡ଼ି ହୋଇପଡ଼ିଛି ବିପୁଳ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କୁଣ୍ଡାସନ ଆଡ଼ମ୍ବର । ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଶ୍ରୀ ଓ ସୌଭାଗ୍ୟର ପଟାନ୍ତର କାହିଁ ? ଆମେରିକାନ୍ ତରୁଣ ତରୁଣୀ ଆନନ୍ଦ ଓ ଉପଭୋଗର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି । ତାଙ୍କ ଆଖି ଓ ମୁଖରେ ସ୍ୱାଗତର ଭାଷା । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବିଲ୍ଡିଂ ପୁଅ ଝିଅଙ୍କୁ ମନେ ପକାଇ ଲେଖକ କହନ୍ତି, “ସତେ ଯେମିତି ଫୁଟନ୍ତା ପଦ୍ମ ପାଖରେ ମଉଳା କଇଁ । କି ଦିନ ସ୍ଥାନ କି ମଳିନ ସତେ !” ସଦ୍ୟ ସଦ୍ୟ ଲଣ୍ଡନରୁ ଯାଇଥିବାରୁ ସେ ଯଥା ତଥା ଏମିତି ଆମେରିକା ସହିତ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଭୁଲି ବସିଛନ୍ତି । ଆମେରିକାବାସୀଙ୍କ ସହିତ ସାହେବଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ପରଖି ଦେଖିଛନ୍ତି । ସାହେବଙ୍କ ମନରେ ଦରଦ ନ ଥିଲା ବେଳେ ଆମେରିକାବାସୀଙ୍କ ଗୁଡ଼ି ତଳେ ଅଶେଷ ଭାବପ୍ରକୃଷ୍ଟତା ଓ କୋମଳ ସହାନୁଭୂତି

ଦେଖି ସେ ମୁର୍ଖ ଚକିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଗୋରା ଆଖିରେ ଲୁହ ସେ ପରିକଳ୍ପନା କରି ପାରି ନଥିଲେ । ଅଥଚ ତାଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲାବେଳେ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି, ‘ପୁଅଙ୍କ ମୁହଁ ସବୁ କଳା ଝିଅଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ।’ ସାହେବଙ୍କ ପାଟିରେ ଚାହିଁ ପଡ଼ିଥାଏ । ମାତ୍ର ଆମେରିକାବାସୀଏ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ବଡ଼ ହୁଗୁଳା, ପୁଣି ଯୌନ ସମ୍ପର୍କୀୟ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ବାଡ଼ବତା ରହେ ନାହିଁ । ବରଂ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସାହେବ ବଡ଼ ଉଦାସୀନ, ମାତ୍ର ଆମେରିକାବାସୀର ପ୍ରାଣଖୋଲ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା । ଇଂରେଜମାନେ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କୁ ଖାତିରା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଆମେରିକାବାସୀଙ୍କର କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟଙ୍କୁ ପ୍ରାଣଡ଼ର । ଏହି ଆମେରିକାରେ ‘ଲେଖକ ସମାଜ ଜୀବନ ସହିତ ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପି ପାରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରଥାଆରୁ, କର୍ମୋଦ୍ୟମ, ଆତିଥେୟତା ଓ ଶିଷ୍ଟାଚାର ଭିତର ଦେଇ ଫିମଶଃ ଯେତେ ସାମାନ୍ୟ ହେଲେ ବି ଆମେରିକାର ସମାଜମନର ଗଭୀରତାକୁ ଛୁଇଁବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ଆମେରିକାନ୍ଙ୍କ ଜାତୀୟ ଚରିତ୍ରର ଦୁର୍ବଳତା ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ଶକ୍ତିମତ୍ତ ଓ ବ୍ୟଭିଚାରବିକୃତ ସଭ୍ୟତାର ଦୁରନ୍ତ ପରିଣାମ ଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି । ନାଶ ସେଠି ସ୍ଥାପିନ ନିଶ୍ଚୟ । ମାତ୍ର ସେ ନାଶ ସ୍ଥାପିନତା ଭିତରେ ସେ ଦେଶର ଉନ୍ନତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଆମେରିକା ମେରି ଟଡ଼, ଜୋସେଫିନ୍ ଓ ମିସେସ୍ କେନେଡ଼ିଙ୍କ ରାଜ୍ୟ, ସେଠି ସୀତା ସାବିତ୍ରୀ ବଡ଼ ଦୁର୍ଲଭ । ଲେଖକ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ପୋଷନ୍ତି ‘ମାତୃଜାତି ପ୍ରକୃତ ମାଆ ହୁଅନ୍ତୁ ।’ ଠିକ୍ ସେପରି ସେଠି ସମାଜ ଜୀବନର ଯୌବନ, ଧନସମ୍ପତ୍ତି, ପ୍ରଭୁତ୍ତ ଓ ଅବିବେକତାର ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ସମନ୍ୱୟ ଅନାୟାସ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଦୂରରେ ରହିବ କିପରି ? ଭାରତର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି ପାଖରେ ଆମେରିକା ସବୁ ସୌଭାଗ୍ୟ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇଉଠିଛି । ପ୍ରକାଶନରେ ଯେପରି ଲେଖକ “The world must be Indianised” ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି ।”

ଦୂର ଦେଶ ସଂସାର କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତିପାଇଁ ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି ଓ ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତିର ଉପାଦାନର ଅସଂସ୍କୃତ ନାହିଁ । କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତି କିନ୍ତୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟିର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ, ଉଭୟଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଗତ ଦିଗ ବେଶ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ‘ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି’ରେ ଗୋଟିଏ

ଅଧ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ଅଛି । କଣ ଶିଖିବା ? ସାହେବଙ୍କ ସମୟଜ୍ଞାନ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-
ବୋଧ, କର୍ମୋଦ୍ୟମ, ଭଦ୍ରତା, ଶିଷ୍ଟାଚାର ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାଜ୍ଞାନ ନ ଶିଖିଲେ
ଭାରତର ମୁକ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ବାରବାର ଆମକୁ ଚେତେଇ
ଦେଇଛନ୍ତି । ଆମେରିକାରେ ତ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସବୁଠୁଁ ବଡ଼ ହେଉଛି,
‘ଶାସ୍ତ୍ରାବଳି ପରିଶ୍ରମର ମୂଲ୍ୟ ।’ ପ୍ରଫେସର ସେଠି କାଦୁଅ ଚକଟି ପାରନ୍ତି
ଲଂଜନପୁର ମାଟି ହାଣ୍ଡଲ୍, ବୋଇଁ ବାସନ ମାଜନ୍ତି, କୋଟିପତର ଝିଅ
ଟେବୁଲ ସଫାକରନ୍ତି । ଟିମ୍ ପ୍ରିଟ୍ ମଧ୍ୟ ସେଠି ଅପୃଷ୍ଠ । ଭାରତବାସୀଏ
ପରିଶ୍ରମରୁ ମୂଲ୍ୟ ନ ବୁଝିଲେ କି ସହଯୋଗିତାର ଗୁରୁତ୍ବ ହୃଦୟଙ୍ଗମ
ନ କଲେ ଜାତିର ଉନ୍ନତି ସମ୍ଭାବନା ସେ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ ।
ଆମେରିକାନ୍ଙ୍କଠାରୁ ଶିଖିବାର ବଡ଼କଥା ହେଉଛି, ‘ପରର ପ୍ରଶଂସା
କରିବା ।’ ଆମ ଦେଶରେ ଗୁଣୀଙ୍କ ଅଭାବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଗୁଣଜ୍ଞ କାହାନ୍ତି ?
ଆମେରିକାରେ ଯିଏ ଯାହାକରୁ, ଲେଖକ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି । ସେଠାରେ
ସାନବଡ଼ ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ, ନାହିଁ ମଧ୍ୟ ପରଶ୍ରୀକାତରତା, କଳାପୋତେଇ,
କି କଳାବଜାର । ଆମ ଭୂଲନାରେ ଆମେରିକାନ୍ମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଗୁଣ କମ୍ ।
ସେମାନଙ୍କ କୃତ୍ତି ଓ ବିଚକିଟିଆ ରଙ୍ଗର ପୋଷାକ ଭାରତକୁ ଆସିଛି,
ଆସିନାହିଁ ଢେବଲ ତାଙ୍କ ସାଧୁତା, ଶାସ୍ତ୍ରାବଳି ପରିଶ୍ରମର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ
ପରପ୍ରଶଂସା ଜ୍ଞାନ । ସେଥିଲାଗି ଲେଖକଙ୍କର କ୍ଷୋଭର ସୀମା ନାହିଁ ।
ତାଙ୍କଠାରୁ ନ ଶିଖିଲେ ଆମର ଗତି କାହିଁ ?

ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ମାତ୍ରେ ଏହି ଶିକ୍ଷାଗତ ଦିଗ ପ୍ରତି ବଡ଼
ସଚେତନ୍ । ବିଦେଶର ସ୍ୱଚ୍ଛ ଓ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନ ବୋଧରେ ପାଠକକୁ ଘଷିତ
କରିବାକୁ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ଲେଖକ ମାତ୍ରେ ସମୁଦ୍ୟତ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ
ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି ଓ ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କେଉଁଠି ? ଶ୍ରୀ ଧଳଙ୍କ
ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିର ବିଶେଷତ୍ବ କ’ଣ ? ସେ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀରେ
ବିଦେଶ ଭୂଇଁର ଐତିହାସିକ ଓ ଭୌଗୋଳିକ ବିବରଣୀ ଭଡ଼ ସେ
କେହି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରିବେ । ଅନେକଟ ସ୍ଥାନ ବିଶେଷର ବାର୍ଷିକ
ଆୟୁବ୍ୟୟର ହିସାବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଛି, ସମସାମୟିକ ରାଜନୈତିକ ଚିନ୍ତା ମଧ୍ୟ
ଅଛି । ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ ଲେଖକ ଦୂର ବିସ୍ତୃତ ସମ୍ବନ୍ଧ କରିବାକୁ ଆପ୍ରାଣ
ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶ୍ରୀ ଧଳ ସେପରି କିଛି କରି ନାହାନ୍ତି,

ଭୌଗୋଳିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ନାହାନ୍ତି କି ରାଜନୈତିକ ଚିନ୍ତା ଆଜି ନାହାନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାର ଇତିହାସ ଘାଣ୍ଟି ସ୍ଥାନ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରକଟନ କରି ନାହାନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ସେ ବରଂ ବିଦେଶ ଭ୍ରମି ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରି ବୁଝିଛନ୍ତି, ସେ ଦୂରରୁ ସ୍ୱଦେଶ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ଏତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦିଶେନାହିଁ । ବିଦେଶ ଯିବା ତାଙ୍କପାଇଁ ଦେଶଦର୍ଶନ । ଅନେକ ସେ ଲଣ୍ଡନ ଓ ଆମେରିକାରେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତକୁ ସ୍ମରଣ ରଖିଛନ୍ତି । ବିଦେଶ ଦର୍ଶନର ପାଙ୍କେ ପାଙ୍କେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତକୁ ଦେଖିଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାଦାନର ଧରଣଟି ତାଙ୍କର ନୁଆ । ଭ୍ରମଣ ସଂହାରରେ ଏଠି ସାମୁଏଲ ଜନସନ୍ଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟଟି ସ୍ମରଣ, “All travel has its advantages. If the traveller visits better Countreys he may learn to improve his own and if fortune carries him to worse he may learn to enjoy his own.” ଶ୍ରୀ ଧଳ ଉଭୟ ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଜମହଲର ଦେଶକୁ ଯାଇ ସେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅଧ୍ୟାପନାର ଦାରୁଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖିଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀ ଧଳ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଘେନି କିଛି କମ୍ ଗବ୍‌ବୋଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି—“ଓଡ଼ିଆ ଫିଲମାନେ ଭାରତରେ କେଉଁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ନ ପାଇଁ” ? (ପୃଷ୍ଠା ୯୭) କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକା ପାଖରେ ନିଜ ଦେଶ ଓ ପ୍ରଦେଶକୁ ଦେଖି ସେ ଗବ୍‌ବୋଧ କଲଭଳ କୌଣସି ଉପାଦାନ ଖୋଜି ପାଇନାହାନ୍ତି । ଯୋଡ଼ା ଅନୁଯୋଗରେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ପାଟି ପଡ଼ିଛି । ତେବେ ସେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାକୁ ଦେଖି ସେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଉନ୍ନତ କରାଇବାର ପନ୍ଥା ଶିଖିଛନ୍ତି । ଯଥେଷ୍ଟ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକା ସହିତ ଭାରତକୁ ତଥା ଓଡ଼ିଶାକୁ ତୁଳନାକରି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶାସ୍ତ୍ରତା ବଳରେ ଆମର ଜଡ଼ତାକୁ ଆହତ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ଦେଖି ଶିଖିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାରୁ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଭାରତକୁ ଦେଖିବାର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ଚମତ୍କାର । ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ସ୍ୱଦେଶ-ପ୍ରୀତିସ୍ନାତ୍ତ । ତେଣୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅନୁଭୂତିକୁ ତାଙ୍କର ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ରହିଛି

ସ୍ୱଦେଶାନୁରାଗ । ବିଦେଶ ବିଦ୍ରବ କିଛି ନାହିଁ । ସେ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, “ପ୍ରକୃତରେ ସେ ଦେଶରୁଜ୍ଞ । ଆମ ଦେଶଠୁ କେତେ ଭଲ, ସେ ଲୋକ କେତେ ସରସ ।” ଏଠାରେ ଆମ୍ଭ ଅବଜ୍ଞା ବା ଆତ୍ମନିନ୍ଦାର ପ୍ରଶ୍ନନାହିଁ । ଯାହା ସତ୍ୟ ତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସେଥିରୁ କିଛି ଶିଖି ପାରିଲେ ଧନ୍ୟ ହେବା । ଲଣ୍ଡନର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଖରେ ସ୍ୱସ୍ଥ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ଆଦ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ବଡ଼ ଶୋଚନୀୟ ଦିଶି-ନାହିଁ କି ? ଲେଖକ କହନ୍ତି, “ଯମ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼ିବାପାଇଁ ଆଜି ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା ହେଉଛି ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଛୁଆଁ ଓ ଔଷଧର ପ୍ରୟୋଗ କୌଶଳ । ମାତ୍ର ଯେଉଁଠି ଛୁଆଁରେ କଲଙ୍କ, ବୋତଲରେ ଖାଲି ପାଣି ସେଠାରେ ଜୀବନର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ଚିନ୍ତା କରିବା କଥା ?” (ରକ୍ତଲବ୍ଧ) ଆମେରିକାର ଡାକ୍ତର ଖାନାରେ ତାଙ୍କୁ କଟକ ଡାକ୍ତରଖାନା ଜଳ ଜଳ ଦିଶିଛି । ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ଯେ, ଆମେରିକା ଡାକ୍ତର ଖାନାରେ କଟକ ଡାକ୍ତର ଖାନାରେ ଔଷଧ ଗର ନାହିଁ । ଲଣ୍ଡନ ଓ ଆମେରିକାର ପୋଲିସଙ୍କ ପାଖରେ ସେକାଲର ଆମ ପୋଲିସଙ୍କ ଆଗର ଆଚରଣ କ’ଣ ଶୋକାବହ ନୁହେଁ ? ‘ପୋଲିସଙ୍କୁ ଲୋକେ ଡରନ୍ତି’—ଏ ଧାରଣା ଯେଠାରେ କରି ଶହେ ବାହାଁ, କନେଷ୍ଟବଲଙ୍କ ହାତରେ ବାଉଁଶ ମୁଲୀ ଓ ଇନସ୍ପେକ୍ଟରଙ୍କ ଅଣ୍ଟାରେ ରିଭଲ୍ଭର ମଧ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନା କରି ହେବ ନାହିଁ । ଲେଖକଙ୍କ ପରିହାସ ରସିକତା ଅର୍ପଣ । ଆମେରିକା ପୋଲିସ ପାଖରେ ସେ ତାଙ୍କ ଗାଁ ହାଟର ପୋଲିସ କନେଷ୍ଟବଲକୁ ଠିଆ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗାଁ ହାଟରେ ପୋଲିସ କନେଷ୍ଟବଲ ସେତେବେଳେ ହାତରେ ବେତଧର ମୋଜାରେ ପେନସିଲ୍ ଖୋସି ବୁଲୁଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ମଣିଷ ଗୁଡ଼ାକ ସେତେବେଳେ ବଡ଼ ଛୋଟ ଦିଶୁଥାନ୍ତି । ମୋଜାରେ ପୁଣି ପେନସିଲ୍ ଖୋସିଦ୍ୱୟ, ଏ କିଛି କମ୍ କଥା ନୁହେଁ ! ଆହୁରି ସେମାନେ ଯାହାର ନିମକ ଖାଆନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବାଉଁଶ ମୁଲୀରେ ସିଧା କରୁନ୍ତି, ରସ୍ତାଘାଟରେ ଗାଡ଼ି ଉପରେ ଆଗ ସିଟ୍ ମାଡ଼ି ବସନ୍ତି । ଲଣ୍ଡନ ପୋଲିସର ସୁନ୍ଦର ସଫଳ ବ୍ୟବହାର କ’ଣ ଏମାନେ ଯାବତ୍-ବନ୍ଦ୍ରାକେ ଶିଖି ପାରିବେ ନାହିଁ ? ଆମେରିକାର କଲଙ୍କାରଖାନାରେ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ଘର, ରେଡ଼ିଓ, ଟେଲିଭିଜନ

ଦେଖୁଦେଖୁ ଲେଖକ ଦୁସ୍ତୁର ବୁଟକଳ କୁଲିଙ୍କୁ ଦେଖିଛନ୍ତି, “ହେଲ ଗୁହାଳପରି ତାଟି ଘର । ପାଞ୍ଚହାତ ବଖରରେ ପାଞ୍ଚନଶ ରହନ୍ତି । ରେଷାଇ କରି ଶିକାରେ ଆଟିକା ଟାଙ୍କି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଦୁଆରେ କାଦୁଅ, ଦାଣ୍ଡରେ ଧୂଳି । ଲୁଗାଗୁଡ଼ା କଳ ଧୂଳିରେ ବଜିଜଟିଆ କଳା । ଦେଖିଲେ କରୁଣା ହୁଏ । ବିକଳ ଲଗେ ।” ମିଲ୍ ମାଲିକମାନେ କ’ଣ ଆମ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଦୁରବସ୍ଥା ସୁଧାରବେ ନାହିଁ ? ଏମିତି ଦେଖିଲେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଦୋକାନ ବଜାର (‘ବାବୁ ନବ ନା ଦେଖିବ’—ଅଧ୍ୟାୟଟି ଗ୍ରସ୍ତବ୍ୟ) ସ୍କୁଲ କଲେଜ ସବୁଠି ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ପ୍ରାନ୍ତ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ହାତ ଧରାଧରି ହୋଇ ଚାଲିଛନ୍ତି, ଲେଖକଙ୍କ ମନପ୍ରାଣ] ଗପର ପୂର୍ବପର ନୋୟନଧରେ ଅବଗାହୁଛି । ନିଉୟର୍କ ପାଖରେ ଗଞ୍ଜେଇ ଡହ ଗୋଡ଼ମାଟିର ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ଅବମାନନାର ସାମଗ୍ରୀ ନୁହେଁ, ଲେଖକଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ମଣିମୁକ୍ତାଠାରୁ ଆହୁରି ମୂଲ୍ୟବାନ । ସ୍ୱାଦେଶାନୁରାଗ ବିଦେଶ ଯାତ୍ରାକୁ ଏପରି ଅଭିଭୂତ କରିରହିଛି ଯେ, ଆତ୍ମଅବଜ୍ଞ ପାଠକକୁ ଆଦୌ ପାଞ୍ଚିତ କରେନାହିଁ । ବରଂ ଆମ ଦୁଃଖତା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଛି ଦେଖିଲେ ପ୍ରାଣରେ ସାନ୍ନ୍ଦନା ଆସେ । ଦୁଃଖତାକୁ ଜାଣିଲେ ଆମ ସମାଜ, ଶାସନ ଓ ଶିକ୍ଷାସଂସ୍ଥା ସତର୍କ ହେବେ, ଦୋଷ ନିରାକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତପ୍ତର ହୋଇ ଉଠିବେ ।

‘ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି’ ଓ ‘ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି’ର ତଥା ‘ତାଜମହଲର ଦେଶ’ରେ ଅନେକସଂ ସମାଜ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ସହିତ କାବ୍ୟମୟ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିର ମିଳନ ଦେଖିଲୁ । ଲେଖକ ଦୂର ଭୂଇଁରେ ଯେଉଁ ଯବୁ ବରଳ ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ଶିଳ୍ପପ୍ରୟୁକ୍ତିର ସେବା ଦେଇଛନ୍ତି । ଦୃଶ୍ୟ ନିର୍ବାଚନ ଓ ସେହି ଦୃଶ୍ୟର ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଓ ରସବୋଧ ପରିସ୍ପୃଷ୍ଟ ରହିଛି । ଆମେ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଏଠି ଉଦାହରଣାର୍ଥେ ସଂଗ୍ରହ କରୁଛୁ । ସେଗୁଡ଼ିକର ରୂପ ମୁଗ୍ଧତା ଦେଖନ୍ତୁ;

୧ । ଆମେରିକାର ରସ୍ତାରେ ହୃଦ ଦୃଶ୍ୟ :

ରସ୍ତାରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବିରଟ ହୃଦ ସବୁ ପଡ଼େ । ଦୁଇପାଖରେ ନଭସ୍ତୁୟା ପାହାଡ଼ । ତରଳ ଇନ୍ଦ୍ରମାଳ ପରି ତଳ ତଳ ହୃଦ ଜଳ ।

ମୃଦୁ ଲହରୀ ଉପରେ ମାଣି ହୋଇଥାଏ ଅସ୍ତ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟର କନକ କରଣ ।
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସେହି ମହୋତ୍ସବ ଭିତରେ ଛୋଟ ଛୋଟ ସ୍ଥିମର ଏପାଖ
ସେପାଖ ମଟରଗାଡ଼ି ପାରି କରିଦିଅନ୍ତି । ସବୁ ଚନ୍ଦ୍ରା ପଛରେ ପଡ଼ିଯାଏ ।
ଶାନ୍ତ ମନରେ କାନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅନାଇ ରହେ । ସମ୍ବୋଗର ଏହି
ଚରମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଁ ମୃତ୍ୟୁ ଖୋଜେ, ଆଉ ବଞ୍ଚିବାକୁ ଚାହେଁନା ।
ସରଗ ସୁଷମାନ୍ତ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ପୁଣି ମାଟି ଧୂଳର ଧରଣୀରେ ପାଦ
ଦେବ କାର୍ତ୍ତିକ ?

(ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି, ପୃଷ୍ଠା ୭୮)

୨ । ଉଡ଼ାଜାହାଜର ଆକାଶର ଦୃଶ୍ୟ :

କାଚରକ୍ତରେ ଅନାଇ ଦିଏ, ସତେ ଯେମିତି ଜାହାଜଟା
ଭୂଇଁରେ ଘୁଷୁରୁଛି, କାରଣ ଆକାଶରେ ଥିଲେ ତ ତଳେ ଫାକା ସ୍ଥାନ
ଦିଶୁଥାନ୍ତା । ଓକ୍ଟୋପ୍ସ ହୋଇ ଦେଖିଲି କିଛି ନୁହେଁ । ଖାଲି ଧଳା ମେଘ ।
ସତେ ଯେମିତି ଭଣା ହୋଇଥିବା କଅଁଳ ଭୁଲପାହାଡ଼ ଉପରେ
ଜାହାଜ ପଡ଼ି ଯାଉଛି । ଆଉ ଟିକି ଦେଖାଯାଉ ନଥାଏ, ଖାଲି ଧଳା,
ଗୁରୁଆଡ଼େ ରୂପେଲି । ନିର୍ମଳ ଆକାଶରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ଗୁରୁ ମାରବ
ନିସ୍ତବ୍ଧ ଭାବରେ ଲାଗି ରହିଥାଏ । ସବୁ ଶାନ୍ତ, ଶିଷ୍ଟ, ମାରବ ଓ
ନିସ୍ତବ୍ଧ । ମହାଶୂନ୍ୟର ଅନ୍ତର ଭେଦ ସ୍ପଷ୍ଟ ପଶିଟିପରି - ଜାହାଜଟି
ଗୁଲୁଥାଏ । ତଳେ ଯେ ଆଟଲଣ୍ଟିକର ଅନନ୍ତ ଲହରୀ ଖେଳି କରୁଛନ୍ତି,
ତାର ଗନ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଣାପଡ଼ୁ ନଥାଏ । ଉପରେ ଜାହାଜ ପିଠକୁ ଲାଗି
ଆକାଶ; ତଳେ ପେଟକୁ ଲାଗି ଶୁଷ୍କ ମେଘମାଳା । ସରଗ ଏତେ
ପାଖାପାଖି ଯେ ସତେ ଯେମିତି ଗୁରୁଟା ଆମ ଉଡ଼ାଜାହାଜ ପଶିକୁ
ଲାଗି ରହିଛି । ଯୋଦ୍ଧା ହେଲ ଏହି ଶିଶୁ ସଂକ୍ଷେପ ଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଜୀବନରେ
ପୁଣି ଆଉ ସମ୍ଭବ ହେବକି ନାହିଁ । ଏହି ଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହେଲେ ଅଶୁଭ
ଜୀବନର ଶେଷ ହୁଅନ୍ତା ? . .

(ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି, ପୃଷ୍ଠା ୧୫୩)

୩ । ତାଳମଝଲି ଇନ୍ ମୁନ୍‌ଲାଇଟ୍ :

ତଳେ ଯମୁନାର ମାଳ ବେଣୀ । ବପରାତିରେ ମୋଗଲ
ବାଦସାହାବର ଆରକ୍ତ ପ୍ରାଚୀର ଦୁର୍ଗ । ପାର୍ଶ୍ୱରେ ମାଲ ଦୁବାର ଘନ

ଆପ୍ରଭର ଓ ନିକାଞ୍ଚନ ଆବେଷ୍ଟା ବୋଧହୁଏ ତାହାକୁ ଏତେ ରୁଚିର କରି ରଖିଛି । ମରଣର ସେହି ସମାଧି ଜୀବନଠାରୁ ପ୍ରିୟତର ହୋଇ-ଉଠିଛି ।ଧଳା ମର୍ମରର ପାଷାଣ ଅନ୍ତର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ପରଶରେ ଝଲସି ଉଠେ । ତାଜମହଲ ଦେହରେ କେତେକ ରଙ୍ଗିନ୍ ପଥର ଏମିତି ଭାବରେ ସଜ୍ଜିତ ଯେ ଜହ୍ନ ଆଲୁଅ ପଡ଼ିଲା ମାତ୍ରେ ତା ଜଳିଉଠେ । ସତେ ଯେମିତି ପାଷାଣ ଗାନ୍ଧରୁ ପ୍ରଣୟର ଗାଥା ଝରିପଡ଼ୁଛି ।

(ତାଜମହଲର ଦେଶେ, ପୃଷ୍ଠା ୮୩-୮୪)

ଶ୍ରୀ ଧଳ କିଛି କମ୍ କବିପ୍ରାଣ ନଥିଲେ ! ନିସର୍ଗ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମିଶିଯିବାର ଆବେଗଟି ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଉପସ୍ଥାପନ ।

ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି ଓ ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତିର ରଚନା-ଶୈଳୀ ପରିମାଣ । ସଦ୍ୟ ସଦ୍ୟ ଲବ୍ଧ ଅନୁଭୂତିକୁ ଲେଖକ ସିଧା ଓଡ଼ିଶାର ପାଠକଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର, ଚନ୍ଦ୍ର, ଘଟଣା ଓ ତଥ୍ୟ ଗଣିକୁ ସର୍ବସ୍ୱ ସେ ଶିଳ୍ପସିଦ୍ଧି ଯୋଗ୍ୟତାର ସହିତ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଇଟି ପଛରେ ବରଂ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଶୋଭନ ପରିକଳ୍ପନା ନଥିଲା । ଅସ୍ମରଗୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପସରୁପକୁ ବିବରଣ୍ୟ ଏକ କୌତୂହଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିସତ୍ତାର ଆବେଗମୟ ଭାବମୁଗ୍ଧତା ସହିତ ଦାନ କରିଛି ଏବଂ ତରୁଣ ଏକ କବିପ୍ରାଣର ଆଦର୍ଶ ସ୍ୱପ୍ନରୁ ଭାବକଳ୍ପନା ସର୍ବସ୍ୱ ଆଶ୍ରୟିତ ରହି ସେ ସବୁକୁ ଅନତି-ସ୍ପଷ୍ଟ କାବ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଅଭିସିଦ୍ଧ ରଖିଛି । ସେଥିଲିଖି ସବୁ ପ୍ରତିକର ଓ ସୁନ୍ଦର ହୋଇପାରିଛି । ‘ତାଜମହଲର ଦେଶ’ କିନ୍ତୁ ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱୟଂ ଏକ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀ । ତା ପଛରେ ରଚନା ପୂର୍ବର ଖସଡ଼ା ଅଛି । ଅଧ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକର ନାମ ନିବାରନ କାବ୍ୟମୟ ଓ କୌତୂହଳୋଦ୍ଦୀପକ—ଦୂର ପର୍ବତ, ଗାଁ କନିଆ, ଉଡ଼ାଘରେ ପୋଲିସ, ଆଲିସ ଦେଶର ଅଜବ କଥା, ପଲ୍ଲୀଶ୍ରୀ, ପ୍ରେମର ସମାଧି ଶରେ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ସର୍ବସ୍ୱ ଭାଷା ଜୀବନ୍ତ । ଆନନ୍ଦ ବିନ୍ଦୁ ଓ ଶୋଭା ଅନୁଶୋଚନାର ବିଚିତ୍ର ଉପଲବ୍ଧିକୁ ସେହି ଭାଷା ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ପ୍ରକାଶ କରିଦେଇଛି, ଦ୍ୱିଧା ନାହିଁ । ତାହା ଲୋକମୁଖରୁ ପ୍ରବଚନ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ବଡ଼ ଅକୁଣ୍ଠିତ । କାବ୍ୟାଂଶ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ମୁଖ । ପ୍ରବଚନ ଓ କାବ୍ୟାଂଶଗୁଡ଼ିକର

ପ୍ରୟୋଗ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଉପସଂହାର । ଆମେରିକାରେ ବୈଠକଖାନାର ଚୌକିଗୁଡ଼ାକ ଭୂଇଁରେ ନପଡ଼ି ଦୋଳ ପରି ହଲୁଥାନ୍ତି । ତହିଁରେ ସବୁ ଭେଲଭେଟ୍ ଗଦି । ଦୁଇଗଡ଼ ଲେଖକ ଲୁଗା ନ ପାଲଟି ସେଥିରେ ବସି ପାରିବ କି ? ନିଜକୁ ସେହି ଚୌକିପାଇଁ ଅଭ୍ୟାସନ ମଣିବାର ଭଙ୍ଗିଟିକୁ ସେ ବୁଝାଇବାକୁ କହନ୍ତି, “ପେରୁ ଚଢ଼େଇକି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପିଞ୍ଜର !” ରସବୋଧ ଅପୂର୍ବ ! ଠିକ୍ ସେମିତି ଜଣେ ଆମେରିକୀୟ କମାର ସହିତ ରାଜମାତ୍ର ଚର୍ଚ୍ଚା ଏପରି ପ୍ରଭୁକୁ ଚାଲିଗଲା ଯେ, ଏବେ ବନ୍ଦ ନକଲେ ବିପଦ । ଲେଖକ ‘ଭିକ୍ଷି ଶାଳରେ କଥା’ ଭେଙ୍କାନାଲ’ କହି କଥାଟାକୁ ସେଇଠି ଶେଷ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଲୋଚନା ସେ ଅସ୍ଥାନସ୍ଥିତ ସେ କଥା ଆଉ ବୁଝାଇବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଲଣ୍ଡନ ଚିଠିରେ ‘କଟକ ଉତ୍ତାପ ଦେଶକୁ ରଜା, ପର ହାଣିଲ କୋଡ଼ି ପାଣିପରି ବହିଯାଏ, ଗ୍ରାଣ ସଙ୍ଗାତ ଧୋବଣୀ ମିତ, ବନସ୍ତ କଣ୍ଠା ମୂଳରୁ ଗଜା, ନମସ୍କାର ସହସ୍ରାଣି ଶତାପସ ନ ଘାୟତେ, ସ୍ଥାନ ଭ୍ରଷ୍ଟ ନ ଶୋଭନ୍ତେ, ନ ଗଙ୍ଗାଦ୍ୱୟ ପୁନରେପି କୃପମ୍ ଓ ପାଟଦଉଡ଼ିକୁ ଲଗାଇ ଅଛନ୍ତି କାନନଗଜ ବ୍ୟଧନେ ଆଦର ଭାବାରୁକୁଳ ପ୍ରୟୋଗ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ଓ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟକୁ ଶ୍ରୀ ଧଳ ଉଭୟ ଶକ୍ତି ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ତଥ୍ୟ ବିନ୍ୟାସ ପରିପାଟିରେ ମାର୍ଜିତ ମାୟାଜ୍ଞାନ ପ୍ରୀତିକର । ବାକ୍ୟ ଗଠନ ଶକ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟ । ତହିଁରେ ଅନାୟସ ଲଭ୍ୟ ସାବଲୀଳତା ଆଦୌ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ଗଦ୍ୟ ଭାଷାରେ ଶ୍ଳେଷବନ୍ଧ ଭାଷଣର ଶାସ୍ତ୍ରତା ଯେପରି ଅଛି ଠିକ୍ ସେପରି ଅଛି ମଧ୍ୟ ପରିହାସ ରସିକତାର ଚମକ । ଆବେଗମୟ ଭାବମୁଗ୍ଧତା ସେଥିରେ ଯେପରି ପୁଟିଛି, ଠିକ୍ ସେମିତି ପୁଟିଛି ମଧ୍ୟ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀନତା । ଗଦ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଟିକୁ ଧରି ରଖିଛି । ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଏକ ପକ୍ଷରେ ବାହାରକୁ ଯେପରି ଥିଲା ଜୁଲନ୍ତ ଓ ଅନମୟସ୍ତ; ଠିକ୍ ସେପରି ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଭିତରକୁ ଥିଲା ବଡ଼ କୋମଳ ଓ ଭାବପ୍ରବଣୀ କୃତ୍ରିମତା ତାଙ୍କୁ ଛୁଇଁ ନଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଭାଷା ଯଥାସମ୍ଭବ ଅକୃତ୍ରିମ ରହିଛି । ଯେଉଁମାନେ ତାଙ୍କ ନିବନ୍ଧ ସଂସ୍କରଣରେ ଆସିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି ଗଦ୍ୟ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱର ଅବିକଳ ଶୁଣିପାରିବେ ।

ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି, ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି ଓ ‘ତାଜମହଲର ଦେଶ’ରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁଭୂତି ଲିପିବଦ୍ଧ । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ଗୀତିକାବ୍ୟୋଚିତ ଆବେଦନ ପ୍ରାଣକୁ ଛୁଏ । ଅନେକେ ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟରେ ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗିର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରଖନ୍ତି । ମାତ୍ର ଭ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟରେ ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିକୁ ସଫିୟ ରଖିବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ସେଥିଲାଗି ଅନେକଟି ଆମେ ସେଥିରେ ମନ୍ଥୟ (Subjective) ଦୃଷ୍ଟି-ଭଙ୍ଗି ଦେଖୁ । ହୃଦୟର ବିଶାଳତା ଗୁଣରୁ ତଥା ବ୍ୟାପକ ସହାନୁଭୂତି ଓ କୌତୂହଳୀ ଦୃଷ୍ଟି ଫଳରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଉପଲବ୍ଧିରେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଧରା-ଦିଏ । ‘ଲଣ୍ଡନ ଚିଠି’, ‘ଆମେରିକା ଅନୁଭୂତି’ ଓ ‘ତାଜମହଲର ଦେଶ’ରେ ଶ୍ରୀ ଧଳ ଶିଶୁକଲ୍ଲଭ ସଙ୍ଗବ କୌତୂହଳ ଘେନି ଦୂରଦେଶର ଚନ୍ଦ୍ର-ଚନ୍ଦ୍ର ଘଟନାକୁ ଦେଖିଛନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରକରସୁଲଭ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ଘେନି ତନ୍ମୟରୁ ନିବାରଣ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଶିଳ୍ପପ୍ରୟୁକ୍ତିର ସେବା ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ଗୀତିକବିସୁଲଭ ଭାବପ୍ରବଣତା ଘେନି ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ହୃଦୟାବେଗକୁ ସଞ୍ଚାରିତ ରଖିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଆମର କୌତୂହଳ ନିବୃତ୍ତ କରନ୍ତି, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବାସନାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରଥାନ୍ତି ଓ ପ୍ରାଣକୁ ଛୁଆଁନ୍ତି ।

ଶୃଙ୍ଗାରୀ ଚେତ୍ କବିଃ

ଏକ

ଅନେକେ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଦେଖି
ଘନକୃଷ୍ଣ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଓ ବଳଦେବ ଆଦି କବିଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସମର୍ପନ
ଯୋଗାଇବାକୁ ଭୋଜକ “ଶୃଙ୍ଗାରୀ ଚେତ୍ କବିଃ” ଶ୍ଳୋକାଂଶଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର
କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥରେ ଶୃଙ୍ଗାରୀ ନ ହେଲେ କବି ହୋଇ ହୁଏ
ନାହିଁ । ଘନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ରାଦି କବି ହୋଇଥିବାରୁ ଶୃଙ୍ଗାରୀ ହୋଇ ନ
ଆନ୍ତେ କିପରି ? ଭୋଜପଦ କହିଛନ୍ତି, ଶୃଙ୍ଗାରୀ ଚେତ୍ କବିଃ ! ଭୋଜ
କିନ୍ତୁ ନିବୋଧ ନୁହନ୍ତି । ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥରେ ଶୃଙ୍ଗାରୀ ନ ହେଲେ କବି
ହୋଇ ହୁଏ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ କେବେ କହିବେ ନାହିଁ । ଶୃଙ୍ଗାର
ରସାମ୍ଭବ କବିତା ନ ଲେଖି କେହି କ’ଣ ବିଶ୍ୱରେ କବି ହୋଇ
ନାହାନ୍ତି ? ପ୍ରଥମତଃ ସପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ଶ୍ଳୋକାଂଶଟିକୁ
ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଭାବରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଏ (ଶୃଙ୍ଗାରୀଚେତ୍ କବିଃ—ଯଦି
କବି ଶୃଙ୍ଗାରୀ ହୁଅନ୍ତି); ଶୃଙ୍ଗାରୀ କରାଯାଏ କଦର୍ଥ । ‘ସରସ୍ୱତୀ
କଣ୍ଠାଭରଣ’ରେ ଆଳଙ୍କାରକ ଭୋଜରାଜ ‘ଶୃଙ୍ଗାରୀ’ ଶବ୍ଦଟିକୁ ପ୍ରଚଳିତ
ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ଭୋଜଙ୍କୁ ନ ବୁଝିଲେ ଶ୍ଳୋକଟିର
ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝି ହେବ ନାହିଁ ।

ଉତ୍କଳ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ରସର ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ଆଠ :
ଶୃଙ୍ଗାର, ହାସ୍ୟ, କରୁଣ, ରୋଦ୍ର, ଶର, ଭୟାନକ, ବିଭୀଷ ଓ

ଅଭୁତ । ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ‘ଅଭିନବ ଭରଣ’ରେ ଶାନ୍ତରସର ସ୍ଥାପନା କରନ୍ତି ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ‘ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ’ରେ ‘ବାସନ୍ତ ରସର’ । ରସର ସଂଖ୍ୟା ଦୁଇ ଦଶ । ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ ଏଇଠି କିନ୍ତୁ ରସ ବିଚାରରୁ ନିକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶିତା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ । ରସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ ଅଦ୍ୱୈତବାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ଦଶ ରସରୁ କେଉଁ ରସ ପ୍ରଧାନ ? ପ୍ରକୃତ ? ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ କହନ୍ତି, ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରକୃତ, ଅନ୍ୟସବୁ ରସ ତା’ର ବିକୃତି ମାତ୍ର । ଶାନ୍ତରସ ପରମ ପୁରୁଷାର୍ଥ ମୋକ୍ଷର ଉପଯୋଗୀ ନୁହେଁ କି ? କବି ଭବଭୂତି କରୁଣ ରସକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇ କହନ୍ତି, “ଏକୋ ରସଃ, କରୁଣ ଏବ ନିମିତ୍ତ ଭେଦାତ୍, ଭିନ୍ନଃ ପୃଥକ୍ ପୃଥକବାସ୍ତବ୍ୟତେ ବିବର୍ତ୍ତନ୍ ।” କେବଳ ‘କରୁଣ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ରସ । ତାହା ନିମିତ୍ତ ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି ଜଳ ଆବର୍ତ୍ତ, ବୁଦ୍ ବୁଦ୍ ଓ ତରଙ୍ଗାଦି ନାନା ବିକୃତିରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେହେଁ ପ୍ରକୃତିରୂପରେ ସର୍ବସହିଁ ସେହି ଏକ ଜଳ, ଠିକ୍ ସେହିପରି କରୁଣ ରସ ବ୍ୟଞ୍ଜକ ବିଭାବାଦର ବିକୃତି ବିଶେଷରୁ ପରସ୍ପର ବିଲକ୍ଷଣ ଶୃଙ୍ଖାବଦି ରୂପ ବିଭିନ୍ନ ପରିଣାମ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେହେଁ ପ୍ରକୃତି ରୂପରେ ସର୍ବସହିଁ ସେହି ଏକ କରୁଣ ରସ । ଆମ ‘ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣ’କାର ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିତାମହ ପଣ୍ଡିତ ବଜନାବୟୋଗ କହନ୍ତି ସବୁ ରସର ମୂଳ ଚମତ୍କାର । ତେଣୁ ଅଭୁତରସହିଁ ପ୍ରକୃତ ରସ, ଏହି ରସ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୋଜରାଜ ସନ୍ଦେହ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶିତା ଓ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧିତା ପ୍ରଚୁର ପ୍ରଶଂସା ଦାତ କରେ । ସେ କହନ୍ତି ଶୃଙ୍ଗାର ରସହିଁ ସର୍ବରସ ସମାହତୀ । ତାଙ୍କର ଏହି ଶୃଙ୍ଗାର କିନ୍ତୁ ରକ୍ତ ଶୃଙ୍ଗାର, ମଧୁର ବା ଉଚ୍ଛ୍ୱଳାଦି ଶୃଙ୍ଗାର ରସଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା ଜିନିଷ । ଏହା ଅହଙ୍କାର ଶୃଙ୍ଗାର । ରସର ଅନ୍ୟତମ ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ।

ଭୋଜଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ସବୁ ଭାବ ମୂଳରେ ଅହଙ୍କାର ଅର୍ଥାତ୍ ଅଭିମାନ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଅହଙ୍କାର ବା ଅଭିମାନ ହିଁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ । ଏହା ଆତ୍ମାର ଗୁଣ ଓ ପ୍ରାକ୍ତନ ସତ୍ତ୍ୱକର୍ମର ଫଳାଭୁତ ରୂପ । ଅହଙ୍କାର ଅର୍ଥ ଆତ୍ମ ସଚେତନତା ବା ଆତ୍ମବୋଧ (ମୁଁ ଭୁ ଅହୁଭୁତ) । ଏହି

ଅହଙ୍କାର କାରଣରୁ ମଣିଷର ନିଜ ପ୍ରତି ତଥା ପର ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ରସକୁ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ଆତ୍ମରତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଅହଙ୍କାର ବା ଆତ୍ମରତି ହିଁ ରସ; ଫଳତଃ ରତି ଓ ହାସ୍ୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯେପରି ଶିଖାଠାରୁ ଅଗ୍ନି ଅଧିକ ପ୍ରକାଶମାନ, ସେପରି ରତ୍ୟାଦି ଭାବଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରକାଶିତ ଏହି କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥାନୀୟ ଅହଙ୍କାର ରସ କେବଳ ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ହୋଇଥାଏ । ବାହ୍ୟ ପଦାର୍ଥରେ ଆତ୍ମୀୟ ବୁଦ୍ଧି ଜାତ ହେଲେ ସେହି ପଦାର୍ଥ ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ହୁଏ । ତେଣୁ ଆତ୍ମରତିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଶୃଙ୍ଗାର ହିଁ ଅନ୍ୟ ସବୁ ରସର ପ୍ରକୃତ । ସୁଧୀବର୍ଗ ଦଶ ରସ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଭୋଜ କନ୍ତ “ରସନାଦ ରସଃ” ଆଧାର ଉପରେ କେବଳ ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ ମାନନ୍ତି । ଏହି ଶୃଙ୍ଗାର ଚତୁର୍ବର୍ଗର ଏକମାତ୍ର କାରଣ । ବର ରସ ଅ.ଦି ମିଥ୍ୟା ରସ ପ୍ରବାଦ ।

.. ଆତ୍ମାସିଦ୍ଧଦଶରସାନ୍ ସୁଧସ୍ତୋ ବସନ୍ତ
ଶୃଙ୍ଗାରମେବ ରସନାଦ୍ ରସମାମନାମଃ

—ଶୃଙ୍ଗାର ପ୍ରକାଶ ୧/୭

ରସର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ଚକ୍ରଜ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ପୂର୍ବାବସ୍ଥାରେ ଏହାର ଅହଙ୍କାର ରୂପ । ମଧ୍ୟମାବସ୍ଥାରେ ଏହି ଅହଙ୍କାର ୪୯ ଭାବ ରୂପରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଉତ୍ତରାବସ୍ଥାରେ ସବୁ ଭାବ ପ୍ରେମ ରୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପୁଣି ଅହଙ୍କାର ରସ ରୂପରେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମଣିଷ ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥର ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ କାରଣ ତା’ର ରତିପ୍ରିୟ, ବରରସକୁ ଅନୁଭବ କରେ, କାରଣ ତାର ଉତ୍ସାହପ୍ରିୟ, ହାସ୍ୟରସ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ କାରଣ ହାସ୍ୟପ୍ରିୟ, ରୌଦ୍ରକୁ ଅନୁଭବ କରିଥାଏ କାରଣ କ୍ରୋଧପ୍ରିୟ । ଏଣୁ ସବୁ ଭାବର ପର୍ଯ୍ୟବସାନ ପ୍ରେମରେ । ତେଣୁ ଅହଙ୍କାର ଶୃଙ୍ଗାର ବା ପ୍ରେମଶୃଙ୍ଗାର ହିଁ ଏକମାତ୍ର ରସ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଭୋଜକ ଭାବଶିଷ୍ୟ କରି କର୍ଣ୍ଣପୁର ତାଙ୍କ ‘ଅଳଙ୍କାର କୌସୁଭ’ରେ କହନ୍ତି, ପ୍ରେମରସ ବା ଏହି ଶୃଙ୍ଗାର ରସରେ ସବୁ ରସ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସାଗର ବସରେ ତରଙ୍ଗ ପରି ଅଶଶ୍ରୁ ପ୍ରେମ ରସରେ ସବୁ ରସ ଉନ୍ନତ ଓ ନିମନ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଉନ୍ନତ ନିମନ୍ତ ପ୍ରେମଶ୍ରୀରସଭାଷ

ସବେ ରସାଶ୍ରୁ ଶ୍ରୀରାମ ତରଙ୍ଗାଳବ ବାରିଧୀ ॥

ସେନରଜ ନିଜ ମତକୁ ପ୍ରଣୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର
ରସରୁ ରସର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ବିଭବାଦିର ସଂଯୋଗରେ ସ୍ଥାୟୀଭବରୁ
ରସର ଉତ୍ପତ୍ତି ଆଦି ମତକୁ ପୁରାତନ ମନେକରନ୍ତି ନାହିଁ । ପରମାର୍ଥିକ
ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାଙ୍କର ଅହଙ୍କାର-ଅଭିମାନ-ଶୃଙ୍ଖାର ହିଁ ଏକମାତ୍ର ରସ ।
ତହିଁରୁ ରଙ୍ଗାଦି ସବୁ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ରସ କାବ୍ୟର
ପରମ ଆହ୍ଲାଦକ ତହିଁ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାହିଁ ଆତ୍ମସ୍ଥାପୟ । ରସବାନ
ନ ହେଲେ କେହି ରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ ନାହିଁ ।

“ସରସ୍ୱତୀକଣ୍ଠାଭରଣ”ରେ ସେନ ଶୃଙ୍ଖାର ରସକୁ ରସ, ଅଭିମାନ
ଓ ଅହଙ୍କାରର ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ମନେକରନ୍ତି ଓ କହନ୍ତି,

“ରସୋଽଭିମାନୋଽହଙ୍କାରଃ ଶୃଙ୍ଖାର ଇତି ଗୀୟତେ

ଯୋ ଅଥ ଯୁଗ୍ମାଦ୍ୱୟାତ୍ କାବ୍ୟଂ କମଳୟତ୍ତମଶ୍ଳୁତେ”

ବିଶିଷ୍ଟାଦୃଷ୍ଟଜନ୍ମାୟଂ ଜନ୍ମ ନାମନ୍ତରମୁସୁ

ଆତ୍ମସମ୍ୟଗ୍ ଗୁଣୋତ୍ତରେକୋ ହେତୁଃ ପ୍ରକାଶ୍ୟତେ ॥

ଶୃଙ୍ଖାରାତେତ୍ କବିଃ କାବ୍ୟେ ଜାତଂ ରସମୟଂ ଜଗତ୍

ସ ଏବ ଚେଦଶୃଙ୍ଖାରା ମାରସଂ ସର୍ବମେବ ତତ୍ ॥

୫୧୨, ୨, ୩ ।

ଶୃଙ୍ଖାର ରସ ବା ରସରେ ଅନ୍ୟତ ହେଲେ କାବ୍ୟ ରମ୍ୟତା
ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ପ୍ରାଣୀର ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଶୁଭକର୍ମଫଳରୁ ଶ୍ରୀରାମବଶତଃ
ଏହି ରସ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଆତ୍ମାର ସମ୍ୟକ ଗୁଣ ଦୟା
ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟାଦି ସଦାଶୁରର ଉତ୍ପତ୍ତିର ହେତୁ ଥିବେ । ଯଦି କବି ରସବାନ୍
ହୁଅନ୍ତି ତେବେ କାବ୍ୟଜଗତ ରସମୟ ବା ଆନନ୍ଦମୟ ହୋଇ ଉଠେ ।
ଏହି କବି ଯେବେ ଅରସିକ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସମସ୍ତ ଜଗତ ନିରନ୍ଦ
ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ “ଶୃଙ୍ଖାରା ତେତ୍ କବିଃ”...ଶ୍ଳୋକଟି ଆମ କବି
ଘନକୃଷ୍ଣ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଇଁ ଯେପରି ପ୍ରୟୁଜ୍ୟ
ଠିକ୍ ସେପରି ବିଶୁଦ୍ଧ ସବୁ କବିଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । କେଉଁ କବି ପୁଣି

ଶୃଙ୍ଗାରୀ ବା ରସବାନ୍ ବୁଝନ୍ତି ? ଭୋଜକ ପାଇଁ ଯାହା ଶୃଙ୍ଗାର,
 ତାହାହିଁ ଅଭିମାନ ବା ରସ । ସ ଶୃଙ୍ଗାରଃ-ସୋଽଭିମାନଃ ସ ରସଃ
 (ଶୃଙ୍ଗାର ପ୍ରକାଶ) ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥରେ ଆମେ ଯାହାକୁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ
 ବୋଲି କହିଥାଉଁ, ଭୋଜ ତାହାକି କାମ-ତୃଙ୍ଗାର କହନ୍ତି । ଏଠାରେ
 ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଅଗ୍ନି ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଶ୍ଳୋକଟିଏ
 ଅଛି । ଶୃଙ୍ଗାରୀ ଚେତୁ କବଃ କାବ୍ୟେ ଜାତଂ ରସମୟଂ ଜଗତ୍ । ‘ଅଗ୍ନି
 ପୁରାଣ’ର ରସବିବର ଅନେକାଂଶରେ ଭୋଜକ ବିବର ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ
 ଦେଖେ । ଭୋଜ ମେଠାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିବା ବିବର ବୁଝନ୍ତି । ମାତ୍ର
 ଭୋଜ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚାର ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ମୌଳିକ ରସ ବୋଲି ସ୍ଥାପନ କଲବେଳେ
 ‘ଅଗ୍ନି ପୁରାଣ’ ରଚିତ ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ମୌଳିକ ରସ ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଏ । ଶାର
 ଦ୍ଵାସ୍ୟାଦି ସବୁ ରସ ସେହି ରଚିତ ଶୃଙ୍ଗାରରୁ ଜାୟମାନ । ଅଗ୍ନି ପୁରାଣ
 କହେ, ପରଂବ୍ରହ୍ମଣଠାରେ ଆନନ୍ଦ ସ୍ଵାଭାବିକ ରୂପରେ ବିଦ୍ୟମାନ ।
 ସେହି ଆନନ୍ଦ କେବେ କେବେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ମଧ୍ୟ । ପରଂ-
 ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସେହି ଆନନ୍ଦାଭିବ୍ୟକ୍ତି ରସ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥାଏ ।
 ଆନନ୍ଦମୟ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପ୍ରଥମ ବିକାରକୁ କୁହାଯାଏ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚାର ।
 ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚାରରୁ ଅଭିମାନ ଜନ୍ମ ଦେନେ ଓ ଅଭିମାନରୁ ରଚି ଜନ୍ମ ଦେନେ
 ‘ଅଭିମାନାଦ୍ଵିତଃ’ । ସେହି ରଚି ବିଶ୍ଵବାନୁସ୍ରବ ବ୍ୟଭିଚାର ‘ସଂଯୋଗରୁ
 ପରିସୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କରେ । ଶୃଙ୍ଗାର ରସରୁ
 ଅନ୍ୟ ସବୁ ରସର ଉତ୍ପତ୍ତି । ସତ୍ତ୍ଵ, ରଜ ଓ ତମ ଗୁଣର ବିସ୍ତାର ଫଳରୁ
 ରଚି ପ୍ରଥମେ ରାଗ, ଶୟ୍ଵଶତା, ଗଦ ଏବଂ ସଙ୍କୋଚ ଏହି ଗୁଣ ରୂପରେ
 ପରିଣତ ହୁଏ । ରାଗରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥରେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ, ଶୟ୍ଵଶତାରୁ
 ରୌଦ୍ର, ଗଦରୁ ଶାର ଓ ସଙ୍କୋଚରୁ ବିଭ୍ରାତ ରସ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।
 ଏହି ଗୁଣରସରୁ ଯଥାଫଳେ ଦ୍ଵାସ୍ୟ, କରୁଣ, ଅଭିତ ଓ ଭୟାନକ
 ରସର ସୃଷ୍ଟି । ଅବଶିଷ୍ଟ ଶାନ୍ତରସଟି ରଚିର ଅଭାବ ନିଷେଦରୁ ଜାତ ।
 ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ, ‘ଅଗ୍ନି ପୁରାଣ’ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ପ୍ରଚଳିତ
 ଅର୍ଥରେ ଶୃଙ୍ଗାରୀ ହେବାକୁ କହେନାହିଁ । କବି ରସବାନ୍ ହେଲେ
 ଯଥେଷ୍ଟ । କବି ରସମୟ ହେଲେ କାବ୍ୟ ଦେବ ଆନନ୍ଦମୟ : “ଶୃଙ୍ଗାରୀ-
 ଚେତୁ କବଃ କାବ୍ୟେ ରସମୟଂ ଜାତଂ ଜଗତ୍ ।”

ରସ ମଧ୍ୟ ପରମାର୍ଥତଃ ଅବିକୃତ ଓ ଏକ । ସେହିନ ଭରତ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ‘ନହି ରସାଦୃତେ କର୍ତ୍ତ୍ତୃଦିପ୍ୟର୍ଥଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ ।’ ରସ-ବିନା କୌଣସି ଅର୍ଥ ବା ବିଷୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ, ଆରମ୍ଭ ବା ଆବିଷ୍କାର ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ଚରଣଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅଭିନବଗୁପ୍ତ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ‘ରସକୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଆଠ ବୋଲି କହି ପୁଣି ଏକ ବୋଲି କହିବାର ରହସ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ, ରସ ପରମାର୍ଥତଃ ଏକ । ତାହାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ବିଭିନ୍ନ ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରେ ହୋଇଥାଏ ମାତ୍ର : ...“ପୂର୍ବେ ବଦବଚନମସ୍ୟ ଚୈକ ବଚନଂ ପ୍ରୟୁଜ୍ଞାନସ୍ୟାୟମାଶୟଃ । ଏକ ଏକ ତାବତ୍ ପରମାର୍ଥତୋ ରସଃ ସୂକ୍ଷ୍ମସ୍ଥାନାୟତ୍ତେନ ରୂପକେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ତସ୍ୟେବ ପୁନର୍ଭାଗଦୃଶା ବିଭାଗଃ ।” ଏଣୁ ରସର ସଂଖ୍ୟାଭେଦ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିବିକୃତିଭବ ଅବାସ୍ତବିକ । ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ଅବିକୃତ ଆହ୍ଲାଦ ରୂପ ରସହିଁ କାବ୍ୟର ଆତ୍ମସ୍ଥାନାୟ । ଭରତଙ୍କ ‘ନହି ରସାଦୃତେ କର୍ତ୍ତ୍ତୃଦିପ୍ୟର୍ଥଃ ପ୍ରବର୍ତ୍ତତେ’ ସୂତ୍ର ସହିତ ଘୋଷଣା ‘ଶୃଙ୍ଗାରଚେତୁ କବିଃ ...’ କଥାକୁ ମିଳାଇନେଲେ ତାହା ଠିକ୍ ବୁଝିହେବ । ରସଃ ବିନା ସୃଷ୍ଟି ଅସମ୍ଭବ । ଆନନ୍ଦମୟ ବିଶ୍ୱସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଯେହେତୁ ପରମାତ୍ମା ରସରୂପ । ରସୋବୈ ସଃ । ଆନନ୍ଦମୟ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହେବ, କବି ଯେବେ ଶୃଙ୍ଗାର ବା ରସବାନ ହୁଅନ୍ତି ।

—ଦୁଇ—

କାବ୍ୟ ହେଉଛି ସେହି ବାକ୍ୟ; ରସ ଯାର ଆତ୍ମା ବାକ୍ୟଂ ରସାତ୍ମକଂ କାବ୍ୟମ୍ । ପରସୀ କବି ପଲ୍ ଭାଲେରି (Paul Valéry) ଆମ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରାୟ ଏକମତ । ସେ କହନ୍ତି—
‘The thought set forth or suggested by a poetic text are in no way the unique and primary concern of (poetic) discourse, but are rather the means which move together equally with the sounds, the cadence, the metre, and the embellishments, to provoke, to sustain a particular tension or exaltation to produce in us a world—or a mode of

existence altogether harmonious'. ଭୌତିକ ଏବଂ ‘mode of existence’ ଆମ କାବ୍ୟର ରସାନୁଭୂତ ସହିତ ବଡ଼ ସମାନ୍ତର । କାବ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରସ । ସେହି ରସ ହିଁ ଅଳଙ୍କାର, ଗୁଣ, ଶୃଙ୍ଖଳ, ବନ୍ଧୋକ୍ତି ଓ ଧ୍ବନିର ଚରମ ନିୟାମକ । ରସକୁ ପ୍ରକାଶ କରି କାବ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ ହୁଏ । ରସକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ହେଲେ କବିଙ୍କୁ କଣ ଅବଶ୍ୟମ୍ବାସୀ ଭାବରେ ରସବାନ୍ ହେବାକୁ ହେବ ?

ରସସୃଷ୍ଟି ହୁଏ କିପରି ? ଭରତଙ୍କ ସୂତ୍ରଟି ସମସ୍ତଙ୍କର ମନେ ଥିବ; “ତସ ବିଭବାନୁସ୍ରବ ବ୍ୟଭିଚାର ସଂଯୋଗେ ରସ ନିଷ୍ପତ୍ତିଃ ।” ବିଭବ, ଅନୁସ୍ରବ ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ସ୍ବ-ସଂଯୋଗରେ ରସର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୁଏ । ବିଭବ ଭାବର କାରଣ । ତାହା ଦୁଇପ୍ରକାର : ଆଲମ୍ବନ ଓ ଉଦ୍ଦୀପନ । ଦୁଷ୍ଟନ୍ତ ଶକୁନ୍ତଳା ପ୍ରଣୟ କାହାଣୀରେ ଦୁଷ୍ଟନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଣୟଭାବର ଆଲମ୍ବନ ବିଭବ ଶକୁନ୍ତଳା । ଅର୍ଥାତ୍ ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଦୁଷ୍ଟନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଣୟ ଉନ୍ନେଷ୍ଟ । ତପୋବନର ଇନ୍ଦ୍ରୀୟ ନିର୍ଜନ କୁଞ୍ଜସ୍ଥଳୀ ସେହି ପ୍ରଣୟକୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରିଥାଏ । ତାହା ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭବ । ଅନୁସ୍ରବ ଭାବର ବହିଃପ୍ରକାଶ । ରୁମ୍ବନ, ଆଲିଙ୍ଗନ ଓ କଟାକ୍ଷାଦି ଅନୁସ୍ରବ । ତାହା ଭାବର ଅସ୍ତିତ୍ବପୂର୍ବକ । ବ୍ୟଭିଚାର ଭାବ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ସବୁ ନିବେଦନାଦି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଭାବ, ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ରସମଧ୍ୟରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ବିଭବ, ଅନୁସ୍ରବ ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ଭାବର ସଂଯୋଗରେ ରସର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୁଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାବ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ । ଭାବ ସ୍ଥାୟୀ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି । ଏହି ଭାବ ହିଁ କାବ୍ୟର ଅର୍ଥକୁ ସାବିତ କରିଥାଏ । ଭାବର ସଂଖ୍ୟା ଦଶ : ରତି, ଶୋକ, ଦ୍ବାସ ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭବ, ଅନୁସ୍ରବ, ବ୍ୟଭିଚାର ଭାବ ଦ୍ବାରା ପରିବୃତ୍ତି ହୋଇ ରସରୂପେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିବାଦର ପ୍ରବକ୍ତା । ତାଙ୍କ ମତରେ ବିଭବ, ଅନୁସ୍ରବ ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ଭାବର କୃତ୍ରିମ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଫଳରେ ସ୍ଥାୟୀଭାବ ଉଦ୍ବୃତ୍ତ ହୋଇ ରସ ରୂପ ଧାରଣ କରେ ଓ ଆନନ୍ଦମୟୀ ଚେତନା ରୂପରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ରସ ଅଲୌକିକ । ତାହାର ଅଲୌକିକତା ସମ୍ପାଦନ କରିଥାନ୍ତି ବିଭବାଦି । ପ୍ରଶ୍ନ ହେବ, ଲୌକିକ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳାଦି ବିଭବ, ରୁମ୍ବନ ଆଲିଙ୍ଗନାଦି ଅନୁସ୍ରବ ଓ ଶଙ୍କାଗ୍ରାସ

ଆଦି ବ୍ୟଭିଚାର ଶ୍ରବ ଦେଖାଯାଏ, ତହିଁରୁ କଣ ଅଲୌକିକ ରସାସ୍ବାଦନ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ? ନା । କେବଳ ଅଲୌକିକ ବିଭବାଦି ଦ୍ଵାରା ହିଁ ଅର୍ଥ ଚର୍ଚ୍ଚାଗୋଚରତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସାହିତ୍ୟ ତତ୍ତ୍ଵ ବିଚାର ସେତେବେଳେ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ଅସାମାନ୍ୟ ଏକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ପ୍ରଣାଳୀ । ସେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ରସସୂକ୍ଷ୍ମର ରସସ୍ୟ ଉଦ୍ଘାଟନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦୃଶ୍ୟରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ସେ ଯେତେବେଳେ ସମ୍ଭବ ‘ଅଭିନବ ଶ୍ରବଣ’ରେ କେବଳ ସାମାଜିକର ରସାସ୍ବାଦନ କଥା ବିଚାର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଯେପରି ବାକ୍ୟାର୍ଥର ପ୍ରଣାଳୀରୁ ଚର୍ଚ୍ଚାମୂଳକ ରସାନ୍ତରୁତ ହୁଏ, ଠିକ୍ ସେପରି ଲୌକିକ ବିଭବାନ୍ତରୁ ଅଲୌକିକ ବିଭବାନ୍ତରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଉକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ପକ୍ଷରେ କହିଛନ୍ତି, ‘ଲୌକିକ ବିଭବାଦି ସଂଯୋଗବଲେପନ ତେବେୟଂ ଚର୍ଚ୍ଚା’ (ଲୌକିକ ବିଭବାଦିର ସଂଯୋଗ ବଳରେ ହିଁ ଏହି ଚର୍ଚ୍ଚା ଅଧିଗତ); ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେ କୁହାଇଛନ୍ତି ଏହି ବିଭବାଦିର ବ୍ୟବହାର ଅଲୌକିକ । “ଅଲୌକିକ ଏବାୟଂ ଚର୍ଚ୍ଚାଗୋପଯୋଗୀ ବିଭବାଦି ବ୍ୟବହାରଃ ।” ବିଭବାଦିକୁ ପୁଣିପରି ଲୌକିକ ଓ ଅଲୌକିକ ବୋଲି କୁହା ଯାଇଛି । ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ କାହିଁ ? ସେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ବିଧାନ କରିବାକୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଟିଏ ଦେଇଛନ୍ତି, ପିଣ୍ଡାର ଆସ୍ବାଦ ହିଁ ଗୁଡ଼ମରିଚୁଦିରୁ ମିଳିଥାଏ । ପଣାରେ ଗୁଡ଼ ମରିଚର ପୃଥକ ଆସ୍ବାଦ ଜଣା ନ ପଡ଼ି ସେ ସବୁଠାରୁ ଅଲଗା ଏକ ପ୍ରକାର ଯେଉଁ ସ୍ଵାଦ ଜାତ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହିଁ ପିଣ୍ଡାର ଆସ୍ବାଦ । ସେହିପରି ରସାସ୍ବାଦ ବିଭବାଦି-ଠାରୁ ବିଲକ୍ଷଣ । ଯେ କେହି ପ୍ରଶ୍ନ କରି ପାରନ୍ତି, ‘ଗୁଡ଼ ମରିଚୁଦିର ଆସ୍ବାଦ ଓ ପିଣ୍ଡାର ଆସ୍ବାଦ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ ପଦାର୍ଥ କି ? ଗୁଡ଼ ମରିଚୁଦିର ଆସ୍ବାଦ ପିଣ୍ଡାର ଆସ୍ବାଦରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଥାଏ ନାହିଁ । ଲୌକିକ ବିଭବାଦି ସେପରି ରସରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରେ । ଯେଉଁ ପ୍ରତିଯୁଗରେ ବିଭବାଦିର ରସ ରୂପାନ୍ତର ସାଧିତ ହୁଏ ତାହା ଶ୍ରବ, ବିଶ୍ରବ, ଅନୁଶ୍ରବ ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ଶ୍ରବ ସବୁକୁହିଁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଦିଶେ । ପ୍ରକୃତରେ ବିଭବାଦିର ବିଶେଷ କୌଣସି କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵ ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରବ ସର୍ବତ୍ର ହିଁ ଅଲୌକିକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ‘ବିଭାବ, ଅନୁଭାବ

ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ଭାବର ସଂଯୋଗରୁ ରସର ନିଷ୍ପତ୍ତି ।’ ଏହି ସୂତ୍ରର ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅଭିନବଗୁପ୍ତ ବିଭାବାଦର ଭୂମିକାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ଓ ନିଜେ ବରୁର ବିରୋଧର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ଯେତେବେଳେ ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ‘ଧ୍ବନ୍ୟଲେଖ’ର ଲେଚନଟୀକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବିଭାବାଦର ଭୂମିକାକୁ ଏକାନ୍ତ ଗୌଣ ବୋଲି ବରୁରିଛନ୍ତି ଓ ସବୁ ବରୁର ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଘୃଷ୍ଣି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ଧ୍ବନିକାର । ସେ କହନ୍ତି, ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାବ୍ୟର ଆତ୍ମା ଧ୍ବନି । ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପରୁର ହେବ । ଏହି ଧ୍ବନି କାହାର ଧ୍ବନି ? ଏଭଳି ପ୍ରଶ୍ନପାଇଁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତଥିଲେ । ତେଣୁ ସହଜଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ଧ୍ବନି ରସର ଧ୍ବନି । ରସ ସଂଯୋଗରେ ହିଁ ପରିଚିତ ସାଧାରଣ କଥା ନଗନଭ ଲଭ କରି କାବ୍ୟର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, “ଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ଅପିହ୍ୟଥାଃ କାବ୍ୟେ ରସ ପରିଗ୍ରହାତ୍, ସର୍ବେ ନବା ଇବା ଭାନ୍ତି ମଧୁମାସ ଇବ ଦୁମାଃ ।” ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ଅର୍ଥ ରସ ସହଯୋଗରେ କାବ୍ୟର ଲଭକରି ବସନ୍ତର ନବ କିଶଳୟ ଖଚିତ ବୃକ୍ଷ ପରି ନୂତନ ବୋଲି ପ୍ରଖ୍ୟାସ୍ତମାନ ହୁଏ । ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଧ୍ବନିରୁ, କିନ୍ତୁ ଉପସଂହାର କରିଛନ୍ତି ରସରେ । ସେ କବି କର୍ମର ଯେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା କାବ୍ୟରେ ରସର ଗୁରୁତ୍ବ ବୁଝାଇ ଦିଏ । ସେ ରସ ସହିତ ବିଭାବାଦର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତ୍ବର ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ରସ ଯେ ବିଭାବାଦ ବ୍ୟକ୍ତିର ପଦାର୍ଥ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତରେ କହି ରଖନ୍ତି । ସେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି, ବିଭାବ ଭାବାନୁଭାବ ସଂଯୋଗରୁ ଗୁରୁତ୍ବ—ବିଭାବ, ଭାବ ଅନୁଭାବ ଓ ସଂଯୋଗର ଏମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରସର ଅନୁକୂଳ ହୋଇ ରହିବା ଦ୍ବାରା ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାନ୍ତି (୨୧୨୦) । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ରସ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବ ତାହାର ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରଖି ଯେଉଁ ଭାବ, ବିଭାବ, ଅନୁଭାବ ପ୍ରଭୃତି ସଙ୍ଗତ ଓ ଅନୁକୂଳ ମନେ ହେବେ, ତେଣୁ ଗୁପ୍ତକର ଯଥାଯଥ ସନ୍ନିବେଶ କରିବାକୁ ହେବ । ରସହିଁ ବିଭାବାଦର ନିୟମକ । ବିଭାବାଦରୁ ରସର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ରସରୁ ବିଭାବାଦର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୁଏ । କାବ୍ୟକୁ ଯେପରି ‘ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଭବନ’

କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଯାହା ଫଳରେ ରସ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେବ । ତାହାହିଁ ବିଭାବାଦର ରୂପାନ୍ତର ସାଧନ କରିବ । ତେଣୁ କଥା ଶରୀରକୁ ରସମୟ କରିବାକୁ ହେଲେ ବିଭାବାଦର ଔଚିତ୍ୟକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ହୁଏ, ଚନ୍ଦ୍ର ଗୁଣ୍ଡ଼ାପାୟଃ ସମ୍ୟଗ୍ ବିଭା ବ୍ୟୋଚିତ୍ୟାନୁସରଣମ୍ (୨୧୪୪) । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଅଭିନବଗୁପ୍ତ ଏବେ ଲେଚନଟୀକାରେ ବିଭାବାଦକୁ ଗୌଣ ବୋଲି ଘୋଷଣା କଲେ । ଧ୍ବନ୍ୟାଲୋକର ଲେଚନ ଟୀକା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓ ପ୍ରାମାଣିକ । ସେ ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ଟୀକା ‘ଅଭିନବସରଣ’ରେ ବିଭାବାଦର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଇଥିଲେ, ଲେଚନଟୀକାରେ ପୂର୍ବମତ ବଦଳାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ବିଭାବାଦ ସହିତ ରସ ସମ୍ବନ୍ଧ ହୁଏ ଏତିକି କହିସାରି ସେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି, “ଆସ୍ବାଦାପର ନାମ୍ନି ଅଲୌକିକେ ଦ୍ରୁତି-ବିସ୍ତାର ବିକାଶାତ୍ମନି ଭୋଗେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟେ ଲେକୋଭରେ ଧ୍ବନନବ୍ୟାପାର ଏବ ମୂର୍ଦ୍ଧାଭିଷେକ୍ତଃ ।” ଅଲୌକିକ ରସସ୍ବାଦ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚିତ୍ତ ଦ୍ରବୀଭୂତ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ଥ ହୁଏ, ବିସ୍ତାର ଓ ବିକାଶ ଲଭକରେ । ଏଠାରେ ଧ୍ବନନବ୍ୟାପାର ଶେଷକଥା । ତାହାହିଁ ଶିଷୋଧାର୍ଯ୍ୟ । ଧ୍ବନନ ବ୍ୟାପାର ବଳରେ ବିଭାବାଦ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ରସ ପରିଣତି ଲଭ କରୁଥାନ୍ତି । କାବ୍ୟ ତେଣୁ ରସ ଓ ଧ୍ବନର ଯୌଥକୃତିଭୂତ । ‘ଧ୍ବନନବ୍ୟାପାର’ ବା ‘ବ୍ୟଞ୍ଜକଲେ ନିବନ୍ଧନ’ ବଳରେ ରସାନୁଭୂତି କାବ୍ୟ ହୋଇ ଉଠେ । କବି କର୍ତ୍ତୃପୁର ଏବେ କହିବେ ‘ଶବ୍ଦାର୍ଥରୂପ କାବ୍ୟରେ ଧ୍ବନି ହେଉଛି ପ୍ରାଣ, ରସ ଆତ୍ମା ।’ ‘ଶରୀର’ ଶବ୍ଦାର୍ଥେ ଧ୍ବନିରସବ ଆତ୍ମାନିଳ ରସବ ।’ (ଅଳଙ୍କାରକୌସୁଭ) ।

କବି କର୍ମ ଓ ରସପୃଷ୍ଠିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ଆନନ୍ଦବନ୍ଧନ । ସେ ବର୍ଣ୍ଣର ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଆଦିକବି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କବିତା ଉନ୍ନେଷରୁ । ସେଦିନ ବ୍ୟାଧି ହୌଷ୍ଠ ମିଥୁନର ଗୋଟିଏକୁ ହତ୍ୟା କରିଛି । ବିରହ କାନ୍ତର ହୌଷ୍ଠ କାନ୍ଦି ଉଠିଛି । ସେହି ହୌଷ୍ଠର ଆହ୍ୱାନ ଆହ୍ୱକବଙ୍କୁ ଗୋକାର୍ତ୍ତ କରେ । ଗୋକାର୍ତ୍ତ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟସ୍ତୂତ୍ରି ଘଟେ ଓ ସେ ଗାଇ ଉଠନ୍ତି, ‘ମା ନିଷାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଂ ଭ୍ରମଗମଃ ଶାଶ୍ୱତା ସମାଃ’ ଇତ୍ୟାଦି । ଶ୍ଳୋକଟି ଶୋଚାତ୍ମକ । କବିଙ୍କ ଶୋକ ଶ୍ଳୋକକୁ ଲଭ

କରିଛି । ସ୍ଥାୟୀଭବ ଶୋକ କରୁଣ ରସରେ ପରିଣତ । ଲୌକିକ ଜଗତରେ ଶୋକ କରୁଣ ରସରେ ପରିଣତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସଦ୍ୟ ସ୍ଥାୟୀଭବ ନାଶ କରୁଣ ରସ ଉପଭୋଗ କରେ ନାହିଁ କି କେହି ତା'ର ଦୁଃଖରେ ଶୋକକୁ ଆନନ୍ଦଚେତନା ରୂପରେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ଶୋକ ଶ୍ଳୋକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ତାହା ଲୌକିକ ଶୋକଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ ବସ୍ତୁ । ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତେ ବେଶୀ ଯେ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ଏହାକୁ ମୁନିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଶୋକ ବୋଲି ଭାବ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ କହନ୍ତି, ଶ୍ଳୋକକୁପ୍ରାପ୍ତ ଶୋକ ହୃଦୟ-ସମ୍ବାଦ । ତାହାକୁ ଆମେ ସାଧାରଣୀ ଭାବପନ୍ଥା କହି ପାରିବା । କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଭାମାୟାରେ ପରିମିତ ଲୌକିକ ଭାବ ସକଳ ସହୃଦୟ-ସମ୍ବାଦ ଅଲୌକିକ ରସମୂର୍ତ୍ତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଏ । କୌଞ୍ଚର ହୃଦନ ସହିତ ଏହି ଶୋକର ସଂସ୍ରବକୁ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । କବି ତାହା ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି, ସହୃଦୟ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହା ଆସ୍ୱଦନ କରନ୍ତି । ଧ୍ୱନନ ବ୍ୟାପାର ବଳରେ କାବ୍ୟର ବିଭାବ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଏକ ବ୍ୟାପାର ଅନୁସ୍ଥିତ ହୁଏ ଯେ, ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ କାବ୍ୟଚିତ୍ତ ଚରିତ ବା ଭାବ, କବି ଓ ପାଠକ ମଧ୍ୟରେ ସାଧାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧଟିଏ ଗଢ଼ି ଉଠେ । କୌଞ୍ଚର ଶୋକ ସାଧାରଣ ଶୋକ ହୋଇଯାଏ । କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଶୋକ ଥିଲା, ସେ କୌଞ୍ଚ ଆହୃଦନ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ହୃଦୟସ୍ଥିତ ଶୋକକୁ ଦେଖି ପାରିଲେ । ପାଠକ କାବ୍ୟପାଠରେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ହୃଦୟସ୍ଥିତ ଶୋକକୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହେବାର ଦେଖନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟର ଆସ୍ୱଦ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ପରିକ୍ଳେଦରେ ପରିଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଉଭୟ କବି ଓ ସହୃଦୟ ପାଠକ ଶ୍ଳୋକର ଶୋକକୁ ଏପରି ଦେଖନ୍ତି ଯେ, ତାହା ଅନ୍ୟର ଶୋକ ଅଥଚ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟର ନୁହେଁ, ନିଜର; କିନ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଜର ନୁହେଁ । “ପରସ୍ୟ ନ ପରସ୍ୟେତ ମମେତ ନ ମମେତ ତ ।” ଶୋକ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ସାମଗ୍ରୀ । ଆତ୍ମୀୟ ବୁଦ୍ଧି ହୁଏ, ହୁଏ ବି ପରଭୁ ବୁଦ୍ଧି; କିନ୍ତୁ ନ ଥାଏ ଉଦାସୀନଭୁ ବୁଦ୍ଧି । ଏସବୁ ମୂଳରେ ଅଛି ହୃଦୟ ସମ୍ବାଦ—ଏକ ହୃଦୟ ସହିତ ଅନ୍ୟ ହୃଦୟର ସମ୍ବନ୍ଧନ । ଭାବର ସାଧାରଣୀକରଣ ଫଳରେ ରସର ସୃଷ୍ଟି ।

କବି କିପରି ନିଜର ଭାବାନୁଭୂତିକୁ ସଂବେଦ୍ୟ କରନ୍ତି ? କିପରି କବିଙ୍କ ଭାବାନୁଭୂତିର ସାଧାରଣୀକରଣ ହୁଏ ? ଏଠାରେ ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଭାବାନୁଭୂତିକୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କୁ ନିଜ ଅସ୍ଥିତାର ଆତ୍ମାଦାନ ରସ ମିଳେ ଏବଂ ଏହି ସମ୍ବେଦିତ ଅନୁଭୂତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ମଧ୍ୟରେ ସହୃଦୟଙ୍କୁ ନିଜ ଅସ୍ଥିତାର ଆତ୍ମାଦାନ ରସ ଫୁଲଇ ହୁଏ । ଏହିପରି କବି ନିଜ ଭାବାନୁଭୂତି ସହିତ ହୃଦୟର ରସକୁ ମଧ୍ୟ ସହୃଦୟଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମ୍ବେଦନ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ କବି ରସବାନ୍ ନ ହେଲେ ଚଳିବ କିପରି ? କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପ୍ରଥମେ ରସର ସ୍ଥିତି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ସହୃଦୟଙ୍କ ହୃଦୟରେ ମଧ୍ୟ ରସ ବିଦ୍ୟମାନ । କବିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ରସ ନାହିଁ ତ ସହୃଦୟଙ୍କ ହୃଦୟସ୍ଥ ରସ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହେବନାହିଁ, ସହୃଦୟଙ୍କ ହୃଦୟରେ ରସ ନାହିଁ ତ କାବ୍ୟର ଆବେଦନ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ । କବିଙ୍କ ହୃଦୟସ୍ଥିତ ରସ ପ୍ରକୃତରେ ବିଭାବୀର ନିଷ୍ପତ୍ତି କରେ । ବିଭାବୀ ସହୃଦୟଙ୍କ ପାଇଁ ରସର ନିଷ୍ପତ୍ତି କରନ୍ତି । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୁଏ ?

ରସାତ୍ମାଦାନର ମୂଳାଧାର ମାନବସୁଲଭ ସନ୍ତାନୁଭୂତି । ସବୁ ମଣିଷ ହୃଦୟ ଭୂମିରେ ସମାନ । ତେଣୁ କବିଙ୍କ ରସାନୁଭୂତିର ସାଧାରଣୀକରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସେ କାବ୍ୟର ରୂପ-ଭାଷଣ ବଳରେ ନିଜର ରସାନୁଭୂତିକୁ ସମ୍ବେଦ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଆଧୁନିକ ସମାଲୋଚକ ଆଇ. ଏ. ରିଚର୍ଡ୍ସଙ୍କ ଭାଷାରେ କବିଙ୍କ ରସାନୁଭୂତି (feeling) ରୂପ ଭାଷଣ (communication) ବଳରେ ଆନନ୍ଦମୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୂପେ ଆତ୍ମାସିତ ହୋଇ ଉଠେ । ରିଚର୍ଡ୍ସଙ୍କ communication ହେଉଛି ଆମ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ‘ବ୍ୟଞ୍ଜକତ୍ୱେ ନିବନ୍ଧନ’ ବ୍ୟାପାର । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଟି. ଏସ୍. ଏଲିୟଟ୍‌ଙ୍କ objective correlative ବା ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧଯୁକ୍ତ ବିଷୟାଶ୍ରୟ ଚତୁର ସମସ୍ତଗାତାୟ ମନେ କରି ପାରିବା । ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ କହନ୍ତି,

କାନ୍ୟାସ୍ୟାମ୍ବାଂ ସ୍ତୁ ଏବାର୍ଥସ୍ତଥା ଶୁକକବେଃ ପୁରୀ

ଦୌଷ୍ଟିହସ୍ତ ବିଷୟାଗୋଚରଃ ଶୋକଃ ଶ୍ଳୋକଭ୍ୟ ମାଗତଃ ॥

ଉପାଦିରୂପ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଅର୍ଥ (ବିଶେଷ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଯୋଜନା ଓ ରଚନା ଭଙ୍ଗୀରେ ମନୋହର ହୋଇଥିବା) କାବ୍ୟର ଆତ୍ମା । ତାହାର ବଳରେ ଶୋକ ଶ୍ଳୋକ-ରୂପକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛି । କବି ରସାନୁଭୂତିକୁ ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧିତ objective correlative ବା ଧ୍ବନିବ୍ୟାପାର ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି, ତାହା ପାଠକ ଚିତ୍ତରେ ଅନୁରୂପ ରସାନୁଭୂତି ଉଦ୍ବେଗ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୁଏ । ଅଲୌକିକ ରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ହେଲେ ବିଭାବାଦକୁ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଭାବେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଶ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଓକ୍ତରେ ଅଲୌକିକତା ନିଷ୍ପନ୍ନ ରସର ଗୁଣ । ତାହା କେବେ ବିଭାବାଦର ସ୍ଵରାବଧର୍ମ ନୁହେଁ ।

ରସ ଧ୍ବନି ବ୍ୟାପାରର ନିୟାମକ । ଯଦିଓ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଏକ ଅଶକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟା, ତଥାପି କବିର ଚୈତନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଭିନବ ଗୁପ୍ତ ତାକୁ ତିନୋଟି ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପରିସ୍ଥିତିରେ କବିଙ୍କର ରସାନୁଭୂତି । ଏହି ରସାନୁଭୂତି ନିଜ ଗୁଣରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହେବ । ରସାନୁଭୂତି ରୂପ-ଭାଷଣ ପାଇଁ ମଣିଷର ଭାଷା କେବେ ଅବଶ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । କବି ତାହାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଭାଷା-ରୂପ ଦେଇଥାନ୍ତି ମାତ୍ର । ରସାନୁଭୂତି ଯେବେ ଶୃଙ୍ଖାର ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ତାକୁ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଦୃଶ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତି ଅଳଙ୍କାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରେ । ତୃତୀୟ ପରିସ୍ଥିତି ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥ ନିବାରଣ କରେ ଏବଂ ସେହି ଶବ୍ଦ ଓ ଅର୍ଥରେ କାବ୍ୟଶୃଙ୍ଖାର ଗଠନ । ଭାବର ରସାନୁଭୂତି, ଅଳଙ୍କାର ଓ କାବ୍ୟଶୃଙ୍ଖାର ଗଠନ ଏହି ତିନୋଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ଭବ ବଳରେ ହିଁ ସଫାସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ରସାନୁଭୂତି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ନିଜକୁ ଭାଷାବାଦନ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟି ରୂପରେ ଆକର୍ଷଣ କରେ । ରସତତ୍ତ୍ଵର କବିଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଅଭିମତ ପ୍ରକାଶୋପଯୋଗୀ ଅଟେ ଧାରଣ କରିପାରେ । ସୀମାସ୍ଥାନ କାବ୍ୟ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ଵୟଂ କବି । ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ନିୟମ ବ୍ୟାପୀ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନିୟମ ଚଳେ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଭାର ନିୟମ କ'ଣ ? ପ୍ରତିଭାର ନିୟମ ନାମ ଔଚିତ୍ୟ ବା ଅଭିପ୍ରେତ ରସର ଉପଯୋଗିତ୍ଵ । ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କହି ରଖିଛନ୍ତି,

ବାଚ୍ୟାନାଂ ବାଚକାନାଂ ଚ ଯଦୌଚିତ୍ୟେନ ଯୋଜନମ୍
ରସାଦି ବିଷୟନୈତତ୍ କର୍ମ ମୁଖ୍ୟଂ ମହାକବେଃ ॥

ମହାକବିଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କର୍ମ ହେଉଛି ରସର ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜନ।
ଉପଯୋଗୀ କରି କାବ୍ୟର ବାଚ୍ୟ ଓ ବାଚକର ଉପନିବନ୍ଧନ । କବି
ଅଭିପ୍ରେତ ରସସୂକ୍ଷ୍ମରେ କାହାର କେତେ ଦାନ—ତାହାର ଉପରେହିଁ
କାବ୍ୟର କଥା ଓ ଶୁଭ, ଛନ୍ଦ ଓ ଅଳଙ୍କାରର ବିଚାର ହୁଏ । ରସବାନ୍
କବିହିଁ ରସମୟ କାବ୍ୟରଚନା କରିପାରନ୍ତି । ଭୋଜକ ବାଣୀକାବ୍ୟ-
ସୂକ୍ଷ୍ମର ମୂଳ ରହସ୍ୟଟିକୁ ହିଁ ଇଙ୍ଗିତ କରେ, ଶୃଙ୍ଗାର ଚେତ୍ କବିଃ
କାବ୍ୟେ ଜାତଂ ରସମୟଂ ଜଗତ୍ ।

କାବ୍ୟରେ ଚରକାଳ କବିଙ୍କ ରସଦୃଷ୍ଟି ନିୟାଶୀଳ । ଆମ
ବିଚାରରେ ମଣିଷ ଦୃଷ୍ଟିର ତିନୋଟି ପୃଥକ ପ୍ରକାର ଅଛି—ପ୍ରଜ୍ଞା ଦୃଷ୍ଟି,
ବୋଧଦୃଷ୍ଟି ଓ ରସଦୃଷ୍ଟି । ପ୍ରଜ୍ଞାଦୃଷ୍ଟି ଦୃଷ୍ଟିକୁ ତା'ର ସବୁ ଦୈନିକ,
ସୂଚି ଓ ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣତା ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ସୁସମଞ୍ଜସ ଓ ଶୋଭନ ସୁନ୍ଦର ମନେ
କରେ । ବୋଧ-ଦୃଷ୍ଟି କିନ୍ତୁ ସେଠାରେ ଅଧିକ ବିରୋଧ, ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ
ଓ ଦୁର୍ବିଶେଷମ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥାଏ । ରସଦୃଷ୍ଟି (poetic vision)
ସୂକ୍ଷ୍ମକୁ ଆନନ୍ଦମୟ ଦେଖେ । କବି ଏହି ରସଦୃଷ୍ଟିରେ ଜଗତ ଓ
ଜୀବନକୁ ଦେଖନ୍ତି, ଉଭୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରେରଣା ଓ ରସାନନ୍ଦ ଲଭ କରନ୍ତି ।
ପ୍ରଜ୍ଞା ଦୃଷ୍ଟି (metaphysical vision) ସହିତ ରସ ଦୃଷ୍ଟିର
କୌଣସି ବିରୋଧ ନାହିଁ । ଅନେକ କବି ପ୍ରଜ୍ଞାଦୃଷ୍ଟି ଓ ରସ ଦୃଷ୍ଟିକୁ
ଉପଲବ୍ଧିର ଅଖଣ୍ଡତା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ମନେ କରିଛନ୍ତି ।
ତାଙ୍କର ଦାର୍ଶନିକ ସତ୍ୟାବିଷ୍ଟାର ରସାନନ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଛି ।
ବୋଧଦୃଷ୍ଟି (Reflective vision) ବା କବି ବ୍ଲେକ୍‌ଙ୍କ (one-
fold vision) ରସଦୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତରାୟ । ବୋଧଦୃଷ୍ଟିକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି
ହୃଦୟାବେଗ ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ନ କଲେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ କବିତା
ଲେଖିହୁଏ ନାହିଁ । ତେବେ ଆମର ପଣ୍ଡିତରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ
କବି ସମାଲୋଚକ ଡି. ଏସ. ଏଲିଅଟ୍ ବୋଧଦୃଷ୍ଟିକୁ ରସଦୃଷ୍ଟିର
ବିରୋଧୀ ମନେ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ମନନଶୀଳତାକୁ

କାବ୍ୟରେ ଉଚିତ ସ୍ଥାନ ଦିଅନ୍ତି । କେବେ ପ୍ରଜ୍ଞାଦୃଷ୍ଟି ଓ ବୋଧଦୃଷ୍ଟି ରସ-
ସୃଷ୍ଟିର ସହାୟକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ରସ ଦୃଷ୍ଟିର ବିନା
ସହଯୁକ୍ତାରେ ଆଉ ଯାହା କରନ୍ତି ନା କାହିଁକି କେବେ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରି
ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ରସଦୃଷ୍ଟି କବିଙ୍କ ଭୃଗୁସୂନେସର ଦୃଷ୍ଟି । କାବ୍ୟ ସେହି
ଦୃଷ୍ଟିର ଦାନ । ରସଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲେ କେବେ କେହି କବି ହୋଇ
ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଭୋଜକଙ୍କ ବାଣୀ ଦେଶକାଳ ପାଠ ନିର୍ବାଣେଷରେ ସବୁ
କବି ଓ କାବ୍ୟପାଇଁ ଅମୋଦ :

ଶୃଙ୍ଗାରୀ ତେରୁ କବିଃ କାବ୍ୟେ ଜାତଂ ରସମୟଂ ଜଗତୁ
ସ. ଏବ ତେଦଂଶୃଙ୍ଗାରୀ ମାରଧଂ ସର୍ବମେବ ତତ୍ ॥ *

* ଲେଖକର ପୂଜାସ୍ତବ ଅଧ୍ୟାପକ ସୁଧୀ ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ
ଚନ୍ଦ୍ର ଉଦ୍‌ଗାତା ତାଙ୍କ “ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରସଙ୍ଗର” ‘ଅୟମାରମ୍ଭଃ’
ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏହି ପ୍ରବଚନଟିକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ଆଲୋଚନାକୁ ନେଇଛନ୍ତି ।
ସେ ଏହାର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟଟିକୁ ଯଥାର୍ଥ ମନେ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆମ
ସମାଲୋଚନାରେ ‘ଶୃଙ୍ଗାରୀ ତେରୁ କବିଃ’ ଶ୍ଳୋକାଂଶଟିର ରତି-
ଶୃଙ୍ଗାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଚଳିତ ରହିଛି, ତାହାର
ସପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଛନ୍ତି, “ଏହା ଭୋଜକଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ
ନୁହେଁ ସତ୍ୟ, ତଥାପି ତାଙ୍କ ନାମରେ ପ୍ରଚଳିତ ଏହି ଉଚ୍ଚୂତାଂଶଟି
ବିଚିତ୍ର ଭାବେ ଏକ ଭିନ୍ନାର୍ଥରେ ରୂପ ହୋଇ ଯାଇଛି ।” ସାର୍ବଜ୍ଞ
ଯୁକ୍ତି ତର୍କ ବିତର୍କର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ଭୁଲ ଅର୍ଥଟି ସାବ୍ୟସ୍ତାନ
ସ୍ୱୀକୃତି ପାଇଲେ ସ୍ୱତଃ ଠିକ୍ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ । ତତ୍ପରା ବରଂ
ରଚୟିତାଙ୍କ ଅଭିପ୍ରେତ ଅର୍ଥଟି ପ୍ରତି ଅସମ୍ମାନ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ

ଅନଙ୍ଗ ଓ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ

॥ ଏକ ॥

ଉର୍ଗବେଦରେ ଅବଶ୍ୟ କାମର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ‘କାମସ୍ତଦଗ୍ରେ ସମବର୍ତ୍ତତାୟ ମନସୋରେତେଃ ପ୍ରଥମଂ ଯଦାସୀତ୍, (୮, ୭, ୧୭୭) —ଉତ୍ତମ ଜଗତ ଓ ଜୀବନ ମୂଳରେ କାମ ବର୍ତ୍ତମାନ । ସେତେଦୂର ସମ୍ଭବ କାମ ସେଠାରେ ନିଜ୍ଜକ ଇଚ୍ଛା ଓ ସକଳ୍ପ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ମନୁସ୍ମୃତି ମଧ୍ୟ କହେ, ‘ସଂକଳ୍ପ ମୂଳଃ କାମୋ... ଯଦ୍ ଯଦ୍ ହି କୁରୁତେ କର୍ତ୍ତୁଃ ତତ୍ ତତ୍ କାମସ୍ୟ ଚେଷ୍ଟିତମ୍, (୨, ୩, ୪)—କାମ ସମସ୍ତ ସକଳ୍ପର ମୂଳ । ମଣିଷର ସବୁ କିଛି ଉଦ୍ୟମ କାମ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ପରିଣାମ । ସାହିତ୍ୟରେ ଆମେ ଯେଉଁ କାମଦେବତାଙ୍କୁ ଦେଖି, ସେ କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ଆର୍ବଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ଅଥବା ବେଦରେ—ସେ ମଧ୍ୟ ତଥାପି ପ୍ରେମର ଭାବମୁର୍ତ୍ତିଟିଏ ମାତ୍ର, ଯଦିଓ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାଙ୍କୁ ଶରଣର କରବାକୁ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଥାଏ । ମାକ୍ତୋନେଲ୍ଙ୍କ ଭାଷାରେ ତାଙ୍କର ଭାବମୁର୍ତ୍ତି ଦେଖନ୍ତୁ :

Tis winged with longing, barbed with love/Its
shaft is formed of fixed-desire/With his arrow
levelled well/Shall Kam pierce thee to the heart
(3, 25, 2)

ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଳକୁ ଏହି କାମ ପ୍ରମୁର୍ତ୍ତି ହୋଇ ଉଠିଲେଣି-
ସେ କନ୍ଦର୍ପ ଓ ସ୍ୱେଦକେତନ ବା ମକରକେତନ ନାମ ମଧ୍ୟ ପାଇଗଲେଣି ।
ତଥାପି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରେମର ଦେବତା ବୋଲି ଭଲ ଭାବରେ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇ
ନ ଥାଏ । ସେତେବେଳକୁ ସେ ଆର୍ତ୍ତତର ଯଥା ଯଶିଣୀ ବା ଗନ୍ଧର୍ବ
ଅପ୍ସରାଙ୍କ ଦେବତା ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ସୂତ୍ରରେ-
କାମଙ୍କର ଯଥାପଥ ଧନଦେବତା କୁବେରଙ୍କ ସହିତ ଅନେକ ସାଧର୍ମ୍ୟ
ଥାଏ । ପରେ ଧନଦେବତା ରୂପେ କୁବେର ଚିହ୍ନିତ ହେବାରୁ ଯଥା
ଯଶିଣୀ ହୁଅନ୍ତି କୁବେରଙ୍କ ଅନ୍ତର । ତଥାପି କାମଙ୍କର ଯଥା ପ୍ରକୃତି
ଅନନ୍ତମୟ ରହେ । ଯଥା ଯଶିଣୀ ବା ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା ମୂଳତଃ ବୃକ୍ଷ ଓ
ଉଦ୍ଭିଦର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା ଥିଲେ । ଶ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଭୃଗୁଙ୍କୁ ଶତାକ୍ଷର
ଯେଉଁ ରତିକାନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ବେସୁନଗରରୁ ଏବେ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି
ସେଥିରେ ସେ ଦୁହେଁ ଯଥା ଯଶିଣୀ ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ । କାମ ବୃକ୍ଷ
ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା ଓ ରତି ଉଦ୍ଭିଦର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା । ଏହି
ସୂତ୍ରରେ କାମଙ୍କୁ ପୁରାଣରେ ବସନ୍ତର ଅଭିମତ ସଖୀ ବୋଲି ଅଭିହିତ
କରାଯାଏ । ବୃକ୍ଷ ଓ ବସନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଅବଲୋକନ । ସାହିତ୍ୟରେ ବସନ୍ତ
ସହିତ କାମର ଯେଉଁ ସମ୍ପର୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରହିଛି, ତାହାର ମୂଳ ଏହି ।
ଅଧିକନ୍ତୁ ବୃକ୍ଷଦୋହଦ ସହିତ ଯଶିଣୀଙ୍କ ସମ୍ପର୍କହେତୁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସାନ୍ତର
କାବ୍ୟରେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାୟକ ଚେଷ୍ଟା ବଶିଷ୍ଠ ଅଶୋକ, ବକୁଳ, ତିଳକ,
କୁରୁବକ ଆଦି ବୃକ୍ଷରେ ଅନାଳ ପୁଷ୍ପୋଦ୍ଗମର ଚିତ୍ର ରହିଛି । ବୃକ୍ଷ-
ଦେବତା କାମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଠାରେ ଦୋହଦ ସଞ୍ଚାର କରୁଥାନ୍ତି, ସ୍ତ୍ରୀ କରୁଥାନ୍ତି
ବୃକ୍ଷରେ । ପଦାଦାତରେ ଫୁଟେ ଅଶୋକ, ମୁଖମନ୍ଦିର ସେବନରେ
ବକୁଳ, ନୃତ୍ୟରେ କର । ର, ଦୃଷ୍ଟିପାତରେ ତିଳକ; ନମ୍ବ ବାକ୍ୟରେ
ବିକଶେ ମନ୍ଦାର । ମୁଦୁହାସରେ ତମ୍ବା । ବିଶେଷତଃ ଅଶୋକ ବୃକ୍ଷରେ
ଦୋହଦ ସଞ୍ଚାର କରୁଥିବା ନାୟମୂର୍ତ୍ତି ଛରଣସ୍ଥ ଶିଳ୍ପକଳାର ଏକ

ବିଶିଷ୍ଟ ଚରାବ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଅନେକତ୍ର ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ସୁଲଭ । ନାରୀ-
ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଯକ୍ଷିଣୀ ମୂର୍ତ୍ତି—ମକରବାହନା । ହାତରେ ଥାଏ ଲାଲାଶୁଳ ।
କାମଙ୍କର ମକରକେତନ ନାମଟିର ମୂଳ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ଯକ୍ଷ
ଯକ୍ଷିଣୀଙ୍କ ସହିତ ମକର ସମ୍ପର୍କ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଏ. କେ.
କୁମାରସ୍ୱାମୀ ଯକ୍ଷଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ‘ଯକ୍ଷ’ ନାମକ ବହିଟିଏ ଲେଖିଛନ୍ତି,
ଯାହା ଦୁଇଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ସେଥିରୁ ଜାଣିହୁଏ ଯେ, ଯକ୍ଷଯକ୍ଷିଣୀ ବା
ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା ଏକତା ଥିଲେ ଜଳଦେବତା । ତେଣୁ ସେହି ଯକ୍ଷ ଓ
ଗନ୍ଧର୍ବଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ଦେବତା ବରୁଣଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରହିବା ସ୍ୱାଭାବିକ
କଥା । ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ—(୪-୭, ୭-୮) ବରୁଣଙ୍କୁ ଯକ୍ଷପତି ବା
ଗନ୍ଧର୍ବପତି ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇଛି । ବରୁଣ ଜଳଦେବତା ।
ତାଙ୍କର ବାହନ ମକର । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଗୌରୀଙ୍କ ବାହନ ମକର ।
ଅଗ୍ନି ପୁରାଣରେ ବରୁଣଙ୍କୁ ମକର ବାହନ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରା-
ଯାଇଛି । ଆମ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରରେ ମଧ୍ୟ ବରୁଣଙ୍କ
ମକର ବାହନ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ । କାମ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଯକ୍ଷପତି । ସେହି
ସୂତରେ କାମ ଓ ବରୁଣ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁ ପର୍ବୋତ୍ତର
ଅନୁସାରେ କାମ ଓ ରତି ହେଉଛନ୍ତି ବରୁଣ ଓ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଗୌରୀଙ୍କର
ଅବତାର (୩-୫୮) । ଏଠାରେ ବରୁଣଙ୍କୁ କିନ୍ତୁ ମକରବାହନ ନ କହି
ମକରକେତନ କୁହାଯାଇଛି । ଜେନ ଆଗମରେ ମଧ୍ୟ କାମଙ୍କୁ ପିଣ୍ଡ
ରାସାରେ ଯଥାଧିପ ନାମ ଦିଆଯାଇଛି—ତେଣୁ ଯଥାଧିପତି ବରୁଣଙ୍କ
ସହିତ ତାଙ୍କର ଏକାକରଣ ହେବାରେ ବାଧା ରହିନାହିଁ । କାମ
ହୋଇଛନ୍ତି ମକରକେତନ । ମକରକେତନ ଓ ଝସକେତନ ଏକାର୍ଥ-
ବାଚକ । କାମଙ୍କର ଯଥାଧିପତି ରୂପ ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରାଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କ
ଦକ୍ଷିଣ ସମ୍ପର୍କରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ଯକ୍ଷ-ଯକ୍ଷିଣୀ ଓ ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା
ମୂଳରୁ ଥିଲେ ଏକାର୍ଥବାଚକ ଦେବତା । ପରେ ପୃଥକ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।
ଯକ୍ଷ ଯକ୍ଷିଣୀ ହୋଇଛନ୍ତି କୁବେରଙ୍କ ଅନୁଚର ଓ ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା
ହୋଇଛନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନୁଚର । ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା ରହିଛନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗରେ ।
ସେମାନେ ମଧ୍ୟ କାମଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହଚର । କାମ ସ୍ୱୟଂ ଥିଲେ
ଭବରତ୍ନ ଓ ପ୍ରଜନନର ଦେବତା । ଯକ୍ଷଯକ୍ଷିଣୀ ସାଧାରଣତଃ କୃଷ କ

ଜଳରେ ରହନ୍ତୁ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ତେଣୁ କାମଦେବଙ୍କ ବୃଷ-
ଦେବତା ରୂପ ଯେପରି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ, ଠିକ୍ ସେପରି ଜଳ
ଦେବତା ବରୁଣଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କ ସମୀକରଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇ-
ଥାଏ । ସେ ବୃଷଦେବତା ବୋଲି ବସନ୍ତ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ମିତ୍ର—
ବସନ୍ତ ବୃଷରେ ନବଜୀବନ ସଞ୍ଚାର କରାଇ ଥାଏ । ଆଉ ଯଥାଧୃପତି
ବରୁଣଙ୍କ ଅବତାର ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ମକରକେତନ ମଧ୍ୟ ।

ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କାମକୁ କୁହାଯାଇଛି ମାର—ହତ୍ୟାକାରୀ ।
ସାକ୍ଷାତ୍ ଉପମୂର୍ତ୍ତି ସେ । ଦେହାସକ୍ତ, ଅସଂଯତ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ଆତ୍ମନୃଶ୍ଵ,
ଅଳସ, ସ୍ଥାନଶ୍ଚାର୍ଯ୍ୟ ଲୋକକୁ ସେ ସହଜରେ ଅଭିଭୂତ କରିଥାଏ । ବୁଦ୍ଧ
କିନ୍ତୁ ମାର ବିଜୟୀ । ‘ନିଦାନ କଥା’ର ମାର ବିଜୟ ଆଖ୍ୟାନ ବଡ଼
କାବ୍ୟକ ଓ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ରାମାୟଣ ବେଳକୁ ଶିବନେତ୍ର ବହିରେ ଆମେ
କାମକୁ ଜାଲି ସାରିଛୁ । ସେଥିରେ ଆଖ୍ୟାନଟିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।
ମହାଭାରତରେ ରତି ସହ ତାହାର ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି ।
ସେଠାରେ ସେ ଭଗବାନ ଧର୍ମଙ୍କ ସନ୍ତାନ; ତାର ଦୁଇ ସହୋଦର
ହେଉଛନ୍ତି ସମ ଓ ହର୍ଷ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତଗୀତାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ନିଜକୁ ‘ଧର୍ମାବିରୁଦ୍ଧୋଽଭୂତେଷୁ କାମୋଽସ୍ମି’ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ।
ଧର୍ମାବିରୁଦ୍ଧ କାମ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ଓ କଲ୍ୟାଣ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥାଏ,
ଅନ୍ୟଥା ସେ ହୋଧର ଜନକ, ନରକର ଦ୍ଵାର । କାମାତ୍ ହୋଧାଭି-
ଜାୟୁଛନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି । ଅଥବା ବେଦରେ ମଧ୍ୟ କାମଙ୍କ ଶିବ ରୂପର ଧ୍ୟାନ
କରାଯାଇଥିଲା । ଅଶ୍ଵିବ ରୂପରେ ସେ କିନ୍ତୁ ପାପୀୟସୀ ବୁଦ୍ଧ ଓ ହିମ୍ବାର
ଜନକ (୧, ୨, ୨୫) । ଗୀତା କାମର ସେହି ଅଶ୍ଵିବ ରୂପକୁ ସହାର
କରିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଇଛି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ମାର ବିଜୟ କି ଶିବଙ୍କ
ନେତ୍ରାନଳରେ କାମ ଭସ୍ମର ହିଁ ଏକ ଏହାହିଁ ଅନ୍ୟତମ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ । ଧର୍ମର
ପରିପତ୍ନୀ ଅସଂଯତ କାମ ବର୍ଜନୀୟ—ଏହି ସୂତ୍ରରେ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ
ଦିନ ଅନେକଟି ଲୋକେ କାମମୂର୍ତ୍ତି ପୋଡ଼ିଥାନ୍ତି । ସ୍ଥୂଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଲଳସା
ପ୍ରବେଶତାକୁ ନ ପୋଡ଼ିଲେ ଗତି କାହିଁ ? କାମର ଶିବ ସୁଭଦ୍ରା ରୂପ କିନ୍ତୁ
ବରଣୀୟ । ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ କାମ ଭସ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ହେଉଛି ବହୁ
ଆଲୋଚିତ ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ବ୍ରହ୍ମପୁରାଣ, ଭବିଷ୍ୟତ ପୁରାଣ, ଶିବ ପୁରାଣ,

ପଦ୍ମ ପୁରାଣ, ବାମନ ପୁରାଣ, ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣ ଓ ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତୀୟରେ କାମକୁ ଅନଙ୍ଗ କରାଯାଇଛି । ପଦ୍ମପୁରାଣରେ କିନ୍ତୁ ଶିବଙ୍କୁ କାମ ଶରଦିକ କରନାହିଁ; ତାଙ୍କ କାନବାଟେ ପ୍ରବେଶି ମନକୁ ଚଞ୍ଚଳ କରିଛି । ଶିବ କାମାଦିପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ବାମନ ପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି କାମ ଭୟ ହେବା ପରେ ତାଙ୍କର ମଣିଷଚିତ ଧନୁ ଭୂମିରେ ପଡ଼ି ପାଞ୍ଚଶଶ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି । ପାଞ୍ଚଶଶ୍ତରୁ ପାଞ୍ଚଟି ଫୁଲ ଫୁଟି ଉଠିଛନ୍ତି, ଯଥା : ଚମ୍ପା, ବକ୍ସଳ, ପଟଳ, ଜାତି ଓ ମଲ୍ଲୀ । ଏହି ସୁରରେ କାମ ଧନୁ ପୁଷ୍ପମୟ ରୂପ ଘେନି ଚିରନ୍ତନ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଅନଙ୍ଗଙ୍କର ଧନୁ ଫୁଲର, ଜ୍ୟା ହେଉଛି ଭ୍ରମରମାଳା ଓ ଶର ବ ଫୁଲର । ପାଞ୍ଚଟି ଫୁଲ ପାଞ୍ଚଟି ଶର — ଅରବିନ୍ଦ, ପିଣ୍ଡୋକ, ଆମ୍ବମୁକୁଳ, ନବମଲ୍ଲିକା ଓ ମାଳୋତ୍ପଳ । ଶରର ଶକ୍ତି ବୁଝିବାକୁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରକାଶନରେ ସନ୍ନୋଦନ, ଉନ୍ନାଦନ, ଶୋଷଣ, ତାପନ ଓ ସ୍ତମ୍ଭନ କୁହାଯାଇଛି ମଧ୍ୟ । ଏହି ବାମନ ପୁରାଣରେ ବ୍ରହ୍ମା ଓ ତାଙ୍କର ସଦ୍ୟଜାତ କନ୍ୟା ସନ୍ଧ୍ୟାଙ୍କୁ କାମ ଯୁଗପେଟ ଶରଦିକ କରିବା କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଦୁହେଁ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମା ଅଭିଶାପ ଦେଇଛନ୍ତି କାମ ଭୟ ହେଉ । ସନ୍ଧ୍ୟା ବସ୍ତ୍ରକୁ ତପସ୍ୟାରେ ପ୍ରୀତ କରି, କାମ ଯେପରି କାହାକୁ ଶରଦିକ ନ କରେ ସେଥିପାଇଁ ବର ଚାହିଁଛି । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଅନ୍ତରେ ଫଳଛି ଆଉ ବସ୍ତ୍ର ନିୟମ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ କାମ କେବଳ ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କ ହୃଦୟ ଭିନ୍ନ କରିବ । ଏ ସବୁଥିରୁ ଜମଣୀ କାବ୍ୟରୂପିଣୀ ଗତି ଉଠିଛି, କାମର ଭାବ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ କାବ୍ୟ ସହୀନ କାବ୍ୟରୂପିଣୀ ‘ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ’ରେ ଅଙ୍କିତ — “ମୌବୀରେଲମ୍ବମାଳାଧରୁରଥ ବଶିଷାଃ କୌସୁମାଃ ପୁଷ୍ପକେତୋଭିନ୍ନ ସ୍ୟାଦସ୍ୟ ବାଣୋ ଯୁବକଜନ ହୃଦୟଂ... .. ।” କବିଟା କାମଶର ଦ୍ଵାରା ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କ ହୃଦୟ ଭିନ୍ନ ହେବା କଥାକୁ ବହୁ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ କିନ୍ତୁ କାମକୁ ସୁଭଦ୍ରା ସାହିତ୍ୟିକ ରୂପ ଘେନିବାକୁ କବି ଅଶ୍ରଦ୍ଧୋଷ ଓ କାଳଦାସଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ହୋଇଛି । ‘ସୁରଗୁଡ଼ିକ ଅବୀଚୀନ କାଳର । ତାହା ମଧ୍ୟରେ ବ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇ ଚାଲିଛି । ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣରେ କାମଭୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅବକଳ ‘କୁମାରସମ୍ଭବ’ର ଆଖ୍ୟାନ ଅନୁସାରେ ରଚିତ ।

କାମ ଅନଙ୍ଗ ହୋଇ ବଶ୍ୟମୟ ରୂପ ଦେଖନ୍ତି । କବି ସେଥିପାଇଁ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି, ‘ପଞ୍ଚଶରେ ଦର୍ପ୍ୟ କରେ କରେଇ ଏ କି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ବଶ୍ୟମୟ ଦୟେନ୍ଦ୍ର ତାରେ ଛଡ଼ାୟେ’ (ରାଗଦ୍ରୁ ନାଥ) । ପୁରାଣ ପୁଣି ତାର ଅଙ୍ଗନାସ କରିଛୁ ଅବଶ୍ୟ । ଅନଙ୍ଗ କୃଷ୍ଣପୁତ୍ର ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ରୂପେ ଭଗବତରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କାମର ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଭଗବତ ପୁରାଣ ଗଢ଼ିଛି । ରୂପକାନ୍ତରେ କାମ ଅବକଳ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭଳି । ଶମ୍ଭୁର ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯେତେବେଳେ ରତିକୁ ଦେଖି ଦ୍ଵାରବତୀରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛୁ ସେତେବେଳେ ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଦି ପୁରନାଶ୍ରୟଣ ‘କୃଷ୍ଣର ପ୍ରାୟେ ତାକୁ ମଣି’ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଠିପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଆମ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ କାମର ସେହି ସାକ୍ଷାତ କୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ରହିଛି,

“ଅପୂର୍ବ କୃଷ୍ଣର ନନ୍ଦନ । ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତେ ନିଶ୍ଚଳ ନୟନ ॥
ମାଳମାମୁତ ପ୍ରାୟ ଦେହ । ପୀତବସନ ବିରଜଇ ॥
ପଦ୍ମଲେଚନ ଶର୍ଦ୍ଦବାହୁ । ବୋଲନ୍ତି ଅଇଲ ଏ କାହୁଁ ॥
ଅଳପଦ୍ରାସ୍ୟ ମୁଖେ ଶୋଭେ । ରୂପେ କାମିନୀ ମନମୋହେ ॥
ମାଳକୁନ୍ତଳ ଭଙ୍ଗ ତେଜେ । ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ପଦ୍ମ ସାଜେ ॥
କୃଷ୍ଣର ପ୍ରାୟେ ତାକୁ ମଣି । ସବୁମେ ଉଠିଲେ ତରୁଣୀ ॥

—୧୮/୫୯/୨୭, ୨୭, ୨୮

॥ ଦୁଇ ॥

କବି ଅଶ୍ଵତ୍ଵାସ ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରର ମାରକୁ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟର ଫୁଲ-
ଗରରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି ପ୍ରଥମେ,

ଯଂ କାମଦେବ୍ ପ୍ରବଦନ୍ତି ଲେକେ
ଚିତ୍ରାୟୁର୍ ଫୁଲଗର୍ ତଥୈବ ।
କାମ ପ୍ରବୁଦ୍ଧପତ୍ଂ ତଥୈବ
ମୋକ୍ଷଦ୍ଵିଷ୍ ମାର ମୁଦାହରନ୍ତି ।”

—ବୁଦ୍ଧ ଚରିତ ୧୩/୨

ଲୋକେ ଯାହାଙ୍କୁ କାମଦେବ କହନ୍ତି, ପୁଷ୍ପଶର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାପୁଷ୍ପ
 ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରନ୍ତି, କାମ-ପ୍ରଭୃତର ଅଧିପତି ମୋକ୍ଷରପୁ ସେହି
 ମାର । ତାର ତନୋଟି ପୁଅ : ହର୍ଷ, ଦର୍ପ ଓ ବିଭ୍ରମ, ତନୋଟି କନ୍ୟା :
 ରତି, ପ୍ରୀତି ଓ ଭୃଷ୍ଟା । ନଦୀ ଯେପରି ପ୍ରବଣ ବନ୍ୟାବେଗରେ ସେତୁ
 ଭଗ୍ନ କରିବାକୁ ମାଡ଼ିଯାଏ ଠିକ୍ ସେପରି ମାର ପୁଅକନ୍ୟାଙ୍କ
 ସମଭବ୍ୟାହାରରେ ଯଷଗନ୍ଧବ ଓ ଭୂତପ୍ରେତ ଘେନି ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ବ୍ରତଭଙ୍ଗ
 କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଛି । କାନ୍ଧରେ ପୁଷ୍ପମୟ ଧନୁ—ତୁଣୀରରେ
 ଜଗନ୍ନାଥକର ପ୍ରାଣଟି ଶର । ଶିବଙ୍କ ତପସ୍ୟା ଶୁଦ୍ଧିବାକୁ ଯାଇ
 କନ୍ଦର୍ପ ଏହି ଆୟୋଜନର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିଛି ନାହିଁ ! କବି ଅଶ୍ୱତୋଷ
 ମଧ୍ୟ ‘ସ୍ତ୍ରୀ ବିଚାରନଃ’ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପୁନଶ୍ଚ ନାରୀଙ୍କ କାମଚେଷ୍ଟା ବର୍ଣ୍ଣନା
 କରିଛନ୍ତି । ନୈପୁଣ୍ୟ ଅସାମାନ୍ୟ ! ମଉ କୋକିଳର କୁହୁରବ ପୁରୋ-
 ଦ୍ୟାନର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବାସନ୍ତିକ ପରିବେଶକୁ ଚଳଚଞ୍ଚଳ କରି ଦେଉଛି,
 ପୁରୋହିତ ପୁଅ ଉଦାୟୀ ରୂପରୂପ୍ୟମଙ୍ଗଳା ମଦ ଓ ମଦନର ଲାଗବର୍ତ୍ତୀ
 ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରୁଛି, ଫଳତଃ ସେମାନେ ହାସ୍ୟ, କଟାକ୍ଷ,
 ଭ୍ରୁବିଳାସ ଓ ଲଳିତ ମନୋହର ଗତିଦ୍ରାଗ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ହସିଭୁତ କରିବାକୁ
 ସମୁଦ୍ୟତ ରହିଛନ୍ତି — କେହି କେହି ଯୁବତୀ ତାଙ୍କର କଠିନ ପରିପୁଷ୍ଟ
 ସ୍ୱହୃତ ଓ ଉନ୍ନତ ସ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଛନ୍ତି, କେହି ମିଛରେ
 ସଦସ୍ମନର ଅଭିନୟ କରି ତାଙ୍କୁ ବଳପ୍ରଦାନ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଛି ।
 କେହିବା ଗୋପନ କଥାଟିଏ କହିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ କାନକୁ ମନ୍ଦିରସ୍ଥାପନ
 ଅଧର ବାସ୍ତବରେ ଉଷ୍ମ କରି ଦେଉଛି, କେହିବା ମଉତା ଛଳରେ
 ବାରମ୍ବାର ତାର ମାଳ ଶାଢ଼ୀକୁ ଶିଥିଳ କରି ଚାଲୁଛି, ଶିଷତ୍ ପ୍ରକାଶିତ
 ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି ନିତମ୍ବର କାଞ୍ଚିମାଳା—ବଦ୍ୟୁତ୍ ଧକ୍ଷିଣିତ ରାତ୍ରପରି
 ଦିଶୁଛି ରମଣୀଟି । ଆଉ କେହି କେହି ବା ତାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକଳସ ସଦୃଶ
 ସ୍ତନ ଦେଖାଇ ଦେଖାଇ କୁସୁମିତ ଆଠଶାଖୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଝୁଲିବାକୁ
 ଲାଗିଛନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି । ଅଧ୍ୟାୟଟି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଗୋପୀସମ୍ଭୋଗ
 ଦୃଶ୍ୟଟିକୁ ସ୍ୱରୂପ କରାଇଦିଏ । ଅବଶ୍ୟ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କନ୍ଦର୍ପ ନିର୍ଗୁଣ୍ଡ
 ହୋଇଛି, ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଛି ଯୁବତୀଙ୍କ କାମକଳା ନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ଆସଙ୍ଗ
 ଲିପ୍ତା । କାବ୍ୟରେ କିନ୍ତୁ ସେହିଦିନୁ କନ୍ଦର୍ପ ଅସଦୃଶ ଅଧିକାର ଲାଭୁଛି,

ଯୁବକଙ୍କ କାମଚେଷ୍ଟା ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରଶସ୍ତ ପାଇଛି । ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ରଚିତ ହୋଇଛି ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୀର୍ତ୍ତିରାଜ । ସେହି ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣବସ୍ତୁ । ନାୟକ ଦର୍ଶନରେ ପୁରନାଟକ ବିଦ୍ରୁମ ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରମ୍ପରାଟି ମଧ୍ୟ କବି ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ।

କାମକୁ ଯେନି ଯେଉଁସବୁ ଜବସମୟ ବା କାବ୍ୟ ପରମ୍ପରା ଗଢ଼ି ଉଠିଛି, ତାହାକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦାନ କରିଛନ୍ତି କବି କାଳିଦାସ । ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ରୂପ, ରଙ୍ଗ, ଆନନ୍ଦ, ଚିନ୍ତାମଣି, ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବ୍ୟାପ୍ତିତା ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଁ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଯାଇଛି । ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ପରିଣତ ରୂପ ଯେନିଛି । କାଳିଦାସଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ତୁଳ୍ୟତା ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ତାହା ହୋଇ ଉଠିଛି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣରସରେ ଓଷଧପ୍ରୋତ ଆନନ୍ଦ ଓ ଗୌରବର ସାମଗ୍ରୀ । ମହାଶ୍ୱରତର ଦୁଷ୍ଟ ଶକୁନ୍ତଳା ଆଖ୍ୟାନ ସହିତ ‘ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳା’କୁ ମିଳାଇ ପଡ଼ିଲେ ଜାଣିଦେବ ଯେ କାମ ଆଉ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକ ବସ୍ତୁ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । କାଳିଦାସଙ୍କ ହାତରେ କାମ ବୈଧବ୍ୟମଣ୍ଡିତ । ତାହା ପୂର୍ବରୁ ଶକ୍ତି ଓ ସରଳତା ହୋଇଥିଲା ଅବଶ୍ୟ, ପରିବର୍ତ୍ତେ ଲଭ କରିଛି କିନ୍ତୁ ପୁଷ୍ପ ସୁକୁମାର ରମ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣରସ । ରତ୍ନସହାର, ମେଘଦୂତ, କୁମାରସମ୍ଭବ, ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳା ଓ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସବୀୟ ଆଦି କାବ୍ୟନାଟକରେ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଗୁରୁପାଖରେ କବିର ଗୁରୁତ୍ୱର ଯେଉଁ ଜୋରମୟ ପରିମଣ୍ଡିତ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି, ସେହିଥିରୁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ସଂହାର ସବୁ କବିପ୍ରସିଦ୍ଧିର ସୁସମାପ୍ତ ହୋଇଛି । ରତ୍ନସହାର ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗକୁ ଯୋଗାଇ ଦେଇଛି ସତ୍ତ୍ୱରତ୍ନର ବିଚିତ୍ର ଭୂମିକା । ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦନ ଓ ପୁଷ୍ପପଲ୍ଲବର ବିଚିତ୍ର ଉପରୁ । କୁମାରସମ୍ଭବରେ କବି କାମକୁ ଧରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ପୁଲଶର ସାଙ୍ଗକୁ ଶତ୍ରୁ ଅମୋଦ ବାଣ—ସନ୍ଦ୍ୟା ସୌବନ ଓ ଅକ୍ଷୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଯୁବକ ପ୍ରତିମାଟିଏ । ଯୁବକର ନବସୌବନ ‘କାମସ୍ୟ ପୁଷ୍ପବ୍ୟତିରକ୍ତ ମସ୍ତୁ’ । ଗତି ଯାହାର ଗୁରୁ ନିଜମ୍ବରରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମନ୍ଦର, ଆଉ ଦେହ ଉନ୍ନତ ସ୍ତନ ଶରରେ ଶିଷ୍ୟ ବିନମ୍ର । ପାଦପା

ହୁଅନ୍ତି କାବ୍ୟ ନାୟିକାର ଚରନ୍ତନ ଭାବମୁଖି । ସୁନ ଜୟନ, ମୁଖ ନେତ୍ର
ଅଧର, ହାସ୍ୟ କଟାକ୍ଷ ବନନ, ବସ୍ତ୍ରମାଳ୍ୟ ଭୂଷଣ—ସବୁ ତାଙ୍କର
ଅନନ୍ୟ । ଏସବୁ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଉପମାନ ଥୁଆ । କାମ ମଧ୍ୟ ଏଠି ସାଙ୍ଗକୁ
ପାଇଛି ବସନ୍ତ ସଖାକୁ—ଉତୁରାଜ ଏଣିକି କାମର ନିତ୍ୟ ସହଚର,
କେହି ତାକୁ ନପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କାମଙ୍କ ସହାୟ ହେବ—
ସମୀରଣୋ ନୋଦୟିତା ଭବେତି ବ୍ୟାଦିଶ୍ୟତେ କେନ ହୃତାଶନସ୍ୟ ?
କାଳଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଦେଇଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ କାମ ଓ ବସନ୍ତର ସମ୍ପର୍କିତ
ଉଦ୍ୟମରୁ ଉତ୍ପତ୍ତ ପ୍ରଣୟ ଭାବର ବିବିଧ ହିସ୍ତାକଳାପ—‘ମଧୁବିରେଫଃ
କୁସୁମେକ ପାଶେ ପପୌପ୍ରିୟାଂ ସ୍ବାମନୁବର୍ତ୍ତମାନଃ’ ଇତ୍ୟାଦି । କାମାଭିଭୂତ
ହେବାରେ ପୁଣି ଏତେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ! ପ୍ରକୃତିଶୀଳତାର ପୁଣି ଏତେ
ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ । ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗକୁ ଆଉ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବ କିଏ ? ତେବେ
କାଳଦାସ ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ରିକ ଭୋଗ ସବସ୍ତ କାମବାସନାକୁ ଦଣ୍ଡିନୀୟ ମନେ
କରନ୍ତି, ତାକୁ ଅଭିଶାପ ଦିଅନ୍ତି । କାମକୁ ମିଳେ ବିରହର ଭୂମିକା—
ଅଶ୍ରୁ କୋଳରେ କାମଖି ପ୍ରାଣପ୍ରଣୀ ରୂପ ପରିଗ୍ରହ କରେ । କାମକୁ କବି
ପ୍ରଣୟ ଦିଅନ୍ତି ନିଷ୍ପୟ—କିନ୍ତୁ ସେ ଯୁବକ ଯୁବତୀଙ୍କୁ ଅକମ୍ପାତ ଅଭିଭୂତ
କରି ପକାଇଲେ ସେ ତାକୁ ଶିବ ନେତ୍ରାନ୍ତରେ ଭସ୍ମ କରନ୍ତି । ଶିବ
ପାଦତଳକୁ ବିବାହ କଲେ ଯାଇଁ କାମ ଉନ୍ନୀବିତ ହୁଏ—ଅନଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ
ପାଏ । ଧର୍ମର ଅଙ୍ଗରୂପେ କାମ କଳାଶକର । କାଳଦାସ ତେଣୁ ପ୍ରେମର
ଆତ୍ମସମର୍ପଣକୁ ଦୈହିକ ମିଳନ ମଧ୍ୟରେ ସାଥୀକ ହେବାକୁ ପ୍ରବର
ସୁଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି । ଶିବ ପାଦତଳକୁ ସେ ସୁରପ୍ରମତ୍ତ କାମନ୍ଦୀତାରେ ପ୍ରକୃତ
କରନ୍ତି । ଉତ୍ତୟ ଶମ୍ଭୁ ଓ ସୁରର ବଗବତ୍ନୀ ହୋଇ ପାଦତଳକୁ ଶେଷ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ‘ଯୁବତୀ ନୈପୁଣ୍ୟ’ ପ୍ରଜ୍ଞାଶ କରିବାକୁ ହୁଏ । କାଳଦାସ ମୁଖ୍ୟତଃ
ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର କବି, ଯଦିଓ ତାଙ୍କପାଇଁ କାମ କେବେ ନିଃଶ୍ରେୟସ ନୁହେଁ,
ନିଃଶ୍ରେୟସ ପ୍ରେମ । ପ୍ରକୃତରେ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗକୁ ସେ ଶୃଙ୍ଗାର ରସାନନ୍ଦରେ
ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି, ଯାହାର ବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ୟାମ—ଦେବତା ଶିଷ୍ଟ । ଶୃଙ୍ଗାର
ରସର ସବୁ ଆୟୋଜନ ସେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ନାଟକୁ ସେ
ଗୃହିଣୀ ସତୀବ ସଖି ଓ ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି ସମ୍ମାନ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ
ତାହାକୁ ସେ ଅନେକଦିନ ଭୋଗର ସାମଗ୍ରୀ ରୂପେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ତାର

ମୁଖ, ନେତ୍ର, କଟାସ, ପ୍ରାଣ, କଟି, ନିତମ୍ବ, ସୁଷ୍ମ ରୋମାବଳୀ, ଜଘନ, ଉତ୍ତୁ: ଗର୍ଭର ଆବର୍ତ୍ତକୁ ନାଭି — କିଛି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରିନାହିଁ । ବରଂ ଅଙ୍ଗବିଶେଷକୁ ଅନାବୃତ ଦେଖିବାକୁ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଅଧିକ । ନାୟକ ଦର୍ଶନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଭୂଷଣୀ ପୁରନାୟକ ବିଭ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣନା ଚିତ୍ରାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପହଞ୍ଚିଛି କୁମାରସମ୍ଭବରେ । କାହାର କରକଙ୍କଣ ଫାଟିରେ ନାଭିଗହ୍ୱର ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇଛି ତ ଆଉ କାହାର ନିତମ୍ବ ଚଟରୁ ଚନ୍ଦ୍ରହାର ଖସିପଡ଼ିଛି । ଗନ୍ଧାର ନୟନକୁ ଦେଖି ଠାଏ ସେ ମଧ୍ୟ “ବିକୃତଜନ୍ମନା” ନାଭିଟିର ସୁକ୍ତି ଉଦ୍‌ବୋଧନ କରିଛନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର କବିମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଏଇଠି ପ୍ରେରଣା ପାଇ ନାଭିର ଗୁପ୍ତାଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପକାଇଛନ୍ତି । କାଳଦାସ କନ୍ତ କେଉଁଠି ଶାଳୀନତା କି ମାସାଜ୍ଞାନ ହରାଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପରିମିତ ବେଧ ଅପୂର୍ବ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ କବି ଅଶ୍ୱତୋଷ ଓ କାଳଦାସଙ୍କ ପ୍ରେରଣା ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ କବି ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟ ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟରେ ବରଂ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ଗଭୀରତା ଅଧିକ । ସେଥିପାଇଁ ‘ଗାଥା ସପ୍ତଶିଖା’ରେ କୁହାଯାଇଛି, ଅମୃତ ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟ ଯେ ପଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ତାଙ୍କର କାମତତ୍ତ୍ୱ ଚିନ୍ତା କରିବା ନିର୍ଲଜ୍ଜତା । ଅଧିକନ୍ତୁ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ବିଶ୍ଳେଷ, ଅନୁରବ, ଓ ବ୍ୟତିରୂପସ୍ଥାପନ ବୁଝାଇବା କ୍ଷେତ୍ରରେ କାମଦଶଦଶା, ଅଷ୍ଟସାଞ୍ଜିକ, ଅଷ୍ଟବିଂଶ ଅଳଙ୍କାର, ମାନସକରଣ, ନାୟକ ନାୟିକା ଭେଦ ଓ ସନ୍ତୋଗବିପ୍ରଳମ୍ବାଦି ସବୁ ନିରୂପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି । କାମଶାସ୍ତ୍ରରେ ସନ୍ତୋଗ ଓ ପୁର ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ରୂପନ, ନିଶକ୍ଳେଦ, ଦଶନ କ୍ଳେଦ, ଆଲିଙ୍ଗନ, ସହଶୟନ, ସିଂହାର, ଅଧୋଶୟନ ଓ ଓପ୍ପାଦିଶେଷାଦିର ସବୁ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଦ୍ରାସୋନ୍ମୁଖ ଯୁଗର ଶୃଙ୍ଗାର କବିମାନଙ୍କୁ ଏଣିକି ବିଶେଷ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ହୋଇ ନାହିଁ । କାଳଦାସଙ୍କ କାବ୍ୟରୁ ସେମାନେ ପାଇଛନ୍ତି ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ପ୍ରସାଧନ

ସବୁ—ଉପମାନ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଷଡ଼ଞ୍ଚର ଭୂମିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ପ୍ରାକୃତ କାବ୍ୟ ଯୋଗାଇଛି ପରମ୍ପରା ପ୍ରେମର ରସୋଲ୍ଲାସ । କାମଗାତ୍ର ଓ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ମିଳିଛି ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ସବୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଭାରଗ, ମାଦ, ଭର୍ତ୍ତୃହରି, ଶ୍ରୀହର୍ଷ, ବିହ୍ନଶ, ଅମରୁକ ଓ ଜୟଦେବ ପ୍ରମୁଖ କବିବୃନ୍ଦ କାମାର୍ତ୍ତି, କାମଦଶଦଶା, ନଖଷତ, ରଘୁନ ସଂହାର, ସୁନଭାର ପୀଡ଼ନ, ସନ୍ତୋଗର ସାହିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟ, ରତନୀତା, ପୁରୁଷାୟତ୍ତର ବିଳାସ ବିଲେଳ ମାଦକ ଚନ୍ଦ ଆଦି ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଅମରୁକ ଓ ଜୟଦେବ ମାନବତା ନାହିଁକାର ମାନ ଓ କାମାତ୍ମର ଧୃଷ୍ଟ ନାୟକ ଦ୍ଵାରା ମାନ ବିମୋଚନର ବାସନାତପ୍ତ ଛବି ପ୍ରକଟନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଯେ ପଢ଼ିଛନ୍ତି ସେ ଅନ୍ୟ କବିଙ୍କ ଶୃଙ୍ଗାର ରସର କାବ୍ୟକୁ କେବେ ପସନ୍ଦ କରିବେ ନାହିଁ । ଏହିସବୁ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଫୁଲଶର ଠାରୁ ଫୁଲଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ସବୁ କବିସମୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଶୃଙ୍ଗାରରସ ରୁଚିବଦ୍ଧ । ଫୁଲଶର ପୀଡ଼ିତ କାମାର୍ତ୍ତି ମାତ୍ରେ ଏଣିକି ଯୁବଞ୍ଜୀଙ୍କୁ ଫୁଲ ଚନ୍ଦ୍ରକଳରେ ବୁଝିଛନ୍ତି । ଏଇ ଯେମିତି ଶୃଙ୍ଗାର ଭିଳକରେ, “ଇନ୍ଦୀବରେଣ ନୟନଂ ମୁଖମୁଜେନ/କୁନ୍ଦେନ ଦନ୍ତ ମଧୁରଂ ନବପଲ୍ଲବେନ” ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ପରମ୍ପରାରେ ସୁନ୍ଦର ପରିଣତ ରୂପ ରହିଛି ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦରେ । ନୂଆ କିଛି ନୁହେଁ, ଅଥଚ କୋମଳ କାନ୍ଦ ପଦାବଳୀର ମୋହ ତୁଟାଇ ହୁଏନାହିଁ । କୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି ସଧାକୁ,

ବନ୍ଧୁକ ଦୁଃଖ ବାନ୍ଧବୋଽୟମଧରଃ ସ୍ଥିରଂ ଯୋମଧୁକନ୍ଧବ —
ଗଣ୍ଡେ ଚଣ୍ଡେ ଚକାସ୍ତେ ମାଳ ନଳିନ ଶ୍ରୀମୋଚନଂ ଲେଚନମ୍
ନାସାଭ୍ୟେତି ତଳପ୍ରସ୍ତନ ପଦଗଂ କୁନ୍ଦାଭ ଦନ୍ତପ୍ରିୟେ
ପ୍ରାୟ ସୁନ୍ଦର ସେବୟା ବିଜୟତେ ନିଶଂ ସ, ପୁଷ୍ପାୟୁଧଃ

(୧୦/୧୪)

ଅଥର ବନ୍ଧୁକ ଫୁଲପରି ରକ୍ତାଭ, ଗଣ୍ଡରେ ମଧୁକ ଫୁଲରେ ସ୍ଥିର ଗଣ୍ଡରୁ ଶ୍ରୀ, ନୟନ ମାଳ ପଦ୍ମର ଶୋଭାକୁ ଖବ କରୁଛି, ନାସା ଭିଳଫୁଲର ମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ, ହେ କୁନ୍ଦାଭଦନ୍ତ ପ୍ରିୟା କେବଳ

ତୁମର ଏ ମୁଖ ସେବା କରି କାମ ବଶକୁ ଜୟ କରିଥାଏ । —ପୁଲଟର
ପୁଲ ଜଗତକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି । ଏହାପରେ ନାୟିକାଠାରେ ସାତ
ଜାତି କି ଖୋଳ ଜାତି ପୁଲ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ବିଶେଷ ବିଦ୍ୟା ବୁଦ୍ଧିର
ଅବକାଶ ଦେଖେ ନାହିଁ । ଏହି ବ୍ରାହ୍ମୋନ୍ମୁଖ ଯୁଗର କବିଗଣ
କାଳଦାସୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଶିଳ୍ପବୋଧରେ ବଶ୍ୟାମ ଗଣ୍ୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ
ତାଙ୍କ କାବ୍ୟରେ କିଛିଟା ଅଶାଳୀନତା ପ୍ରକାଶ ନ ପାଇଛି ନୁହେଁ ।

॥ ଛନ୍ଦ ॥

ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଶାନ୍ତ ଯୁଗର ଶୃଙ୍ଖଳା କବି ମାତେ
ପ୍ରାଚୀନ କବି ପଥଗାମୀ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ସଂସ୍କୃତ
ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଗତି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜିଛନ୍ତି ଓ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ସେହି
ସାହିତ୍ୟର ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ଉତ୍ତରାଧିକାର ଲଭିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ,
ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଅଭିମନ୍ୟୁ ଓ ବଳଦେବ ପ୍ରମୁଖ କବିମାନେ କାବ୍ୟରେ ଶୃଙ୍ଖାର
ରସ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଯାଇ ଏପରି କୌଶଳୀ ବଚନ ଶ୍ରବଣ ବା ଅବସ୍ଥାର
ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନାହାନ୍ତି, ଯାହା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କୃତ କି ପ୍ରାକୃତ ସାହିତ୍ୟରେ
ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲା । ନୂତନତା କି ସଦ୍ୟ ସତେଜ ପ୍ରୟୁକ୍ତିତା ତାଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ
ନଥିଲା, ଧ୍ୟେୟ ଥିଲା ରୂପବନ୍ଧନ ଓ ଗତାନୁଗତକତା । ନୂଆ କିଛି
ଆବିଷ୍କାର କରିବାର ଶକ୍ତି ଅଭାବରୁ ସେମାନେ ଶବ୍ଦ ଶବ୍ଦ ବର୍ଷ ଧରି
ଗୋଟିଏ ଧରଣର ରଚନାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ସଜ୍ଜାତ କରି
ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଆମ ଶାନ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସରେ ଓତପ୍ରୋତ ନୁହେଁ
କି ସଦ୍ୟ ଅନୁଭୂତିରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ନୁହେଁ । ଶୃଙ୍ଖାର ରସର ଉପାଦାନ
ଉପକରଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପରିବେଷଣ ଭଙ୍ଗୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଥିଲା ।
ଆମ କବି ଏ ସେ ସବୁକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଛନ୍ତି
ମାତ୍ର । ପ୍ରକୃତରେ ଆମ ଶାନ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ଭାରତକୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ କଲେ ଭଳି
ବିଶେଷ କିଛି କୃତବ୍ଧ ନାହିଁ । ବରଂ ଆମ କବି ଏ କାଳଦାସୀଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା
କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଶୁଦ୍ଧ କାମ ବ୍ୟାପାରକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳରେ
ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରିବାର କଳାଟିକୁ ଠିକ୍ ଆୟତ୍ତ କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଶୋଭନ
ଅଳଙ୍କାର ଓ ସାଧୁ ଭାଷାର ସ୍ୱାଦୁତାରୁ ସେମାନେ ଆପାତତଃ ଅଶାଳୀନ

ଭାବ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅନେକଦିନ ଶିଳ୍ପଶ୍ରୀ ମଣ୍ଡିତ ନ କରିଛନ୍ତି ନୁହେଁ,
 କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅସମ ଆସରିଙ୍କତାକୁ ସବୁବେଳେ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରି
 ନାହାନ୍ତି । ଅଧିକନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଦ୍ରାସୋନ୍ମୁଖ ଯୁଗର କବିମାନଙ୍କୁ
 ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେମାନେ କାବ୍ୟରେ ଯୁବଣର ସ୍ତନ ଜନ୍ମନ
 ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅତ୍ୟୁତ୍ସାହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ଦେହ ଲଳସାର ଉଗ୍ରତା
 ଦେଖାଇଛନ୍ତି, କାମ କ୍ରିଡ଼ାର ଉଲ୍ଲାସ ସୃଜିଛନ୍ତି, ବିଶେଷତଃ ପୁରୁଷା-
 ଯୁଗର ହିଲୋଳିତ ଉତ୍ତପ୍ତ ଛବି ଆଙ୍କିବାରେ ଦକ୍ଷତାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇ-
 ଛନ୍ତି । କବି ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି କେହି କେହି ମଧ୍ୟ ଯୁବଣର ପୁର୍ଣ୍ଣାଭିମୁଖ୍ୟ
 ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ପକାଇଛନ୍ତି । ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଓ
 ନିପୁଣତା ଅବିସମ୍ଭାବିତ । ଏପରି କି ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ସଂସ୍କାର ସମ୍ପନ୍ନ ଆବେଶ
 ଭେଦ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମ ଲୀଳାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଅଭିମନ୍ୟୁ
 ଓ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପ୍ରମୁଖ କବିବୃନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ
 ସମ୍ପାଦନରେ କିଛି କମ୍ କୃତିତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିନାହାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର
 ପ୍ରେମାଦେଶ ଅପେକ୍ଷା କାମାର୍ତ୍ତ ପ୍ରଣୟ ପାଇଛି ଯଥେଷ୍ଟ । ବରଂ ଶୁଦ୍ଧ
 କାବ୍ୟର ପ୍ରେମ ମାନେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଅନଙ୍ଗର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
 ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗରେ ତାର ମହତ୍ତ୍ୱ ନେବା । ଏଣୁ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ପରିବର୍ତ୍ତିତ
 ସାଂସ୍କୃତିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ଅଶ୍ଳୀଳତା ଅପବାଦ ପାଇବା
 କିଛି ଅସ୍ୱାଭାବିକ ନୁହେଁ । ବିଶେଷତଃ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଅପବାଦର ଶରବ୍ୟ
 ହୋଇଛନ୍ତି ଧରୁଁ ବେଶି, ତାଙ୍କର ଅପରାଧ ଯେ, ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ
 ଚିତ୍ରଣରେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବିଏ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟୋଗ କରିଥିଲେ ତାହାକୁ
 ସେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧିରେ ଉପମାତ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟରେ
 ଅଶାଳୀନ ଅଂଶ ନାହିଁ ବୋଲି ଆମେ କହୁନାହୁଁ, ଅଛି । ସ୍ଥୂଳ, ଅସମ
 ଆସରିକତାର ଅପରାଧ ଶମର୍ଣୀୟ ନିଶ୍ଚୟ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଅଂଶଟି
 ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଏତେ କମ୍ ଯେ, ତାହାକୁ ସମ୍ବଳ କରି ଶୁଦ୍ଧ କବିଙ୍କୁ
 ଭର୍ତ୍ତନା କଲେ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ । ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଚିତ୍ରଣରେ ସଂସ୍କୃତ
 ସାହିତ୍ୟର କବି ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଓ ଜୟଦେବ ଆମ ଶୁଦ୍ଧ କବିକାଠାରୁ ଅଧିକତର
 ବିଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତ ଓ ସଂଯତଚିତ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି ଭାବିବାର କୌଣସି କାରଣ
 ନାହିଁ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବୁଝିଲାଭଳି ଭାଷାରେ କବିତା ଲେଖି-

ଛନ୍ଦି କୁରିବ । ତାଙ୍କ ରଚନାର ଯେଉଁ ବୃହତ୍ତର ଅଂଶଟି ସରଂ ସାହିତ୍ୟ
 ଗୁଣସମ୍ପନ୍ନ — ତାହାର ଶ୍ରୀଳ ଅଶ୍ରୀଳ ବରୁର ନିରର୍ଥକ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।
 ଶ୍ରୀଳତାର କୌଣସି ଚରନ୍ତନ ମାନଦଣ୍ଡ କାହିଁ ? କିଏବା ଅଦ୍ରାଫ୍ଟରେ
 ଶ୍ରୀଳତା ଅଶ୍ରୀଳତାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିରୂପଣ କରି ପାରିବେ ? ସାହିତ୍ୟ ଓ
 ପର୍ଯ୍ୟୋଗାଦିର ଯଥାର୍ଥ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେବେ ? ଯାହା ଶ୍ରୀଳ ନୁହେଁ,
 ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ ତାହାହିଁ ଅଶ୍ରୀଳ — ଅଶ୍ରୀଳ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀଳତା ଓ
 ଅଶ୍ରୀଳତାର ମାନଦଣ୍ଡ ହୋଇପାରେ ଯୌଦର୍ଯ୍ୟର ମାନଦଣ୍ଡ । ଶୁଦ୍ଧ
 କାବ୍ୟର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଶିଳ୍ପସୌରଭ ରକ୍ତ ତାହାକୁ ଅଶ୍ରୀଳ କି ଅସୁନ୍ଦର
 କହିଲେ ଆମର ଆପତ୍ତିନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ କୌଣସି କବି ରମ୍ୟତା
 ତଥା ଶ୍ରୀ ଅସୁନ୍ଦର ଶମତାକୁ ଶ୍ଯକ୍ତ କରୁଥିଲେ କେହି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।
 କେବଳ ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଯୋଗୁ କୌଣସି ରଚନାକୁ ଅବାସ୍ଥିତ ମନେ
 କରିବା ନିନ୍ଦାର୍ହ । ସୁନ୍ଦର ଅସୁନ୍ଦର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକମାତ୍ର ନୈତିକତାର
 ଦାବୀକୁ ମାନିନେଲେ ଆମ ଉପେକ୍ଷା ଓ ବୈଷ୍ଣବ କବିଏକାହିଁକି, ବର୍ଣ୍ଣର
 ଅନେକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକ ମଧ୍ୟ ଅବାସ୍ଥିତ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ମନେ ହେବେ ।
 ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଯୌନତା ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ କବି କି ଶୁଦ୍ଧ କବିଏ
 ଯୌନତା କଣ ତାହା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
 ଥିବା ସ୍ବାଭାବିକ ଜୈବ ଆକର୍ଷଣକୁ କାମ ବୋଲି ବୁଝନ୍ତି ଓ ସୁନ୍ଦର ନାରୀ-
 ରୂପଟିଏ ଦେଖିଲେ ପୁରୁଷ ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ଭାବ, ଜାଗେ ତାହାକୁ
 ଆବେଗମୟ ପରିଣୀଳିତ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଦିଅନ୍ତି । କାମ
 ରୋମାଞ୍ଚକ ରସ ରୂପ ଧରେ; ନୃତନ ଯୌଦର୍ଯ୍ୟରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ-
 ଉଠେ ମଧ୍ୟ । ଜୀବନର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପରତନ୍ତ୍ରତା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଶୃଙ୍ଖାରରସ
 ଏକା ଜନନ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀକ୍ ଶ୍ଯଦ୍ଧର୍ଯ୍ୟର ସୁନ୍ଦର ନଗ୍ନ ଚପଟିଏ ଦେଖି
 କେହି ଯେପରି ଅଙ୍ଗ ସଂସ୍ଥାନ କଥା ଭାବନ୍ତି ନାହିଁ ଠିକ୍ ସେପରି ଶୃଙ୍ଖାର
 ରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ପଢ଼ିଲାବେଳେ କେହି ବାସ୍ତବ ଜୀବନର କଷ୍ଟା କାମକୁ
 ମନରେ ଆଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟପରାୟଣତାକୁ ତାହାର
 ଅବସାଦରୁ ମୁକ୍ତକରି ମନର କଳ୍ପଲୋକକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କରିଦିଏ, ସେଠାରେ
 ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଖଣ୍ଡ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଏକ ଅଲୀକିକ ରସସୃଷ୍ଟିରେ ପରିଣତ
 ହୋଇଯାଏ । ଏ ସାହିତ୍ୟ ଦେହରେ ନିଆଁ ଲଗାଏ ଅବଶ୍ୟ, କିନ୍ତୁ

ତଦ୍ଭାବ ଅନର୍ଥ ଘଟିବାର ବିପଦ ଦେହତ କମ୍ । ଏପରିକି ବିଶୁଦ୍ଧ
 ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଏ ପୃଥ୍ବୀରେ ଯେତେ ଅନର୍ଥ ଓ ଅନାର୍ଗୁର ଘଟାଏ ତାହାର
 ସହସ୍ରଗୁଣ ସଂକଟିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ କି ଶମତା ସ୍ବଭାବ ଓ ଅର୍ଥଲୋଭରୁ ?
 ପଦ ପଦବାର ଦୁରକାଂକ୍ଷାରୁ ? ଶୁଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଯୌନ
 ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି କରି ଜାତିର ଐହିକ ତଥା ମାନସିକ ଶକ୍ତି ନଷ୍ଟ
 କରୁଛି ବୋଲି ଅନେକ ଦିନ ହେଲା କେତେକ ଶୁଦ୍ଧବାୟୁଗ୍ରସ୍ତ ରୁଚିବାଗ୍ନି ଶ
 ପାଟି କରୁଛନ୍ତି, ରେଡ୍ଡି ଓ ସଭା ସମିତିରୁ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବୈଷ୍ଣବ
 ସଙ୍ଗୀତକୁ ନିର୍ବାସିତ କରିବାକୁ ହେବ, ତାହାର ଆସ୍ବାଦନ ସବୁବେଳେ
 ସ୍ଥାନ କାଳ ପାତ୍ର ବିଚାର ଦ୍ବାରା ସୀମିତ ରହିବ । ଏଇ ଧ୍ୟେର୍ଯ୍ୟମାନେ
 ଶୁଦ୍ଧ ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ସଙ୍ଗୀତ ରେଡ୍ଡି ତଥା ସଭା
 ସମିତିରୁ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ଅବାହ୍ନିତ ଯୌନ ଉତ୍ତେଜନାର ଆଶଙ୍କା
 ସମ୍ଭବ ତିବେହିତ ହୋଇଯିବ, ସେମାନେ କେବଳ ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ନିବୋଧ
 ବୁଦ୍ଧି, ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଘନ ମଧ୍ୟ । ତାଙ୍କୁ କୋଣାର୍କ ଶାସିବାକୁ ହେବ । ଧର୍ମ
 ପୁଣି କାମର ସବୁଠୁ ଦଳ ବଡ଼ ପ୍ରଶ୍ନମୂଳକ । ବେଦ ଉପନିଷଦ ଓ
 ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଶ୍ରାବ୍ୟରେ ଅନଙ୍ଗର ରଙ୍ଗ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇ ନାହିଁ
 କି ? ଶିବଲଙ୍ଗଟି ଉଗ୍ର ଉଦ୍ଧତ ଶ୍ରାବ୍ୟରେ ଯୌନସିଦ୍ଧିର ସ୍ପଷ୍ଟ ସଙ୍କେତ
 ବଦନ କରୁନାହିଁ କି ? ଏସବୁକୁ ନିଷିଦ୍ଧ ଓ ନିର୍ବାସିତ କରିବାକୁ ହେବ ।
 ତଥାପି ନିଷ୍ପତ୍ତି କାହିଁ ? ସ୍କୁଲ କଲେଜରୁ ଉଦ୍ଭିଦବିଦ୍ୟା, ଶାରୀରଚକ୍ର,
 ପ୍ରାଣୀବିଜ୍ଞାନ ଓ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ବ ଆଦି ଉଠାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ନଚେତ ଶିଷକଙ୍କୁ
 ଗୁପ୍ତଗୁପ୍ତାଙ୍ଗ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଯୌନ ସଂହାର ଅନେକ କଥା କହିବାକୁ
 ହେବ । ତଥାପି ମଧ୍ୟ ଚାରିପାଖରେ ରହିଯିବ ଯୌନତାର ଆହୁର
 ଅନେକ ଉଦାହରଣ, ଯାହା ଜୀବନ୍ତ ଓ ଅକୁଣ୍ଠିତ । ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 ଲଭ୍ୟପୁରିତ ନ କଲେ ମଣିଷକୁ କାମ କାମନା ହାତରୁ ରକ୍ଷା କରିବା
 ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ କଣ ସମ୍ଭବ ହେବ ?

ଶ୍ରୀ. ପୁରୁଷଙ୍କ ଦୈହିକ ସଂପର୍କ ବା ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଜୀବନର ଏକ
 ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିଗ । ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ଏକ ସୁନ୍ଦର ସୁସମ୍ବନ୍ଧ
 ପ୍ରାଣରସମୟ ରୂପ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଅସ୍ବାସ୍ବାବକ ନୁହେଁ । ବରଂ

ଜୀବନରେ ରସ ନାହିଁ କି ଆନନ୍ଦ ନାହିଁ, ସାହିତ୍ୟରେ ରସ ଓ ଆନନ୍ଦ ।
 ସଂସ୍କୃତ କବିମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶରେ ଓଡ଼ିଆ ଶାଫି କବିଏ ରସର ଆୟୋଜନ
 କରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ରଚନା କେବେ କିଣା କାମମାତ୍ର ନୁହେଁ । ସେଥିରେ
 କାମଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ନ ଥିଲେ ତାହା କେବେଠୁଁ ନିଷ୍ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ
 ସାରନ୍ତାଣୀ । ସେମାନଙ୍କୁ ଅନଙ୍କ ବା କାମଭୂତ ଭୟରେ ନିନ୍ଦା କରିବା
 ଅସମ୍ଭବ ।

କବି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋପବନ୍ଧୁ

ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଡ୍ୟାଗୋବ୍ରୁଲ ଯେଉଁ ଭାବମୂର୍ତ୍ତିଟି ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ପ୍ରାଣେ ପ୍ରାଣେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେତିକି ତାଙ୍କ ଜୀବନକାରମାର୍ଗେ ଗଢ଼ି ନାହାନ୍ତି କି ବକ୍ତାମାନେ ଗଢ଼ି ନାହାନ୍ତି; ଗଢ଼ିଛନ୍ତି କବିମାନେ । କବିତା ସହିତ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅନେକ । ଭାବର ଗଭୀରତା, ଚରିତ୍ରର ଅକୃଷ୍ଣିତତା ଓ ଆନନ୍ଦକଲ୍ୟାଣର ଉଦ୍‌ବୋଧନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥ କବିତା ଓ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ କାହିଁ ? ଗୋପବନ୍ଧୁ ‘କବିତା’ ଶୀର୍ଷକ ଯେଉଁ କବିତାଟି ଲେଖିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ତାଙ୍କ ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିହେବ :

କି ମୋହନ ବେଶ ତୋର ହେ ସୁରସୁନ୍ଦର
କିଏ ସେ ଏପରି ଅଛ ଅହୁଦୟ ଜନ
ତୋତେ ଦେଖି ନ ଯାଏ ଯା ଦୁଃଖ ଅପସର
ଆହ୍ୱାନ ଅମୃତେ ବୁଝେ ପରିପ୍ଳୁତ ମନ ?
ଶୁଭ ସରଳତା ତୋର ବାହ୍ୟ ଆଭରଣ
ଦିବ୍ୟରସମୟ ଭାବେ ଅନ୍ତର ପୂରିଲ, ॥

(କବିତା)

ତେଣୁ ଦୁଃଖ ପରସ୍ପରକୁ ଚରକାଳି ନିବିଡ଼ ମୈତ୍ରୀ ଓ ଆତ୍ମୀୟତା ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି ରଖିଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଥିଲେ କବି । ସେ ସରଳ ମଞ୍ଜୁଳ କବିତାର ପ୍ରସାର ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି । କବିତା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ

ଛୁଡ଼ି ରହିପାରନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ଶୋକୋଚ୍ଛ୍ଲାସ ତାଳି ତାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଚରିତ୍ରର ମହମାଗାନ କରି ତାହା ଯଥାସମ୍ଭବ ପରିସ୍ର ଓ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାର କବିମାନେ ପ୍ରାୟ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଡାଗ, ସେବା ଓ ମହମାୟତାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । ଜୀବନ ରଚନାରେ କି ଶ୍ରେଣୀରେ ଯଥାନ୍ତମେ ଜୀବନକାର ଓ ବକ୍ତାଗଣ ତାଙ୍କ ଗୁଣଗାନ କରିନାହାନ୍ତି ନୁହେଁ; କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଗଦ୍ୟ ସତ୍ୟକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିପାରେ ନାହିଁ, ପ୍ରକାଶ କରେ ଯାହା । “Truth shines the brighter clad in verse” ପୋପ୍‌ଙ୍କର ଏକଥା ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ । କବିତା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଡାଗ ଓ ସେବାର ବସ୍ତବ ମୁର୍ତ୍ତିଟିକୁ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଏକ ଶ୍ରବମୁର୍ତ୍ତିରେ ପରିଣତ କରିଦେଇଛି ଓ ସେହି ମୁର୍ତ୍ତିଟି ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ପ୍ରାଣେ ଅସ୍ତ୍ରଶୂନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ରଙ୍ଗ ଦେଇ ସମୁଦିତ ରହିଛି ।

ଯୁଗେ ଯୁଗେ କବିତା ମାନବିକତାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ଯେଉଁ ମଣିଷଟିକୁ ଖୋଜି ଆସିଛି, ଗୋପବନ୍ଧୁ (୧୮୭୭-୧୯୨୮) ସରସ୍ୱତୀରେ ଥିଲେ ସେହି ମଣିଷ । ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଦୁର୍ଲଭ ମଣିଷଟିକୁ ହାତରେ ପାଇଛି ଓ ଓଡ଼ିଆ କବିମାତ୍ରେ ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା ଫଳରେ ନିଜ ନିଜରୁ କବିତ୍ୱଦୃଶ୍ୟ ମଗୁଡ଼ିକୁ ସଫଳ କରିନେଇଛନ୍ତି । କବି ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କବି ସାତାକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁ କବି ଗୋପ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । (ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶତବାତ୍ସିକୀ ଜୟନ୍ତୀ ଉପଲକ୍ଷେ ଗୋପ କବିତାର ଏକ ସଂକଳନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ ତାହାର ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ଗଭୀରତା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠନ୍ତା ।) ସେହି ସବୁ କବିତାର ଇତିହାସ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆମର ଧ୍ୟେୟ ନୁହେଁ । ଆମେ ଏଠି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାତ୍ର ତିନିଜଣ କବିଙ୍କ ଗୋପ କବିତାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଡାଗୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଶ୍ରବମୁର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବା । ସେହି ଶ୍ରବମୁର୍ତ୍ତିଟି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାମ ଗୁରୁଧାରରେ ଏକ ରତ୍ନସ୍ୟନ୍ଦନ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବେଷ୍ଟନ କରି ଦେଇଛି—ଫଳତଃ ନାମଟି ଆମ ହୃଦୟର ଗୋପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯାଇ ଆଦାତ କରେ ଏବଂ ସେଠିକାର ସୁପ୍ର ସୁଷ୍ଟ ମାନବିକ ଶ୍ରବୀନୁଭୂତିଗୁଡ଼ିକ

ମଧ୍ୟରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଶିହରଣ ଖେଳାଇଦିଏ । କବି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ହେଉଛନ୍ତି ଶ୍ରୀ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ, ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକ ଓ ଶ୍ରୀ ଧ୍ୟାମୋହନ ଗଡ଼ନାୟକ । ଏମାନଙ୍କର ଗୋପ କବିତା ଯେ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ପଢ଼ିଲୁ ତାର ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ କିଛି ବିଶେଷ ପଢ଼ିବା ଶୁଣିବା ଜାଣିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

କବି ଶ୍ରୀ ମାନସିଂହ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ତିନୋଟି ଗୋପ କବିତା : ଗୋପଚର୍ପଣ, ଗୋପପ୍ରୟାଣ ଓ ଗୋପବନ୍ଧୁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ୧୯୪୮ରେ ପ୍ରକାଶିତ ‘ମାଟିବାଣୀ’ କାବ୍ୟ ସଙ୍କଳନରେ ସଂଗ୍ରହିତ । ‘ଗୋପଚର୍ପଣ’ ଓ ‘ଗୋପପ୍ରୟାଣ’ ଏକାଧାରରେ ଶୋକଗୀତିକା ଓ ଲୋକୋତ୍ତର ଚରିତ୍ରବନ୍ଦନା । ‘ଗୋପବନ୍ଧୁ’ଟି ଚରିତ୍ରବ୍ୟବନା ମାତ୍ର । କବିତା ତିନୋଟିରୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନ କି ସେବାତ୍ୟାଗ ବିଷୟରେ ପୁଷ୍ଟ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କିଛି ଧାରଣା କରିବା ଅସମ୍ଭବ ନିଶ୍ଚୟ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଓ ସେବାତ୍ୟାଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁସବୁ ଅପୁଷ୍ଟ ଧାରଣା ଆମ ମନରେ ସଦା ବର୍ତ୍ତମାନ, ତାହା ସେହି କବିତା ତିନୋଟି ପଢ଼ିବା ମାତ୍ରେ ପୁଷ୍ଟ ଓ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରୂପ ଦେଉଛି ଓ ହୃଦବୋଧ କରାଇ ଦେଉଛି ଯେ, ଏପରି ଗୋଟିଏ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ମୃତ୍ୟୁରେ ଦେଉକୋଟି ପୁଅ ଜୀବିତ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଉତ୍କଳଜନମାନ ଆଣ୍ଟୁକୁଡ଼ୀ ହୋଇଯାଏ; ଦେଶ ଓ ଜାତିକୁ ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ନେହ ଦେଇ ନେତ୍ରମାରରେ ତର୍ପଣ କରିବାକୁ କେହି ବଞ୍ଚିରହେ ନାହିଁ, ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ଘନଦୁଃଖୀଙ୍କ ପାଖରେ ଅନ୍ନ ଘେନି ଠିଆ ହେବାକୁ ଆଉ କେହି ଅବଶିଷ୍ଟ ରହେନାହିଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅକାଳ ପ୍ରୟାଣରେ କବିପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ନିଦାରୁଣ ଆଘାତ ଲାଗିଛି ତାହା ଅନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରାର ଅତିହମି ଜାଣିପାରି ଶୋକାବେଗ ସହିତ ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଉଠିଛି । ତେଣୁ ‘ଗୋପଚର୍ପଣ’ ଓ ‘ଗୋପପ୍ରୟାଣ’ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକର ସମଗ୍ର ହୃଦକୁ ଅଧିକାର କରି ନେତ୍ରରୁ ଅଶ୍ରୁ ନିଗାଡ଼ି ନେବାକୁ ଉନ୍ମତ୍ତ ରହିଛନ୍ତି । ଭାଷା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସେବାତ୍ୟାଗର ଅନନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତକୁ ଠିକ୍ ରୂପେ ତୋଳି ଧରିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛି, କୌଣସି ବିଶେଷଣ ଯଥେଷ୍ଟ ହେଉନାହିଁ । କବି ବିଶେଷଣ ପରେ

ବିଶେଷଣ ଖଞ୍ଜି ଚାଲିଛନ୍ତି; ଶାନ୍ତ ସତ୍ୟର ପୁରୋହିତ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ରହି,
ପରହୃତେ ଅବତାର, ଅଖିଳ ପତିତଜନର ବଧୂ, ମହାଭିଶାସ୍ତ୍ର,
ଲକ୍ଷ୍ମୀଛଡ଼ାର ବନ୍ଧୁ, ବାବାଜି, ମହାସାର, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ମଥାମଣି,
ମହାଜନ, ଜାତିର ରାଜା, ଦରିଦ୍ର ନାରାୟଣ, ସେନାପତି, ଦେଢ଼କୋଟି
ହୃଦୟଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା, ଦେବତା, ପୂଜ୍ୟଜନ, ପ୍ରିୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୂଜାହାରୀ,
ଭକ୍ତର ରାଜା, ଉତ୍କଳମଣି, କବି, ବାଗ୍ମୀ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟୀ,
ପୁଣ୍ୟପ୍ରାଣ; ଉତ୍କଳ ଦେଶର ମୁକୁଟବିଜ୍ଞାନ ରାଜା ଆଜି ବିଶେଷଣ
ଯୁଗପତ୍ ସଫିୟ ରହି ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣର ଭବମୁଖିଟିକୁ ବାହାରେ ପ୍ରକଟିତ
କରାଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ କବି ଉତ୍କଳମଣିଙ୍କ କର୍ମଶାବନଧାରୀ
ଆଡ଼କୁ ଲୋଲୁପ ହାତ ବଢ଼ାଇଛନ୍ତି । ବକୁଳ ବନ ରଚନା, ସତ୍ୟଯୁଗର
ଗାନଗାୟନ, ଭାଗ୍ୟବାନ ପାଖଲୋକକୁ ସ୍ୱପ୍ନମଦୀକ୍ଷାଦାନ, ଦେଶ ଓ
ଜାତିକୁ ମୁକ୍ତି ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ କରିବା ଓ ବୁଦ୍ଧିଷ୍ଠରେ
ଭୁଞ୍ଜାଇବା ଆଦି କଥା ଉପସ୍ଥାପନ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ଭାଷା ବେଶ୍ କବିତ୍ୱ
ଛଳ ଛଳ । ତାହା ସତ୍ୟକୁ କେବଳ ଉତ୍କଳଚର କରୁନାହିଁ, ପାଠକ-
ପ୍ରାଣକୁ ମଧ୍ୟ ଅଭିଭୂତ କରୁଛି । ଅଭୁକ୍ତ ହତଭାଗ୍ୟ ଲୋକକୁ ଅନ୍ଧଦାନର
ଭଙ୍ଗିଟି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅନନ୍ୟ । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ବନ୍ୟା
ବାତ୍ୟାର ପ୍ରକୋପ ଲାଗି ରହିଛି, ପ୍ରଚୁର ଶିଳିପ୍ ବଣା ଚାଲିଛି । କିନ୍ତୁ
କାହିଁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସ୍ନେହ, ସଦିକ୍ଷା ଓ ସମ୍ବେଦନା ? କାହିଁ ବା
ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରସରୁ ଶାନ୍ତି, ସନ୍ତୋଷ ଓ ବିଶ୍ୱାସ ? କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ
ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭଙ୍ଗିଟି ଦେଖନ୍ତୁ । ଗଦ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଦେଲେ ଭବ-
ମୁଖିଟି ବିଚଳିତ ହୋଇଯିବ ।

ତୁମେ ଦେଶେ ଦେଶେ ଚାଲି ଫେରିଛ ଜାତିର ଘରେ
ଘେଙ୍ଗରେ ଦେବାକୁ ଅନ୍ଧ ଆପଣାର କରେ ।
ପାଇଲେ ଯେ ଗଲେ ସାନନ୍ଦେ ଘରେ ଫେରି
ଅଭୁକ୍ତ ଯେତେ ରେଦିଲେ ନିକଟେ ଦେଉ
ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବାଡ଼ିଲ ଶ୍ରେଷ୍ଠଦାନ
ଦିଓଟି ଅଶ୍ରୁ ଗୋଟିଏ ଆଲିଙ୍ଗନ

କରୁଣ କୋମଳ ଦିଓଟି ବଚନ କହି
ଦେଲ ଦୁଃଖୀର ବୁକୁର ଦେନଏ ଦହ
ତୁମେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ତୁମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଛଡ଼ାର ବନ୍ଧୁ
ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଦରିଦ୍ର ଗୋପବନ୍ଧୁ ।

(ଗୋପବନ୍ଧୁ)

ଦୁଇଟି ନେସର ଅଣ୍ଟା, ଗୋଟିଏ ବୁକୁର ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଣ
କୋମଳ ଦିଓଟି ବଚନ ସେ କପରି ଦୁର୍ଗତ ମଣିଷର ସବୁ ଅଭାବ,
ଅଭଯୋଗ, ଅସନ୍ତୋଷକୁ ମୁହଁ ଉଁକେ ଭୁଲାଇ ଦିଏ, ତାହା ଏବେ ବି
ପ୍ରାୟ ଅବଶିଷ୍ଟାକା ପରେ ଆମ ଚେତନାରେ ଜୀବନ୍ତ ଅଛି । ୧୯୨୭
ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୧୪ ତାରିଖ ଦିନ ରଣହତା ଗାଁର ଛ'ପ୍ରତି ବର୍ଷର ବୁଢ଼ା
ରଜନୀ ନାୟକ ସେ କଥା ମନେ ରଖିଛୁ ବୋଲି କହେ, “ଭିଣ୍ଡର ହେ,
କି ଲୋକ ସେ ! (ଗୋପବନ୍ଧୁ) । ସିଏ ହେଉଛନ୍ତି ଦେବତା ।
ଭଗବାନ...କାହିଁ କହୁଛ, ସେଭଳି ଲୋକ ମିଳିବେ ନାହିଁ । ଆହା, ବାପ
ମଧୁ ପୁଅକୁ ଏମିତିକା କଥା କହିବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ କଥା କେଡ଼େ
ମିଠା ।” (ଉତ୍କଳମଣି ଗୋପବନ୍ଧୁ—ବିନୋଦ ଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକ—ପୃଷ୍ଠା
୧୮୧/୧୮୨) କେବଳ ରିଲିଫ୍ ଦାନର ଭଙ୍ଗିଟି ନୁହେଁ, ଜୀବନଯାତ୍ରାର
ସବୁ କିଛି ଆତ୍ମର ଆଚରଣ ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଓ ଅନନ୍ତକରଣୀୟ ।
ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଥିଲା ସ୍ପର୍ଶମଣି ପରି; ଯାହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛନ୍ତି ତାହା
ଶୁଦ୍ଧ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରି ଧାପ୍ତି ଓ ଦୁଃଖରେ ଝଲସି ଉଠିଛି । ଓକଲତ,
ଶିକ୍ଷକତା, ନେତୃତ୍ବ ଓ ବ୍ୟାପାରସଭାର ପ୍ରତିନିଧିତ୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବକା ଓ
ଜୀବନର ସବୁ ସେଷକୁ ସେ ମହତ୍ତ୍ବ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ପବିତ୍ରତାରେ
ମଣ୍ଡିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଯେଉଁସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଲୋକେ ଛୋଟ
ହୋଇଯିବେ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରନ୍ତି ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ଶେଷସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ
କରି ସେ ମହାତ୍ମା ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । କବି ବୁଝାଇଛନ୍ତି,

“ନଇଁବାକୁ ଯାଇ ବିରାଟ ହୋଇଛ ଆପେ
ପୁଣ୍ୟ ଆଶିଷ ଦୁଆଇ ଅଭିଶାପେ ।

ପତିତ୍ରପାବନ ହୋଇଛ ପତିତେ ବର,
ରଜା ହୋଇଅଛ ଭଣ୍ଡାର ଝୁଲି ଧର ।”

ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବତା ସେ । ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଫେରି ଯାଇଛନ୍ତି । “କେଉଁ ବଳବାନ ରଖିବ ତାହାରେ ଧର ?” ଗୋପତର୍ପଣର କବି ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରଖୁଛନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଗରେ ତାଙ୍କୁ ଦେବତାଏ ଦେଖି ଆନନ୍ଦ ଭୂଲ୍ଲୀସରେ ନାଚି ଉଠିବେ, କିନ୍ତୁ ଏ ଧାଇଁ ଆସି ଅଶ୍ରୁ ପୋଛିଦେବେ । ସେତେବେଳେ ସେ ଯେବେ ରତ୍ନଚର ଚଟପ୍ଟ ବକୁଳବନକୁ ସୁରଶକୁ ଆଣନ୍ତି, ତେବେ ଓଡ଼ିଆ ଏ ଧନ୍ୟ ହେବେ । ଦୟାଦ୍ରୁ ସେ ଅଳିଟିକୁ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାକୁ ଦେବେ ନାହିଁ ବୋଲି କବିତାର ସ୍ୱରଟି କହିଦେଉଛି । ‘ଗୋପପ୍ରୟାଣ’ ‘ଗୋପତର୍ପଣ’ ଅପେକ୍ଷା ଯେପରି ଆକାରରେ ପାର୍ବତର, ଠିକ୍ ସେହିପରି ତା’ର ଶୋକାବେଗ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଖରତର । ବିରାଟ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ମଥାମଣି ଭୂତଳେ ଖସିଛି ଆଜି । ଘରେ ଘରେ ହିନ୍ଦୁନରେ । କବି ଏବେ ଜାତିର ବଞ୍ଚାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବାକୁ ଧର୍ମ ଓ ଜାତିର ସବୁ ପ୍ରକାର କ୍ଷୁଦ୍ରତା ଭୁଲିଯିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ମରଣକୁ ଜିଣାଇଦେବାକୁ ହେବ କେତେ ପ୍ରିୟ ଥିଲେ ଆମର ଏ କର୍ମରେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ବଳି ଆଉ କିଏ ବା ଅଛି ଆମର ଅଧିକତର ପ୍ରିୟଜନ ? ପୂଜ୍ୟ ଜନ ? ଗୋଟାଏ ବିରାଟ ଅସହାୟ ଜାତିକୁ ଶୌକସାଗର ବନ୍ଧକୁ ନିର୍ବିରୁଦ୍ଧେ ଠେଲିଦେଇ ମୃତ୍ୟୁ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଦେନିଯାଇଛି, ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦୟତା ଓ ଚପଳତା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁତାପ କରିବାକୁ ହେବ । କୃଷକର ସଖା ସେ; ବ୍ରାହ୍ମଣର ଦେବତା, ଓଡ଼ିଆର ପ୍ରିୟଜନ, ନିଖିଳ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସେନାପତି । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ଆଉ କି ସୁଖସୌଭାଗ୍ୟ ବା ରହିଲା କାହାର ? କବିଙ୍କ ଶୋକାବେଗ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଏବେ କ୍ଷମା କରୁଛି, ମୃତ୍ୟୁର ବା କି ଶକ୍ତି କରୁଣାର ଦେବତାଙ୍କୁ ଟାଣିନେବାକୁ ? କବିଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳ ଓ ଅଭିମାନ ତେଣୁ ‘ଗୋପବନ୍ଧୁ’ ଠାରେ କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ହେଉଛି । ସେ ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ସବୁ ମାୟା କାଟିଦେଇ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଖୁଲିଯାଇଛନ୍ତି, ମୃତ୍ୟୁକୁ ଆଣିବାଦ କରୁଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଶୋକାଦ୍ରୁ ଆନ୍ଦୋଳ ଓ ଅଭିମାନ ଭିତରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରୀ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଯେଉଁ ଜାତିବିତ୍ତ ପରମ ନିର୍ଭର ଭାବମୂର୍ତ୍ତିଟି ପୁଟିଛି, ତାହାକୁ ହୃଦୟ କେବେ ପୋଛି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଦେଶେ ତ ଲଭିନ ଚରଦନ ଲଗି

ଅନ୍ଧର ହାହାକାର,

ସେ କମ୍ପା ଚଳିଲ ନ କରି ତାହାର

ସମୁଚିତ ପ୍ରତିକାର ?

ଓଡ଼ିଆ ଆନ୍ଧର ଦେଶେ ଦେଶେ ପାଏ

ଅଧମର ଅପମାନ,

ଦେଉକୋଟି ଲଗି ଦେଶେ ଦେଶେ ବୁଲି

ଆଣିବ କେ ସନ୍ତାନ ?

×

×

×

ଆମଲଗି ପର କଥା କଥାକେ

ଲୁହ ବହିଯାଏ ତାର,

ପାଷାଣ ପର ସେ ଦେଖୁଛି କପରି

ଆମର ଅଶ୍ରୁଧାର ?

×

×

×

ତାହାର ଇଙ୍ଗିତେ ଭିନକୋଟି ଆଣି

ଗୁଣ୍ଡିଆଏ ଅହରହ,

ସେ ତ ଗଲ ବୁଲି, ମୁତ ଜନତାରେ

ଚଳାଇବ କିଏ କହ ?

×

×

×

ସେ ସବୁ ଦେଇ ଦରିଦ୍ରତର

କରିଛି ଲକ୍ଷ ଜନେ,

ସେ କଥା ସେ ଜାଣେ ? ଜାତି ମରିଯାଏ,

ଜଣକର ଏ ମରଣେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ମରିଗଲ ନାହିଁ ଯେ, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଆଶାଭରସା ସବୁଦିନ ପାଇଁ ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଓଡ଼ିଆଜାତିକୁ ଆଗରୁ ମାରିଦେଇ ଯାଇଥିଲ ଅଧିକତର କ'ଣ ବା କ୍ଷତି ହୋଇଥାନ୍ତା ? ଜାତି ମରିଗଲା ଜଣକର ଏ ମରଣେ । ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଆଉ କାହାକୁ କାହିଁ ଏମିତି ଜାତି ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେଇଛି କି ? କବିଙ୍କର ଜାତିପ୍ରାଣ ଶୋକି-

ଦେଗରେ ପାଟିପଡ଼ିଛି । ଜାଣିପୁ ଜୀବନରେ ଗୋପବରୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଯେଉଁ
କଠନ ଶୂନ୍ୟତା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି, ସେହିଟିକୁ ଚିରଦିନ ଲାଗି କବିତା
ଶେଷରେ କବି ଅନୁଭବରଣୀୟ ଓ ଅନନ୍ତତମ ରଖିଯାଇଛନ୍ତି :

ଲକ୍ଷ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ଦେବତା ଭାଗ୍ୟ

ଖସି ଆସି ଧରପରେ

କର୍ମେ ବଚନେ ବଞ୍ଚନ କଲ

ଅମୃତ ଜୀବନରେ ।

ଚିର ଦରିଦ୍ର ଆମେ, ଆଉ ପାଇଁ

ବସିଥିଲୁ ହାତ ପାତ

ନିଶ୍ଚୁର ତୁମେ ହତାଶ କରିଲ

କମ୍ପାଇ ଗୁଡ଼ିଏ ମାଟି ।

ଚିରଦରିଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଏବେଯୁକ୍ତା ସେମିତି ହାତ ପାତ
ବସିଛି; ଅମୃତ ଆଉ ମିଳିନାହିଁ । ଦେବତାଟିକୁ ପାଇ ହରାଇବାର
ଗଞ୍ଜର ବେଦନା ଚିତ୍ତରେ ତା'ର ସଦା ଅନୁରଣିତ ହେଉଛି ।

କବି ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୋପବରୁ ଥିଲେ
ମଣିଷ ପରି ମଣିଷଟିଏ — ମାନବକ୍ଷତାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବତାର । କବି
ମାନସିଂହ କିନ୍ତୁ ଗୋପବରୁଙ୍କୁ ରକ୍ତମାଂସର ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣିଷଟିଏ ବୋଲି
କଳ୍ପନା କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଥିଲେ ସ୍ୱର୍ଗର
ଦେବତା । ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ କିଛିକାଳ ପାଇଁ
ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ମାତ୍ର । କବି ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ପଟ୍ଟନାୟକ ମାନସିଂହଙ୍କ
କବିଦୃଷ୍ଟିର ପ୍ରତିବାଦ କରିଛନ୍ତି, “କିଏ ସେ କହେ ଦେବତା ସେହି,
ଦେବତା ସେ ତ ନୁହେଁ ରେ ନୁହେଁ ।” ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ କବିତାର
ନାମ “ଜାକୁଚ ସେ ଯେଁ ତୋହର ସାଥୀ” । ମାନବକବାଦ
(Humanism)ରେ ଗଞ୍ଜର ବିଶ୍ୱାସୀ ସେ ପୁରର ମଣିଷଟିକୁ ଦେବତା
କହି ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ମଣିଷକୁ ଅପମାନ କରିପାରବେ ନାହିଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ
ଗୋପବରୁଙ୍କୁ ଦେବତାଜ୍ଞାନ କଲେ ଧର୍ମ ଜୀବନରେ ଓଡ଼ିଆଏ ତାଙ୍କୁ

ଦୂରରୁ ପ୍ରଣତଟିଏ ଡାଳ ନିରସ୍ତ ହେବେ, କର୍ମ ଜୀବନରେ କେବେ
ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ଯେତେବାର ଭଗବାନ ଏହି ଦୟାସ୍ନାନ
ସଂସାରବନ୍ଧକୁ ଦେବଦୂତ ପଠାଇଛନ୍ତି ସେତେବାର ମଣିଷ ତାଙ୍କୁ
ବରଣୀୟ ଓ ସ୍ମରଣୀୟ ବୋଲି ମୁହଁରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ବ୍ୟର୍ଥ ନମସ୍କାର-
ଟିରେ ଦ୍ୱାରପାତ୍ରରୁ ଫେରାଇ ଦେଇ ନାହିଁ କି ? ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ
ତା'ର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିବ ବୋଲି ଜାଣି କାହିଁ ? ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ
କର୍ମ ଜୀବନରେ ବରି ନେବାକୁ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ମଣିଷ ରୂପେହିଁ ଦେଖିବାକୁ
ହେବ, ଯେ କୌଣସି ମଣିଷ ଗୋପବନ୍ଧୁ ହେବାର ପ୍ରତ୍ୟୟ ମୋଟି
ପାରିବ । ସେଦିନ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କୁ ଦେବତା ବୋଲି ଘୋଷଣା ନ କରି-
ବାକୁ କବି ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ରଞ୍ଜିତରାୟ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଛନ୍ତି, ତାହାକୁ
ସ୍ମରଣ କଲେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ନାହିଁ । ସବୁ ଭରଣୀୟ ପ୍ରଭରେ
ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅନ୍ୟ ରୂପଟି ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଲୁହୁଡ଼ି କି । ଶ୍ରୀ ରଞ୍ଜିତରାୟ
କହନ୍ତି,

“ଜୀବନଟା ଯା'ର,

ମଣିଷର ପାଦ ତଳେ ଏକ ନମସ୍କାର

...

...

...

...

ତାକୁ ତୁମେ କେଉଁପରି ଦେବତାର ରୂପେ

ମାଟିରୁ ଛଡ଼ାଇନେଇ ମନ୍ଦିରର ସେହି ଅନ୍ତରୂପେ

ଜାଣିଶୁଣି ହତ୍ୟାକର, ମରଣର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମୁକୁଟ

ଶିରେ ତାର ବାନ୍ଧ ଦେଖ, ଦେବତାର ଗୁରୁ କମକୁଟ

ସେଟା ତା'ର ସୁନାମୁଖା, ମୁଖଣ୍ଡକୁ କରଅଛି ମ୍ଳାନ

ମୁକ୍ତି ଦିଅ ମୁକ୍ତି ଦିଅ ମୁକ୍ତିଲଗି ପାଗଳ ଯା ପ୍ରାଣ ।”

(ବିର ଜୟନ୍ତୀ)

ପ୍ରକୃତରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ଦେବତା କହିଲେ ତାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଖବ
ହୋଇଯାଏ । ଦେବତାର ସୁନାମୁଖା ମୁଖଣ୍ଡକୁ ମ୍ଳାନ କରିଦିଏ । ମଣିଷର
ଦୁର୍ଗତି ନିରାକରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେବତାର ଡାଗ କାହିଁ ? ସେବା କାହିଁ ?
କାହିଁ ବା ବେଦନାବୋଧ ? କୃଷ୍ଣ ଗୋପପୁର ଯିବେ ବୋଲି ବର୍ଷାରେ

ଉତ୍କଳ ଯମୁନା ବାଟ ଛାଡ଼ିବ, ଘୌପଯାକ ଶ୍ରେୟ ସାମଗ୍ରୀମାନ
 ପାକସ୍ତ୍ରାଳରୁ ଶାକାନ୍ତରେ ସେ ପରିତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ସଶିଷ୍ୟ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ
 ସ୍ତୁତିକୃତ୍ତି ଦଢ଼ିଯାଏ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଶେଷରେ ଯେବେ ତାହା ଦଢ଼ିଥାନ୍ତା,
 ଖରା ବର୍ଷା ଯେବେ ତାଙ୍କୁ ସବସ ବାଟ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥାନ୍ତେ, ତିନିଏ ଶାଗ
 ଓ ଘାତରେ ଯେବେ କୋଟିକୋଟି ନିରନ୍ତର ବୁଝୁଷା ଦୂର ହୋଇଥାନ୍ତା,
 ତେବେ ସେବା ଓ ଡାଗର ସୁନ୍ଦର ମୁଣ୍ଡଟି ତାଙ୍କର ଆମେ କାହୁଁ
 ପାଇଁଥାନ୍ତେ ? ସେଥିରେ ଦେବତାଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ପ୍ରକଟିତ
 ହୋଇଥାନ୍ତା ସିନା, ମଣିଷର ଆତ୍ମୋତ୍ତର କେବେ ଫୁଟି ନ ଥାନ୍ତା ।
 ଗୋପବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ମଣିଷଟିଏ, ରକ୍ତମାଂସର ସାଧାରଣ ମଣିଷଟିଏ
 ମାତ୍ର । ତେବେ ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକ ତାଙ୍କ ଚରଣ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଯେଉଁ
 କେତୋଟି ଦିଗକୁ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଛନ୍ତି ତାହା କେବେ ସାଧାରଣ କଥା
 ନୁହେଁ । ନେତୃତ୍ବ ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶ ନ କରି
 ମଧ୍ୟ ସେ ଥିଲେ ଅପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦୀ ନେତା; ଯୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ କାହିଁ ରକ୍ତପାତ
 ନ କରି ମଧ୍ୟ ସେ ଥିଲେ ଅପ୍ରତିରୋଧ୍ୟ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ । ଜୟ ତାଙ୍କର ଚର
 ସଦ୍ବଚର । ଅଧିକନ୍ତୁ ସେ ଥିଲେ ନିପୁଣ ଶିଳ୍ପୀଟିଏ, ଅଥଚ ଶିଳ୍ପର
 ଆଡ଼ମ୍ବର ଦେଖାଇ ନାହାନ୍ତି; ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ରୂପକ ବଡ଼ ଶବ୍ଦଭଳକୁ
 ବିସ୍ମୃତିର ବାଲୁକା ତଳୁ ଉଦ୍ଧରିବା ଶେଷରେ ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର
 ଗାଲମାଧବ, ଅଥଚ ଖାଉଁ ସ୍ଥାପିଯିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ କରି
 ନାହାନ୍ତି । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, “True popularity is not popu-
 larity which is followed after, but the popularity
 which follows after. (Lord Mansfield) ନେତୃତ୍ବ ତାଙ୍କୁ
 ଆପେ ବରଛି । ମାରବ ସାଧନା ଭିତରେ ସେ ଶିଳ୍ପୀ ପରି ସେ କୌଣସି
 କର୍ମ ଓ ଜୀବକାକୁ ଛୁଇଁଛନ୍ତି, ତାହା ସୁନ୍ଦର ଓ ପବନ ହୋଇ ଉଠିଛି ।
 ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ଶରଦାତରେ ପରାଧୀନତାର ଶାସନରାଜ୍ଯ ଖସିଛି, ଓଡ଼ିଆ
 ଜାତିର ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠାତାର ଖାଉଁ ତାଙ୍କୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ରହିନାହିଁ । ଆଜି
 ସ୍ବାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିର ଉତ୍ତର କାଳରେ ତାଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ ନ ଶୁଣିଲେ
 ଜାତିର ଗତି ନାହିଁ । ବାହାରେ କାଗଜଲିଖି ଗଢ଼ିଛି ସିନା, ଭିତରେ
 ସହସ୍ର ବନ୍ଧନ ଜାତିର ଚରଣ ବେଢ଼ି ରହିଛି । ଦୈନ୍ୟ ଦୁର୍ବପାକର ସୀମା

କାହିଁ ? ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ସାର୍ଥକ ହୋଇନାହିଁ । ଏବେ ରକ୍ତ ଦେଇ
ତାଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ନ ଥାଳିଟିକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ହେବ । କବି ସମଗ୍ର ଚରୁଣ
ସମାଜକୁ ତାଙ୍କର ସ୍ୱରରେ ଶପଥ ନେବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛନ୍ତି,

ଶପଥ ନଅ ଶପଥ ନଅ ତାହାର ସ୍ୱରେ ଚରୁଣ ଜାତି
ଆଉ ନ ଝୁରୁ କାହାର ଲୁହ ଆଉ ନଆସୁ ପ୍ରଳୟ ଗତି

ଆଉ ନ ରହୁ ପଶୁର ଯାଜ

ଦୁନିଆଶୋଷୀ ଦୟାସଜ

ଛଳନାମୟ ହସର ତଳେ ଆଉ ନ ନାରୁ ହିଂସାକାତି

ଡାକୁଛି ସେ ଯେ ଦେବତା ନୁହେଁ, ତୋହର ଯାଆଁ,

ତୋହର ଯାଆଁ ।

ଚରୁଣର ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଏ ବା ଯାଆଁ ହୋଇ-
ପାରେ ? ଆଉ କାହାର ବା ଦେଶ ଓ ଜାତି ଲାଗି ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସମ୍ବେଦନା
ଅଛି ? ସେହି ଯାଆଁଟିର ଆଦର୍ଶ ପଛରେ ଧାଇଁବାରେ ତେଣୁ ଚରୁଣ
ଜାତିର ସାର୍ଥକତା ନିହିତ ବୋଲି କବି କହି ରଖିଛନ୍ତି, “ଆକାଶେ
ଯେତେ ପତାକା ଉଡ଼ୁ ନାଲିଆ ନେଲି ତିରଙ୍ଗୀ ଅବା, ଜଣିଏ ସେ
ଯେ ମଣିଷ ଆଶାସପନ ଜବା ।” ପ୍ରଶ୍ନର ଶ୍ରାବ୍ୟବେଗ କବିତାଟିର ପ୍ରାଣ ।
ତାହା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଆଦର୍ଶଟିକୁ ପାଠକପ୍ରାଣରେ ସ୍ଥାପି ମଧ୍ୟ ନିରସ୍ତ
ହେଉନାହିଁ ।

କବି ଶ୍ରୀ ରାଧାମୋହନ ଗଡ଼ନାୟକ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପରି
ଦୋଷଣା କରନ୍ତି : ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦେବତା ନୁହନ୍ତି ସେ ମଣିଷ;

ଦେବତା ନୁହଁଇ ମଣିଷ ଥିଲା ସେ ମଣିଷର ଶ୍ରବଣାସ୍ଥ

ଜୀବନ ଭରି ସେ ଲଢ଼ିଲା ସଢ଼ିଲା ପୀଡ଼ିତ ମଣିଷ ପାଇଁ ।

(ମନ୍ଦର ଓ ସମାଧି)

ତେଣୁ କବି ସମ୍ଭାରବଶତଃ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳଙ୍କ ପାଖରେ ପ୍ରୀତି-
 ଶ୍ରୀମଦ୍ ପ୍ରଣବଟିଏ ଡାକ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ସମାଧି ପାଖରେ ଭକ୍ତିରେ ମଥା
 ନୁଆଁଇଛନ୍ତି; ଆଖି ଉଛୁଳାଇ ଅକାରଣ ଲୁହ ବୁଝାଉଛନ୍ତି ଝରି ଆସିଛନ୍ତି ।
 କବିଙ୍କର ଗୋପସଂପ୍ରୀତି ଅତ୍ୟୁତ । ସେ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଅନ୍ୟ କିନ୍ତୋଟି
 ସୁନ୍ଦର ଗୋପ କବିତା : ଆମ ଲାଗି ଲୁଗା ଏଇ, ମରି ସୁଦ୍ଧା ସେ ମରି
 ନଥିଲା ରେ ଓ ବଶୁଙ୍ଗାବନପଥେ । “ଆମଲାଗି ଲୁଗା ଏଇ”ରେ କବି
 ଜାତୀୟ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅପାର ମମତା ଓ ନିବିଡ଼ ସହାନୁଭୂତିର କଥା
 କାହାଣୀ ଛଳରେ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ଶୁଦ୍ର ଉପାଖ୍ୟାନ (anecdote)
 ମାଧ୍ୟମରେ ଶ୍ରବକୁ ରୂପଦେବା ଦେଉଛି ଶ୍ରୀ ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କ କବିତାର
 ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ । ସେଦିନ ନୂଆ ଲୁଗାଟିଏ ପାଇଁ ବରଦ ଦେଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ
 ସ୍ନାନକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିବେ—କର୍ମୀଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ
 ଚପୁରତାର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେମାନେ ବେଶ୍ ପତଳା ବଡ଼
 ଲୁଗାଟିଏ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣିଛନ୍ତି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଲୁଗା
 ଦେଖି ଚମକି ପଡ଼ିଛନ୍ତି, “ଏଡ଼କି ପତଳା ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଲୁଗା ମୋର ତ
 ଚଳିବ ନାହିଁ ।” ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଯୌବନ ସାତସିଆଁ ଚାଲୁଗାରେ
 ଦେହ ଲୁଚାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଉ ନାହିଁ ସେଠାରେ ସେ କେଉଁଠିର
 ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ଏପରି ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ବୁଲିବେ ? ସୁନ୍ଦର ଲୁଗାଟି ପାଖରେ
 ସେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ଦେଖିପାରିଲେ, ଦରଦା ପ୍ରାଣ ବଳିପି
 ଉଠିଲା, ଶୁଣ୍ଠି ଧୌତ କରି ଗଡ଼ ପଡ଼ିଲା ଆକୁଳ ଅଶ୍ରୁଧାର । ସେମିତି
 ଓଦାଲୁଗାରେ ସେ ଉପାଧନାରେ ବସିଲେ । ଉଠିଲା ବେଳକୁ ଅଣ-
 ଓଷାରିଆ ଗ୍ରେଟ ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ ଆସିଯାଉଥାଏ । ସେଟିକୁ ସେ ସରଗରେ
 ପିନ୍ଧିଲେ । ଆଶୁ ଲୁଗା ନାହିଁ । ଆସନ୍ତରେ କହି ଉଠିଲେ, “ଆମ ଲାଗି
 ଲୁଗା ଏଇ ।” ତାଙ୍କର ସେହି ପବିତ୍ର ଜ୍ଞାନ ଓ ଦରଦ ପାଖରେ ଆମର
 ଅସୁନ୍ଦର ଆତ୍ମନିରତାକୁ କବି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଲେ । ତଥାପି ବି ଆତ୍ମ-
 ଧୂଳିକାର କାହିଁ ? ‘ମରି ସୁଦ୍ଧା ସେ ମରି ନ ଥିଲା ରେ’ କବିତାଟି ଆମକୁ
 ହତ୍ୟା ଅପରାଧରେ ଅଭିଯୁକ୍ତ କରୁଛି । ଗୋପବନ୍ଧୁ ମରି ସୁଦ୍ଧା ମରି ନ
 ଥିଲେ । ଆଜି ଆମେ ତାଙ୍କୁ ମାରି ଦେଇଛୁ । କର୍ମୀ ନାଆଁରେ ଶଠବଞ୍ଚକ
 ଦଳକୁ ଦଳ ଗାଁ ଗଣ୍ଡା ବୁଲୁଛନ୍ତି । ଶଠ ଜମିଦାରବର୍ଗ କଳାପୋତେଇର

ତରମ ଅସ୍ତ୍ର ରୂପେ ଖଦଡ଼ର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି, ଆଉ ନେତାଙ୍କର
 କ୍ଷମତାରେ ଚେତା ରହୁନାହିଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ଶୁଣିଥିଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ
 ଉତ୍କଳଟିଏ ଗଢ଼ିବାକୁ । ଆମେ ସତେଇକଳା ଓ ଖରିପୁଆଁକୁ ଅମ୍ଳାନ
 ମୁହଁରେ ପଡ଼ିଗାଣୀ ହାତକୁ ଟେକିଦେଇ ମହାଭାରତୀୟ ଚେତନାରେ
 ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଛୁ । ତେଣୁ ଚିତ୍ତାନଳ କାଟି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର
 ଯେଉଁ ଭାବମୁଖିଟି ବଢ଼ିଥିଲା ତାହାକୁ ଆମେ ଏହି ସ୍‌ପରେ ଜାଳି ଦେଇ-
 ନାହୁଁ କି ? ମୃତ୍ୟୁ ତାଙ୍କୁ ମାରି ପାରି ନଥିଲା, ଆମେ ଓଡ଼ିଆ ଏ ଲୋକଙ୍କୁ
 ମାରିଦେଲୁ । ପ୍ରକାଶନରେ କିଛି ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ପାଖରେ ଆମର
 ମୁହଁତାକୁ ସ୍ଥାନ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ଆମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆଦର୍ଶ
 ହତ୍ୟାର ଅଭିଯୋଗ ଆଣିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୋପକବିତା ହେଉଛି
 ଉତ୍କଳଲୀଳାର “ବିଶ୍ୱଜୀବନ ପଥେ ।” ମାତାବୃତ୍ତ ଛନ୍ଦ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି
 କବିତାଟିର ବହିରଙ୍ଗକୁ ଭୂତିକ କରିଛି ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବର ଗଭୀରତା
 ତାକୁ ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଇଛି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଆନନ୍ଦ
 କଳାଶକୁ ଆହ୍ୱାନ ନ କରି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର
 ଅନ୍ୟତମ ଭଲ କବିତା ଏହି ବିଶ୍ୱଜୀବନ ପଥେ । ଏକଦୂର ବର୍ଷା
 ଭିତରେ ବନ୍ୟାଦୁର୍ଗତ ଲୋକଙ୍କ ସେବା ପାଇଁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ରେଗଣଯ୍ୟା-
 ଗତ ପୁତ୍ରକୁ ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି ଓ ଫେରି ଆସି ଦେଖିଛନ୍ତି ପୁତ୍ର ମୃତ ।
 ଉପଶ୍ୟାନଟିକୁ ବାସ୍ତବତା ସ୍ୱୀକାର କରୁନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠ ଦାସ
 ପ୍ରମୁଖ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅନେକ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ଏହାକୁ ଭକ୍ତିକ ମିଥ୍ୟା
 ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ବାସ୍ତବଦିଗରୁ
 ଗଲୁଟି ଯେତେ ମିଥ୍ୟା ହେଲେହେଁ ଭାବ ଦିଗରୁ ତାହା ସ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ।
 ସାହିତ୍ୟର ସତ୍ୟ ଇତିହାସର ସତ୍ୟକୁ ଫାଙ୍କି ଦେଇପାରେ । କବି
 ରଘୁନାଥ ସୁନ୍ଦର କଥାଟିଏ କହିଛନ୍ତି, “ସେଇ ସତ୍ୟ ଯା ରଚିବେ
 ତୁମି । ଏତେ ଯା ତା ସବ ସତ୍ୟ ନହେ । କବି ତବ ମନୋଭୂମି ରମେର
 ଜନମସ୍ତାନ ଅଯୋଧ୍ୟାର ତେପେ ସତ୍ୟ ଜେନୋ ।” ସେଇହିଁ ସତ୍ୟ ଯାହା
 କବି ରଚନା କରିବେ । ଇତିହାସରେ ଘଟିନାହିଁ ବୋଲି ତାହା ମିଥ୍ୟା
 ହୋଇ ନ ପାରେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଇତିହାସର ସତ୍ୟକୁ କବିତାଟି ପରିବର୍ତ୍ତନ
 କରିବାକୁ ଯାଇନାହିଁ । କେବଳ ଇତିହାସର ସମ୍ଭାବନାକୁ ସଦ୍‌

ବ୍ୟବହାର କରିଛୁ ମାତ୍ର । କଂସଟି ଗନ୍ତୁଟି ଅଛି କେବଳ ପ୍ରଜାକାନ୍ତକ
ରୂପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଚରଣର ନିତ୍ୟସତ୍ୟକୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି
ଦେବାକୁ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ୱଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଥିକ ଦୁହନ୍ତ କି ? ଆମେ
କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରାଣପଟିଏ ଜାଳି ଆମ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରର ପରିଧିକୁ ଆଲୋକିତ
କରିବାକୁ ସବୁ ଶକ୍ତିସାମର୍ଥ୍ୟ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲୁବେଳେ ସମଗ୍ର ମଣିଷ ଜାତିକୁ
ଆଲୋକିତ କରିବାକୁ ସେ ଅଶକ୍ତି ମହାଫଳ ଭଳି ସାରାଜୀବନ ଜଳି-
ନାହାନ୍ତି କି ? କବି ତାଙ୍କର ମୁହଁରେ କୁହାଇଛନ୍ତି ।

ଶୁଦ୍ଧର ଜୀବନ ପରିଧିର ରଚି ସମ୍ମାତ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ୱର
ବାହାରେ ଅଛି ଯେ ବିପ୍ଳବ ଜୀବନ ମୁଁ ତ ନପାରିବି ଭୁଲି
ଏକର ସକାଶେ ଅନେକର ଡାକ ମୁଁ ତ ନପାରିବି ଏଡ଼ି
ଛନ୍ଦନା ଏବେ ଚରଣେ ମୋହର ଅଛି ମମତା ବେଡ଼ି
ଦିଅ ଗୁଡ଼ି ଦିଅ ମୋତେ
ଗୁଲିଯାଏ ଆଜି ଗୁଲିଯାଏ ମୁହଁ ବିଶ୍ୱଜୀବନ ପଥେ ।

ମିଥ୍ୟା ଶୁଭୁଛି କି ? ଏ ତ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ପରିଧିରୁ
ବାହାର ବିଶ୍ୱାସୀୟତାରେ ମିଶିଯିବାର ଦୁବାର ଉନ୍ମୁଖତା ? ନଦୀ
ବାହାରିଛି ମିଶିବ ସାଗରରେ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆଠାରୁ
ଏହାହିଁ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରୁଥିଲେ, “ବିଶ୍ୱ ପ୍ରୀତି ହିଁ ଓଡ଼ିଆର ଜାତୀୟତା,
ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣ ଓଡ଼ିଆର ମନୁଷ୍ୟତା ।” କବିତାଟି ପ୍ରକାଶନରେ ଆମର
ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ପ୍ରତି ଅଙ୍କୁଳ ନିନ୍ଦେଶ କରି ସବୁ ମିଥ୍ୟା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ-
ବୋଧକୁ ସାରିଦେଉଛି ।

କବିଏ ଭାବର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରେ ଏକମତ ଏକପ୍ରାଣ ହେଉ-
ଛନ୍ତି ଯେ, ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦେବତା ହୁଅନ୍ତୁ କି ମଣିଷ ହୁଅନ୍ତୁ ତାଙ୍କର
ଚରଣରେ ଜାତୀୟ ମମତା ଓ ବିଶ୍ୱଜନପ୍ରିୟତା ମଧୁର ଏକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ
ବୋଧରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛି । ଯେପରିକି ବେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିର
ପୁଣିଲ ଫୁଲ । ଯୁଗ ଯୁଗ ସଞ୍ଚିତ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଧର୍ମ, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି ଓ
ଜାତୀୟତାର ସବୁ ନିର୍ଯ୍ୟାସ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟକ୍ତିବିନ୍ଦୁରେ କେନ୍ଦ୍ରୀୟିତ
ହୋଇ ତାଙ୍କ ମହନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଚରଣକୁ ଗଢ଼ିଛି । ତେଣୁ ଜାତି

ମରିଯାଏ ଜଣକର ସେ ମରଣେ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିସତ୍ତା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ ତ
 ହୋଇଯାଉଛି, ପରିବର୍ତ୍ତେ ଚେତନାର ଦୂର ଦିଗନ୍ତକୁ ସମୁଦାସିତ କରି
 ଉଠିଉଠୁଛି ତ୍ୟାଗ ଓ ସେବାର ଉନ୍ମୁଳ ଘବମୁଖିଟିଏ । ସେହି ଘବ-
 ମୁଖିରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଦେଖିହେବ ନାହିଁ । ଆମେ
 ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ ସେହି ଘବମୁଖିଟିକୁ ପରମ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ ସ୍ଥାପିଛୁ ।
 ତେବେ କର୍ମଜୀବନର ଆରୁର ଆଚରଣରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ଦୂରକୁ ବୁଲି
 ଯାଉଥିବାରୁ କବିଙ୍କ ଷୋଭାର ସୀମା ରହୁନାହିଁ । ସେମାନେ ଅଭିଯୋଗ
 କରୁଛନ୍ତି, ଗୋପବନ୍ଧୁ ମରିଯୁଛା ବଞ୍ଚୁଥିଲେ; ଆମେ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ
 ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରୁଛୁ । ମୃତ୍ୟୁଠାରୁ କ'ଣ ଆମେ ଆହୁର ହୁଏତହୁଏନ ?

ବର୍ଷାଋତୁ ଜଳ ସମୃଦ୍ଧିର

ଦୟାକଣୋର ସତରତ ମଧ୍ୟରୁ ବର୍ଷାର କବି । ‘ପଲ୍ଲୀଗନ୍ଧ’ର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ପଲ୍ଲୀ ପରିବେଶରେ ସେ ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ଋତୁସୂତାର ରଚନା କରିଛନ୍ତି, ତା’ର ବର୍ଷାବର୍ଣ୍ଣନାରେ ତାଙ୍କ ବର୍ଷାପ୍ରୀତି ପ୍ରାଣର ତୃପ୍ତି ଆସିନାହିଁ । ସେଠାରେ ଋତୁଚକ୍ଷରେ ବର୍ଷାର ପଲ୍ଲୀ ପରିଚିତ ଭୂମିକାଟି ମାତ୍ର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ କବି ଅନ୍ୟତ୍ର ବର୍ଷାପ୍ରତି ପ୍ରାଣର ପ୍ରବଳ ଆବେଗାନୁଭୂତି ଡାଳିବାର ଅବକାଶ ଖୋଜିଛନ୍ତି । ରଚିତ ହୋଇଛି ‘ନବବର୍ଷାଭ୍ରବନା’, ‘ବର୍ଷାମଙ୍ଗଳ’ (ନିର୍ଦ୍ଦେଶିଣୀ) ‘ବର୍ଷାସ୍ମୃତି’ ଓ ବର୍ଷାଗନ୍ତା (ଫସା ସଙ୍ଗୀତ) । ପଲ୍ଲୀ ପଟଭୂମିରେ ବର୍ଷାର ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟ ଝରିଉଠି ପଡ଼ିଛି । ଅନ୍ୟ . କୌଣସି ଋତୁ କବିଙ୍କର ଏପରି ପ୍ରୀତିଭ୍ରମ ନ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ସେ ମୁହଁ ଖୋଲି ବର୍ଷା ପୁଷ୍ପପାତଳ ମଧ୍ୟ ଘୋଷଣା କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

“ସଦାଦିନ ମୁଁ ଯେ ବରଷାର ରଜା
ମେଘ ଦେଖି ଯେତେ ମନ
ହେଁର ଶବଦ . . . ଡିରେହୁତ ହେଲେ
ବିଷ୍ଣୁ ହୁଏ ମୋ ମନ ।”
(ବର୍ଷାଗିତା)

ଏହି ବର୍ଷା ଭାରତବର୍ଷର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଋତୁ ସମ୍ପଦ । ଆମର ଋତୁ ଚକ୍ରରେ ବର୍ଷାର ଆଧିପତ୍ୟ ଯୋଗୁ ସମ୍ବୃଦ୍ଧିକୁ ବର୍ଷ କୁହା ଯାଇଥାଏ । ସେଥିନ ବୈଦିକାଗଣ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ବର୍ଷାର ରୂପ ଦେଖି ଭୂତଚକ୍ର

ହୋଇଛନ୍ତି, ମହିମା ବୁଝି ଗଭୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରିଛନ୍ତି । ଆକାଶରେ ଘୋର ଘନଘଟା, ଉଦ୍‌ଦାମ ପବନବେଗ, ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ଉତ୍ସବ ଓ ବଜ୍ରର ଗମ୍ଭୀର ଚୁଞ୍ଚଣ ଯେତକ ଶ୍ଵାସକଟକ କରିଥିବ, ଧରଣୀରେ ତାର ଶସ୍ୟମେଦୁର ମଙ୍ଗଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ତାଙ୍କୁ ସେତକ ପ୍ରୀତ ଓ କୃତଜ୍ଞ କରିଥିବ ।

ରକ୍ତ ବେଦରେ ବର୍ଷାର ଚମତ୍କାର ସଜୀବ ଚିତ୍ର ସେମାନେ ଅଙ୍କିଛନ୍ତି, ବର୍ଷାର ଦେବତା ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଦେବରାଜ ବୋଲି ଅଜସ୍ର ସ୍ମୃତି ତାଳିଛନ୍ତି । ସିନ୍ଧୁ ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଷା ପସଲର ରତ୍ନ, ଭରତରେ ତାକୁ ଅବଜ୍ଞା କରି ହୋଇନାହିଁ । କବିମାତେ ବର୍ଷା ବନ୍ଦନା ଗାଇଛନ୍ତି । କବି କାଳିଦାସ ସେହି ସାଧୁ, ସୌମ୍ୟ ସୁଭଗ ବର୍ଷା ହାତରେ ବିରହ ଗଣା ଧରିଲେ ଦେଲେ, ‘ମେଘଦୂତ’ରେ ଆଷାଢ଼ର ଅଶ୍ରୁମୁକ୍ତ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଭୁବନ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଗଲା । ବର୍ଷାହେଲେ ବିରହର ରତ୍ନ । କାମୋକ୍ତ୍ତା ବଢ଼ାଇଲା । ଏଣିକି ମେଘକୁ ଦେଖିଲେ ସୁଖୀ ସୁଯୋଗୀଏ ଅନ୍ୟମନା ହୋଇ ଉଠିଲେ,

“କଣ୍ଠାଶ୍ଳେଷ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଜନେ କିଂ ପୁନର୍ବର ସଂସ୍ଥେ ?”

କବି କାଳିଦାସଙ୍କ ସେହି ରତ୍ନସଂହାର ଓ ମେଘଦୂତ ବାଟଦେଇ ବର୍ଷା ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆସିଛି । ଉତ୍ତମ ଆଲମ୍ବନ ଓ ଉଦ୍‌ଘାପନ ବିଭବ ରୂପେ ବର୍ଷାର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି । ତା’ର ମାନଶାକରଣ ନ ହୋଇଛି ବୋଲି ନୁହେଁ, ହୋଇଛି । ମାତ୍ର ଉପଦେଶର ମାଧ୍ୟମ ତଥା ଅଳଙ୍କାର ରୂପେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଷାକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । କେହି କେହି କବି ବର୍ଷାର ଶ୍ୟାମମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ତରାଳରେ ପରମ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟତଃ କିନ୍ତୁ ବିପ୍ଳବ ଶୃଙ୍ଗାରର ଉଦ୍‌ଘାପନ ବିଭବ ରୂପେ ବର୍ଷା ବାରମ୍ବାର ଆସିଛି । କବି ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ କବିତାରେ ତା’ର ବ୍ୟର୍ଥସମ କିଛି ହୋଇଛି କି ? ସେ ଜର୍ଣ୍ଣର ବିରହ ଭୂମିକା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଅବଶ୍ୟ, କିନ୍ତୁ କେଉଁଠି କବିପ୍ରସିଦ୍ଧିର ବର୍ଣ୍ଣାରୂପ ଅଙ୍କ ନାହାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଗୁଡ଼ିକାବ୍ୟରେ ଆମେ କବି-ପ୍ରସିଦ୍ଧିର ବର୍ଣ୍ଣାରୂପ ଦେଖିଛେ । ବର୍ଷା ସେଠାରେ ଶାଦୁଳ କି ସିଂହପରି ଶୈଳ ଶିଖରରେ

ଆମ୍ଭପ୍ରକାଶ କରେ; ବଜୁଲି ରଥନା, ବକାବଲି ଦନ୍ତ ପଞ୍ଜି ଓ
 ଘଡ଼ଘଡ଼ ଗର୍ଜନ । ଏବେ ଭେକ ଡାହାକ ଡାକ ଶୁଭେ ଓ ମୟୂରନାଚେ ।
 ଦାବାଗି ଲିଭେ, କିନ୍ତୁ,

“ବିରହାନଳ ହୃଦୟରେ, ଜଳେ ସେ ହୃଦ ନୋହେ ଜଳେ ।”

କୁଳଟା ପରି କୁଳ ବୁଢ଼ାଇ ନଦୀଏ ବଢ଼ନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । କୌଣସିଟି କବି-ପ୍ରସିଦ୍ଧି-ବନ୍ଦନରୁ ମୁକ୍ତିପାଏ ନାହିଁ । କବିଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆନ୍ତରିକ ଉପଲବ୍ଧିର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ନାହିଁ ! କବି ନନ୍ଦକଣୋର କିନ୍ତୁ ଅପଣାର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆନ୍ତରିକ ଉପଲବ୍ଧିର କଥା କହିବେ । ସ୍ବାଧୀନାଥ ଯୁଗର କବି ସେ । ନିରପେକ୍ଷ ଭାବରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ଚେଷ୍ଟାରେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତି ଚେତନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ବ୍ୟକ୍ତି ତାଙ୍କର ଅତ୍ୟୁତ ସେମାଣିକ୍—ତା'ର ସାନ୍ନ୍ଦ୍ରନା ଥିଲା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତିରେ । ବିଶେଷତଃ ପକ୍ଷୀପ୍ରକୃତିର ବିସ୍ମୟ, ଆନନ୍ଦ ଓ ଚିର ନିଗନ୍ତ କବିଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା ଓ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥିଲା । ଅବିସମ୍ଭାବିତ ପକ୍ଷୀପ୍ରୀତି ଥିଲା ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣା ସାଧନ ନ ହୋଇ, ହୋଇଛି ସାଧ—ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭାବ ରୂପେ ନୁହେଁ, ଆଲମ୍ବନ ରୂପରେ ତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ତାହା ମଧ୍ୟ ପକ୍ଷୀର ବର୍ଣ୍ଣା ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନ ହୋଇ ରହି ପାରିନାହିଁ । ରାଜ ଅବସ୍ଥେରେ, ବିରହର ଉଦ୍ଦୀପନବିଭାବ ରୂପେ ନୁହେଁ, ପକ୍ଷୀ ପରିବେଶରେ ଫୁଲ ଓ ଫସଲର ଭୂମିକା ରୂପେ ନନ୍ଦକଣୋରଙ୍କ କବିତାରେ ବର୍ଣ୍ଣା ଆସିଛି । ପ୍ରାଣରେ ତାହା ବିରହ ବେଦନା ନ ସଞ୍ଚାରିଛି ନୁହେଁ, ସଞ୍ଚାରିଛି । ତେବେ ସେହି ବର୍ଣ୍ଣାର ବିରହ ବେଦନା କେବଳ ପ୍ରିୟାକୁ ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇ ନରହୁ ହୋଇନାହିଁ; ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇଛି ମଧ୍ୟ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ପକ୍ଷୀ ପ୍ରସ୍ତୁତଭୂମିରେ ଅଶାନ୍ତ ଜୀବନର ଅଶେଷ ସୁଖସ୍ବଚ୍ଛବିକୁ ।

ଶ୍ରବର ଆବେଶେ , ଦୂର ପରବାସେ
 ମନେପଡ଼େ ପ୍ରିୟା ଯାହା
 ତାହାର ସଙ୍ଗରେ ଦରଶନ ଦିଏ
 ଅଜ୍ଞାତ ଜୀବନ ଗୁପ୍ତା

(ନବବର୍ଷ ସ୍ୱାଗତା)

ବାଲକାଳର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ନିବିଡ଼ ଉପଲବ୍ଧ ରାଶି ବର୍ଷାର ଧାରପରି ଅବରଳ ଝରି ଆସିଛି । ପଲ୍ଲୀପ୍ରାଣତା ଓ ପ୍ରିୟାବରହବେଦନା ସହିତ ମଧୁର ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତିରୁରଣା ସମନ୍ୱିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ବର୍ଷାବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଏପରି ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦେଇଛି ଯେ, ଯାହା ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ କେବେ ବିସ୍ମୃତ ହେଉନାହିଁ । ଛନ୍ଦ ଓ ଭାଷା ସଫୋଜନା ଶେଷରେ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କର କୃତ୍ତିତ୍ୱ ଅସାଧାରଣ । ‘ନବବର୍ଷାଭାବନା’ କବିତାଟିକୁ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ ବୋଲି ଯେବେ କେହି ଭାବୁଥାନ୍ତି, ତେବେ ସେ କବିଙ୍କୁ ବୁଝିନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ତାହା-ପଲ୍ଲୀଗୀତି ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଗର୍ଭ କବିତାଟିର ପ୍ରତି ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ‘ମେଘ ବରଷିଲା ଟପର ଟପର କେସୁର ମାଇଲ ଗଜା’—ପଲ୍ଲୀଗୀତିଟି ସଫୋଜନା କରି କବି ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟକୁ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ତରୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ଲୋକଗୀତିଟିର ଛନ୍ଦ ଓ ବେଦନା ଆମ ଅନୁଭୂତିର ନୂଆ ଦ୍ୱାର ଫିଟାଇଛି, ବର୍ଷାକୁ ଯଥାର୍ଥତା ପଲ୍ଲୀ ‘ସ୍ୱପ୍ନଭୂମି’ ଯୋଗାଇଛି । ବର୍ଷାର ଗ୍ରାମୀଣ ପରିବେଶକୁ ଜୀବନ୍ତ କରିଦେବାକୁ ସେ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଶେଷରେ କାବ୍ୟକୋମଳତା ଓ ବାହ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧସୁଖ-କରତା ଗୁଡ଼ିକ ପଲ୍ଲୀ ଜୀବନରୁ ଆନ୍ତରିକ ଯତ୍ନରେ ଧୂମାଳିଆ ମେଘ, କୁଆ-ମଇତା, ଓଳିଆ, ଚଳି, ଲଗୁଆଣି, ଜାଳ, ରୁଲୁମୁଣ୍ଡ, ପୋଡ଼ପିଠା, ଅଁଳୁଆ କାଠ, ବାସିକାମ, ଛତୁ, ଫେରଣ୍ଡା ଡାକ ଆଦି ଶବ୍ଦ ସଂଗ୍ରହ କରିଛନ୍ତି । ଭାଷା ପଲ୍ଲୀବାଳା ପରି ରୁକୁ ଓ ନିବିଡ଼ରଣ । ଡକ୍ଟରେ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କ କବିତାରେ ଆମ ପାଇଁ ନୂଆ କରି ବର୍ଷା ଆସିଛି । ଆବେଦନ ତା’ର ଅନାସ୍ୱାଦିତପୂର୍ବ । ‘ନବ ବର୍ଷା ଭାବନା’ ପଢ଼ି କବି ମଧୁସୂଦନ “ସ୍ୱଦେଶୀୟ ଭାବମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ସିଂହ, ସ୍ୱଦେଶୀୟ ଶବ୍ଦ ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି ପରିସର ଏବଂ ଅକୃତ୍ରିମ ଜାନପଦ ଭାବେକ୍ଲେଶ୍ୱ ସମ୍ବଳିତ ଏପରି ମଧୁମୟ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ବିଚିତ୍ର କଳ ସଂଜୀବ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ କୁଞ୍ଜରେ ଇତିପୂର୍ବେ କୂଳିତ ହୋଇ ନଥିଲା” ବୋଲି ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅତିରଞ୍ଜନର ମାତ୍ର ଆଦୌ ନାହିଁ । କବି ବର୍ଷାକୁ କେବଳ ଭଲପାଉ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ତାକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଜସ୍ୱ ଭଙ୍ଗୀରେ ଅପୂର୍ବ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରୟୋଗର ଦେବା ଯୋଗାଇଛନ୍ତି । ବର୍ଷା ସବୁ ସ୍ଥାନ-ବର୍ଣ୍ଣନା (Local Colour) ପାଇଛି ।

କବି କଳ୍ପନାସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ବର ପାଇଥିଲେ ନିଶ୍ଚୟ—(କିନ୍ତୁ
 ଦୟାକରି କଳ୍ପନାସୁନ୍ଦରୀ ଦେଇଛନ୍ତି ମୋତେ ବର ।) କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ
 କଳ୍ପନା ସୁନ୍ଦରୀ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ସ୍ୱର୍ଗ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବିଚାରଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ କି
 ବ'ସୁଭୁତ ଶୂନ୍ୟକୁ ନାମଧାମରେ ସୁସ୍ଥ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କେବଳ
 'ସୁନ୍ଦର ଶୈଶବ ଛବିରାଜ'କୁ ଦୂରରୁ ଯେ ସୁନ୍ଦରତର କରି ଦେଖାଇ-
 ଥାନ୍ତି । ଯୌବନରୁ ଶୈଶବ ଦୂର ଗିରି ପ୍ରାୟ ମନୋରମ ଦିଶେ । କବିଙ୍କ
 କଳ୍ପନା ବଡ଼ ରୋମାଞ୍ଚିକ, ମାତ୍ର କେବେ ବାସ୍ତବବିମୁଖ ନୁହେଁ । ବର୍ଷା
 ଆସିଲେ, କବିପ୍ରାଣ ସୁଦୂରପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଉଠେ, ପ୍ରିୟାବରତ୍ନ
 ବ୍ୟାକୁଳତାରେ ଘାରିହୁଏ, କିନ୍ତୁ ପଲ୍ଲୀମାଟିର ପୂର୍ବ ଏଡ଼ାଇ ଅଳଙ୍କା-
 ଭିମୁଖେ ସ୍ୱପ୍ନ ପ୍ରୟାଣ ରଚିପାରେ ନାହିଁ କି ଫସଲର ସବୁଜ ସମ୍ଭାବନାକୁ
 ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଫୁଲର ବର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାସ ଜଗତକୁ ଉତ୍ତାପ୍ତ ହୋଇ ପାରେ
 ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ବର୍ଷା ତେଣୁ କେବଳ ବିରହ ବ୍ୟାକୁଳତା ଘେନି ଆସେ
 ନାହିଁ, ଆସେ ମଧ୍ୟ ହେମନ୍ତର ଶିଶୁ ଶୟ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାର ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱପ୍ନ
 ଘେନି । ସେହି ବର୍ଷାରେ ବିରହର ବୁକୁ କେବଳ ଘାଣ୍ଟି ହୁଏନାହିଁ,
 କୃଷକର ଓଳିଆ ମଧ୍ୟ ଫିଟେ, ଆଶାପସର ମଧ୍ୟ ମେଲିଯାଏ । ବର୍ଷାରୁପ
 ଉଭୟ ମଣିଷ ଓ ପ୍ରକୃତିର ଯୌଥକୃତିରୁ ସ୍ୱପ୍ନସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାଏ ।
 ବର୍ଷାର ପ୍ରକୃତି ଓ ପଲ୍ଲୀ ଫରିବେଶରେ କୃଷକର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟ
 ସେଠି ଯୁଗପତ ସଂଯୁକ୍ତ । ସହରବାସୀ ପଲ୍ଲୀପ୍ରୀତ କବିଙ୍କ ଆନ୍ତର୍ଗତ
 ରୋମାଞ୍ଚିକ ବେଦନାବୋଧ ତାକୁ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ରହିଛି । ମଳୟ ପୁର୍ବରେ
 ନିମ୍ନ ଚନ୍ଦନ ହେଲପରି ପବନ ସେହି ଭାବାବେଗ ପୁର୍ବରେ ଆକାଶର
 ଗଜାବଉଦ ଓ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ତଥା ପଲ୍ଲୀଭୂଇଁର ଜହ୍ନି ଫୁଲ, ଆସାତୁଆ ଫଳ
 ଓ ଚୁଲିମୁଣ୍ଡ ସବୁକିଛି କାବ୍ୟ କୋମଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବର୍ଷାକାଳୀନ
 ଆମ ପଲ୍ଲୀଜୀବନର ସୁଖିୟତେ କାବ୍ୟାତ୍ମକ ! ନନ୍ଦକିଶୋର ଆମକୁ
 ଏ କଥା ନ ବୁଝାଇଥିଲେ ହୁଏତ ଚରଦନ ଏହା, ଏମିତି ଅବୋଧ ରହି
 ଯାଇଥାନ୍ତା । ସ୍ୱର୍ଗର ଆଶୀର୍ବାଦ ପରି ପ୍ରାକୃଟ ଝରିଆସେ । ତୃଷାଭୁର
 ଧରଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରକର ସଞ୍ଚାଳି ପରମ ଆହ୍ଲାଦରେ ବର୍ଷାପୁଷା ପାନ କରେ ।
 ମୃତକଲ୍ପ ଚନ୍ଦ୍ରଲତା ନବଜୀବନ ପ୍ରବାହରେ ଶିହରି ଉଠନ୍ତି । ଦରିଦ୍ର
 କୃଷକକୁଳ ନୂତନ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖନ୍ତି । କବି ତେଣୁ ବର୍ଷାକୁ

ଦୁଃଖଦରପ ମନଲୋଭା' ବୋଲି ସମ୍ବନ୍ଧିନୀ କରନ୍ତି । ବସନ୍ତ ଶୋଭା
 ସୁଖୀ ପାଇଁ, ବର୍ଷା ଶୋଭା ଦୁଃଖୀ ପାଇଁ । ନବ ବାରିପାତରେ ମୃତ୍ତିକା-
 ଗନ୍ଧ ସଞ୍ଚିଯାଏ । ଝିପି ଝିପି ବର୍ଷା ପଡ଼େ, ସୁଲୁସୁଲୁ ବାଆ ବହେ ।
 ବଂଶବନରୁ ଡାହୁକ ଡାକେ, ବଲ ପୋଖରୀ ପୂରିଉଠେ । ବର୍ଷା ପ୍ରଭାତ
 କର୍ମମୁଖର, ବସି ହୃଦପ୍ରସ୍ଥାଦିନୀ । 'ବର୍ଷା ମଙ୍ଗଳ' କବିତାରେ ଏହି
 ସହଜ ସ୍ବାଭାବିକ କଥା କେତୋଟି କହି ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥାପନରେ
 ବରହଣୀ ପଲ୍ଲୀବଧୂର ଅନ୍ତବେଦନାକୁ ବର୍ଷାସନ୍ଧିର ନିଶୀଥ ପ୍ରହରରେ
 ସକରୁଣ ରାଗିଣୀରେ ଶିହରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ବର୍ଷା ତାଙ୍କର ପଲ୍ଲୀର
 ପରିପାଶ୍ୱ ଓ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନ ଗୀତିକାକୁ ଗୁଡ଼ି ଅଲଗା ରହିପାରେ
 ନାହିଁ । ମଥାନ ଉପରେ ଲତା ପଲ୍ଲବରେ ଥପଥପ ନୀର ପଡ଼ୁଛି ।
 ବରହଣୀ ପଲ୍ଲୀବାଳା ସନ୍ଧିର ନିପ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରହରରେ ସେହି ଶବ୍ଦରେ ବ
 ଶୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ସୁଖ-ପ୍ରମାପ ତାର ଲାଭୁଛି । କୁଟୀର କୋଣରେ
 ଏବେ ଯେଉଁ ଦୀପତି ଏଇ ମିଞ୍ଜି ମିଞ୍ଜି ଜଳୁଛି ତାହା ତାର ଆଶା ଓ
 ବଶ୍ୱାସର ସୀତ ସନ୍ତତିକୁ ହିଁ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜିତ କରୁଛି । ବର୍ଷାର ରଜନୀୟ
 ବରହବ୍ୟଥା ଆମେ ଲବଣ୍ୟବନ୍ଧରେ ପଡ଼ିଛେ । ନାମସ୍ଥାନା ଏହି ପଲ୍ଲୀ
 ବଧୂଟିର ପ୍ରାନ୍ତର ଲବଣ୍ୟ ତାହା ପାଖରେ ନିସ୍ତ୍ରାୟ କି ମ୍ଳାନ ହେଉନାହିଁ ।
 ଆମଣାର ବୋଲି ବରଂ ପ୍ରାଣକୁ ବେଶି ରୁଜୁଛି । 'ପଲ୍ଲୀବନ୍ଧ' ର 'ବର୍ଷା'
 ଆହୁରି ନିବଡ଼ ଭାବରେ ପଲ୍ଲୀର ପରିପାଶ୍ୱ ଓ ସୁଖଦୁଃଖର ଜୀବନଧାରା
 ସହିତ ବଶ୍ୱସ୍ତ ହୋଇ ପାରିଛି । ପହିଲି ଆଷାଢ଼ର କଥା । ଆକାଶରେ
 କଳାହାଣ୍ଡିଆ ବଉଦ ଓ ପିଢ଼ା ଉପରେ ଲେନ୍ତି ଲେନ୍ତି ଜହ୍ନିପୁଲ । ଗା
 ଦାଣ୍ଡରେ ଶିଶୁମାନଙ୍କର ନିରର୍ଥକ ଆବେଶାନୁଭୂତିର ପଲ୍ଲୀଗୀତ
 "ଜହ୍ନିପୁଲ ଠୋପ ଠାଆ, ରୁଟିଆ ମୁଖା କହି ଯାଇଛି ଚୁଡ଼ଲ ମୁଠେ
 ଦେଇଯା" ଏହି ପରିବେଷରେ ବେଶ୍ ଅର୍ଥବାନ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବର୍ଷା
 ଖାଲି ଫସଲର କବି ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ପୁଲର ସମ୍ବାଦ ରଖେ । କଥା
 ବଣରେ ତାର କଥାପୁଲ, ଜୋର ପେଶସରେ କୁମୁଦ କିନ୍ନାର ଓ ବନ
 ଉପବନରେ ପୁଲ୍ଲାଗ, ମାଳତୀ, ଜାତି, କଦମ୍ବ, କାମିନୀ, ଚମ୍ପା ଓ
 କୁରୁକ୍ଷିର । ବର୍ଷା ପ୍ରଶ୍ନରେ ପଲ୍ଲୀ ପୁଲକିତ ଓ ସୁରଭିତ । ଆଜ୍ଞୁ ବୁଦା
 ମୁଲ ଘରଚଟିଆର ଗୀତ ଓ ଦେଉଳିଆ ସିନ୍ଧୁ ପୁଲରେ ପୁଲରସିଆ

ଭ୍ରମର ଗୁଞ୍ଜନ ପଲ୍ଲୀର ସବୁ ଦୈନ୍ୟ ଓ ଅଭାବକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ନିର୍ମଳ ଆନନ୍ଦ ଖେଳାଇ ଦେଇଥାଏ । ଏବେ ପଲ୍ଲୀର ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା ବର୍ଷାମଞ୍ଚକୁ ଉଠି ଆସିଛି, ଚାଡ଼ର ଜହ୍ନିଫୁଲ, ମୁହଁ ଅନ୍ଧାର, ପଲ୍ଲୀବାଳାର କର-ପଲ୍ଲବରେ ମନ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳିତ ସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରଘାପ, ବିଲ ବାହୁଡ଼ା କୃଷକ, ରୁଲିମୁଣ୍ଡ, ଆମୁଲିଆ କାଠର ସେଏଁସାଆଁ ଶବ୍ଦ, ପୁଅକୁ ଶୁଆଉଥିବା ମାଆର ‘ହୋଓରେ ବାପା ହୋ’—ଗୀତ ଓ ବିକଟ ଫେରଣ୍ଡା ସ୍ବନ ଆଦି ସବୁମିଶି ଆକାଶର କଳାହାଣ୍ଡିଆ ମେଘ ଓ ଝିପି ଝିପି ବର୍ଷାକୁ ଗ୍ରାସ୍ୟ ପରିବେଶରେ ଲଦୁପୁ ସବେଦ୍ୟ ରୂପ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସବୁ ସାଧାରଣଙ୍କଥା ଓ ଏକାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନ ବ୍ୟାପାର । ଅଥଚ ଆନ୍ତରିକତାରେ ବଡ଼ ହୃଦୟ ଓ ସୁନ୍ଦର । ପଲ୍ଲୀ ଜୀବନର ସରଳ ସହଜ ଜୀବନ ଧାରକୁ ବର୍ଷା ସ୍ନେହ ଓ ଅନୁକମ୍ପାରେ ସୁନ୍ଦର ଓ ସଜଳ କରି ଦେଇଛି ।

‘ନବବର୍ଷା ଭାବନା’ କବିଙ୍କ ବର୍ଷା କବିତା ହାରର ମଧ୍ୟ ମଣି । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ପଟାନ୍ତର ଅନ୍ୟତ୍ର ନାହିଁ । ରୋମାଞ୍ଚିକ ଭାବାବେଶ, ଯୌବନର ବିରହ ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ପଲ୍ଲୀପ୍ରାଣ-ତାକୁ ଅଭିଷିକ୍ତ କରି ତହିଁରେ କବିଙ୍କ ବର୍ଷାସଂପ୍ରୀତି ପ୍ରକଟିତ ରହିଛି । ସମଧୂର ବାୟୁସ୍ପୃଷ୍ଟ ଗୁରୁଣା ତାକୁ ଆମୁଲାନୁ ଅନୁରଣିତ କରୁଛି ଓ ସବୋପରି ‘ମେଘ ବରଝିଲ ଟପର ଟପର କେଶୁର ମାଇଲ ଗଙ୍ଗା’—ପଲ୍ଲୀଗୀତଟିର ଛନ୍ଦ ଓ ବେଦନା ପଲ୍ଲୀର ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା ସହିତ ବର୍ଷାର ନାଟିକାକୁ ଜୈବିକ ସୂତ୍ରରେ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ମିଳାଇ ଦେଇଛି । ପଲ୍ଲୀର ବର୍ଷା ପ୍ରଭାତ, ବର୍ଷା ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ବର୍ଷାରାତିର ସଜୀବ ଚିତ୍ର କେତୋଟି ଯେପରି ପ୍ରେମର ବନ୍ଧା ହୋଇ ରହିଛି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀ ଯେ କୌଣସି ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ପଛରେ ପକାଇ ଦେବ । ମଧୁର ସ୍ବପ୍ନା ଚିତ୍ରଟି ଅପୂର୍ବ । କାନଉପାସ ବଡ଼ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ପରିଷ୍କାର । ପଶ୍ଚିମ ଗଗନରେ ଭାବୁ ଅନ୍ତଃସ୍ବମାନ । ଆକାଶରେ କଳାମେଘ ଓ ଜଳ ସ୍ଥଳ ଅନ୍ତଃସ୍ବ କୋଳାହଳ ଶୂନ୍ୟ । ପଲ୍ଲୀଭୂଇଁ କିନ୍ତୁ ଜୀବନ ଚଞ୍ଚଳ । କବି ସେହି ବର୍ଷାମେଦୁର ପ୍ରାଣ ଗୁଞ୍ଜନକୁ ଲଦୁପୁ ସମ୍ବେଦ୍ୟ ଚିତ୍ରକଳା କେତୋଟିରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିତ କରିଦେଲେ ।

ପଲ୍ଲୀବଧୂର କଟୀର ଗର, ନାଥ ହାତର କୁଉଁ କୁଉଁ କୁଉଁ ବାଜିଲା
 କେନ୍ଦର, ଜାଲେଣି ସଜାଡୁଥିବା ନୂଆ ବୋହୂଟିର ମିଟି ମିଟି ଆଖି,
 ସଗିମାର କୁଆମଇତା ତୋଳା, କୁମ୍ଭାଟୁଆର ହୁଉଁ ହୁଉଁ ଗୁବ ଓ
 ଝିପି ଝିପି ମେଘକୁ ଅଭିଭୂତ କରି ଚର୍ଚ୍ଚିତେ ରହିଛି ପଳାୟନପର
 ପିଲାଙ୍କ କରତାଳି ଓ ଉଚ୍ଚକଣ୍ଠ ଗୀତ—”ମେଘ ବରଲେ ଟପର ଟପର
 କେଶୁର ମାଇଲ ଜୋ, କେଉଁ ରାଇଜରେ ରହିଲେ ମୋ ରଜା ତେଲଙ୍ଗି
 ବାଇଦ ବଜା ।” ଛବି ଦେଖନ୍ତୁ ଓ ଶବ୍ଦ ଶୁଣନ୍ତୁ । ପଲ୍ଲୀର ପବନ ସଂଧ୍ୟା-
 ସ୍ପର୍ଶ ପ୍ରାଣରେ ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତୁ । ବଡ଼ ଗୀତଳ, ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ଓ ବର୍ତ୍ତ
 କରୁଣ ଚିତ୍ର । ଚମକ ଦେବାର କିଛିନାହିଁ । ଅଧର ପ୍ରାଣ-ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟରେ
 ଚିତ୍ତଟି ବଡ଼ ପ୍ରସ୍ତବଶାଳୀ; ପ୍ରାଣକୁ ପରଶେ ଓ ପଲ୍ଲୀପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ
 ପୋଷେ । କବି ବର୍ଷାର ପଲ୍ଲୀକୁ ତାର ଚରୁଲତା, ବିଲ ପ୍ରାନ୍ତର ଓ
 ପ୍ରାଚ୍ୟନ୍ତକ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଗଭୀର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଅନୁକମ୍ପା ସହ ଲକ୍ଷ୍ୟ
 କରିଛନ୍ତି; କିଛି ତୁଚ୍ଛ ନୁହେଁ, କିଛି ଅବହେଳାର ନୁହେଁ । ପିଲାଙ୍କ ଛତୁ
 ତୋଳାଠି ଆରମ୍ଭକରି ଗ୍ରାସବତ ଘରେ ରମାୟଣ ଗାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ
 କାବ୍ୟ କୌଳିନ୍ୟ ଲଭ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କପାଇଁ ପଲ୍ଲୀର ଆକର୍ଷଣକୁ
 ଆଜି ଯଥେଷ୍ଟ ବଢ଼ାଇ ଦେଇଛି ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟାର ପଲ୍ଲୀବାସ । ମେଘାଚ୍ଛନ୍ନ
 ପଲ୍ଲୀ କୋଳରେ ଦୂରରୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦିଶୁଛି ପଲ୍ଲୀବଧୂଟିର ମାନ ବିଧୂର ମଧୁର
 ମୁଖ ଛବି । ଆଉ ତାର ଅନ୍ତରର ବିରହ ବ୍ୟାକୁଳତା ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ
 ଉଠିଛି ପଲ୍ଲୀଗୀତଟିର ଛନ୍ଦ ଓ ବେଦନାରେ—“କେଉଁ ରାଇଜରେ
 ରହିଲେ ମୋ ରଜା ତେଲଙ୍ଗି ବାଇଦ ବଜା ।” କବି ତେଣୁ ପ୍ରାଣର
 ସବୁ ଆବେଗ ଓ ମୁଗ୍ଧ ଅନୁରାଗ ତାଳି ବର୍ଷାର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କରିଛନ୍ତି,
 ବର୍ଷାକାଳୀନ ପଲ୍ଲୀର ସୁନ୍ଦର ଛବି ଆଙ୍କିଛନ୍ତି । ସେହି ଛବି ଆଜି ଦେଖିଲୁ
 ମାତ୍ରେ ପ୍ରାଣ ପଲ୍ଲୀବିରହ ବେଦନାରେ ଘାରିହୁଏ ।

ଅଦିନ ମେଘ ମିଥ କବିଙ୍କର କିଛି କମ୍ ପ୍ରିୟ ନୁହେଁ । ବୈଶାଖ
 ମାସରେ ଥରେ ଥରେ ମେଘ ବର୍ଷିଯାଏ, କୁଆପଥର ପଡ଼େ । ମୁହୂର୍ତ୍ତଜେ
 କବି ଅନ୍ୟମନା ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି ଭିତରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ନହେଲେ
 ସେ ତେଣୁ ଗଭୀର ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଏତଦ୍ଦିନ ଆଉ ଯେଉଁଠି ଯାହା

ବର୍ଷା ବର୍ଷ୍ଣନା କରି କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଉଚ୍ଚକୋଟିର ସାହିତ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ଭାବରେ ସେପରି କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ‘ଶର୍ମିଷ୍ଠା’ର ବର୍ଷାବର୍ଷ୍ଣନା ଗତାନୁଗତକତାର କଥା । ବିପ୍ଳବମୁ ଶୂନ୍ୟର ଉଦ୍ଦୀପନ ବିଭାବରୂପେ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛି ମାତ୍ର । ‘କାକବାରତା’ରେ ଯେଉଁ ବର୍ଷା ଆସିଛି, ତାହା ‘ଭ୍ରାନ୍ତିରେ ଜଗତ ମୂର୍ତ୍ତି’ ବୋଲି ଚେତାଇ ଦେଇ ବିଦାୟ ଦେଇଛି । ‘ବର୍ଷା ଓ ଶରତ’ କବିତାର ବର୍ଷା ମାତୃତ୍ୱପଦେଶର ମାଧ୍ୟମ ହୋଇଛି । ମଣିଷ ବର୍ଷା ର ନିଶ୍ଚୟ ନ ହୋଇ ଶରତର ନିଶ୍ଚୟ ହେଉ । ବରଂ ‘ସଂଧ୍ୟାସଂଗୀତ’ ‘ବର୍ଷାଚନ୍ଦ୍ରା’ ଓ ନାନାବାୟା ଗୀତ’ର ‘ବର୍ଷାଗୀତ କବିତା ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ । ପ୍ରଥମଟିରେ କବି ଭାବମଗ୍ନ ହୋଇ ରାମସୀତା, ପୁଣ୍ୟଶ୍ରମ ମହାଶ୍ୱେତା ଓ ନଳ ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କ କରୁଣ ପ୍ରେମ କାହାଣୀକୁ ସ୍ମରଣକୁ ଆଣିଛନ୍ତି, ବିକାର ମଧୁରୁ ନିର୍ବିକାର ତତ୍ତ୍ୱ ଶିଖିବେ । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ‘ମେଘ ବରଷଇ ଟପର ଟପର କେଶୁର ମାଇଲ ଗଜା’ ପଲ୍ଲୀଗୀତିଟିର କଣ୍ଠରୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ । ସେଥିରେ ନୂଆ କିଛି ନାହିଁ । ତଥାପି ତାର ସରଳ ପ୍ରାଣଚେତନା ମରମକୁ ଛୁଏ ।

କବିଙ୍କ ବର୍ଷା କବିତାରେ ବର୍ଷାପ୍ରକୃତି ଓ ପଲ୍ଲୀ-ଜୀବନଧାରା ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ସଂପ୍ରୀତିରେ ନିତ୍ୟଯୁକ୍ତ । ପଲ୍ଲୀଜୀବନର ଅକୃତମ୍ଭ ସ୍ୱରୂପକୁ ନିର୍ମୁଖ ରୂପେ ବୁଝିବାକୁ କବି ଯେପରି ବର୍ଷା ପ୍ରକୃତିର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଠିକ୍ ସେପରି ସେ ବର୍ଷା ପ୍ରକୃତିର ସଜୀବତା ଆଜିବାକୁ ଜୀବନ୍ତ ପଲ୍ଲୀଜୀବନ ପ୍ରବାହର ସହାୟତା ଲେଉଟିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ବର୍ଷା ପ୍ରକୃତି ପଲ୍ଲୀର ପରିପାଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ଜୀବନଧାରାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲମାତ୍ରେ ନିଷ୍ତ୍ରାଣ ଓ ନିସ୍ତେଜ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ସ୍ୱାଧୀନାଧିପତ୍ୟରେ ନିରାଶୋରକ କବିତାର ମୌଳିକ କଳାକୌଶଳ ହେଲା ପଲ୍ଲୀପ୍ରାଣତା । ଯେଉଁଠି ସେ ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଭୁଲିଛନ୍ତି, ସେଠି ସେ କବି ସ୍ୱାଧୀନାଧିକାର ସବ୍ୟସାପି ପ୍ରଭାବ ତଳେ ଅସହାୟ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଏହିକଥା କବି ବୁଝି ନଥିଲେ କିବାଲି ନୁହେଁ; ସେ ଏହା ବୁଝିଥିଲେ । ତେଣୁ ଗତାନୁଗତକ ଶ୍ୱାବେଶରେ କବିପ୍ରସିଦ୍ଧି ଯେନ ସେ ବର୍ଷା ବର୍ଷ୍ଣନା କରି ନାହାନ୍ତି । ପଲ୍ଲୀପୁର୍ଣ୍ଣରେ ତା’ର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ଭାବମାଧ୍ୟମ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ପଲ୍ଲୀର ବଳପ୍ରାନ୍ତର

ମଧ୍ୟରେ ତାର ସ୍ନେହ ସୁନ୍ଦର ମଙ୍ଗଳମୟ ରୂପଣୀ ଧ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି ।
 ତେଣୁ ତାଙ୍କ ବର୍ଷା ବର୍ଷଣା ହୋଇଛି ଅନନ୍ୟ ଓ ଅସାଧାରଣ ।
 ଯାହାକୁ କବି ପ୍ରାଣଭରି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତି, ତାହାକୁ ଗତାନୁଗତିକତା
 ଭିତରେ ଅସମ୍ଭାବିତ ହେବାକୁ ଦିଅନ୍ତେ ବା କପରି ?

ଏକାଙ୍କିକା

ଯେଉଁଠାରେ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଓ ଅନୁଶୀଳନ ପ୍ରତି ଉତ୍ସାହ ରହିଛି, ସେଠାରେ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ଭାବରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନାଟ୍ୟାମୋଗ ଦର୍ଶକ ଓ ପ୍ରଯୋଜକଗଣ ଗ୍ରେଟ ନାଟକ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଦର୍ଶକ କମ୍ ବ୍ୟୟ ଓ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନ କରେ, ଅର୍ଥ ଓ ଅଭିନୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ନାଟ୍ୟସଂସ୍ଥା ସଦୃଶରେ ତାର ଅଭିନୟ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଏ । ତେଣୁ ସବୁ ଦେଶରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ନାଟକ ସହିତ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଗ୍ରେଟ ନାଟକ ରଚିତ ଓ ଅଭିନୀତ ହୋଇଛି, ଯଦିଓ ତାର ସାହିତ୍ୟିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଓ ଅନେକଦିନ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ । ଗ୍ରୀସ୍ ଦେଶର ସ୍ୟାଟାପୁର ପ୍ରେ, ଭାରତଭୂମିର ଏକାଙ୍କି ଭାଣ୍ଡ, ଅଙ୍କ, ଗାଥା ଓ ନାଟ୍ୟରାସକ ତଥା ଇଂଲଣ୍ଡର ମିଲ୍‌କଲ୍ ପ୍ରେ ଓ ଇଣ୍ଡିଆର ଆଦି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ଏକାଙ୍କିକାର ପୂର୍ବସୂତ୍ର ନିଶ୍ଚୟ । ତେବେ ଆଧୁନିକ ଏକାଙ୍କିକା ଆମ ଯୁଗରେ ବିଷୟ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ପ୍ରକରଣ ସୌଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜନା ଯେଉଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିଳ୍ପମହିମା ଲାଭ କରିଛି, ତାହା ସେଗୁଡ଼ିକ ଭାଗ୍ୟରେ କୃତଜ୍ଞ ଦିଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଆଜିର ଏକାଙ୍କିକାକୁ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ମାନସ ସନ୍ତାନ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରା ଯାଏ । ଯୁଗ ପ୍ରବଣତାରୁ ତାହାର ଜନ୍ମ ଓ ବିକାଶ । ଜୀବନର ବ୍ୟବସାୟ, କାର୍ଯ୍ୟବାହୁଳ୍ୟ ଓ ଅବସରନ୍ୟାୟତା ମଧ୍ୟରେ ମଣିଷର ସମସ୍ତ ଅଳ୍ପ,

ଶିଳ୍ପସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ମନୋଯୋଗ ଦେବାର ଅବକାଶ କମ୍ । ତେଣୁ ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ଜୀବନର କୌଣସି ନାଟକସ୍ୱରୂପ ରସରୂପ ଦେଖିବା ଓ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ଏକାକୀକାର ହାରସ୍ଥ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ଦିନୁଦିନ ତେଣୁ ତା'ର ପ୍ରସାର ଓ ସମୃଦ୍ଧି ଘଟୁଛି । ସେଦିନର ପଟ ଉତ୍ଥାପକ ସାର୍ଥକ ରୂପଲବଣ୍ୟ ଘେନି ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ ସାହିତ୍ୟଶିଳ୍ପର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇଛି ।

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗକୁ ଯୁରୋପର ପ୍ରେଷାଳୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ମୁଖ୍ୟ ନାଟକର ଅଭିନୟ ପୂର୍ବରୁ ୧୫ ମିନିଟ ପାଇଁ ସମବେତ ଦର୍ଶକଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନାର୍ଥେ Curtain Raiser ବା ପଟଉତ୍ଥାପକର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ଫ୍ରାନ୍ସରେ ତାର ନାମ ଥିଲା କାତର ଦେୟାର (Quatre d'heur), ଅର୍ଥାତ୍ ୧୫ ମିନିଟର ବ୍ୟାପାର । ସାଧାରଣତଃ ଯୁରୋପର ନାଟ୍ୟାମୋଦାଗଣ ଡିନର ପରେ ପ୍ରେଷାଳୟକୁ ଆସିଥାନ୍ତି, ନାଟ୍ୟାଭିନୟ ତେଣୁ ବିଳମ୍ବରେ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ନାଟ୍ୟାମୋଦାଏ କିଛି କମ୍ ସ୍ତେଜନବଳାସୀ ନୁହନ୍ତି । ତେବେ କେତେକ ଅଗରୁ ଗୁଲି ଆସନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ସମୟକୁ ବ୍ୟସ୍ତ ରଖିବାକୁ ଏହି ପଟଉତ୍ଥାପକ ଥିଲା ଏକ ପ୍ରକାର ଗୁରୁତ୍ୱହୀନ ନାଟ୍ୟଆୟୋଜନ । ଏହାର ଅଭିନୟ ପରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଯବନିକା ମୁଖ୍ୟ ନାଟକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାର ନାମଥିଲା Curtain Raiser ବା ପଟଉତ୍ଥାପକ । ଫଳରେ ଗୁରୁ ରସିସ୍ତେଜନ ଯାରି ବେଗ୍ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ଆସୁଥିବା ଦର୍ଶକଗଣ ମୁଖ୍ୟ ନାଟକର ଅଭିନୟ ଦର୍ଶନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଉଭୟ ପ୍ରଯୋଜକ ଓ ଦର୍ଶକଙ୍କର ଏହି ପଟଉତ୍ଥାପକ ପ୍ରତି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଛଦା କି ସମ୍ମାନ ନଥାଏ । ସେଦିନ କିନ୍ତୁ ଏହି ଅବଜ୍ଞିତ ନାଟକସ୍ୱରୂପ ମାଧ୍ୟମଟିର ଏପରି କଳାତ୍ମକ ଧାରଣା ସାଧିତ ହେଲା ଯେ, ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକଗଣ ତାକୁହିଁ ଦେଖି ଦୃଷ୍ଟି ମାନସିକ ତୃପ୍ତି ଲଭିକରେ, ମୁଖ୍ୟ ନାଟକ ଦେଖିବାକୁ ବିଶେଷ କେହି ରହିଲେ ନାହିଁ । ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ୧୯୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଓଏସ୍ଟ ଏଣ୍ଡ ଥିଏଟାରର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ ଏହି ଐତିହାସିକ ଦୃଶ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେଦିନ ମଞ୍ଚସ୍ଥ ହେଉଥାଏ ପଟଉତ୍ଥାପକ 'The Monkey's

Paw' । ଜାକବସ୍ (W. W. Jacobs) କି ଗଳ୍ପଟିକୁ ନାଟ୍ୟରୂପ ଦେଇଥାନ୍ତି ଲୁଇସ୍ ଏନ ପାର୍କର । ତାହାର ସୁନସୁନ ଅଭିନୟ ଦେଖି ଦର୍ଶକଗଣ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନାଟ୍ୟରୂପ ଆସ୍ବାଦନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରେମାଳୟ ଗୁଡ଼ିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ନାଟକଟିର ବିଶେଷ କୌଣସି ଆକର୍ଷଣ ରହିଲା ନାହିଁ । 'The Monkey's Paw' ପଟ୍ଟଭିତ୍ତିଆପକର ଲଘୁରୂପ ଘୃଷ୍ଣାଲ୍ଲ, ଜାତିଗୋଷ୍ଠ ବଦଳାଇ ଦେଲା । ତା ପ୍ରତି ଉପେକ୍ଷା ଓ ଔଦାସୀନ୍ୟର ଅବସାନ ଘଟିଲା । ତାହାର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଏକ କଳାତ୍ମକ ଅସ୍ତିତ୍ବ ସବୁଠି ସ୍ୱୀକାର କରାଗଲା । ପଟ୍ଟଭିତ୍ତିଆପକ ହେଲା One Act Play ବା ଏକାଙ୍କିକା । ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାର ଭୂମିକା ମଧ୍ୟ ଗୌଣ ହୋଇ ରହିଲା ନାହିଁ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର କଳାନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ମୌଳିକ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜନା ଦେଇ ଏହି ଏକାଙ୍କିକା ଫିମ୍ପଣି ପୂର୍ଣ୍ଣାବସ୍ଥା ନାଟକର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଶୁଣ୍ଠ କରି ଆଧୁନିକ ଜୀବନରେ ମନୋରଞ୍ଜନର ସମୁଚିତ ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଗଲା । ବରଂ ସେହିନର 'ପୂର୍ବରଙ୍ଗ' ହେଲା ଆଧୁନିକ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ କଳା । ଏକାଙ୍କିକାକୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନାଟ୍ୟମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯୁରୋପର 'Little Theatre' ଆନ୍ଦୋଳନର ଭୂମିକା କିଛି କମ୍ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ଫ୍ରାନ୍ସରେ ପ୍ରଥମେ Theatre Libre ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ୧୮୮୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । ପରେ ପରେ ସବୁଠି ବ୍ୟାପେ । ବର୍ଲିନରେ Freie Buhne, ଲଣ୍ଡନରେ Independent Theatre ଓ ଡବଲିନ୍‌ରେ The Abbey ନାମରେ ତାହାର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ । ଏହି ଗ୍ରେଟ୍ ନାଟକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏକାଙ୍କିକାର ଗତି ଓ ସମୃଦ୍ଧି ଲାଗି ଉପଯୁକ୍ତ ବାତାବରଣ ଓ ସମୁଚିତ ଭାବଭୂମି ଯୋଗାଇଛି । ଉତ୍ତେଜନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଶ୍ୟ, ଘାଟି କାହାଣୀ ଚିନ୍ତା ସଙ୍ଗୀତ ଓ ସ୍ବଗତୋକ୍ତିଭର ରୋମାଞ୍ଚିକ ନାଟକର ପ୍ରତିଫଳିତ୍ବ । ସ୍ବରୂପ ଏଣେ ସରଳ ସହଜ ଅଭିନୟ ସଙ୍କେତକୁ ମହତ୍ତ୍ବ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ସ୍ବାଭାବିକ ଗଦ୍ୟଫଳାପାତ୍ମକ ନାଟକଗୁଡ଼ିକର ଲୋକପ୍ରିୟତା ବଢ଼ୁଥାଏ । ଇବସେନ୍, ଡେକଡ୍, ବ୍ୟାଣ, ଶାନ୍, ହପଟ୍‌ମ୍ୟାନ, ଓଲ୍‌ ଓ ଗଲ୍‌ସ୍‌ପିଓର୍ଡ଼ଙ୍କ ନାଟ୍ୟାବଳୀ ତେଣୁ ସବୁଠି ପ୍ରଶଂସା ପାଇଛନ୍ତି । ବ୍ୟବସାୟୀ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ବିରୁଦ୍ଧରେ 'ରିପଟର ଥିଏଟାର' ମଧ୍ୟ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି । ସେଥିରେ ପେଷାଦାର ଅଭିନେତା

ଅଭିନେତ୍ରୀଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସୌଖୀନ କଳାକାରଗଣ ଅଭିନୟ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଏକାଙ୍କିକାର ଅଭିନୟ ପାଇଁ ଝୁଙ୍କ ବଢ଼ିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପୂର୍ବବ୍ୟବସ୍ଥାନ ସମୟ ସରଳ ଓ ବାସ୍ତବାଭିମୁଖୀ ହୋଇଛି, ଏକାଙ୍କିକା ନୂଆରୂପ, ନୂଆ ଶକ୍ତି ଓ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜନା ଲାଭ କରିଛି । ଶକ୍ତିବାନ ନାଟ୍ୟକାରଗଣ ଏକାଙ୍କିକା ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏକାଙ୍କିକା ଆଉ ପଟଭୂମିଆପକ ହୋଇ ରହି ନାହିଁ, ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏବିକ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ପଟ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇଛି । ସମାଜଲବ୍ଧକରଣ ତାକୁ ସାହିତ୍ୟ ଜନନୀର କଳିଷ୍ଠ ସନ୍ତାନ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତା'ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବଢ଼ିଛି । ମନୋରଞ୍ଜନ ଆଉ ତା'ର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ତାହା ଉଭୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସମାଜର ଦୁରୁଦ୍ଧ ସମସ୍ୟାବଳି ପ୍ରକାଶ କରି ଏକାଧାରରେ ଦର୍ଶକ ପାଇଁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ (Diversions) ଉଦ୍ଦୀପନା (Stimulation), ଜ୍ଞାନ (Illumination) ଓ ଶିଦ୍ଧରଣ (Sensation) ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଦେଉଛି । ନାଟକର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଏକାଙ୍କିକାରେ ଚରିତାର୍ଥ ।

କଥା ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପନ୍ୟାସଠାରୁ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପର ଯେତକ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ନାଟ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବ ନାଟକ ଠାରୁ ଏକାଙ୍କିକାର ସେତକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ । କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଯେପରି ଖବୀକୃତ ଉପନ୍ୟାସ ନୁହେଁ ଠିକ୍ ସେପରି ଏକାଙ୍କିକା ଉପନ୍ୟାସର ସଙ୍କୁଚିତ ରୂପ ନୁହେଁ । କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ପରି ମଧ୍ୟ ଏକାଙ୍କିକାର ସ୍ୱକୃତ: ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅବିମ୍ବିତ ଦଟନା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ, ଆୟତନ ସ୍ଥୂଳ ଓ ସମ୍ବେଦନା ଶୀଘ୍ର । ଆୟତନ ସ୍ଥୂଳ ଓ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେଲେହେଁ ଏହା ଆଦି ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ସମ୍ବଳିତ ଏକ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଷ୍ଠ । ନାଟ୍ୟ ଜୀବନର ଦ୍ରୁତବେଦନାକୁ ରୂପାୟିତ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାଟକତୁଳନାରେ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ମୌଳିକ ଶକ୍ତି ଓ ପରିଶିଷ୍ଟ ଦିଗରୁ ଏହାର ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦାବିକୁ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତେବେ ଏହା ନାଟକର ରୂପ ଭେଦ ମାତ୍ର । ନାଟକର ଧର୍ମ ହିଁ ଏହାର ଧର୍ମ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଘାତ ପ୍ରତିଘାତ-ମୂଳକ ଜୀବନକୁ ନାଟକୀୟ ହିସା ପ୍ରତିଘାତର ମାଧ୍ୟମରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ

ପରିଣତ ଆଡ଼କୁ ଦୃଢ଼ଗତିରେ ସଞ୍ଚାଳିତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଦ୍ରବ୍ୟାତ୍ମକ ଗତିବେଗ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ବିଶେଷ କୌଣସି ଭାବସତ୍ୟକୁ ଉପଲବ୍ଧିଗୋଚର କରିଇବାକୁ ପଡ଼େ । ତେଣୁ ଗତିବେଗ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଦ୍ରବ୍ୟସଂଯାତ, ନାଟ୍ୟୋପସ୍ଥାପନା ଓ ନାଟ୍ୟଶୈଳୀର ଉପକରଣର ଅବତାରଣା କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଓ ଉପାଦାନ ସମାନ । ନାଟକର ପରିସର ଯାହା ମାତ୍ର ବ୍ୟାପକ । ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାପୀ ହୁଏତ ସେଠାରେ ସମ୍ଭବ । ମାତ୍ର ଜୀବନର ଉତ୍ସାହ ମାଧ୍ୟମରେ ଗଭୀରତମ ସତ୍ୟର ବ୍ୟଞ୍ଜନାମୟ ଆଶ୍ରୟ ଦାନ କରି ପାରିଲେ ଏକାଙ୍କିକା ସାର୍ଥକ ହୋଇଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଏହା ଚରିତ୍ର, ଘଟଣା ଓ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିକ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇପାରେ । ଧୃତି ସଂହତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଘଟଣାକୁ ସ୍ୱଳ୍ପବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବିବର୍ତ୍ତିତ ହେବାକୁ ହୁଏ, ଚରିତ୍ରକୁ ସୂଚନାରେ ଉଦ୍ଭବ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ସଳାପକୁ ଅମୂଳ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନାଧର୍ମୀ ରଖିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟତମ ବାହ୍ୟର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଅନେକସ ଏକାଙ୍କିକା ନାଟକ ଭୂଲନାରେ ଅଧିକତର ନାଟଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଉତ୍ତେଜନାମୂଳକ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଏହାର ପଠନ ଦର୍ଶନ ପ୍ରୀତିକର ହେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ବରଂ ପୂର୍ଣ୍ଣାବସ୍ଥାବ ନାଟକର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଓ ପ୍ରଥାସିଦ୍ଧ ବର୍ତ୍ତନକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଥିବାରୁ ଏଥିରେ ନାଟ୍ୟକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟନ ଉପଲବ୍ଧ କରେ । ସେଥିପାଇଁ ଶିଶୁ ଓ ଯୁବକ ଏକାଙ୍କିକା କଳାର ଗୌରବ ଗାନ କରିଛନ୍ତି, "It is a form, which tends to set free the imagination and the spirit of the playwright and to send it bounding through time and space, ignoring the customary fetters of convention and of length. Almost any playwright can say what he wants to say in less time than the full length play requires and the one-act work is joyously free of usual padding. ତେବେ ଏକାଙ୍କିକାରେ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଭାବ ଓ କଳ୍ପନାର ଶୈଳିକ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଯେତିକି ଅବକାଶ ରହିଛି । ସେତିକି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ମଧ୍ୟ ଅଛି—ସାମିତ ଶେଷ ଓ ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିଧି ମଧ୍ୟରେ ତା'ର

ଶବ୍ଦ ସଂହତ କେନ୍ଦ୍ର ବିନ୍ଦୁକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ ରଖିବା ବଡ଼ କଠିନ କାମ ।
 ଫାଷପସର ସେ କୌଣସି ବକ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟର ସାର୍ଥକ ଶିଳ୍ପ ରୂପଟିଏ
 ଗଢ଼ିନବା ଓ ସେଥିର ଅସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ପୁଟାଇବା
 ସବୁକାଳେ ତେଣୁ ବିରଟ ପ୍ରତିଭାର ଅସପକ୍ଷ ରାଶି । ଘଟଣାର
 ଅବଲିନିତାକୁ ଭାବଗତ ଅଖଣ୍ଡତା ଓ ଦମ୍ଭାତ୍ମକ ରସମୟତା ସହିତ
 ସବୁ ପ୍ରକାର ବାହ୍ୟ ପରିହାର ପୂର୍ବକ ନାଟକୀୟ ଚରମ ପରିବର୍ତ୍ତନର
 ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବା କେବେ ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟର ସହସ୍ରା-
 ବିଧିର ଚମକପରି ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରକୃତି - ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ଜଳ ସ୍ଥଳ
 ଅନ୍ତର୍ଗତକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ କରିବ । ହାଲେଲ୍ ଡାଉସନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ
 ଏକାଙ୍କିକାର ସଂଜ୍ଞାଟିକୁ ମନେ ରଖିଲେ କଥାଟିର ଗୁରୁତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିହେବ ।
 ସେ କହନ୍ତି, In a sentence the ideal one act play is a
 concise unbroken expression of a single idea
 untrammelled by side issues and unnecessary
 elaborations (Theatre and Stage) ଅଭିନୟର ସମୟ ସୀମା
 ଫାଷପସର ନାଟ୍ୟବିତ୍ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତାନିକ୍ଷେପ ଥିଲେ ହେଁ କେହି
 ଏକାଙ୍କିକାକୁ ଘଣ୍ଟାକରୁ ବେଶି ସମୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ
 ତା'ର ସମୟସୀମା ସବୁବେଳେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଏକଘଣ୍ଟା । ସବୁ ସୀମାବଦ୍ଧ ।
 ତେଣୁ ଏଥିରେ ଏପରି ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ବା ଭାବକୁ ବାଛି ନିଆଯାଏ,
 ଯେଉଁଥିରେ ଆଦ୍ୟନ୍ତ ବିଚ୍ଛିନ୍ନତାର କୌଣସି ସୁଯୋଗ ନଥାଏ । ସେହି
 ମୂଳ ବକ୍ତବ୍ୟଟିକୁ ରୂପାନ୍ତ ନାଟ୍ୟମୁହୂର୍ତ୍ତସୂଚନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶିଳ୍ପସମ୍ମତ
 ଏକ ଉପସଂହାରରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରି ଦିଆଯାଏ । ଆଦ୍ୟନ୍ତ ବିଶେଷତାଏ
 ରୁଚିଶାସ କୌତୂହଳ ଓ ଉତ୍ତେଜନା । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ଥାନ କାଳ
 ଘଟନା ଐକ୍ୟ ପରିହାସ୍ୟ ନୁହେଁ । କଥାବସ୍ତୁ ଯେପରି ବାସ୍ତବବୋଧକୁ
 ଅତିକ୍ରମ ନକରେ; ଯାହା ସମ୍ଭବ ତାହା ଯେପରି ଘଟାଯାଏ । ବିଶେଷତଃ
 ଭାବଐକ୍ୟ ବା ସମ୍ବେଦନାତ୍ମକ ପ୍ରଜାତି (Unity of impression)
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟୁଟ ନ ରହିଲେ ତା'ର ସବୁ ଆୟୋଜନ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯିବ ।
 ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଓ ଧାରାଲଗତ ଐକ୍ୟ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି, "One act
 play is characterised by superior unity and economy,

It is possible in a comparatively short space of time and it is to be assimilated as a whole. It must end finally at a moment, which is neither too early nor too late and with a state of affairs which is correct and satisfying." (The Craftmanship of One Act Play)

ଏକାଙ୍କିକାର ଉପାଦାନ ଟି । ଭାବବସ୍ତୁ (Thought), ଘଟନା (Plot), ଚରିତ୍ର (Character) ସଂଳାପ (Dialogue) ଓ ଦୃଶ୍ୟ (Spectacle) । ଏ ଗୁଡ଼ିକର ସୁସମନ୍ୱୟ ସଂଯୋଜନା କୌଶଳ ଉପରେ ଏକାଙ୍କିକାର ମହତ୍ତ୍ୱ ନିର୍ଭର କରେ । ଭାବବସ୍ତୁ ପ୍ରାଣ । ତାହାକୁ ଘଟନା, ଚରିତ୍ର, ସଂଳାପ ଓ ଦୃଶ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ରୂପାୟିତ କରାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଘଟନା, ଚରିତ୍ର ଓ ସଂଳାପର ପ୍ରୟୋଗ ନୈରୁଣ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଫଗୁସନ ଏହିଥିରୁହିଁ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କ ଦକ୍ଷତା କଳିବାକୁ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇଛନ୍ତି, In the short play, however, the author has no time in which to develop character and situations. His characters must be flashed on the audience, in the round, so to, speak like figures passing a window, his situations must be apprehended quickly, like a picture hung on a wall. And in reading the best type of short play it may be not the least point of interest to perceive how all this is achieved with the extreme of verbal economy (Seven Famous One Act Plays)

ଭାବବସ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରାଣ ହୁଏ, ଓ ଚରିତ୍ର ହୁଏ ହୃଦୟ; ତେବେ ଘଟନା ହେଉଛି ତା'ର ଶରୀର । ଭାବବସ୍ତୁ ଘଟନା ମଧ୍ୟରେ ରୁପି ଦେନେ । ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ତଥା ସେହି ଘଟନାକୁ ଚରମ ପରିଣତି ଦିଗରେ ପ୍ରସାରିତ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏକାଙ୍କିକାକୁ ନାଟ୍ୟୋପାୟ । ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ନାଟ୍ୟୋପାୟ ଏକ ପକ୍ଷରେ ଘଟନାରେ ଗତିବେଗ ସୂଚାର କରେ ଓ

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ନାଟ୍ୟଚରିତ୍ରର ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଗଭୀରତର କରିଦିଏ । ଫଳରେ ଅଭିନୟ ଦର୍ଶକ ଚିତ୍ତରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ପରିଣାମ ଉତ୍କଣ୍ଠା ସୃଜେ । ନାଟ୍ୟଦର୍ଶନ ଆତ୍ମଲୀଳା ପ୍ରୀତିକର ହୁଏ । ନାଟ୍ୟୋକ୍ତିଶୂର ପ୍ରକାଶ ସଚର୍ଚ୍ଚା ଓ କଳାକୁଶଳତା ଲେଖିଥାଏ । ଅନେକ ମନେ କରନ୍ତି, ନାଟ୍ୟୋକ୍ତିଶୂର ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଆରମ୍ଭରେ ପ୍ରକଟନ କରି ତିନି ଚତୁର୍ଥାଂଶକୁ ଘଟନାର ଅନ୍ତରାଳରେ ପ୍ରକଟନ ରଖିଲେ ଭଲ । ତାହା ଯେମିତି ଏକାଙ୍କିକାକଳାସାଗରରେ ଭାସମାନ ଏକ ପ୍ରକାଶ ବରଫ, ପାହାଡ଼, ପୋତାଭେଞ୍ଚ ଦର୍ଶକକୁ ଦୂରରୁ ସାମାନ୍ୟ ଭୁଲାଇବା ପରି ପ୍ରତିଭ୍ରାତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଜାହାଜଟି ସେହି ପାହାଡ଼ରେ ପିଟି ହୋଇ ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ ବିଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ତାହାର ବିଶାଳତା ବୁଝାପଡ଼େ । ନାଟ୍ୟୋକ୍ତିଶୂର ସଫଳ ନିର୍ବାହ ଉପରେ ଏକାଙ୍କିକା କଳାର ସାର୍ଥକତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । କଥା ଅଛି, କବି ନାଟ୍ୟକାର ଉତ୍କଳୀଆମ ବଟଲର ଯୁଏଟ୍‌ସଙ୍କୁ ଥରେ ଅନ୍ୟତମ ନାଟ୍ୟକାର ଲର୍ଡ଼ ଜନସନ୍ ପଚାରିଥିଲେ, “ଆପଣ ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରଥମ ଗୁଣବୋଲି କଣ ବୁଝନ୍ତି ?” ଯୁଏଟ୍‌ସ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, “ବସୁସ୍ତୁ” । “ଦ୍ଵିତୀୟ ଗୁଣ ?” ଉତ୍ତର ମିଳିଥିଲା “ବସୁସ୍ତୁ ।” ‘ତୃତୀୟ ଗୁଣ ?’ ଠିକ୍ ସେହି ଉତ୍ତର, ‘ବସୁସ୍ତୁ’ । ଏଥିରୁ ଏତିକି ନିଷ୍ପତ୍ତି ବାହାରେ ଯେ, ନାଟ୍ୟୋକ୍ତିଶୂର ଓ ବସୁସ୍ତୁର ସମ୍ପର୍କିତ ନିର୍ବାହରେ ଏକାଙ୍କିକା କଳାର ସାର୍ଥକତା । ନାଟ୍ୟୋକ୍ତିଶୂର ଫର୍ମିକ ବିକାଶ ଅବଶ୍ୟ ଅଭିନେୟାତ୍ମକ ଚିତ୍ତ ନିର୍ଭର । ଘଟନାରେ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଅଂଶ ରହିଲେ ଏକାଙ୍କିକାର ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଘଟନା ହେବ ଯଥାସମ୍ଭବ ଅବାନ୍ତର ଶୂନ୍ୟ— ଶାଖାପ୍ରଶାଖାହୀନ । ତାହାର ଆରମ୍ଭ, ବିକାଶ ଓ ପରିଣତି ଅବଶ୍ୟ ରୂପଶୀୟ । ସାଧାରଣତଃ ଏକାଙ୍କିକାରେ ଘଟନାର ଫମ୍ପପରିଣତିର ମାତ୍ର ଚାର୍ ସ୍ତର ସ୍ୱୀକୃତ : (୧) ପ୍ରାରମ୍ଭ (Initial Incident) (୨) ପ୍ରବାହ (Rising action) (୩) ଉତ୍କଣ୍ଠ (Crisis or Clymax) (୪) ଉପସଂହାର (Conclusion), ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏକାଙ୍କିକାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଯୋଜନା କରାଯାଏ ଓ ମୁଖ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଦର୍ଶକଙ୍କୁ ପରିଚିତ କରାଯାଏ । ପ୍ରବାହରେ ଘଟନାର ବିକାଶଲଗି ଅବକାଶ

ମିଳେ । ଏହି ଅବକାଶକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ସହଜ ଆବେଗ ଓ ହୃଦ୍‌ମୁଖର ବିଦ୍ୟୁତଗତିରେ ଚରମ ସୀମାରେ ଉପମତ କରାଇବାକୁ ଧାବତଗତି ସପନ୍ନ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଉତ୍କର୍ଷରେ ଏକାଙ୍କିକା ସ୍ୱୀୟ ନାଟ୍ୟୋଦ୍ଦୀ ଓ ବିସ୍ମୟ ଦଶାରେ ଉପମତ ହୁଏ । ଉପସଂହାରରେ ଚରମ ପରିଣାମ ଦର୍ଶନ । ତେବେ ଉପସଂହାର ନଥିଲେ କିଛି ଯାଏଆସେ ନାହିଁ । ଘଟନାର ଗୁଚ୍ଛିମୋଚନ ପାଇଁ କେବଳ ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀର ଦ୍ରୁତଗତି ଓ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପାରସ୍ପରିକ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ହେବ । ଆକର୍ଷକ କିଛି ଘଟାଇ ନାଟକାୟତା ସୃଷ୍ଟିକଲେ ଏକାଙ୍କିକାର କଳାଧର୍ମ ନାଶ ହେବ । ଅନନ୍ୟମନସ୍ତା (Concentration) ତେଣୁ ଆତ୍ମଲୀନ ଘଟନାର ଗତିବେଗକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ସମ୍ଭବନା । ନାଟକୀୟ ଐକ୍ୟତା ଶୁଷ୍କ ହେଲେ ଅନନ୍ୟମନସ୍ତା ଗ୍ରାସି ଯିବ । ଏକାଙ୍କିକାରେ ଏକାଧିକ ଦୃଶ୍ୟର ସ୍ଥାନଅଛି । ତେବେ ଏକାଧିକ ଦୃଶ୍ୟ ନ ରହିଲେ ଭଲ—“The division of one-act play into two or more scenes is risky. It tends to create scrappiness, hinders the making of atmosphere, and breaks dramatic continuity.”

ଏକାଙ୍କିକାରେ ଘଟନା ସହିତ ଚରିତ୍ରର ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଘଟନା ଯେତେତୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ଅନନ୍ୟମନସ୍ତା, ତେଣୁ ଚରିତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ସୀମିତ ହେବା ଉଚିତ । ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚୋଟି ଚରିତ୍ରରୁ ଅଧିକଙ୍କ ସମାବେଶ ଏକାଙ୍କିକା ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ କଲ୍ୟାଣକର ନୁହେଁ । ବହିର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ଏଥିରେ ସ୍ପୃହଣୀୟ । ଚରିତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଭାବ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ସହାୟକ ହୁଏ । ପ୍ରତିନାୟକ ବିନା ମଧ୍ୟ କାମଚଳେ । ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ଶେଷରେ ଏକାଙ୍କିକା ରୁଚ୍ଛାନ୍ତ ନାଟ୍ୟମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପହଞ୍ଚି ପାରେ । ଏହାପରେ ଅଧିକ ଶବ୍ଦଟିଏ ନ ଯୋଡ଼ିଲେ କ୍ଷତିନାହିଁ । ଚରିତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ଦର୍ଶକ ପ୍ରାଣରେ ସମ୍ବେଦନା ସୃଜିବ । ଜୀବନର ସାମୟିକ ବହିର୍ଦ୍ଦ୍ୱାର ଅପେକ୍ଷା ହୃଦୟର ଚରନ୍ତନ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀକୁ ଇଙ୍ଗିତ କରିପାରିଲେ ଏକାଙ୍କିକାର କୃତ୍ତିତ୍ୱ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଏଥିରେ ଚରିତ୍ରର ବିକାଶ ଦେଖାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ—ପ୍ରକାଶ (Portrayal) ଯଥେଷ୍ଟ ।

ସଂଳାପ ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରାଣାଧାର । ନାଟ୍ୟସଂଳାପ କେବେ ଶ୍ରବଣପ୍ରକାଶକ ମାତ୍ର ନୁହେଁ । ତାହା ଗତିସଂରୂପ ମଧ୍ୟ । ତେଣୁ ସଂଳାପର ଶ୍ରାବ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଓ ପରିବେଶ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ୱାଭାବିକ ହେଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ; ହସ୍ତ, ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ, ବିସ୍ମୟ ଓ ଆବେଗ ସୃଷ୍ଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ହେବା ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ । ସଂଳାପ ଅପଲାପ ହେଲେ କି ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଗତିହୀନ ହେଲେ ଘଟନାର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୁଏନାହିଁ । ଏକାଙ୍କିକାରେ ଅବାଚର ସଂଳାପର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ପରିସର ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ସଂଳାପର ଦାୟିତ୍ୱ ଅନେକ । ଦାୟିତ୍ୱ ସୁସଂପନ୍ନ କରିପାରିଲେ ମହତ୍ତ୍ୱ ରହେ । ତେଣୁ ଏକାଙ୍କିକାରେ ସଂଳାପର ପ୍ରୟୋଜନ ଯୁକ୍ତିସ୍ଥିତ ଓ ପ୍ରିଷ୍ଠ ହେବା ସମୀଚୀନ । ତାହା ଘଟଣାକୁ ଗତି ଦାନକରେ । ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧକୁ ରୂପଦିଏ ଓ ଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ଯୁଗପତ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତିନୋଟି ସାଧନ କରି ନ ପାରିଲେ ସଂଳାପର ସବୁ ଆୟୋଜନ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ । ଯଥାସମ୍ଭବ ଯେତେ କମ୍ ଶବ୍ଦରେ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିହେବ, ସେତେ ଭଲକଥା । ଏକାଙ୍କିକା ସଂଳାପର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଶବ୍ଦ ତେଣୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଓ ଗାଳ୍ପିକ ଏଟନ୍ ଏକାଙ୍କିକା ଲେଖକଙ୍କୁ ସତର୍କ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, “You have a small number of words, with which to accomplish a large effect, therefore every word must count.” (The Construction of one Act Play) ସଂଳାପକୁ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ହେବାକୁ ହେଲେ ତାହାକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତତା ଓ ସ୍ୱାଭାବିକତା ସହିତ କବିତ୍ୱ ଓ ବାକ୍ୟ ବୈଦଗ୍ଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଜିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଜୀବନ ଦାୟରେ ତାହା ସ୍ୱାଭାବିକ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ନିଷ୍ପତ୍ତ— କିନ୍ତୁ ଏକାଙ୍କିକାର ସାହିତ୍ୟଦାୟ ଅଛି । ତେଣୁ ସଂଳାପକୁ କିଛିଟା କବିତ୍ୱ ସୃଜିବାକୁ ହୁଏ । ସେଥିରେ ମାତ୍ର ଉପଦେଶ ଓ ସ୍ମରଣୋକ୍ତିର ପ୍ରଶ୍ନନାହିଁ । ଏସବୁ ଘଟନାର ଗତିକୁ ଶିଥିଳ କରି ଦେବେ ।

ଘଟନା, ଚରିତ୍ର ଓ ସଂଳାପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକାଙ୍କିକା ଉଲ୍ଲିଖିତ ଆଦର୍ଶର ଯେତେକ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ, ପ୍ରଶଂସନୀୟ ସୃଷ୍ଟି ଭାବରେ ସେତେକ ଗୌରବ ପାଏ । ଯେତେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ ସେତେ ଦୁଷ୍ଟ ହୁଏ । ଅବାନ୍ତର ଶୂନ୍ୟ ସୁମିତ ସଂଳାପ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘଟଣାର ସୂଚନା ଓ ପ୍ରବାହ ସହିତ ଚରିତ୍ରାୟନ ଯୁଗପତ ସଂଘଟିତ ହେଲେ ଏକାଙ୍କିକା କଳା ସାର୍ଥକ ହୁଏ । ଜର୍ଜ ଟେଲର୍ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । In a one-act play exposition, development and characterisation must proceed simultaneously and there must be economy in the use of words (Writing a Play).

ଏକାଙ୍କିକାର ବିଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ଏକ ଅଜ୍ଞାଧୀନତା ମାତ୍ର ନୁହେଁ, ଏହା ଅନର୍ଥକ ଏକ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଅଭିନେୟ ମଧ୍ୟ । ଏକ ପକ୍ଷରେ ତାର ଆୟତନ ତଥା ଉପାଦାନ ଉପକରଣର ସ୍ୱଳ୍ପତା, ଘଟନାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତତା ଲକ୍ଷ୍ୟର ଅନ୍ୟମନସ୍କତା ଓ ସଂଳାପର ଶୀଘ୍ରତା ଧ୍ୟେୟ, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସେପରି ବିଦୁରଗତିଶୀଳତା, ଭାବାବେଗରତ ଅଶକ୍ତିତା ଓ ଦମ୍ଭଭୂତ ରସମୟତା ପ୍ରୟୋଜନ । ତେବେ ଏକାଙ୍କିକାର କୌଣସି ଫର୍ମୁଲ ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟର ସବୁ ବିଭାଗରେ ଯେପରି ନୂଆ ଗୁଡ଼ିପଦ୍ଧତିର ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା ଚାଲିଛି, ଏକାଙ୍କିକା ଉପାସ୍ଥାପନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେପରି ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷାର ସ୍ଥାନ ଅଛି । ତେଣୁ ନିୟୁତ କୌଶଳରେ ଆଜିର ବହୁଧା ବିଭକ୍ତ ଜୀବନ ଜଞ୍ଜାସାଟିକୁ ଏକାଙ୍କିକାର ସୀମିତ ଆୟତନ ମଧ୍ୟରେ ଫୁଟାଇ ପାରିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ—ନାଟ୍ୟକାର ରେଦରେ ତା'ର ଉପସ୍ଥାପନାଗୁଡ଼ି ଭିନ୍ନ ହେବା ଅସ୍ମୁଦ୍ଧଶୀୟ ନୁହେଁ । ଆଜିକାଲି ନାଟ୍ୟକାର ରଙ୍ଗ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦ୍ୱାରା ମଞ୍ଚ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛନ୍ତି, ତେଣୁ ରଙ୍ଗନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଏକାଙ୍କିକାର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏକାଙ୍କିକାର ବାତାବରଣ, ଚରିତ୍ରଙ୍କ ବେଶଭୂଷା, ରୂପ ବୟସ ଓ ମନସ୍ଥିତି ତଥା ମଞ୍ଚର ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରସାର ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ ! ଆମ ଦର୍ଶକ-ମାନେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ବ୍ୟାପୀ ଅଭିନୟ ଦେଖିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ତାଙ୍କର

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଟକ ଦେଖିବା ଲାଗି ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପ୍ରାୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ
 କୌଣସି ବ୍ୟବସାୟୀ ନାଟ୍ୟସୂତ୍ରା କେବେ ଏକାଙ୍କିକା ଦେଖାନ୍ତି ନାହିଁ ।
 ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟସମର ଅଙ୍ଗ ଭାବରେ ଏକାଙ୍କିକା କିଛି ଉତ୍ସାହ ପାଏ
 ଯାହା । ତେଣୁ ତା'ର ପଦକ୍ଷେପ କୁଣ୍ଠିତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ
 ଇତିହାସରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସୁସ୍ଥିତ ସମ୍ମାନର ଆସନ ପାଇ ନାହିଁ ।
 ମୁଷ୍ଟିମେୟ କେତୋଟି ଏକାଙ୍କିକାର ପଠନଦର୍ଶନ ଅବଶ୍ୟ ଆମ
 ମନରେ ଦୀର୍ଘକାଳସ୍ଥାୟୀ ଅନୁରଣନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି; ଅଧିକାଂଶ କଳ୍ପ
 ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ବକ୍ରବ୍ୟବାସ୍ତୁ ଓ ଶିଳ୍ପମୂଲ୍ୟହୀନ । ଏବେ ରେଡ଼ିଓ ଗ୍ରେ ଭାବରେ
 ଏକାଙ୍କିକାର ପ୍ରସାର ବଢ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାଦୃଷ୍ଟିରୁ
 ତା'ର ବିଶେଷ କିଛି ଉନ୍ନତ ଘଟି ନାହିଁ । 'ରେଡ଼ିଓ ପ୍ରେ' ଅବଶ୍ୟ ତା'ର
 ଚରମରେ କେତେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛି । ଥିଲା ଦୃଶ୍ୟ; ହୋଇଛି ଶ୍ରବ୍ୟ ।
 ମଞ୍ଚ ବରନ ତୁଟିଛି । ସେହି ସୁନ୍ଦର ତାହା ଭାବଯିକ୍ୟ ଉନ୍ନ ଅନ୍ୟ
 କୌଣସି ଐକ୍ୟ ବିଧି ମାନବାକୁ ବାଧ୍ୟ ରହି ନାହିଁ ।

ଚିନ୍ତନଦୀର କୂଳେ କୂଳେ

‘ଚିନ୍ତନଦୀ’ କବି ଶ୍ରୀଯୀତାକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ପଞ୍ଚମ କବିତା ସଙ୍କଳନ । କବିତା ଯେପରି ଏକ ନଦୀର ସ୍ରୋତ । ଆଉ ସେଥିରେ ଭାସି ଚାଲୁଛି ଶବ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ର; ଯେଉଁଥିରେ କବିଙ୍କ ଆବେଗାନ୍ତରୁ ବର୍ଣ୍ଣାସ୍ମିତ ରହିଛି । ଚନ୍ଦ୍ରରୂପମୟତା ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ କବିତାର ଅନ୍ୟତମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ତେବେ ସଙ୍କଳନଟିର ନାମ ସାର୍ଥକତା ଏତିକିରେ ସନ୍ଧିପ୍ତ ନୁହେଁ । ନଦୀ ଏକ ବିଶୁଦ୍ଧ ମେଟାଫର । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନକାଳ ଅର୍ଥରେ ତାହା ସବୁ ଦେଶରେ ସବୁ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ଥଳ, ଯେମିତି ‘The river is within us, the sea is all about us,’ ସେହି, ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରଣାଳର ଭାବାନୁଷଙ୍ଗରୁ ଯେଉଁସବୁ ସୁକ୍ତି, କଳ୍ପନା ଓ ଆବେଶ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଛି, ସେଥିରୁ କବି ଯେଉଁ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ନିଷ୍କାସନ କରୁଛନ୍ତି, ତାହାର ସାହାଯ୍ୟରେ ରଚିତ ହୋଇଛି ‘ଚିନ୍ତନଦୀ’ର ନିଜସ୍ବ ପ୍ରଣାଳ ଜଗତ । କବି ଶ୍ରୀ ମଭାଗବତରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଥିବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ‘ନଦୀମୁରୁପତୋବାହାଂ’ ବା ‘ନଦୀ ଏ ବହେ ବେନିଆଡ଼େ’ ପଞ୍ଜକ୍ତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବ୍ୟ । * ଏଥିରେ କବି ଯେଉଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନଦୀଟିର ସନ୍ତାନ ପାଇଛନ୍ତି,

* ନଦୀମୁରୁପତୋବାହାଂ ପଞ୍ଚପଞ୍ଚାଦଭୃତଂ ଗୃହମ୍

କୃତଂ ଚଂ ଚନ୍ଦ୍ରକଂ ଶୌରପବ୍ୟଂ ସ୍ବୟଂ ଭ୍ରମି ॥ ୭ । ୫ ॥

ଏହା ସହିତ ପୂର୍ବର ‘କଥା ପ୍ରକ୍ଷ୍ୟଥ ବୈ ପ୍ରଜାଃ’ ମିଳାଇ ପଢ଼ିଲେ ହେବ (ନାରଦ କହୁଛନ୍ତି ହର୍ଷଶ୍ରବଣକୁ) ଉଭୟ ଦଗରେ

ପ୍ରତୀକରୂପେ ତାହା ବହୁ ସମ୍ପର୍କର ସଂଯୋଗକେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ଉଠିଛି । ‘ଚନ୍ଦନୀ’ର ନଫା ମେଟାଫର ମାତ୍ର ନୁହେଁ, ତାହା ପ୍ରତୀକ । ଯେଉଁସବୁ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଧାରଣା, ଅଭିଜ୍ଞା, ସମ୍ବେଦନା ଓ ଅନୁଭୂତି କାଳକ୍ରମେ କବିଙ୍କ ସୃଜନା ଚକ୍ଷୁରେ ବଡ଼ ସଂଗୋପନରେ ଗଢ଼ିତ ଥିଲା, ତାହା ଶିଳ୍ପରୂପ ଦେଖି ସେହି ପ୍ରତୀକଟିରେ । ଜର୍ଜ ହୋଏଲ ପ୍ରତୀକକୁ ‘focus of relationship’ ବୋଲି କହନ୍ତି, ‘A symbol like a metaphor does not stand for an idea, it is a focus of relationship ଜଟିଳ ଓ ପରସ୍ପର ସଂପୃକ୍ତ ଏକାଧିକ ଭାବାବଳୀ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ପ୍ରତୀକର କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଭାବନାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପେ ପ୍ରବାହବତୀ ଚନ୍ଦନୀ ଯେବେ କବିଙ୍କ ଜୀବନାନୁଭୂତିର ପ୍ରତୀକ ହୁଏ ତେବେ ତା’ର ସେହି ଦୁଇ ଦିଗ ହୋଇ ପାଇନ୍ସ ଯଥାକ୍ରମେ ଚିହ୍ନାମାଟି ଓ ଅଚିହ୍ନା ଆକାଶ, ହୋଇପାରନ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ସବସ୍ତ ଜୀବନ (empirical self) ଓ ସର୍ବଜ୍ଞାନ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପ (essential self), ହୋଇପାରନ୍ତି ଗାଁ ଭୂଇଁର ପାର୍ଥବ ପରିବେଶ ଓ ଦୂର ବିଧୂତ କଳ୍ପନାର ସାଗର ସଙ୍ଗମ, ହୋଇପାରନ୍ତି ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସ୍ୱପ୍ନଭଙ୍ଗ; ହୋଇପାରନ୍ତି ମଧ୍ୟ ଜୀବନମୂର୍ତ୍ତିର ନୈରାଶ୍ୟବେଦନା ଓ ମୁକ୍ତିସ୍ୱପ୍ନର ବିଶୁଦ୍ଧ ଆନନ୍ଦ । ଦୁଇ ଦିଗରାଘା ବହୁଛି ଦୁଇ ପ୍ରୋତ । କବି ବୁଝାଉଛନ୍ତି, “ଦୁଇ କଳ, ଦୁଇ ପ୍ରୋତ, ଦୁହେଁ ଆପଣାର, ଦୁହେଁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ । କାହାକୁ ଛାଡ଼ି କାହାକୁ ନିଜର କରି ପାରିବନି । ବୁଝିବ କେଡ଼େ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ସେ ଅଜ୍ଞାକାର, ସେ ପରିଗ୍ରହଣ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଖାନ !” ଯନ୍ତ୍ରଣାବଦ୍ଧ କବି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱମୟ । ବ୍ୟକ୍ତିର ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ଗତି ଓ ଟେନସନ୍ (tension) ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ । କବିଚିତ୍ତରେ ଯୁଗପତ ସଞ୍ଚରଣଶୀଳ ଏକାଧିକ

ପ୍ରବାହବତୀ ନଫା, ପଞ୍ଚବିଶତି ଉପାଦାନରେ ରଚିତ ଅଭୂତ ଗୃହ, ବିଚିତ୍ର ବାକ୍ସୁକ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ଭ୍ରମଣେଶ୍ୱରୀ । ସ୍ଥୂର ଗାନ୍ଧୀ ବଜ୍ରଭୂଷି ସୁଦୃଢ଼ ପଦାର୍ଥମାନ ନ ଜାଣି ତୁମେ କିପରି ପ୍ରଜା ସୃଷ୍ଟି କରିବ ? ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଉଭୟ ଦିଗରେ ପ୍ରବାହବତୀ ନଫାଟି ଭାଗବତର ମାୟାନଫା ।

ଆବେଗ ଓ ମନନର ସଂଯୋଗ ସଂଘର୍ଷରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକଣ୍ଡ ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ସେହି ଆଲୋଚନା ହିଁ ତାଙ୍କ କବିତାର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରେରଣା । ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ର ଟେନ୍ସନର କବି । କବିତା ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ସେ ଦୁଇ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଆବେଗ ଓ ମନନ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମିକ ସାରସାମ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି, ଯାହାକୁ ଡକ୍ଟର ଆଡ଼ଭର ଚିରୂର୍ଦ୍ଧ୍ୱ କହନ୍ତି balance of opposites. ଚନ୍ଦନୀ ନାମଟିରେ ତେଣୁ ପରିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି କବି ଶ୍ରୀତାକାନ୍ତଙ୍କ କବିପ୍ରକୃତି । ଯେଉଁ ସଙ୍କଳନରେ ସନ୍ଧ୍ୟାସିନୀ, ଚନ୍ଦେଇ, ଝଡ଼, ଆର ଜଣକ ଓ ପରଜାୟାଦି କବିତା ସଙ୍କଳିତ, ତାହାର ‘ଚନ୍ଦନୀ’ ନାମ ଯେ କେଡ଼େ ସାର୍ଥକ ତାହା ଆଉ କାହାକୁ ବୁଝାଇ କହିବାକୁ ହେବନାହିଁ । କବିଙ୍କ କାବ୍ୟାବେଗ ଓ ଜୀବାନାନୁଭୂତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନ୍ୟାଟିଏ ପରି ଦୁଇଆଡ଼େ ବହୁଛି, ପରିଚିତ ପରିଧି କଟେଇ ତାହା ସିନ୍ଧୁ ଅଭିସାର ରରୁଛି, ଅଥଚ ଗାଁ ଭୂଇଁର ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ ହସକାନ୍ଦ ଓ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଆଉ ମୁହଁ ଫେରାଇ ପାରୁନାହିଁ, ପରଜାୟା ବଧୂଟିଏ ପରି ଗୁଡ଼ ସଂସାର ଗୁଡ଼ି ତାହା ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗସୁଖ ଲେଉଟୁଛି, ଅଥଚ ଅଧାବୁଣା ସ୍ପେଟରରେ ଫୁଲପତ୍ର କାମ ବାକିଥିବା କଥା ଭୁଲିପାରୁନି । ତେଣୁ ‘ଚନ୍ଦନୀ’ର ସମ୍ପ୍ରେଦନ ଏକମୁଖୀ ନୁହେଁ । ଜିଜ୍ଞାସା, ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ, ଶୋଭା, ବିଦ୍ରାଘ ବେଦନା ଓ ସନ୍ତାନ ଘେନି ଏହାର ସମ୍ପ୍ରେଦନ ବିଭିନ୍ନ । କବିଙ୍କ ହୃଦୟାବେଗର ଉତ୍ତେଜନା ଓ ଅନୁଭବର ଶାସ୍ତ୍ରତୋପବଳ ଅଥଚ ଏଣେ ବିଦ୍ୟାବଳର ମନନର ପ୍ରସାର ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ସେ ବୁଦ୍ଧିଦେଇ ବୁଝନ୍ତି, ହୃଦୟ ଦେଇ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ‘ଚନ୍ଦନୀ’ରେ ତାଙ୍କ ଅଭିଜ୍ଞତାର ପ୍ରସାର ଯେପରି ବିସ୍ତୃତ, ଠିକ୍ ସେପରି କବିତାର ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ବିବିଧ ।

କବି ଶ୍ରୀତାକାନ୍ତ ଆଧୁନିଆ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ଅନ୍ୟତମ ନିର୍ମାତା ଅଥଚ ଆବହମାନ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟଧାରାରେ ସେ କାହିଁ ଉଦ୍‌ଘାତ ହୋଇ ମନେ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଐତିହ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ଭାବେ ଆଧୁନିକ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରବୋଧ ଅବିସମ୍ବାଦିତ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମଙ୍ଗଳାରେ ସେ ଜାଣିପାରୁ ମାନସକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିବାରେ

କବିଜୀବନର ସାର୍ଥକତା ଦେଖନ୍ତି । ତେଣୁ ଉତ୍ତରାଧିକାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ଐତିହ୍ୟକୁ ଉନ୍ନତ କରିବା, ତାକୁ ସମୟୋଚିତ ନୂଆ ରୂପ ଦେବା । ସେହି ସୂତ୍ରରେ ସେ ଲୋକ ଜୀବନର ସୁଖ ସଂସ୍କାର ବିଜଡ଼ିତ ପୌରାଣିକ ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ପ୍ରତ୍ୟହର ଚରିତ ଉପାଦାନ ମାଧ୍ୟମ ବ୍ୟବହାର କରି ଆମ ସମୟ ଓ ସଭ୍ୟତାର ନିୟତିକୁ ବାଖ୍ୟା କରିପାରନ୍ତି, ଯୟ, ସଂଶୟ ଓ ଅନନ୍ୟତାକୁ ଅତିକ୍ରମି ଜୀବନର ଚରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ତାନ ରଖନ୍ତି । କବିତା ହୁଏ ଐତିହ୍ୟର ଆତ୍ମିକ ଉଦ୍‌ବର୍ତ୍ତନ ସୂତ୍ରରେ ଆଧୁନିକ—ସେଥିରେ ଆଧୁନିକ କବିତାର ଦୁଇ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱର ବ୍ୟାଞ୍ଜନ ନୈରାଶ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତ ଶାନ୍ତି ବ୍ୟଙ୍ଗଦୃଷ୍ଟି ଦୁଃସ୍ୱେଷ୍ୟ ରନ୍ଧନ ନାହିଁ, ଅଥଚ ତାହା ଆମଠାରୁ ବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନାହିଁ; ଜୀବନଠାରୁ ହୃଦୟ ପ୍ରତ୍ୟାହରଣ କରିନେଇ ନାହିଁ । କବି ଏବେ ଆହୁରି ସହଜ ହେବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ଓ କହୁଛନ୍ତି “ଗୀତ ବୋଲେ ଯୋଡ଼ିବାକୁ, ମିଳେଇ ଦେବାକୁ, ଅଲରେଇ ଦେବାକୁ ନୁହେଁ ।” ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ର ଜଣେ ବିଦ୍ୟାବାନ୍ କସ୍‌ମୋପଲିଟାନ କବି ନିଶ୍ଚୟ । ତେବେ ସେ ଉଚ୍ଚତ ଶ୍ରେଣୀର ଆଧୁନିକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ମନ ଓ ମନନର ତେର ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ବିସର୍ପିତ ରହିଛି । ସେଇଠୁ ସେ ଉପାଦାନ ଉପକରଣ ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି । ଐତିହ୍ୟକୁ ସୁଗୋଚିତ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦିଅନ୍ତି । ଏଣୁ ‘ବିସନଫ’ର କବିତା ଅନୁଦାର, ମନେ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକରେ ମନନର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଚର୍ଚ୍ଚିତା ଯେ କେହି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରିବେ ଓ ତାହା ସହିତ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ହୋଇପାରିବେ ।

‘ବିସନଫ’ର କାବ୍ୟନାୟକ ଅନେକଟ ବୃତ୍ତା ମଣିଷଟିଏ । କେଉଁଠି ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ ତ ଆଉ କେଉଁଠି ଆଉ କେଉଁଠି ବା ବୃତ୍ତା ଶିକାରୀ । ସେମିତି ସେ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଭେଟିବାକୁ ଯାଉଛି । ଜୀବନ ବିମୁଖତା ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧଗୁଡ଼ିକର ଅଚରିତାର୍ଥତା ତା’ର ବାଞ୍ଛକ୍ୟ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନିଷ୍ପତ୍ତି ଯେନି ସେ ଜୀବନକୁ ଦେଖେ ଓ ନିଜର ନୈରାଶ୍ୟ ବେଦନା ମଧ୍ୟରେ ସୁଗର ସାବ୍‌ଜମାନ ନୈରାଶ୍ୟ ବେଦନାକୁ ଆଜି ଦିଏ । କବିଚିତ୍ତ ସ୍ଥାନକାଳୋତ୍ତର ମାନବତାର ଚିତ୍ତ ନୁହେଁ କି ? ତେଣୁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁଭୂତି ସେହି କାବ୍ୟନାୟକ ମଧ୍ୟରେ ନୈବ୍ୟକ୍ତିକ ହୋଇ

ଉଠିଥାଏ । କବିତାଗୁଡ଼ିକ ବକ୍ରବ୍ୟାଧି ଅଥଚ ଖାଣି ସ୍ୱେଦାଶିନ୍ କବିତା ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱାସପ୍ରବଣ ନୁହନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱଦୃଢ଼, ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ, ପରିଣାମୀ ଓ ଚିନ୍ତକଳ୍ପବହୁଳ । ବକ୍ରବ୍ୟାଧିରେ କବି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଭିଜ୍ଞତାର ପରିଚ୍ଛେଦ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଛନ୍ତି, ନିଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓ ଆଦର୍ଶକୁ ଗଢ଼ି ନେଇଛନ୍ତି । କବିତାଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଜୀବନାନୁରଜ ଓ ମହାନକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି; ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ଜୀବିତର ଆବେଗ ଦେଇ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଆମେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଆଲୋଚନା କରିପାରିବା । ଅଧିକାଂଶ କବିତା ଆମ ସମୟର ଧନତାତ୍ତ୍ୱିକ ସହର ପ୍ରେଷାପଟରେ ରଚିତ । ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ, ହସ୍ତିପିଚାଲରେ ଏକ ମୃତ୍ୟୁ, ସୁଖ ଗାନ୍ଧ ଶତବାସିଣୀ ୧୯୭୯, ଆତ୍ମରକ୍ଷା, କଟକ ଓ ପ୍ରଜାପତିର ମୃତ୍ୟୁ କବିତାଦି ପ୍ରଣିଧେୟ । ସହର ଚିରଫଟା, ତାଳପତ୍ର ଓ କୁସୁମ । ଆବେଗ ଓ ଅନୁଭୂତି କାଣ୍ଡଗୁଣ୍ଡି, ମପାରୁପା । ରୁଟିନ୍ ବନ୍ଦାଗତ । ମ୍ୟାଟିନ ଓ ଅଫିସ୍‌ର ବ୍ୟାସ ସବେବର, ଶେଆମୁହଁ, ଗୁଲ୍, ଥଣ୍ଡା ଓ ଆଦି ଚିନ୍ତକଳ୍ପରେ କବି ସବୁଦିନ ନିର୍ମମ ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ସହର ଜୀବନକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଆତ୍ମରକ୍ଷା, ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଜାପତିର ମୃତ୍ୟୁ ଆଦି ୩ଟି କବିତାରେ ଯୁଗ ଓ ଜୀବନର ଚକ୍ରତା, ବ୍ୟର୍ଥତା, ଶୂନ୍ୟତା ଓ ଅନ୍ୟସାରଣ୍ୟତା ଆଦି କରି ରହିଛି । ସୁନ୍ଦର ବ୍ୟଙ୍ଗବ୍ୟାସର ଶାଣିତ ଗାନ୍ଧି ଓ ଆତ୍ମ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଉଦାର ସ୍ୱୀକାରେକ୍ତି କବିତାଗୁଡ଼ିକୁ ଏପରି ଏକ ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରଦାନ କରିଛି ଯେ, ତାହା ପାଠକର ସନ୍ତୋଷ ମନୋଯୋଗ ଆକର୍ଷଣ ନ କରି ରହିପାରେ ନାହିଁ । ‘ଆତ୍ମରକ୍ଷା’ରେ ମଣିଷ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରୁଛି ସରସ ବସନ୍ତଠାରୁ । ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ଶୀତରେ ଯା’ର ସନ୍ତୋଷ, ବସନ୍ତର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ସେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ନ କରିବେ କିପରି ? କବି ଏଲିସ୍‌ଟନ୍ ‘ପ୍ରାମିଲ ରି. ଇଉନିୟନ୍’ ନାଟକର ପଞ୍ଚକ୍ତିଟିଏ ମନେ ପକାନ୍ତୁ, ‘Is the spring not an evil time. that excites us with lying voices ?’ ଚକ୍ର ଶୀତ ଯାର ବିଧିବିଧି, ସେହି ନାଗରିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବସନ୍ତର ଫୁଲ ଓ ସ୍ୱପ୍ନର ରଞ୍ଜୋତ୍ସବ ଶୁଭପ୍ରଦ ହେବ ହିଁ ହେବ, ‘ପରିଚିତ ପରିମିତ ଦୃଷ୍ଟି

କଟିଯିବ, ଯମୁନା ଉଜାଣି ବହିବ; ‘ସହ କି ପାରିବ ଏଇ ଧୂସରିତ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ରାକ୍ଷାସ ?’ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ଶବ୍ଦଟିରୁ ଜୀବନକମ୍ପୁଷ ସଂସ୍କୃତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଆଚଳ ପ୍ରସରୁଛି । ବସନ୍ତକୁ ସେମାନେ ସହର ଭିତରକୁ ଫୁଲଇ ଦେବେ ନାହିଁ; ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସନ୍ତ ଗଲରୁ ଆଶୁପ୍ତ ହେବେ । ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଆଧୁନିକ ମଣିଷର ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଓ ନିବୋଧତାକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରେ । ମଣିଷ ସମୟକୁ ଅସ୍ୱାକାର କରି ହାସ୍ୟାସ୍ତଦ୍ଦ ହୁଏ । ଗଛ ଜାଣେ ଶୀତରେ ତାକୁ ଶ୍ରୀଘ୍ନନ ହେବାକୁ ହେବ—ଶୀତରତ୍ନ ପସନ୍ଦ କରେନି ଫୁଲଙ୍କର ରଙ୍ଗବେରଙ୍ଗ ପୋଷାକ, ଲାଲ ଟୁକୁ ଟୁକୁ ଓଠ, ହୃଦ୍‌ପିପରି ପକ୍ଷର ବାବୁରିବାଳ ଇତ୍ୟାଦି—ଅଥଚ ବିବର୍ଣ୍ଣ ବାଉଁଶ୍ୟରେ ଉପମାତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସହରର ମଣିଷ ବିଚିତ୍ର କାରୁକର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଯୌବନର ରଙ୍ଗ ଧରେ । ରଙ୍ଗବେରଙ୍ଗ ପୋଷାକ ଓ ବାବୁରିବାଳ ସେ ସମୟର ଅପମାନ ତାହା ସେ ବୁଝିପାରେନି । ‘ପ୍ରଜାପତିର ମୃତ୍ୟୁ’ରେ ସହସ୍ର ଜୀବନର ଜୁଗୁପ୍ସିତ ପରିମଣ୍ଡଳ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଇଛି । ‘ଆଉ କେଉଁ ଜୟଦ୍ରଥ ବଧ ପାଇଁ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ପୁଣି ଏ ଅନ୍ଧାର ? ମୃତ୍ୟୁଲେକରେ କିଏ ପୁଣି ମଲ ? ଚତୁର୍ପାଶ୍ୱର ଗଭୀରତା ଓ ଜୁଗୁପ୍ସାର ଲେଦପଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଣିଷର ଯେଉଁ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସମ୍ଭାବନା ଅବଶେଷ ଥିଲା ତାହା ଆଜି ଅବଜ୍ଞା ଓ ଅବହେଳା ମଧ୍ୟରେ ମରି ଶୋଇଛି । ପ୍ରଜାପତିର ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଛି । ବଞ୍ଚିବାକୁ ଯାଇ ମଣିଷ ଜୀବନକୁ ମାରିଛି । ଏବେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଅନ୍ଧାର ଛଡ଼ା ଆଉ କ’ଣ ହୁଅନ୍ତା ତାର ଭାଗ୍ୟ ? ସହର ପଟଭୂମିରେ ରଚିତ ସଚେତନ ମନନଶୀଳ କବିତାଟି ସେହି ସହର ପରି ବେଶ୍ ପ୍ରାପକକଳ୍ପିତ ଓ ସୁନର୍ମିତ । ପ୍ରଜାଶାର ସୁନର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୱ ନୟନରେ ତାର ଛନ୍ଦ ସ୍ତବନରେ ଉଦ୍‌ଧାନପତନ ଅନାୟାସ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ନାସ୍ତିର ଜଗତ ବିଗନ୍ତ ବିସ୍ମୃତ—ନାହିଁ, ଗଛଙ୍କର ଫୁଲ ନାହିଁ, ଚଢ଼େଇଙ୍କର ଗୀତ ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି । ସମସ୍ତ ଛନ୍ଦ ଭାଗବତର ନବାବରବୃତ୍ତର ସ୍ୱାଦ ସଞ୍ଚାଳନ କରି ନେଇ ଶେଷକୁ ହଠାତ୍ ସ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ‘ଓକ ବୋଲେ ଏବେ ଦିନ ଶେଷ । ଜଳେ ଦ୍ୱାରକା ଯିବନାଶ’ରୁ ଆସି ଆମେ “ଗଡ଼ ଘର, ରୂପଗୁପ୍ତ ଭୂତଶାଳା ପରି । ଅନ୍ଧାରରେ କଳା ସମୁଦ୍ର ଗଜନ କଳା ଦୁଃଖ କାନ୍ଦଣା ଲହରୀ”ରେ ପହଞ୍ଚିଛୁ । ସମାଜ ପରିବେଶର

ଶୂନ୍ୟଗର୍ଭତା ଓ ନାଗରିକ ଜୀବନର ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନ ଦମାଭୂତ ହୋଇ ଉଠୁଛି । ମୃତ୍ୟୁଶୈତଳ ଅଭୂତ ଏକ ଅନ୍ଧାରର ଅଳକୂଳଞ୍ଚନ ସମୁଦ୍ର ଭିତରେ ମଣିଷ ଦିଗ୍ ବିଦିଗ୍ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ୁଛି । କେବେ ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ର ନୈରାଶ୍ୟର କବି ହୁଅନ୍ତି । ସେ ଅଖଣ୍ଡ ମୃତ୍ୟୁବୋଧ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋକିତ ଚେତନା-ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ ରଖି ପାରନ୍ତି, ନାସ୍ତିକ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସର ଅନ୍ଧାରକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଅମଳିନ ସ୍ମୃତିଧାର ସନ୍ତାନ କରନ୍ତି । ‘ଝଡ଼’ ଓ ‘ଘାସଫୁଲ’ କବିତା ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେବେ । ଏ ଦୃଢ଼ପୃ ଗୀତ ଗାଇ ମାଟିକୁ ଫଟେଇ ଆଲୁଅକୁ ଲମ୍ବିଯିବ । ‘ଧୂସ ସତ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁ ସତ୍ୟ’ । କିନ୍ତୁ ତା ପାଖରେ କବି ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁନ ନାହିଁ । ‘ମାଟି ଓ ମଣିଷ’ କବିତାର ଏପିଗ୍ରାଫଟିରେ ସେଦିନ ସେ କବି ରେନେସାନ୍ସକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ନିଜ ମନୋପ୍ରତିନ୍ୟାସକୁ ପୁଷ୍ଟ କରି ଦେଖିଛନ୍ତି, Obsession with the harvest and indifference to history are that two strings of my bow. ଦେବଙ୍କର ସନ୍ତାନକୁଳକୁ କଂସ ହତ୍ୟା କରି ଚାଲେ, ଅଥଚ ସେ ପୁଣି ସନ୍ତାନସମୃଦ୍ଧି ନ ହୋଇ ଉଦ୍ଧିପାରେ ନାହିଁ । ଇତିହାସ ପ୍ରତି କବି ଉଦାସୀନ । ଆଦିବାସୀ କବିତା ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ସଂପ୍ରୀତିର ରୁଚି ଏଇଠି । ଆଦିବାସୀଙ୍କ ମନୋଭଙ୍ଗୀ ସହିତ ତାଙ୍କ ମନୋଭଙ୍ଗୀର ଆତ୍ମିକ ନେକଟ୍ୟ ଅନେକ । ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଦୌର୍ଗନ୍ଧ୍ୟ ଓ ଅପମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟରେ ଆଦିବାସୀଏ ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସୃଜନଶୀଳତାକୁ ଅବ୍ୟାହତ ରଖନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ର ଝଡ଼ର ଧୂସାମୃକତା ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଭୟାବହତାକୁ ସେମିତି ଚାଲେଞ୍ଜି କରନ୍ତି, ସଂଗ୍ରାମଶୀଳ ମଣିଷର ପୃଷ୍ଠି ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ଜୟମାଲ୍ ପିନ୍ଧାନ୍ତି, “ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ମେଘ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆସିବେ ପୁଣି ଫେରି । ବାସସ୍ତାନ ଓ ପୁଙ୍ଗୁଳା ଅନେକ ଚଢ଼େଇ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନିଆଁ ପୋଇଁବେ ଝଡ଼ ରକ୍ତ ଶେଷ ହେଲେ, ଜ୍ୟୋତିରକ୍ତ ଡେଣା ଯକୁ ସଜାଡ଼ିବେ, ଦୂରତାକୁ ଅଣ୍ଟା ଧରି ଧାଡ଼ିବାନ୍ତି ଉଡ଼ି ଯିବେ ଦୂର ଆକାଶରେ ନାଲି ।” ପଞ୍ଜୁପ୍ରସ କେବଳ ଡେଣା ସଜାଡ଼ିବେ ନାହିଁ, ଅସାର ଜାଣିବେ ସେନ ନୂତନ ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦ୍ୟମରେ ମାଡ଼ିବେ । ଜୀବନ ପ୍ରତି ଅଖଣ୍ଡ ଅନୁରାଗ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ‘ଘାସଫୁଲ’ରେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଜାପତି ମରିଛି, ସେହିମାନଙ୍କ ପାଇଁ କବି ଫୁଲଟିଏ ଫୁଟାଇ ରଖିଛନ୍ତି; ହେଉନା ପରେ

ସେ ଗ୍ରେଟ ଡାକ୍ତରଟିଏ । ପ୍ରକୃତିବଳ୍ଲିନ ସ୍ୱପ୍ନସୀଦାର୍ଥୀବିମୁଖ ଜୀବନ-
 ବିତୃଷ୍ଣ ନାଗରିକମାନେ ଅବଶ୍ୟ କଠିନ ବନ୍ଧ୍ୟାରୁ ମଧ୍ୟରେ ସଂଗ୍ରାମରେ
 ଏ ଫୁଲଫୁଟାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ନାହିଁ । ଖବର କାଗଜ ଧରି
 ଦେଉଁମାନେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଶୋକ ବସନ୍ତ ସେମାନେ ‘ବିନା ସତ୍ତା କରତାଳ,
 ଉଦ୍‌ଘାଟନ, ସାମ୍ବାଦିକ ସମ୍ମିଳନୀ ସଂବାପର ‘ବିନା ସମ୍ବାଦରେ’ ଫୁଲ
 ଫୁଟାରେ କେମିତି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ? ତଥାପି ମୃତ୍ୟୁମୟ ଅନ୍ତର୍ମିତା
 ମଧ୍ୟରେ କବି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଜୀବନର ସ୍ୱପ୍ନକୁ ଫେରାଇ ଆଣନ୍ତି । ଅନ୍ତର-
 ନିବେଦନମୟ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ‘ଧୂଳି ଓ ଝଙ୍କାରଗୁଣ୍ଡି ଭରପୁର ବଶିଷ୍ଠର
 ଏନ୍ତୁଡ଼ିଗାଳରେ’ ଫୁଲ ଫୁଟେ । ମଣିଷର ହୃଦୟ ଶୁଦ୍ଧତା ହୁଏ ।
 ଜୀବନର ଦୂତ ସେ । ତାକୁ ଅସ୍ତ୍ରୀନାର କଲେ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ମଣିଷକୁ
 ମୃତ୍ୟୁ ହାତରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିପାରୁନାହିଁ । ଆଶାର ଉତ୍ସବେ କଲେ
 ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ଆନନ୍ଦର ପ୍ରସୂତି ସମ୍ଭବ ।

‘ବିସନୟା’ର ଅନ୍ୟତମ ଆକର୍ଷଣ ଘର୍ବ କବିତା ‘ପରଜୟା’ ।
 ଶ୍ରୀ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ କବିତାର ସଙ୍କଳନଟିର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ୱରମାନଙ୍କରୁ ଗୋଟିଏ
 ହେଉଛି ମୃତ୍ୟୁବୋଧ । ସନ୍ଧ୍ୟାସିନୀ, ହସ୍ତିଚିଟାଳରେ ଏକ ମୃତ୍ୟୁ, ହୃଦ,
 ଉଦ୍‌ଗ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ମୋ କୋଠରୀ, ତରୁଣଲ ଶୋକ, ବିଦାୟ-ମୁହୂର୍ତ୍ତ, ଓ
 ତାକୁ ଘେରିବା’କୁ ଆଦି କବିତା ମୃତ୍ୟୁବୋଧ ଚିହ୍ନିତ । ‘ଶୁଣାନବାସିନୀ
 କବି’ ମୃତ୍ୟୁଚେତନାକୁ ଭୁଲନ୍ତେ କିପରି ? ଏହି ମୃତ୍ୟୁଚେତନା
 ‘malady of the age’ ରୁ ଉଦ୍‌ଗ, ବିଭିନ୍ନ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକର
 ଅଚରିତ ଥିତାର ସୁଗନ୍ଧର ବେଦନାରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ପୃଶିତ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଯେଉଁ
 କୃଷ୍ଣଗଜଟି ମାତୃଗର୍ଭରୁ ଜୀବନମାଟିରେ ପୋତା ହୋଇଥାଏ ତାହା
 କାଳହସେ ଚରୁବର ହୋଇ ଉଠିବା ବିବିଧ ନୁହେଁ । ‘ସେଇ କୃଷ୍ଣଗଜ
 ହୃଦ୍ ଏବେ ସିଧା ବଢ଼ିଯାଏ ଆକାଶର ନେଲିଆକୁ ।’ କବି ତାକୁ
 ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ତା ପଛରେ କୌଣସି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ ।
 ଜୀବନ ଜ୍ୱର ପ୍ରସୂତ ଅବସାଦରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାକୁ ଯେ କେହି ମୃତ୍ୟୁକୁ
 ଭଳି ପାରନ୍ତି ମାତ୍ର ସେଠାରେ ଆଶା ଓ ଆନନ୍ଦର କୌଣସି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି
 ପାଇବେ ନାହିଁ । ‘ପରଜୟା’ କବିତା ତେଣୁ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ
 ପ୍ରତ୍ୟୟକୁ ଉପହାସ କରେ । ରବୀନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ମୃତ୍ୟୁ ଜୀବନର ମୁକ୍ତିସ୍ଥାନ ।

ସେ ଜୀବନ ଓ ମୃତ୍ୟୁକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରେୟସୀ ଓ ପ୍ରେମିକ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପନା କରିଥାନ୍ତି । ମଣିଷ ମରେ ନାହିଁ ଯେ, ପ୍ରେୟସୀର ପ୍ରେମାପ୍ତ ସହିତ ମଧୁର ମିଳନ ସମ୍ପାଦିତ ହୁଏ । ତେଣୁ କବି ଗାଆନ୍ତି, ‘ମରଣରେ ତୁମ୍ଭେ ମମ ଶ୍ୟାମ ସମାନ ।’ ମୃତ୍ୟୁର ଆହ୍ୱାନ ମାନେ ଜୀବନରୂପା ସହିତ ତା’ର ମିଳନର ଆହ୍ୱାନ, “ମିଳନ ହବେ ତୋମାର ସାଥେ । ଏକଟି ଶୁଭ ଦୃଷ୍ଟିପାତେ । ଜୀବନବଧୂ ହବେ ତୋମାର ନିତ୍ୟ ଅନୁଗତା ।” ମୃତ୍ୟୁର ଆଲିଙ୍ଗନ ତାପ ଦୁଃଖାଇବ, ଅମୃତର ଦାନ କରିବ । ‘ପରଲୋକ’ ରଖନ୍ତୁକ ‘ମରଣ’ କବିତାକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛି । ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ମୃତ୍ୟୁ ଏଠାରେ ବଡ଼ ଗଭୀର ଓ ଉପାବହ, ସେକୁ ପ୍ରକାରେ କଲ୍ୟାଣ ସଫଳତା—“ଅନ୍ଧାର ସମୁଦ୍ର ପରି ତା’ର ଅପରୂପ କାନ୍ତି !” (ତାକୁ ଭେଟିବାକୁ) ମଣିଷ ଜୀବନର ଅଚରିତାର୍ଥରୁ ମୁକ୍ତି ଖୋଜି ମରଣକୁ ସୁସ୍ଥ ସୁନ୍ଦର ମନେ କରିପାରେ । ଜୀବନରୁ ପଳାଇ ମୃତ୍ୟୁ ଆଶ୍ରୟ ଟୋକା ପାରେ, ମାତ୍ର ଶୂନ୍ୟଗର୍ଭ ମୃତ୍ୟୁର ପୀଡ଼ା ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଆଶୀର୍ବାଦ ନାହିଁ । ‘ପରଲୋକ’ର ପୁଟ ସ୍ୱପ୍ନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମେଟାଫରଟିଏ । ଯାହା ମଝିରେ ଗ୍ରାମ୍ୟବଧୂଟିଏ ଠିକ୍ ରୂପା ସମାନ ମଞ୍ଚକୁ ଉଠିଯାଇ ନାଟ ଆଶ୍ୟାମକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଛି । ସ୍ୱାମୀ ଗୋପରଗୁଆଳ, ଶ୍ୟାମ ଜନ୍ମଜନ୍ମାନୁରର ପ୍ରାଣଦୋଧିରୁ ! ମିଳନ କିନ୍ତୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ବିତ୍ତମିତ ହୋଇଛି । ବଧୂଟି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କ ଅସଫଳ ଟ ହଟାପଟ ଓ ଅଶ୍ଳୀଳ ଲଙ୍ଘିତ ତଳେ ନିଜକୁ ଆବଶ୍ୟକ କରି ଅସହ୍ୟ ଦେହପୀଡ଼ା ଓ ଦୁସ୍ତର ଯୋଗ ଅପମାନରେ ଭଙ୍ଗିପଡ଼ିଛି । ଜୀବନ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଟଣାଓଟରରେ ଜୀବନ ଅବଶ୍ୟ ଜିତିଛି । ଆତ୍ମହତ୍ୟା ଉଦ୍ୟମ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଛି । ଜୀବନରୂପା ମୃତ୍ୟୁଶ୍ୟାମଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ଗୃହ ସଂସାର କୁଳା ଭୁଲିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା, ତଥାପି ସଗୋପନରେ ତା ପ୍ରାଣରେ ଗୃହ ସଂସାର ପ୍ରତି ଯେଉଁ ମମତା ଥିଲା, ତାହା ତାକୁ ଫେରାଇ ଆଣିଛି । ମଣିଷ ମୃତ୍ୟୁର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖି ଏବେ ମୋହଭଙ୍ଗର ଦୁସ୍ତର ଗ୍ଳାନି ଓ ଅବସାଦ ଭେଗୁଛି । ଯାହାକୁ ସେ ଶ୍ୟାମ ଭାବ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଥିଲା, ତାକୁ ଗ୍ରାମ୍ୟବଧୂଟି ଏବେ ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାରେ ଶୋଇଥିବାର ଦେଖିଛି, “ପରିଧାନ ଚରଣେଜ୍ଞି, ଶ୍ୟାମ କଣା, ସାବଜା ଲୁଙ୍ଗି । ପାଉଁଶର

ରଙ୍ଗବୋଳା କଳା ମୁହଁ କୁସିଏ ବଳନା ।” ମୃତ୍ୟୁରେ ମୁକ୍ତିନାହିଁ । କବଳ ପାଇଁ ମୁକ୍ତି ରହିଛି ଆନ୍ତୋପଲବ୍ଧରେ । ତାଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆସ୍ପଦ୍ୟା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଛି ‘ଚନ୍ଦ୍ରଲ’ ଓ ‘ଆରଜଣକ’ କବିତାରେ । ଦୁଇଟି ସୁନ୍ଦର କବିତା । ଚନ୍ଦ୍ରଲ ବିଶୁଦ୍ଧ ଚୈତନ୍ୟର ପ୍ରତୀକ—ମଣିଷର ଆତ୍ମାପୁରୁଷ (essential self) । ଉକ୍ତ ଅନ୍ତର୍ଗତକୁ ଉଦ୍ଘାଟିବା ତା’ର ପ୍ରକୃତି । କବି ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଉପଲବ୍ଧରେ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଆଖି ଆଗରେ ଦେଖାଦେଇ ମୁହଁ ଧିକେ କାହିଁ ଉଡ଼ିଯାଏ । ତେବେ ତା’ର ସ୍ମୃତି ଓ କଳ୍ପନା ମଣିଷ ପାଇଁ କିଛି କମ୍ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ନୁହେଁ । “ଆକାଶର ଗୀତ ଶୁଭେ ମୋ କାନ ମୂଳରେ/ରକ୍ତ ସୁଏ ପାପାବଳୀ; ରଙ୍ଗ ହୋଇ/ ଜୀବକୋଷେ ।” କାବ୍ୟନାୟକ ତାକୁ ଭେଟିବାର ଆକାଞ୍ଚ୍ଛା ରଖେ, ମାତ୍ର ବଞ୍ଚିବାର ନିଶାରେ (ସବୁବେଳେ ମୁଁ ନିହାତି ଚରବର ହେଉଥାଏ । କିଛି ନିଶା ଦାରିଥାଏ ।) ଯେହି ଆକାଞ୍ଚ୍ଛାଟିକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିପାରେ ନାହିଁ । ‘ଆରଜଣକ’ ସେମିତି ଅପରିଚିତ ଏ ହୋଇ ରହିଯାଆନ୍ତି ଆଜୀବନ । ‘ଜମିଦାରଙ୍କ ସଲିଲକ’ରେ ମାନବାତ୍ତାର ସେହି ଆନ୍ତୋପଲବ୍ଧ ଅସମତା ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପଲ୍ଲବ ଆଭିବ୍ୟକ୍ତିତ । ମଣିଷ ଅରସ ଜମିଦାର । “ଭଙ୍ଗାତୁଟା, ଉଇଶିଆ ଓ ପାପର ଆବେଗର ଜମିଦାରୀ ତାର ।” ‘ଆରଜଣକ’ ଓ ‘ଜମିଦାରଙ୍କ ସଲିଲକ’ ତେଣୁ କାରୁଣ୍ୟ ଓ କୋମଳତାରେ ଓତପ୍ରୋତ ରହିଛନ୍ତି । ମଣିଷ ନିଜ ଭିତରେ ମୁକ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ମଣିଷକୁ ସ୍ଥିର ଦୁଃଖ ଦେନ ବୁଝିଥିବାର ଜାଣି ମଧ୍ୟ ତାକୁ ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ କି ମୁକ୍ତି ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦନଦୀର ‘ଅଳସକନ୍ୟା’ ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ କବିତାରେ ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ସେଥିପାଇଁ ତାହା ଦୃଷ୍ଟି ଏଡ଼ାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ନିଶ୍ଚୟ ବନ୍ଦନା ଥିଲା ଆମ ଓଡ଼ିଆ କବିତାର ପ୍ରାଣ । ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ କବିତାରେ ନାଶ ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ମହିମାମୟୀ ନୁହେଁ । ଯଦିଓ ନାୟିକା ଶବରେ ତାହାର ଭୂମିକା ଅନେକସ ଅନୁଗ୍ର । ଅନୁଗ୍ର ବୋଲି ତ ରୁଚିବନ୍ତ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦାପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅଳସ କନ୍ୟାରେ କିନ୍ତୁ ନାଶପ୍ରତି କବିଙ୍କର ମୋହମୟ

ଆସକ୍ତି ବଡ଼ ପିଣ୍ଡ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ଯାହା ଅନ୍ୟସ୍ଥ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ନାସ୍ତ ଗୁଣଗୁଣୀ ମନ୍ଦିରର ଅଳସକନ୍ୟା ପରି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନିଜ ଅଙ୍ଗଲବଣ୍ୟକୁ ଶୀଘିତ କରି ଚାଲିଛି । ସେହି ନାସ୍ତ ଓ ତା'ର ପ୍ରେମ ସହିତ ମାନବମ୍ଭାର ଏକ ଐତିହାସିକ ସ୍ମୃତିର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ଜଡ଼ିତ ରହିଛି, ଯାହାକୁ ଠିକ୍ ଚିହ୍ନି ହୁଏନାହିଁ, ଅଥଚ ବିଶ୍ୱାସ କରିହୁଏ । ସେହି ଅର୍ଦ୍ଧ ପରିଚୟର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ନାସ୍ତ ହୃଦୟର ସେହି ଅପ୍ରକାଶିତ ଆମନ୍ତ୍ରଣରେ କବି ହସ୍ତିନା, ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ, ଆଲେକଜାଣ୍ଡ୍ରିୟା, ଟ୍ରୟ, ମଗଧର ଗଳି, ହାରେମ୍ ହୋଟେଲ କ୍ଲବ କାବାରେ ଓ ବାଇନାଟ ଗଳିରେ ତାକୁ ଖୋଜି ପାଇଛନ୍ତି । ତେବେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାସ୍ତ ପ୍ରେମ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତିମା ହୋଇ ରହିନାହିଁ । ସେ ସନ୍ଧ୍ୟାସିନୀ ହୋଇ ସଂସାରର ଅସାରତା ସୁରୁଇଛି, ଚଣ୍ଡୀ ରୂପରେ ମଣିଷକୁ ମୃତ୍ୟୁପଥକୁ ଟାଣୁଛି, ପତ୍ନୀ, କନ୍ୟା ଓ ଭଗିନୀ ରୂପରେ ଜୀବନର ଶୂନ୍ୟତା ଅନ୍ଧକାରକୁ ଆଲୋକରେ ଭରୁଛି । ନାସ୍ତ କୁଟଳ ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଚାଲିତ ହୋଇ ସହଜ ବିଶ୍ୱାସକୁ ପ୍ରତାରଣା କଲେ ଯେପରି ପୁରୁଷର ନିସ୍ତାର ନ ଥାଏ, ଠିକ୍ ସେମିତି ପତ୍ନୀ କନ୍ୟା ଓ ଭଗିନୀର ଭୂମିକାରେ ସେ ସୁସ୍ଥ ସ୍ୱଭାବରେ ଥିଲେ ତା ଠାରୁ ବଳି ଶାନ୍ତି ଓ ଆଶ୍ରୟର ସ୍ଥାନ କାହିଁ ଅନ୍ୟସ୍ଥ ମିଳେ ନାହିଁ । ଅଳସକନ୍ୟା ହୋଇଛି ଅରୂପ ନାସ୍ତର ପ୍ରଣାଳୀ ।

କବିତାରେ ତତ୍ତ୍ୱବ, ଦେଶଜ ଓ ବିଦେଶୀ ଶବ୍ଦକୁ କଥାସାଧାରଣ ଯୁଗାପଦ ସହିତ ଯୋଗ କରି ଉଭୟ ଛନ୍ଦ ନିର୍ମାଣ ଓ ଚିତ୍ରକଳା ରଚନାରେ କବି ସୀତାକାନ୍ତ ଅସମାନ୍ୟ କୃତିତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ସେହି କୃତିତ୍ୱ ‘ଚିତ୍ରନାଟ’ରେ ବୈତଥ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନର ଚିତ୍ରକଳା ବ୍ୟବହାର ବଢ଼ିଛି । ଜୀବନର ବନ୍ଧ୍ୟାଭାବ ଓ ଅଚରତାର୍ଥତାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ସେ ଆଉ ରଣ ସୂତ୍ରରେ ମରୁଭୂମି କି ନିଆଁ ଓ ଚିତ୍ରକଳା ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ନାହିଁ, ପରିବର୍ତ୍ତେ ବେତୁଣ୍ଡିଆ ତେଲ ଚିକ୍ଟା ଆସନ ଚଉକି, ଭଙ୍ଗା ଡଙ୍ଗା, ଭଙ୍ଗାବର୍ଗର, ଅସ୍ପଷ୍ଟିଷ୍ଟା କରିଆ, ପୁରୁଣା ଦୋସିଆଁ ଧୋଡ଼ି, ପୋଡ଼ାଗୋଳିଣୀ ଓ ପୋକର

କାଠ-ବାଉଁଶ ଆଦି ଚିପକଳୁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏହି ସୁନ୍ଦର
'ପରଲକ୍ଷ୍ମୀ'ର ଚିପକଳୁଟିଏ ଦେଖନ୍ତୁ ।

ଏଠି ବଣା । ତା ପାଖକୁ ଆମ୍ଭୁଲ ଓ ବଡ଼ହାଣ୍ଡି
ଟୁଙ୍କ ବାକ୍ସ, ଧୋତ ଶାଢ଼ି, ପିଲଙ୍କର ଶାଟ୍ ଫୁକ୍
ଢ଼ାଣି ଅଲଗୁଣି;
ଆରକଡ଼ ଠଣାରେ ଡବର ଜଳେ
ଦରସାସ କରସିନି
ବୋତାଆ ମୁତୁରା ଗର
ଖଟସାର ପିଲଙ୍କ ବଛଣା
ତଳେ ସିଏ ଆଉ ମୁଁ, ଦରଈଣ୍ଡା ମଇଳା ମସିଣା ।

ଗ୍ରାମ୍ୟ ଗୃହସ୍ଥଳୀର ଜ୍ଵାଳା; ଅନ୍ତଃସ୍ଥାପ ଓ ମୁତୁରାଗର ବସନ୍ତ
ଜୀବନର ଅନ୍ତଃସ୍ଥାପ ଶୂନ୍ୟ ନିବେଦନସ୍ଥ ଅବସ୍ଥା ବୁଝାଇବାକୁ କବିଙ୍କ
ମାନସିକତାରେ ସମର୍ଥ ଅବଜେକ୍ଟିଭ୍ କୋରିଲେଟିଭ୍ ହୋଇପାରିଛି ।
ଚେତନାକୁଳ, ଫୁଲପୁଟାବେଳ, ବେପଥର ଶୂନ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟପଟ, ସମୟର
ଫଟାମୁହଁ, ଦଣ୍ଡା; ଚକଣିଆ ସାନ୍ନ୍ୟାସ, ଧକୋଡ଼ିଆ ଆବେଗ,
ଶୂନ୍ୟଗାନ ଖାଁ ଖାଁ ନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରଗଣା, ସମୟର ଅଦୋଡ଼ିତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ
ଅନେକ ପୃଷ୍ଠାରେ ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥର ଆଭିଜାତରେ ଉଚ୍ଚକଚ ରହିଛନ୍ତି ।
(ଚେତନା କାହିଁକି ଆଜ୍ଞେ ରେଖାଚିତ୍ର ଏ ମନର ବାଲି କାଗଜରେ/ତା
ଗୀତ ବଜାଏ କିଏ ମୋ ହାଡ଼ର ଶୂନ୍ୟ ବଢ଼ିଛି—ଚଢ଼େଇ) ଶବ୍ଦ-
ଚେତନ କବି କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ ଅନୁକରଣ ଓ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ
ନିଜ ଅଭ୍ୟାସର ଦାସ ହୋଇ ଉଠୁଛନ୍ତି । ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ଭୂମିରେ ଏକ
ପ୍ରକାର ମ୍ୟାନରିଜମ୍ ଦେଖା ଦେଉଛି । ଅନେକ କବିତାର ଉପସ୍ଥାପନା
ପଦ୍ଧତି ଏକାଦଳି ଲାଗୁଛି । କ୍ଳାନ୍ତିକର ଏକବାଚିଆ ତଳ ପାଠକୁ ପାଠୀ
ନ ଦେଉଛି ନୁହେଁ । ଏହା ସାଙ୍ଗକୁ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରେଣୀ ଶୈଳି କି
ଅସ୍ପଷ୍ଟତା ମଧ୍ୟ ଚଷ୍ମ ଏଡ଼ାଇ ପାରୁନାହିଁ । ଏ ଶେଷରେ କବିଙ୍କର
ଅବଧାନତା ଆଶା କରାଯାଏ ।

ସଙ୍କଳନଟିର ମୁଖବନ୍ଧଟି ବଡ଼ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । କବି ଧ୍ୱାନି ସ୍ଵରାଜ୍ୟର ଉକ୍ତିଟିକୁ ଉପୋଦ୍ୟାତ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି, କବିତା ପଢ଼ି ପାଠକ ଯେବେ କହେ, “ଏଇ କବିତା ! Such poems we ourselves can make, a hundred an hour.” କବିଙ୍କ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ବଡ଼ ଉଦାର । ସେ କହନ୍ତି, “Good. We wish it so./ Because we do not sing to separate ourselves/ From the world. my friend/ To unite it we sing” ଏଇଠି ଆରମ୍ଭ ଭୂମିକା, “ହଁ, ପ୍ରିୟମତୀ, ଯୋଡ଼ିବାକୁ ମିଶେଇ ଦେବାକୁ ତମେ ଗୀତ ବୋଲ । ମୁଁ ବି ଗୀତ ବୋଲି ସେଇଥିପାଇଁ । ଦୁଃଖରେ, ଶୋକରେ, ଶୋକରେ, ମୋହରେ, ଆନନ୍ଦରେ, ହୋଧରେ, ମାୟାରେ । କିନ୍ତୁ ଗୀତ ବୋଲେ ଯୋଡ଼ିବାକୁ, ମିଶେଇ ଦେବାକୁ, ଅଲଗା କରି ଦେବାକୁ ନୁହେଁ ।” ସତରେ କ’ଣ ଆଧୁନିକ କବିଏ ଗୀତ ବୋଲନ୍ତି ଯୋଡ଼ିବାକୁ ? ଭାବରେ କହନ୍ତି କବିତା ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତାହା ସୂକ୍ଷ୍ମ ସେନ୍ସିବଲିଟିର ଅଳ୍ପ କେତେକଙ୍କ ପାଇଁ ଅବିଧ୍ୟତ—“inaccessible to the crowd, the luxury of a few.” ଆଧୁନିକ କବିତା ଯୋଡ଼େ ନାହିଁ, ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିଦିଏ । କବିଏ କିନ୍ତୁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ମିଶିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟର କାମ ସାହିତ୍ୟସାଧନ । ସବୁଠି ମଜାରୁ କଥା ସେ ଏଲିଅଟ୍ଟଙ୍କ ପରି କବି ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ମିଶିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, “I myself should like an audience which could neither read nor write.” ଲେଖାପଢ଼ା ଜାଣିନଥିବା ଲୋକ ପୁଣି ‘The Waste Land’ କି Four Quartets’ ବୁଝିବ ? ଶୁଣିବେ ନିରାଶର ସାଧାରଣ ଲୋକର ବୋଧଶକ୍ତି ଆଦୌ କିମ୍ ନୁହେଁ । The Philosophy of Croce ଗ୍ରନ୍ଥରେ Wildon Carn କ’ଣ କହନ୍ତି ଶୁଣନ୍ତୁ; “there is no difference between the intuition of the artists of genius and the intuition of the humblest individual who finds enjoyment in contemplating the work of genius so far as pure intuition is concerned……The great artist enables me to express my intuition, his work assists me.” ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଧୀଶକ୍ତି

ସମସ୍ତଙ୍କର ନ ଥାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସହଜାତ ବୋଧ ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଛି । ତେଣୁ କବିତା ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପଭୋଗ୍ୟ ନ ହେବ କାହିଁକି ? କବିକୁ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଅବବୋଧ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେବ । କବିତା ବାକ୍ୟର ଚମତ୍କାରତା ନିଶ୍ଚୟ । ସେଥିରେ ଯାହା କୁହାଯାଏ ପଡ଼ିଦେଲେ ପାଠକ କହେ ଏତ ସବୁ ମୋ ହୃଦୟର କଥା, ମୁଁ ଚାହୁଁଲେ ରାଣି ରାଣି ଏମିତି କବିତା ଲେଖି ପାରିବି । କବି ଗାଲିବଙ୍କ ବାଣୀ ସ୍ମରଣ—
 “ଦେଖ ବାକ୍ୟର ଚମତ୍କାରତା, ସେ (କବି) ଯାହା କହେ, ମୋର ମନେହୁଏ ଏ ଯେମିତି ସବୁ ମୋର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଥିଲେ ।” ଅଥଚ ଆଧୁନିକ କବିତା ବାକ୍ୟର ଚମତ୍କାରତା ଘେନି ଦୁଷ୍ଟାଠ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଛି । skill ନୁହେଁ, କାରଣ skill fetishism ; ଆଧୁନିକ କବିତାକୁ କେହି ନ ପଢ଼ିବାରୁ ତାହା ପ୍ରତିହିତା ସ୍ୱରୂପ ଯେପରି ପରାଜୟର ଅଭିମାନରୁ ଦିନକୁ ଦିନ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଏବେ ସୀତାକାନ୍ତଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ ତାହା ଶୁଣି । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ବୋଧ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ସହଜ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉ । ଲୋକେ ତାକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବେ ।

ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ

ରତ୍ନସାଧନା : ବସନ୍ତ

ଏକ :

ବସନ୍ତ ଆସେ । ପ୍ରକୃତିରେ ଛୁଟିଯାଏ ଯୌବନର ରକ୍ତାଭ ଉଲ୍ଲାସ ଓ 'ଜୀବନରେ ଫୁଟିଯାଏ' ଜେବ ଉଦୀପନାର , ଅପରିମେୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ । ସବୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନାର ସ୍ନିଗ୍ଧ ଉତ୍କଳତା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଶଂସାଲତା ଝରି ଝରି ପଡ଼େ । ସବୁକିଛି ମନ୍ଦର ଓ ମଧୁର । ଏବେ ମଣିଷର ପ୍ରାତ୍ୟହ୍ନିକ ଅକ୍ଷୟନତା ଘୁଞ୍ଚିଯାଏ, ଜୀବନ ଫୁଲ ଓ ଫଗୁଣର ସାର୍ଥକ ପଟଭୂମିକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ—ତାହାର ଗୁରୁପାଖରେ ଦେଇଯାଏ କବିତାର ମାୟାଜାଲ, ମିଳନର ବଂଶୀସ୍ବନ ଓ ଶ୍ରେଗର ଅଧୀରତା । ଜୀବନର ଏହି ମଧୁମୟ ଉତ୍ସବ ହିଁ ସାହିତ୍ୟର ରତ୍ନଚର୍ଯ୍ୟା ।

କାଳିଦାସ ବୋଧହୁଏ ନବତାରୁଣ୍ୟର ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦୀପନା ଦେଇ ରତ୍ନସାଧନାର ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରେ ବସନ୍ତ ତେଣୁ ଶ୍ରେଗର ଭୂମିକା ମାତ୍ର । ଠିକ୍ ଜୀବନକୁ ନୁହେଁ, ଜୀବନର କାମପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ସେ ଚିତ୍ରିତ ରଖିଛନ୍ତି । ଦ୍ରୁମାଃ ସପ୍ତମ୍ବାଃ—ସମାନ୍ତରାଳ ଶ୍ରବଣେ ସ୍ତ୍ରୀୟଃ ସକାମଃ । ବସନ୍ତର ରୂପ, ରସ, ରଙ୍ଗର ବିପୁଳ ସମ୍ପଦରେ ବିହୀନ

ହୋଇ ଦେହ ଓ ମନର ଦହନ କୋଳକୁ ଜୀବନକୁ ଠେଲି ଦେଇଥିବାରୁ
କବି ହୃଦୟ ପରେ ସଙ୍କୋଚ କରିଥିବେ । ତେଣୁ ‘କୁମାର ସମ୍ଭବ’ରେ
ବସନ୍ତର ପରାବ୍ରବ ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ । ଜୀବନ କି ଖାଲି ମଦନ
ଉତ୍ସବ ଯେ ମଦନସଖା ସର୍ବସ୍ୱ ଧମ୍ବନା ଲଭୁଥିବେ ! ଏବେ ଅକାଳରେ
ବସନ୍ତ ଆସିଛି । ଅକାଳରେ ବୋଲି ତ ଆଡ଼ମ୍ବର ବେଶି । ଅଥଚ
ମଳୟ, କୋକିଳ ଓ ଫୁଲ—ସବୁ ସେହି ପୁରୁଣା ବିଭବନ ବ୍ୟାପାର ।
କବି କିନ୍ତୁ ସଫଳ ଦୃଷ୍ଟିର ସୁନିୟମ ବୈଦର୍ବ୍ୟ ତାଳି ଆସନ୍ତି ପରାବ୍ରବର
କାରୁଣ୍ୟକୁ ସାର୍ଥକ କରିନେବାକୁ ସୁଷମାର ଲାଳାବିଳାସକୁ ଚଳଚଞ୍ଚଳ
ଦେଖିଲେ । ସେଠାରେ ଭାଷାରେ ଫୁଲର ସୌରଭ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକାର
କୋମଳତା ପ୍ରାଣକୁ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ ଯାଏ । ବସନ୍ତ ଶୋଭାଶ୍ରୀ ବନଭୂମିରେ
ପଦପୁରଣା କରୁଛନ୍ତି,

ଲଗ୍ନରେ ପ୍ରାଞ୍ଜନଭକ୍ତିବିଧିଂ ମୁଖେ ମଧ୍ୟଶ୍ରୀଫଳକଂ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ।
ରାଗେଶ ବାଳାରୁଣକୋମଳେନ ରୂପପ୍ରବାଳୋଷ୍ଠମଳଞ୍ଚକାର ।

ବନଶ୍ରୀ ମଧୁମୋହନ । ସର୍ବସ୍ୱ ଶୃଙ୍ଗାର ରସୋଦ୍ଭାସ ଅପୁରନ୍ତ ।
ସେ ରସ-ରହସ୍ୟକୁ ଭାଷାନ୍ତର କରିଦେବ ନାହିଁ । ଭାବ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟକୁ ବୁଝି
ବୁଝାଇ ଦେବନାହିଁ; ଜେବ ଉଦ୍‌ଘୀପନା ଯେ କେଡ଼େ ମଧୁର ହୋଇପାରେ
ତାହା କେବଳ ପ୍ରାଣରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାର କଥା ।

ମଧୁରେ ପଃ କୁସୁମେକପାତେ ପପୌ ପ୍ରିୟାଂ ସ୍ୱାମନୁବର୍ତ୍ତମାନଃ
ଶୃଙ୍ଗେଶତ ପୂର୍ଣ୍ଣନୀଳତାପୀଂ ମୃଗୀମକଣ୍ଠସ୍ୱତ କୃଷ୍ଣସାରଃ ।

ଦବୌ ରସାତ ପଙ୍କଜରେଣୁଗନ୍ଧ
ଗଜାୟ ଗଣ୍ଡସ୍ତଜଳଂ କରେଣୁଃ
ଅଭୋ ପିତ୍ତକ୍ଳେନ ବିସେନ ଜାୟାଂ
ସମ୍ଭାବୟାମାସ ରଥାଙ୍ଗନାମା—
ଗୀତାନ୍ତରେଷୁ ଶ୍ରମବାରିଲେଶେଃ
କହିଥିଲୁଛାସିତ ପକ୍ଷଲେଖମ୍

ପୁଷ୍ପାସବାଦୁଷ୍ଟିତନେତ୍ରଶାଞ୍ଜ-
 ପ୍ରିୟା ମୁଖେ 'କଂପୁରୁଷଶୂରମ୍ବେ
 ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପୁଷ୍ପପ୍ରବଳ ପ୍ରନାଭଃ
 ଶୂରତ୍ ପ୍ରବାଳୋଷ୍ଠମନୋହରଭଃ
 ଲତାବଧୂତ୍ୟସ୍ତରବୋଧ୍ୟବାପୁବିନୟ,
 ଶାଶାତ୍ମଜବଂଧନାନି ।

ଏତେ ଉତ୍ସାହ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏ ବସନ୍ତୋତ୍ସବ କଂପୁରୁଷକୁ କାମବହୁଳ
 କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ପୁରୁଷକୁ ନୁହେଁ — ଏହି କଥାଟି ଯେପରି କାଳଦାସ
 କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।

“ଆମ୍ବେଶ୍ଵରଶାଂ ନ ହି ଜାତୁ ବିଦ୍ଵାଃ
 ସମାଧିଭେଦପ୍ରଭବୋ ଭବନ୍ତି ।”

ତେଣୁ ନନ୍ଦୀଙ୍କର ମୁଖାପତ ଅଙ୍ଗୁଳ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷରେ ଆଶ୍ରମର
 ପଶୁପକ୍ଷୀ, ତରୁଲତା ନିଃଶବ୍ଦରେ ବସନ୍ତକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ, ପ୍ରାଣର ସବୁ
 ତରଙ୍ଗ ନିଃସ୍ତେଜ ରହିଗଲା । ବସନ୍ତର ଏ ନିଷ୍ଠୁର ଅବମାନନାରୁ କନ୍ଦର୍ପର
 କିଛି ଶିଖିବା ଉଚିତ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଲବୋଧ ସେ, ଦୁଃସାହସ କଲା—
 ସେଠାରେ ପୋଡ଼ି ମରିବା ଛଡ଼ା ତା’ର ଆଉ ଗତ୍ୟନ୍ତର କାହିଁ ?
 ବସନ୍ତ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଯେଉଁ ଲଙ୍କୁ ଆମେ ‘ରତ୍ନସହାର’ରେ ଦେଖିଥିଲୁ
 ସେ ଯେପରି ମହାର୍ଦ୍ଦ କେଉଁ ଏକ ଜୀବନ ତତ୍ତ୍ୱର ସନ୍ତାନ ପାଇ
 ଏବେ କେବଳ ବସନ୍ତକୁ ତପୋବନରୁ ତଡ଼ି ଦେଲେ ନାହିଁ,
 ସୌବନର ରୂପଶ୍ରୀକୁ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ଠୁଳତାର ଦୁଃଖରେ ଲୁଚିତ କରିଗଲେ ।
 ଭେଗର ପରାବଦ ହିଁ ବୈରାଗ୍ୟର ଭୂମିକା । ବ୍ୟର୍ଥତାର ଅନ୍ତରାଳରୁ
 ବିଷାଦର ଯେଉଁ କଠିନ କିରୁଣ ସ୍ଵର ଧ୍ବନିତ ରହିଛି, ସେଠାରେ ପରିତ୍ୟକ୍ତ
 ବସନ୍ତ ସମାବେଶରେ ଅଗଭୀରତା ଓ ଅନିତ୍ୟତାର ବାଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।
 ଭାସମାନ ଆନନ୍ଦ-ଉଚ୍ଛ୍ଵାସରେ କି ଜାନ୍ତବ-ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରମୋଦ ଉଲ୍ଲାସରେ
 ଜୀବନର-ସାର୍ଥକତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ବସନ୍ତର ସବୁ ସାଧନା ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ
 ହିଁ ହେବ ।

ସାର୍ଥକ ଜୀବନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠର ଭୂମିକାରୂପେ ବସନ୍ତର ଆବେଦନ ବ୍ୟର୍ଥ । ଅଥଚ ଭରଣାୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସମ୍ଭୋଗ-ସୁହାଗ ଦେଇ ସେହି ବସନ୍ତ ବାରବାର ଆସିଛି ।

“ମଧ୍ୟୋ ଭବେତ୍ କସ୍ୟ ନୋକ୍ଷଣଃ ।” ନାଗ୍ନ-ପୁରୁଷ ନିର୍ବିଶେଷରେ ବସନ୍ତ ପୁଣି କାହା ପ୍ରାଣରେ ସମ୍ଭୋଗ-ଉତ୍ସୁକତା ନ ଜଗାଏ ? ସହକାର ପୁଷ୍ପ ମଞ୍ଜରୀର ଆମୋଦରେ ଦିଗ୍‌ବିଦିଗ୍ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ରହିଥିଲା ବେଳେ କେଉଁନାଗ୍ନ ମାନକରି ପାରେ କି ? ଏ ସରସ ବସନ୍ତ ସମୟ ଯୁବାଜନ ହୃଦୟ ବିଦାରେ, ବିରାଗ ନିକୃନ୍ତନ କରେ ଓ ସର୍ବସ୍ୱ ମଦନ, ବିକାର ଉତ୍ପଜାଏ । ଫୁଲ, କୋକିଳ ଓ ମଳୟ—‘ରତ୍ନ ସହାର’ର ସେହି ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥରେ ବସନ୍ତକୁ ସର୍ବସ୍ୱ ଉତ୍ସାହିତ କରାଇଛି । ବିଶେଷ କିଛି ନୁଆକଥା ପ୍ରାୟ କୁହାଯାଇ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସରେ ହୃଦୟ ନବଗୁରୁତ୍ୱ୍ୟ କେହି କେବେ କେଉଁଠି ଭେଟି ପାରନ୍ତି, ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗିରେ ପ୍ରାୟ ବସନ୍ତ-ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନାହିଁ । ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ଉଦ୍‌ଘାପନ ବିଭବନ ବ୍ୟାପାର ଭାବରେ ବସନ୍ତର ରୂପିକା ସାର୍ଥକତା ବିଶେଷ ଗୌରବର ବୋଲି ମନେ କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରାକୃତ-କାବ୍ୟ ଅମୃତ ବର୍ଣ୍ଣା କରିପାରେ । ସେହି ରସଧାରରେ ଥରେ ଅବଗାହିଲେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ ପଠନ ସ୍ତୂତା ଭାସିଯାଏ ବୋଲି କଥାଅଛି । କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ସେଠାରେ ଗତାନୁ-ଗତିକ । ପୁଣି ସେହି ସୁରତ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ‘ଗାଥା ସପ୍ତସଙ୍ଗ’ର ବସନ୍ତ ଆସିଛି,

“ମଧୁ ମାସ । ଗ୍ରାମରେ ଅଜେକ ଯୁବକ, ଦେହରେ ଯୌବନର ଲାଳା ରଙ୍ଗ । ପ୍ରାଚୀନ ସୁରର ଅସଦଭାବ ନାହିଁ । ଏଣେ ପଡ଼ି ପୁଣି ସୁବର । ଏପରି ଶେଷରେ କୁଳବଧୁ ଅସଙ୍ଗ ନହୋଇ କ’ଣ ପ୍ରାଣ ହରେଇ ଦେବ ?” ଏହି ବସନ୍ତୋତ୍ସବରେ ଯୁବକଙ୍କ ଏ ଗ୍ରାମ ଶୋଭା ବଢ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । “ତା’ର ପ୍ରାଣରେ ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଲେପ, କର୍ଣ୍ଣରେ ଆମ୍ର ମଞ୍ଜରୀ । ସେ ମଧୁମଦ ପରି ତାମ୍ରାଭ ଚକ୍ଷୁଯୁଗଳ ଚାଲିଲେ କେଉଁ ଗ୍ରାମ ପୁଣି ନହୁଏ ଉଠିବ ?” ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ‘ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣ’ରେ ଉଦ୍ଧୃତ

ରହିଛି । ‘ଧନ୍ୟାଲୋକ’ରେ ଅର୍ଥଶକ୍ତି ଧନର ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାର କେତୋଟି ପ୍ରାକୃତ ଶ୍ଳୋକ ରହିଛି । ଦୁଇଟିର ମର୍ମାନ୍ତବାଦ ଦେଖିବା — ବସନ୍ତ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣରେ ଆମ୍ଭ ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀର ଭୂଷଣ । ସୁନ୍ଦର ମୁଖଟି ସୁଗନ୍ଧରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହି ମୁଖଟିକୁ କନ୍ଦର୍ପ ବଳାହାରରେ ତୋଳି ଧରିଛି । ଅନ୍ୟତ୍ର ବସନ୍ତମାସ ସୁବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ନବପଲ୍ଲବର ପତ୍ର ରତନରେ ନୂତନ ଆମ୍ଭ ମଞ୍ଜୁଶ୍ରୀର କାମ-ବାଣକୁ ସଜେଇ ରଖିଛି, ଅଥଚ ବନ୍ଧବାକୁ କାମକୁ ଦେଉନାହିଁ । ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅନ୍ୟଏକ ସୁନ୍ଦରଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ‘ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣ’ରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଛି । ଅଶୋକ ବୃକ୍ଷର ନବପଲ୍ଲବରେ ବସନ୍ତ ଶୋଭା ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଛି । ବୃକ୍ଷଶିଖରରେ ଚଳାୟମାନ ସେହି ଶୋଭାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଚରଣ ସୁଗଳ ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛ ଉପରେ ସଞ୍ଚରି ଯାଉଛି । ରକ୍ତଗଗର ସେ ପଦପାତ ହୃଦୟକୁ ରଙ୍ଗିନ କରିଦିଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ-ଭଙ୍ଗୀର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ବସନ୍ତର ମୃଦୁ ମଧୁର ସ୍ପର୍ଶ ରହିଯାଇଛି ।

ପାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ-ସାହିତ୍ୟରେ ଅତି ମଧୁର ମଧୁରତ୍ୱର ଆଡ଼ମ୍ବର କିଛି କମ୍ ଦେଖିବା । ସୁରୁଣୀ ସାଧନ; କିନ୍ତୁ ନୁଆ ନୁଆ ସାଧନା । ସର୍ବତ୍ର କଂଶୁକ ଓ ଅଶୋକର ଦେହଦହନ, ମଳସ୍ୱର ଅଙ୍ଗ ଶିହରଣ ଓ କୋକିଳର କାନ ଉଦୀପନ । ସର୍ବୋପରି କନ୍ଦର୍ପର ଦର୍ପ ଅତିଶୟ । ଘନକୃଷ୍ଣ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଶୃଙ୍ଗାରର ପଟ୍ଟଭୂମିରୂପେ ବସନ୍ତକୁ ବେଶ୍ ସାର୍ଥକ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଆମ ଶ୍ରାବ୍ୟରେ ବସନ୍ତର ସୁଖ ଶିହରଣ ବଡ଼ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ବିଶେଷତଃ ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ର ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ବସନ୍ତଗଗର କବିତା । ନାଗଦେହର ‘ବସନ୍ତ ଓ ପ୍ରକୃତିର ସୌବନ ବସନ୍ତଗଗରେ ଝରି ଝରି ପଡ଼ିଛି ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ର କଳ୍ପନାର ଫଗୁ ଫିଙ୍ଗି ସେ ଉତ୍ସବଟିକୁ ରଙ୍ଗିନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ମଳୟ ଶିଖର ଶିଖ ଚୋରିକରି ବହିଲଣି ମନ୍ଦ ସମୀର — ଆଉ ସେହି ସମୀର ପ୍ରବାହରେ କାବ୍ୟ କୌତୁକର ସ୍ମିତ-ସୌରଭ ପ୍ରାଣକୁ ପରିଶିଯାଏ । ସେହି ଶୁନ୍ଦର ବହୁ ଅଂଶକୁ ଆମେ ସ୍ମରଣର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ କରି ନେଇଛୁ । ସେହି ଶାନ୍ତିଯୁଗର ସୁବିପୁଳ କାବ୍ୟ ଜଗତକୁ ଉପସିଦ୍ଧ କରି ବହୁବାର ବସନ୍ତ ଆସିଛି, କିନ୍ତୁ ଆଉ ବିଶେଷ କିଛି ସୁଖସ୍ୱର ଛାଡ଼ି ଯାଇନାହିଁ । ହିନ୍ଦ-ସାହିତ୍ୟର ଶାନ୍ତିଯୁଗରେ ବସନ୍ତର

ମଧ୍ୟ ସେହି ଉଦ୍ଦୀପନ-ରୂପ । ଫେରି ଚାହିଁଲ ଉଲ ବିଶେଷ କିଛି ନାହିଁ । ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶ୍ୟାମାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାଧର ବରଂ ବସନ୍ତକୁ କାବ୍ୟର ଶ୍ରୀ ଓ ସୌରଭ ସହିତ କହିବୁ ମିଳାଇ ନେବାକୁ ସାମାନ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ‘ପାଦାଳ’ର ଦୋଳମହୋତ୍ସବ ଓ ‘କାଚକବ୍ୟ’ର ବସନ୍ତାଗମ ଏ ସେକ୍ସରେ ସୁରଣୀୟ; କିନ୍ତୁ ଉଭୟର ବସନ୍ତର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ ମଦନର ମଦ ବିବର୍ଦ୍ଧନରେ ଅପବ୍ୟୟ ହୋଇଛି ବୋଲି ନ କହିଲେ ଭୁଲ ହୋଇଯିବ । ‘ରତ୍ନହାର’ର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠା ଆଦ୍ର ହୋଇ ରହିଛି । ସବୁଠାରେ ଐତିହ୍ୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତମ ପରିଣତଦାନର ଦୁର୍ବଳ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାଫଳରେ ଆମର ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଥାସିଦ୍ଧ ।

ଦୁଇ :

ପିଲାଏ ଜାଣନ୍ତି, ପୃଥିବୀ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କଲେ ସାମୁଦ୍ରିକ ଋତୁଚକ୍ର ଦୂରଯାଏ । ପୃଥିବୀର ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରାୟ ୪୫ ଋତୁ । ମୁଖ୍ୟ—ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଓ ଶୀତ । ଗୌଣ—ଶରତ ଓ ବସନ୍ତ; କିନ୍ତୁ ଭାରତର ଋତୁ ବୈବିଧ୍ୟରେ ଅଧିକନ୍ତୁ ବର୍ଷା ଓ ହେମନ୍ତର ଭୂମିକା ରହିଛି । ବରଂ ବର୍ଷାର ଆଧିପତ୍ୟ ବେଶୀ । (ଅନେକ ମନେ କରନ୍ତି, ବର୍ଷାର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସମୁଦ୍ରକୁ ବର୍ଷ କୁହାଯାଏ) ଋତୁଭାବରେ ବର୍ଷା ହିଁ ଆମ ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ । ଋକବେଦଠାରୁ ବର୍ଷା ବର୍ଣ୍ଣନାର ଏକ ଅସମ୍ଭାସ୍ୟ ‘ମେଘଦୂତ’କୁ ପ୍ରାବିତ କରି ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହୁ ଶୁଲିଛି । ସେହିବର୍ଷା ଭୂଲନାରେ ବସନ୍ତର ଭୂମିକା ଗୌଣ । କେବେ ଆସି ବସନ୍ତ ଶୁଲିଯାଏ ତାହା ଅନେକ ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ହୁଏତ ଆମର କବିଗଣ ଅନୁଭବରୁ ବସନ୍ତକୁ ନ ଦେଖି ପ୍ରଚଳିତ ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନା ଦିଗରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ଓ ମଣିଷର ଭାବ ବିନିମୟରୁ ସାର୍ଥକ ପ୍ରକୃତ ଚିନ୍ତା କାବ୍ୟକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଆମେ କେବଳ ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କାବ୍ୟଶକ୍ତି ରକ୍ଷା କରିଛୁ, ନିଜ ମନର ସୁଖ ଦୁଃଖର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପ୍ରକୃତକୁ ମଧୁର କି ବ୍ୟଧୁର କରିପାରି ନାହିଁ । ‘Ode to Dejection’

କବିତାରେ କଲେରିଜ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ସୁନ୍ଦର ସତ୍ୟଟିକୁ
ମନୋଜ୍ଞ ଭାବରେ କହି ରଖିଛନ୍ତି ।

“O lady, we receive, but
what we give
And in our life alone
does Nature live.”

ମନର ଅନୁଭବକୁ ପ୍ରକୃତିରେ ଆବେଶ କରିବାକୁ ହେବ ଓ
ପ୍ରକୃତି ବି ମନର ଭାବକୁ ଉଦ୍ଘୀପ୍ତ କରିବ । ଆମ ବସନ୍ତବର୍ଣ୍ଣନାରେ
ଭାବ-ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ଅଭାବ ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ
ପାରିଥାଏ । ଶୀତ ଏଠି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ବସନ୍ତର ଚମତ୍ ନାହିଁ ।
ସେଉଁଠି ଶୀତର ପ୍ରଚଣ୍ଡତା ସେଠି ବରଂ ବସନ୍ତର ବିଶ୍ୱମୋହନରୂପ
ବିଦ୍ୟମାନ । ବସନ୍ତ ଶୀତର ଜନ୍ମ । Anna Letitia Barbanl
କହନ୍ତି, ପୁଟିଲ ବସନ୍ତ ନିଷ୍ଠୁର ଶୀତର ପିଲା । (Sweet daughter
of a rough and stormy sire, hoar winter's blooming
child, delightful spring' ବସନ୍ତର ମୃଦୁମଳୟ ଗୃହର ବାତାୟନ
ଗୁଡ଼ିକୁ କେବଳ ଖୋଲେନାହିଁ, କବିମାନସର ରୁଚି ଗବାସଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ
ସହସା ଖୋଲିଦିଏ—ବାହାରର ଉଷ୍ମ ମଧୁର ଆଲୋକଧାର ଅନ୍ତରକୁ
ଶିଫ୍ତାଇ ଦିଏ । ସେଠାରେ କବିପ୍ରାଣ ବସନ୍ତକୁ ମୁଗ୍ଧ ମଧୁର ଭାବରେ
ଚଞ୍ଚଳ କରିଦେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ଆମେ ଆମର ପରିଚିତ ଇଂରାଜୀ
ସାହିତ୍ୟକୁ ଚାହିଁ ପାରିବା । ଏଲିଜାବେଥ ଯୁଗର ବହୁ କବି ବସନ୍ତ
ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେ ଯୁଗର ଚିନ୍ତାବଳୀ ଏବେ ବି ସଦ୍ୟ ବାସନ୍ତୀ
ପୁଷ୍ପମାରେ ଜୀବନ୍ତ ରହିଛି । (Thomas Nashe) ଟମାସ୍ ନାସେଙ୍କ
‘Spring’ କବିତା ବସନ୍ତର ପୁଲପରି ସୁନ୍ଦର ।

Spring, the sweet spring
is the year's pleasant king,
Then blooms each thing,
then maids dance in a ring

Cold doth not sting,
 the pretty brads do sing—
 Cuckoo, jug-jug, pu-we
 to-witta-woo ! ଇଟାଦି

ବସନ୍ତର ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସକୁ ସାଦୁପ୍ରାସିକ ମୃଦୁ ଶବ୍ଦ ଲୀଳାରେ
 କବି ଆଙ୍କି ରଖିଛନ୍ତି—ଏହା ଇଂଲଣ୍ଡର ନିର୍ଭୁଲ ଏକ ବାସନ୍ତୀ ଛବି ।
 ବନ ଉପବନରେ ବସନ୍ତ ଫୁଲ ଫୁଟାଏ—ବିଚିତ୍ର ରଙ୍ଗର ଅନେକ ଫୁଲ ।
 Reginald Heber ସେହି ଶିହରଣ ଉଲ୍ଲାସରେ ଠାଏ କହିଛନ୍ତି,
 “Spring unlocks the flowers to paint the laughing
 soil.” ସେହି କୁସୁମୋତ୍ସବ ସହିତ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ କବି ହୃଦୟର
 ଭାବକୁସୁମ ସମୁଦ୍ଧାନ ଦେଇ ଉଠେ । William Blake ବସନ୍ତ
 ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି । ବସନ୍ତ ପରଶ ପାଇଁ ଶୀତନିହତ ଇଂଲଣ୍ଡର
 ଭବାକୁଳତା ସେ କବିତାକୁ ଉତ୍ତମ ଯୋଗାଯାଇଛି,

O thou with dew locks,
 who lookest down
 Through the clear windows of the
 morning, turn
 Thine angel eyes upon our
 western isle,
 Which in full choir hails
 thy approach,
 O spring !
 + + +
 Upon our lovesick land that
 mourns for the thee,
 O deck her forth with thy fair
 fingers, pour
 The soft kisses on her bosom
 and put

The golden crown upon her
 languished head,
 Whose modest tresses are bound
 up for thee.

ଦିନ :

ରତନ ଶବ୍ଦରୁ ରତ୍ନ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି । ରତନ ଅର୍ଥ ସତ୍ୟ । ସତ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ହିଁ ବଶ୍ୟନଗତ ସଂସ୍କୃତି । ସେହି ଚରନ୍ତନ ସତ୍ୟ ସାମୁଦ୍ରିକ ଗତି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବ୍ୟକ୍ତିତ ହୋଇ ଉଠେ ବୋଲି ତାକୁ ଆମେ ରତ୍ନ ବୋଲି କହୁ । ତେଣୁ ବସନ୍ତ ରତ୍ନର ଲାଳା-ବିଳାସରୁ ବଶ୍ୟ ସତ୍ୟର ମୂଳମାଟକୁ ଖୋଜିବାକୁ ହେବ । ତେବେ ସାହିତ୍ୟର ସୌଭାଗ୍ୟ ବଢ଼ିବ । ବସନ୍ତର ବାହ୍ୟ ରୂପ, ରସ, ରଙ୍ଗ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ରସ-ରହସ୍ୟ ହିଁ ବଢ଼ିକଥା । ପ୍ରକୃତି ଓ ଜୀବନ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟର ଦୁଇଟି ପ୍ରକାଶ—ବଡ଼ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ଆତ୍ମୀୟ । ବସନ୍ତ ଉତ୍ସବ ତେଣୁ ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସରେ ଚରିତାର୍ଥ ହେବନାହିଁ, ଚରିତାର୍ଥ ହେବ ଜୀବନରେ ଉଦ୍ଧୂର୍ଯ୍ୟରେ । ଯେଉଁଠି ବସନ୍ତ ଜୀବନକୁ ପ୍ରାତ୍ୟହ୍ନିକ ତୁଚ୍ଛତାରୁ ରକ୍ଷା କରି ନୂତନ ଆନନ୍ଦ-ଲୋକକୁ ଉର୍ଦ୍ଧାଣ୍ଡ କରନ୍ତେବ ସେହିଠାରେ ହିଁ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍ସବ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ବଶ୍ୟ-ସତ୍ୟର ଆଲୋକରେ ଜୀବନ ନୂଆ ରୂପ ପାଇବ । ତେଣୁ ବସନ୍ତକୁ କେବଳ ଶୃଙ୍ଗାର-ପ୍ରମୋଦର ଉପକରଣ ସାମଗ୍ରୀ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି କେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ଗୌରବାନ୍ବିତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ରତ୍ନସାଧନା ଜୀବନସାଧନାଦାରୁ ଭିନ୍ନ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ବସନ୍ତର ବଶ୍ୟବାସି ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରାଣକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ । ପବନରେ ମନ୍ଦର ମାଦକତା ଖେଳିଯାଏ, ଆଲୋକରେ ଭରିଯାଏ ନିର୍ମଳ ପ୍ରେମନ୍ଦ୍ରା । ଗନ୍ଧ ଗୌରବ ଓ ରଙ୍ଗ ବୈଭବରେ କେତେପୁଲ ପୁଟିଯାଏ । ପ୍ରକୃତିର ଏ ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ମଣିଷର ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ଲିଭିଯିବ ନାହିଁ—ପ୍ରକୃତି ବରଂ ମଣିଷର ଦୁଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ଉଦାସୀନ ।

ଦୁଇଜଣାଳ ଓ ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଶତସହସ୍ର ଦୁର୍ଗତିକୁ ଉପହାସ କରି
 ଫୁଲ ଫୁଟିବହିଁ ଫୁଟିବ । ବନ୍ୟା, ବାଢ଼୍ୟା, ବୃଷ୍ଟି, ବ୍ୟାଧିର ଏ ପୃଥିବୀରେ
 ମଣିଷ ପାଇଁ ଆନନ୍ଦର ଉପାଦାନ ଯେ ସୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହେଁ, ଏହି କଥାଟି
 ମଧ୍ୟ ତ୍ରମର ଗୁଞ୍ଜନରେ ଫୁଟୁ ହୋଇ ଉଠେ । ସାମୟିକ ଭାବରେ ହେଲେ
 ହେଁ ମଣିଷର ଶୁଦ୍ଧତା ଓ ଅସହାୟତା ଫୁଲ ଗନ୍ଧରେ ହଜିଯାଏ—ଏ ତ
 କିଛି କମ ସାନ୍ନ୍ଦର୍ଭ ନୁହେଁ ! ଏହି ଧୂମସ୍ମାନ ଶଶିକାର ଶୁଭ୍ର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ଆମ ପାଇଁ ନବଜନ୍ମର ସ୍ବାଗତକା ଲେଖେ ।

ବସନ୍ତର ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ ଲେଖିଛନ୍ତି ରଘୁନାଥ । ଅବଶ୍ୟ
 ବେଳେ ବେଳେ ସେ ଫାଲ୍‌ଗୁନ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଶ୍ରାବଣରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସ୍ବପ୍ନ
 ଦେଖିଛନ୍ତି—ତଥାପି ସେ ବସନ୍ତ ପ୍ରତି ଅନୁଦାର ନୁହଁନ୍ତି । ବସନ୍ତ ଯେ
 କେବଳ ‘ଫୋଟା ଫୁଲେଇ ମେଲ’ ନୁହେଁ—ସେ କଥା ସେ ସ୍ମରଣ
 ରଖିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବସନ୍ତ ନବ ବରବରରେ ଆସେ ଧରିଯାଉ ତପସ୍ୟା
 ଓ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରଭାବରୁ,

ହେ ବସନ୍ତ, ହେ ସୁନ୍ଦର, ଧରଣୀର ଧାନଭରପନ

ବସ୍ତ୍ରରେଇ ଶେଷେ

ଶୁଧୁ ଏକବାର ମଝେ ମୁଣିଧର ଭୁବନ ମୋହନ

ନବବର ବେଶେ ।

ଏହି ବସନ୍ତକୁ ବରବାକୁ ପୃଥିବୀର ଅଶେଷ ତପସ୍ୟା । ଆପଣାକୁ
 ସେ ତପ୍ତ କରେ, ପୌତକରେ, ଡ୍ୟାଗର ସର୍ବସ୍ବ ଦେଇ ଫଳ ଅର୍ଘ୍ୟ
 ଆହରଣ କରେ । କେତେ ତା’ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ, କେତେ ତରଙ୍ଗ
 ମଧୁର ମନ୍ତ୍ରପାଠ, ପୁଣି କେତେ ଉତ୍ତୁମାଙ୍ଗ ଜପ । ପୃଥିବୀର ସେ ସବୁ
 ବିରହର ବିଚିତ୍ର ସାଧନ ମଧୁର ଫାଲ୍‌ଗୁନ ଅବସରରେ ସାର୍ଥକ ହୁଏ ।
 ସେହି ସାର୍ଥକତାରେ ତା’ର ଅନ୍ତ କୌଣସିଠିରେ ପ୍ରସଂସାଜନ ନାହିଁ ।
 ବଡ଼ ନିରାପତ୍ନ ଆଜି ସେ—ସର୍ବସ୍ବ ଅପ୍ରସଂସାଜନର ଉଲ୍ଲାସ ।

“ବକୁଳେ ବକୁଳେ ଶୁଧୁ ମଧୁକର ଉଠେଛ ଗୁଞ୍ଜିତ

ଅକାରଣ ଆନ୍ଦୋଳନେ ତଅଳଛେ ଅଶୋକ ମଞ୍ଜରୀ

କିଶିଳୟେ କିଶିଳୟେ ନୃତ୍ୟଭୂମେ ଦିବସ ଶବ୍ଦ
ବନେ ଜାଗେ ଗାନ ।”

ତେଣୁ ଏ କର୍ମସ୍ଥାନ ଉତ୍ସବର ଅବସାନ ହେବ । ନିକୁଞ୍ଜର
ବର୍ଣ୍ଣଛଟା, ରକ୍ତସନ୍ଧ୍ୟାର ସ୍ୱପ୍ନାଭୂତା ଓ ବନର ମଞ୍ଜିର ଧ୍ୱନି — ସବୁ
କିଛି ଅବସନ୍ନ ହେବ । ଏହି ଅନିତ୍ୟତାର ଅନ୍ତରାଳରେ ବସନ୍ତ କିନ୍ତୁ
ମିଥ୍ୟା-ଲୁହୁଁ । ଅରଟିଏ ହେଲେ ତ ମାଟିର ବିଛେଦ ପାସ ସ୍ୱର୍ଗର
ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ରସରେ ଭରିଉଠେ ।

ନୟନେ ନୟନେ ତୁମି ଏଇ ମଣ୍ଡେ
ହେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ପ୍ରିୟ,
ନିତ୍ୟ ନାହିଁ ହଲେ,
ସୁନ୍ଦର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ପାନେ ତବ ସ୍ପର୍ଶ, ଅନିବାରଣୀୟ,
ଦ୍ୱାର ଯଦି ଖୋଲେ,
କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ ସେଥା ଆସି ନିସ୍ତବ୍ଧ
ଦାଢ଼ାବେ ବସୁନ୍ଧରୀ
ଲୁଗିବେ ମନ୍ଦାର ରେଣୁ ଶିରେ ତା’ର
ଭେଦ ହେତେ ଝର,
ମାଟିର ବିଛେଦ ପାସ
ସ୍ୱର୍ଗର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ-ରସେ ଭର
ରଚେ ତା’ର କୋଲେ ।

ମଣିଷର ସାମୁଦ୍ରିକ ଯେ ଅଛି—ଏହି ସତ୍ୟଟି ବସନ୍ତର ମନ୍ଦ—
ଫଳପରି କୋମଳ ବସନ୍ତର ପଦପରିଚର୍ଯ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ କବି ମଣିଷପାଇଁ
ସେହି ମନ୍ଦ ପାଠ କରିଛନ୍ତି ।

ବସନ୍ତର କବିତା ମିଳନର ; କେବଳ ନରନାରୀଙ୍କ ମିଳନ
ଲୁହୁଁ, ଖାବୁନ ଓ ପ୍ରକୃତିର ମିଳନ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ସତ୍ୟ ଓ ସାର୍ଥକ ।
ବସନ୍ତର ପ୍ରକୃତିରେ ପ୍ରାଣ ମିଳିଯାଏ । ପ୍ରଥମ ଯୌବନର ମୃଦୁ ସ୍ପର୍ଶ ଭଳି,
ଫୁଟି ଆସୁଥିବା ଚମ୍ପକର ଖୁସି ଗନ୍ଧପରି ବସନ୍ତର ରୁଞ୍ଜନ ବିଷୟ

ଶିହରଣରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ବସନ୍ତ-କବିତାରେ ସେହି ଟୁଣ । ଜୀବନ,
ସାହିତ୍ୟ ଓ ପ୍ରକୃତି— ଗୋଟିଏ ସ୍ତରରେ ମୁକ୍ତି—ମୃଦୁ ମନ୍ଦ ମଳୟର
ହଲ୍ଲୋଳ ହିଁ ସେହି ମିଳନ ରାଗର ପ୍ରାଣପ୍ରବାହ । ସ୍ମୃତି ଓ ବିସ୍ମୃତି
ବିଜଡ଼ିତ ରହସ୍ୟଘନ ସେ ଅନ୍ତଃସୁର ମଣିଷ ଜୀବନପାଇଁ ଚିରନ୍ତନର
ସୁନ୍ଦର ପଟଭୂମିକାଟିଏ ଯୋଗାଏ ବୋଲି ସାମୟିକତାର ଦୁଃସହଜା
ଅନାୟାସରେ ଅତିକ୍ରମ କରିଦେଏ ।

ବସନ୍ତ ରଙ୍ଗରୂପରସର ଏତେ ସମ୍ପଦ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ୟତ
ପ୍ରତି ପରଙ୍ଗୁଣ ନୁହେଁ । ଆତ୍ମ ମଞ୍ଜରୀର ଆମୋଦ ମଧ୍ୟରେ ଖରାଦିନପାଇଁ
ସ୍ବାଦିଷ୍ଟ ଆତ୍ମର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେ କରେ । ବସନ୍ତର ସମ୍ପାଦ ତେଣୁ କେବଳ
ଫୁଲର ନୁହେଁ, ଫଳର ବି । ଯୌବନରେ ନ ବଢ଼ିଲିଲେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ
ପାଚିଲୁ ଆତ୍ମ ଖୋଜିବା ନିବୋଧତା ହେବ ।

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ

କୁଞ୍ଜକୁ ସକେତ ଦେଇ ଭଣିଛନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ସାରା ରାତି
ଜାଗରଣରେ ଉଦ୍‌ଘାପିତ । କୁସୁମ ଶଯ୍ୟା ଶ୍ରୀମାନ । ମାଳା ମଳନ ।
ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନୀ ଓ ଅପମାନରେ ବିପ୍ରଲବ୍ଧା ଶ୍ରୀରାଧା ଅଶ୍ରୁ ଜଳରେ
ଭସୁଛନ୍ତି । ସଖୀଏ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବମୂଢ଼ । ସାନ୍ତ୍ବନା ପାଇଁ ମୁହଁରେ
ଭାଷା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାହିଁ । ଏବେ ସକାଳେ ପହଞ୍ଚୁଛନ୍ତି ଶ୍ୟାମଦଳ । ଲୋଚନ
ଆରକ୍ତ , ଫୁରକା ଅଧର କଳ୍ପଳ ରେଖାରେ ବେଶ୍ ବିରଜ, କପାଳ
ଓ କପୋଳରେ ସିନ୍ଦୂର । ବନ୍ଧରେ ଚୁଡ଼ି ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ନଖଷତ, ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି
ପୁଣି ମାଳ ଶାଢ଼ିଟିଏ । ଏ ଯେମିତି ହାତେ ହାତେ ଯିବା ପଡ଼ିବା କଥା ।
ଅନ୍ୟ ନାଶ୍ ସନ୍ତୋଷ ଚନ୍ଦ୍ର ସୁପ୍ତ—ଅଥଚ ଦୋଷ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର
ପାତ୍ର ହୁଏନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ସେ ଆତ୍ମପଣ ସମର୍ପନ କରିବାକୁ ଆଗେଇ
ଆସନ୍ତି । ‘ବାହୁଗା’ ଖୋଜୁ ଖୋଜୁ ‘ପ୍ରସର ଯାମିନୀ ଶୟନ ଭୋଜନ
ନାହିଁ ।’ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଧୃଷ୍ଣୁକାର ସୀମା କାହିଁ ? ବିପ୍ରଲବ୍ଧା
ରାଧା ହୁଅନ୍ତି ଖଣ୍ଡିତା । ଈର୍ଷା ଓ ଅପମାନରେ ଜଳଜ୍ୱଳିତ ତାଙ୍କୁ ଚଢ଼ନ୍ତି,
“ଶଠ ନାଗର ହେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରୀତି ଜଣାଗଲାଠାବେ ଠାବେ ପୁଣି ଚୁଡ଼ି
ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖି ଆସିଛ ସରମ ନାହିଁ, (ବୋଲେ ବନମାଳ) ସତ କି ଏ ମିଛ
ଦରପଣେ ଦେଖି ଯାଇ ।” ଏଣେ ସଖୀଙ୍କୁ ସତର୍କ କରିଦିଅନ୍ତି,
“ସୁଆଶିନୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତା ପାଖକୁ ଯାଉ ଚଳି କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାର ତାକୁ ଜରି-
ଦିଅ ମନା, ଶଠଧୂର୍ତ୍ତ ଦଶାଦାର କଥା ଅଠିକଣା. ଯାଉ ଚୁଣ୍ଡେ ନ

ବସାଇବି ମୁଁ ତାହାର ନାଁ, (ବନମାଳୀ) । ତାହାହେଲେ କ'ଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁଞ୍ଜରେ ରାସି ବିତାଇଥିଲେ ? ହଁ ! ଅଭିସାରରେ ବାହାରିଥିଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଅବଶ୍ୟ; ମାତ୍ର ଦେଶ ବନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଗଲେ ବାଟରେ । ଅଭିଯୋଗ କରୁ କରୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ନିଜ କୁଞ୍ଜକୁ ଭିଡ଼ି ନେଇଛନ୍ତି ସେହିନ, “ଶ୍ୟାମବଧୂ ମୋ ବଧୂ ପରା, ବହୁ ଦିନାନ୍ତର ଦେଇଛ ଧରା, କେତେ ସଞ୍ଜେରଞ୍ଜେ ବସି ଚୂନ୍ୟ କୁଞ୍ଜେ ଚଷାଦେ ଗଣିଛି ସରଗ ତାର ।” (ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ) ବରଷାର ବହୁଦିନର ପଞ୍ଜାପା—ଅଶେଷ ଅବଶେଷ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ବରଂ ଚାଟୁ ଆରମ୍ଭ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମରେ ମଜ୍ଜିଛନ୍ତି, “ଚନ୍ଦ୍ରାବଳି ଗୋ ମୋ ଗଲାମାଳି..... କିଣି ରଖିଲୁ ମିତଣି ସେନେତ୍ର ମୋତେ, କଦ ପି ମୁରୁଛି ଆଉ ନୋହିବ ତୋତେ ।” ରାଧା ତେଣେ ଅପେକ୍ଷା କରି ଥାଆନ୍ତୁ ନା !

କିଏ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ? ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଚିତ୍ତପ୍ରେକ୍ଷା କରି ପାରନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଦୁର୍ଜୟ ମାନବରହ ଓ କୃଷ୍ଣବଦୃଷଣ ଲାଗି ଏହାକୁହିଁ ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି ବୈଷ୍ଣବ କବିଗଣ । ମାନସ ରାଧାଙ୍କୁ ଆମେ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦରେ ଦେଖିଛେ, ତାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ ଲାଗି ‘ଦେହିପଦପଞ୍ଜିବମୁଦାରମ୍’ ଯାଏ କଥା ଯାଇଛି । ତେବେ ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ କବି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ନାମ ଧରି ନାହାନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ବୈଷ୍ଣବ କବିଏ କିନ୍ତୁ ରାଧାଙ୍କ ବିପ୍ଳବଧା; ଖଣ୍ଡିତା ଓ କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପ ମୂଳରେ ଏକମାତ୍ର ଏହାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧର ଲାଗି ରାଧାପ୍ରେମର ଅପମାନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହଟହଟା, ଗୋଡ଼ଧର ଓ ନେତୃତ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦି । ମାନ ଖଣ୍ଡିତାଦି ଗୀତିକା ଗୁଡ଼ିକରେ ଏହିହିଁ ରାଧା-ପ୍ରେମର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିଫଳିନୀ ।

ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଗୋପର ଆଉ ଏକ ପରିଚୟ କୃଷ୍ଣକଳକିନୀ । ଆମ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି ‘ବଦ୍ରାଧ୍ୟା-ଚନ୍ଦ୍ରମଣି’ରେ; ସେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଞ୍ଜୁଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ—ସଂପର୍କରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭ୍ରାତୃବଧୂ । କୃଷ୍ଣ ମଞ୍ଜୁଦେବକୁ ଗୋଶାସ୍ତ୍ର ପୋଥି ଆଣିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର

ପ୍ରେମରେ ପଡ଼ନ୍ତି । କିଛିଦିନ ଚାଟି ଦିଆ ନିଆ ଚାଲେ । ଶେଷକୁ ଦେହ ମିଳନ ଦେଖେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଘାଆ ପ୍ରେମବେଶର କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବସନ୍ନ । ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଯାନ୍ତି ଘାଆଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିହତ୍ୟା ହୋଇ । ତାଙ୍କର ବି ବୃନ୍ଦାବନରେ କୁଞ୍ଜ ଥାଏ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଓ ବନମାଳୀ ପ୍ରଭୃତି କବିଗଣ ଘାଆକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ରସକଳହ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ମନେ ପକାନ୍ତି । 'ଦିନେ ଦିନେ ରଜନୀ ଶେଷରେ ତାଙ୍କର କୁଞ୍ଜରୁ କୃଷ୍ଣ ଫେରନ୍ତି ତାଙ୍କର ନୀଳବସନ୍ତ ପିନ୍ଧି; ଲଲଟରେ ତାଙ୍କର ଅଳତା ରେଖା, ଅଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ସମ୍ବୋଗ ଚିହ୍ନ । ତେଣୁ ଘାଆ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଦଉଡ଼ାନ୍ତି, 'ଯା ଯା ମୋହନ ଯା, ଯା ପଦ ଅଲକତ ଶିଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡେ ସୁରତି ସୁଖ ଅଖଣ୍ଡ ଦେଇଛି ସେ ବରତୁଳଉରଜାକୁ ଲଜ ଯା ।' (କବିସୂର୍ଯ୍ୟ) ।

'ଖଣ୍ଡିତା ନାୟିକା ଓ 'ଶଠନାୟକଙ୍କର ଏମିତିକା ସକାଳୁଆ ରସକଳହ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟି ଥିଲା ସଫଳ କବିଙ୍କପାଇଁ ଗୋଟାଏ ମାହେନ୍ଦ୍ର ବେଳା । ଈର୍ଷ୍ୟାମାନର କଳାଗୁରୁତ୍ବ ସୃଷ୍ଟିପାଇଁ ସେମାନେ ଏପରି ପୁରୋଗକୁ ଶୁଣି ବସିଥାନ୍ତି । ସୁରଙ୍ଗର ମାନ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର । କବି ଅମରୁକ ନାୟକ ଠାଏ କହି ରଖିଛି, "ମୁଁ ଚରଣରେ ପ୍ରତି ହୋଇପାରେ, ଏଣୁ ସେ ବସନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଚରଣ ଡାକି ରଖିଛି, ଛଳ କରି ମୁହଁର ହସକୁ ଗୋପନ ରଖିଛି, ମୋ ମୁହଁକୁ ସିଧା ଚାହିଁ ନାହିଁ । ମୁଁ କଥା କହିଲେ ସେ ଯେପରି କଥା କହିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ନୁହେଁ ଏହିଭାବ ଦେଖାଇ ସଖୀଙ୍କ ସହ ଆଳାପ କରୁଛି । ସୁରଙ୍ଗ ନାୟିକାର ପ୍ରଣୟ କିଥା ଗୁଡ଼ି—ତାର ଅଭିମାନ, କି ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର—ମାନୋଫଳ ଉନ୍ମୋଦୟ ।" ଏହି ଈର୍ଷ୍ୟମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଖଣ୍ଡିତାର ନାୟକ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ, ନାୟକର ନାନା ଉପାୟରେ ମାନ ଉଠିନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା, କଳାବାନ୍ତରତାର ଆସେପ ଓ ଆସୁଧନୁକାର କିଥା ନାୟକ ପଟରୁ ସଖୀଙ୍କ ଓକିଲତ ଆଦି କବିରୁର ଅନେକ ଅବକାଶ । ଏହି ମାନର ଆଠଟି ବିଭାଗ ଅଛି । ସବୁଠି ଅବଶ୍ୟ ସେହି ଅନ୍ୟ ନାୟିକାମୋଗକଥା । ବୈଷ୍ଣବ କବିମାନେ ସଫଳ ସାହିତ୍ୟରୁ

ଶୂଙ୍ଗାର ରସର ଏହି ମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟଟିକୁ ଶିଖିଛନ୍ତି, ଏପରିକି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଭାଷାଭାଷୀ ଓ କଳାକୌଶଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ପାଠ ଦେଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ପ୍ରେମକାବ୍ୟରେ ଈର୍ଷ୍ୟାମାନର ହେତୁ ସ୍ୱରୂପ ଯେପରି ପ୍ରତି ନାୟିକାଟିଏ ଥାଏ, ଅନେକାଂଶରେ ସେହି ଆଦର୍ଶରେ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି । ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଶ୍ରୀ ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଚରିତ୍ରର ପରିକଳ୍ପନା କରନ୍ତି ପ୍ରଥମେ । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିତ୍ୟପ୍ରିୟାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରଧାନ । ଦୁହେଁ ଯୁଥେଶ୍ୱର । ରାଧାଙ୍କର ଯେପରି ଲଳିତା ବିଶାଖାଦି ସଖୀ ଅଛନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ସେପରି ଅଛନ୍ତି ଶୈବ୍ୟା ଓ ପଦ୍ମାଦି ସଖୀ । ଦୁହେଁ ବୈଦର୍ଭ୍ୟାଦି ଗୁଣରେ ଓଲଙ୍କିତ ଓ ପରସ୍ପରର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିନୀ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କୁଞ୍ଜକୁ ଗଲ୍ଲମାସେ ରାଧା ଈର୍ଷ୍ୟାମାନ କରି ବସନ୍ତି । ଏଇଥିରୁ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଏ ଶଶ୍ୱିତାଦି ମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୂଙ୍ଗାର ସୃଷ୍ଟି ।

ଶୂଙ୍ଗାର ରସରେ ମାନର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଏହି ମାନକୁ ରସବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଣୟଲୀଳାର ଚମତ୍କାର କବିତା ଲେଖାଯାଇଛି । ମାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମର ପ୍ରାଣ । ପ୍ରଣୟ କି ଈର୍ଷ୍ୟାରୁ ଜାତ କୋପକୁ ମାନ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରେମର ଗତି ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ କୁଟିଳ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାର ସ୍ୱଧର୍ମ ଅନୁସାରେ ମାନ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ପ୍ରେମର ଗାଢ଼ତା ସହିତ ମାନର ସମ୍ପର୍କ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ଅକାରଣ ମାନକୁ କହନ୍ତି ପ୍ରଣୟମାନ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣରେ ଏହି ମାନର ସ୍ୱରୂପ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ—ନାୟକର ପ୍ରଣୟମାନ ଦେଖନ୍ତୁ, ଠିକ୍ ନାୟିକାର ଉପସ୍ଥିତି ବେଳକୁ ନାୟକ ନ ଜାଣିଲ ପରି ପୂର୍ବ ବିଚ୍ଛଣା ମାଡ଼ି ମାନ କରି ଶୋଇଛି । ନାୟିକା ଜାଣେ ଶୋଇବା ମିଛ ; ତେଣୁ ସେ ଆସି ଗଣ୍ଡରେ ଚୁମ୍ବନଟିଏ ଦେବାରୁ ଅଙ୍ଗରେ ତାର ପୂଲକ ଖେଳି ଯାଇଛି । ବିଚର ଧରା ପଡ଼ିଛି ହାତେ ହାତେ । ନାୟିକା କହିଛି, ‘ଆରେ ମିଛଶୁଆ, ଦୁଃସ୍ଥ ମୋତେ ଜାଗାଦିଅ, ଚୁମ୍ବନର ରୋମାଞ୍ଚରୁ ତୁମ ନିଦ ଜଣା ଗଲଣି !’ ନାୟିକାର ପ୍ରଣୟମାନ ରହିଛି ଅମର ଶତକରେ । ସଖୀଏ

ମାନ କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲେ ସେ ତାର ନରୁପାୟ ଅସହାୟତା ଜଣାଉଛି ; ତେଣୁ ସେ ନ କରୁଛି ନ ନୁହେଁ ମାତ୍ର ପଦେ ପଦେ ଢେଙ୍କୁଁ ବ୍ୟର୍ଥତାକୁ । ଭୁଲୁଟିକୁ କଢ଼ିଳ କରିବାକୁ ଗଲେ ଆଖିରେ ଫୁଟି ଉଠୁଛି ଉଜ୍ଜଣା, ବାକ୍ୟାଳାପ ବନ୍ଦ କରନ୍ତୁ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ପୋଡ଼ା ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟି ଉଠୁଛି, ଚିତ୍କୁ କଠୋର କରନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ଦେହରେ ଜାଗିଉଠୁଛି ଆନନ୍ଦ-ବେମାଞ୍ଚ । ଯାହାକୁ ଦେଖିଲେ ଶାନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମାନ ଆଉ ରହୁଛି କେଉଁଠି ଯେ ? ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରଣୟମାନର ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅଛି ଯେହି ଅମରୁକ କୃତରେ । ଗୋଟିଏ ଶଯ୍ୟାରେ ପରସ୍ପର ବିପରୀତ ଆଡ଼କୁ ମୁହଁ କରି ଶୋଇଥାନ୍ତି ପତିପତ୍ନୀ ; ଫଳାପର ଉତ୍ତର ନ ପାଇ ଦୁହେଁ ଦୁଃଖୀ, ଦୁହିଁଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଅନୁନୟ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ଉଦଗ୍ର, ଅଥଚ ନିଜ ନିଜର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଦୁହେଁ ରୁପ୍ । କିଛି ସମୟ ପରେ ଦୁହେଁ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲ'କି ଭାବ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ମୁଣ୍ଡ ଡ଼ାଳ ରୁହିଁଲ ବେଳକୁ ବି ଯୋଡ଼ା, ଆଖି ଏଠାଠି ହୋଇ-ଗଲା; ସହସା ମାନ କଲହ ହସ ଓ ଆଲଙ୍ଗନରେ ସମାପ୍ତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ମାନ ଓ ମାନଭଞ୍ଜନ ଉଭୟ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର । ମାତ୍ର ଏହି ପ୍ରଣୟ ମାନରେ ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ ଅନୁନୟ ଯାଏ କଥା ଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୃଙ୍ଗାରରେ ତାକୁ ସ୍ଥାନ ମିଳେ ନାହିଁ । ମାନ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଅଲଗା ଜନିଷ ।

ନାୟକର ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀସଙ୍ଗମ ଦେଖିଲେ କି ଶୁଣିଲେ ବା ଅନୁମାନ କଲେ ନାୟିକାର ଯେଉଁ କୋପ ଜାତହୁଏ ତାହାହିଁ ଈର୍ଷ୍ୟାମାନ । ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୃଙ୍ଗାରରେ ଏହି ମାନର ସ୍ଥାନ । ଘାତାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପରଜାୟା-ପ୍ରେମରେ ପ୍ରଣୟମାନର ଅବକାଶ କମ୍ । କିନ୍ତୁ ମାନ ବିନା ଏଣେ ପ୍ରେମର ମାନ ରହୁନାହିଁ । ତେଣୁ ବୈଷ୍ଣବ ଆଲଙ୍କାରିକ ଶ୍ରୀରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ମଧ୍ୟରୁସର ଚରମ ଉତ୍କର୍ଷ ପାଇଁ ଘାତାକୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମରେ ଈର୍ଷ୍ୟା ମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟଟିକୁ ସୁଯୋଗ ଦେବାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ମନେ କରନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ କବିଏ ତାଙ୍କ ବଚନକୁ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ମାନ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ସାହିତ୍ୟର ଅପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମ ଗାଡ଼ିତା, ରୁଡ଼ିତା ଓ ଚଉରତାର ରୁଡ଼ାନ୍ତ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚେ ବୋଲି ତାଙ୍କର

ହୃଦ୍‌ବୋଧ ହୋଇଛି ମଧ୍ୟ । ସେମାନେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ମାନବସ୍ତଳମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରେରଣା ପାଇଛନ୍ତି ଯଥେଷ୍ଟ । ତେବେ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ପରିଚୟ ନ ଦେଇଛନ୍ତି ନୁହେଁ ।

ଶୁଣିବା, ଦେଖିବା ଓ ଅନୁମାନ କରିବା ଭେଦରେ ବୈଷ୍ଣବ ରସଶାସ୍ତ୍ରରେ ଈର୍ଷ୍ୟାମାନର ୮ଟି ଉପାଙ୍ଗ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାଙ୍ଗରେ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀସମ୍ବୋଧ କଥା । (୧) ସର୍ଗୀମୁଖରୁ ଶ୍ରବଣ (୨) ଶୁକ୍ରମୁଖରୁ ଶ୍ରବଣ (୩) କୁଞ୍ଜାନୁରୁ ମୂରଲୀଧ୍ବନି ଶ୍ରବଣ (୪) ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଅଙ୍ଗରେ ଶ୍ରେଣୀକ ଦର୍ଶନ (୫) କୃଷ୍ଣଗାନ୍ଧର ଶ୍ରେଣୀକ ଦର୍ଶନ (୬) ଗୋସଲ୍ଲଳନ (ଭୂଲରେ ବା ସ୍ବପ୍ନରେ ପ୍ରତିନାୟିକାର ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ) (୭) ସ୍ବପ୍ନ ଦର୍ଶନ (୮) ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସହିତ ଦର୍ଶନ । ଏଥ ମଧ୍ୟରୁ ନାୟକ ଅଙ୍ଗରେ ସମ୍ବୋଧନର ଦର୍ଶନକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅଧିକାଂଶ ବୈଷ୍ଣବ କବିତା ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ବେମାନେ ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ବାମୀଙ୍କ ରଚନାରୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇଛନ୍ତି ଯଥେଷ୍ଟ । ରସକଳହର ବଚନରୁ ଧ୍ୟାନ ଡାକି ଶିକ୍ଷା । ‘ଉତ୍କଳମାଳମଣି’ରେ ସେଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀମୁଖରେ ନିଶିଯାପନ କରି ଫେରିଥାନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ବଚନକୁଶଳୀ ଗୁପ୍ତା ତାଙ୍କୁ ବିଶ୍ବସ୍ତରେ ଚାହିଁଛନ୍ତି— ଅଙ୍ଗରେ କଳ୍ପଳ ଚନ୍ଦ୍ର, ତାମ୍ବୁଲରାଗ, ଦ୍ରବ୍ୟଭୂତ ଅଲକ୍ଷ୍ମକରେଣା ଓ ନିଶିପତ ଅଙ୍ଗତ—ସାପାତ ମାଳଲେହିତ ମୂର୍ତ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ପରିହାସରେ ଏତିକି ମାତ୍ର କହିଲେ, “ଦେହାର୍ଦ୍ଧେ ଦୟିତାଂ ବଦନ୍ ବହୁମତାମସାସି ଯନ୍ମାଗତଃ ।” “ବେଶ୍ ମାଳଲେହିତ ରୂପ ତ ଧରିଛ ! ତେବେ ସାମାନ୍ୟ ଅଙ୍ଗଦାନ ଅଛି । ଦୋହାକେ ତୁମର ପ୍ରିୟତମା ରୁଦ୍ରାଣୀକୁ ବଦନ କରି ଆଣିଲ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଆଣିଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା !” ଗୁପ୍ତାରୁ ହୋଧ, ଆସେପ ଓ ତରଫାର ଅବୁଝା ରହୁନାହିଁ । ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଶ୍ରୀଗୁପ୍ତା ସହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ—ତଦ୍ବାସ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତିତାଙ୍କର ଗାତ ଆକର୍ଷଣହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ । ଅନୁରକ୍ତ ଅଧିକ କୃତଅପରାଧ ଶ୍ୟାମ ଅନୁନୟ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ଶ୍ରୀରୂପଙ୍କ ଶ୍ରୀଗୁପ୍ତା ସବୁକ୍ଳେରେ ତାଙ୍କୁ ଚଢ଼ିବାକୁ ନିଷ୍ପରାଗତା କହନ୍ତି ନାହିଁ କି ରୁଡ଼ ଆଚରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ବେଳେ ବେଳେ ବିପରୀତ ଲକ୍ଷଣ ଦ୍ବାସ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କର

ବୁଝିବାରେ ଆଉ କିଛି ବାକନାହିଁ । ‘ବିଦଗ୍ଧ ମାଧବ’ର ଶ୍ରୀରାଧା କହନ୍ତି,
 “ହେ କେଶବ, ନିର୍ନିମେଷ ନେତ୍ରେ ମୋ ପଥକୁ ଚାହିଁଥିଲୁ ସାରା ରାତି,
 ତେଣୁ ପୁଷ୍ପରେଣୁ ପଡ଼ି ତୁମ ଆଖି ଦୁଇଟି ଲଲ୍ ହୋଇ ଉଠିଛି, ବଣର
 ଶୀତଳ ପବନ ଲାଗି ବିମ୍ବାଧର ଶତବିଷତ । ହେ ଦେବ, ସଙ୍କୋଚ
 ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତୁ । ବିନୟ ବଚନର ପ୍ରୟୋଜନ କଣ ? ଏକ ପକ୍ଷରୁ
 ଅନୁନୟ ବିନୟ; ଅନ୍ୟପକ୍ଷରୁ ଈର୍ଷା, ଆସେପ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ—ଏଇ
 ଦେଇ ମାନବର୍ଯ୍ୟ ଯୁର ପ୍ରଣୟଲୀଳା । ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସର୍ବାଙ୍ଗ
 ଅନୁଯୋଗ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ନାନାଭାବରେ ମାନଭଞ୍ଜନ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାଏ
 ଦେଇ ଓଡ଼ିଆରେ ବହୁ ଚଉପଞ୍ଚ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଯଶୀଏ ଅନୁନୟ
 କରୁଥାନ୍ତି, “ଏଥରକ ଶ୍ୟାମଦୋଷ କର ସମାରେ,” କିମ୍ବା “ତୁହି
 ଦେବିବାକୁ ଅଛି କି ଆହୁରି ନିକୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦୋଷରେ ।” କବିଏ ମଞ୍ଜୁରୀ
 ଭୂମିକାରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାନ୍ତି, “ବୋଧ କହେ ବନମାଳି ରାଧେ ସହିଯାଏ
 ପାଳି ପ୍ରିୟକଳ’ର ଦୋଷକୁ ତୁ ଧରନା ।” ଏହିସବୁ ଯୁକ୍ତି ପରାମର୍ଶ ଓ
 ଓକିଲାତି କିଛି କମ୍ ଚମତ୍କାର ରସ ପୃଷ୍ଠି କରିନାହିଁ । ଏଣେ ମାନଭଞ୍ଜନ
 ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିଶ୍ରାମ ନଥାଏ । ସେ ଅବଶ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ
 ସହିତ ମାନଭଞ୍ଜନର ଉପାୟ ଶିଖିଛନ୍ତି । ଉପାୟ ଛ’ଟି । ସାମ,
 ଦାନ, ଭେଦ, ନତି (ପାଦପତନ) ଉପେକ୍ଷା ଓ ରସାନ୍ତର । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ
 ବୈଷ୍ଣବ କବିଙ୍କପାଇଁ ଦାନ କେବେ ରସାନ୍ତର ନୁହେଁ । ନୂଆ
 ବସ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାର ଦେଇ ରାଧାଙ୍କ ମନନେବକୁ ସାହସ କରିବ କିଏ ?
 ରାଧାପ୍ରେମରେ ଦାନ କଥାଟା ବରଂ ଅମର୍ଯ୍ୟଦାକର । ଓଡ଼ିଆ ବୈଷ୍ଣବ
 କବିତାରେ ରସାନ୍ତର ପରିକଳ୍ପନା ମଧ୍ୟନାହିଁ । ମୁଖ୍ୟତଃ ସାମ, ନତି
 ଓ ଉପେକ୍ଷାର ସଦୃଶଯୋଗ କରାଯାଇଛି । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରିୟବଚନ କହି
 କେଉଁଠି ତାଙ୍କ ମନ ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ତ କେଉଁଠି ପ୍ରତି
 ହୁଅନ୍ତି; ଆଉ କେଉଁଠି ବା’ଉପେକ୍ଷାକରି ଚାଲିଯାନ୍ତି । ଉପେକ୍ଷାରେ
 ଶକ୍ତି ତା ରାଧା କୁହନ୍ତି କଲହାନ୍ତରିତା । ଶ୍ୟାମଙ୍କ ଉପେକ୍ଷା ଥାଏ ଛଳନା
 ମାତ୍ର ତେଣୁ ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ମାନଭଞ୍ଜନ ବିଳମ୍ବହୀନ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ
 ରସ ବିସ୍ତାର ନେପଥ୍ୟରେ ଥାନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ତେଣୁ ସେ ପ୍ରତିନାୟିକା
 ମାତ୍ର ହୋଇ ରହନ୍ତି ନାହିଁ; ହୋଇ ଉଠନ୍ତି ରସରହସ୍ୟର ସୃଷ୍ଟିକାରଣୀ,

ଲଲାଟପ୍ରାଣୀ । ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ—ଦୁହେଁ ନିତ୍ୟପ୍ରିୟା । ତେବେ
ବୈଷ୍ଣବ କବିଙ୍କ ରାଧାପସପାତିତା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ସୁଥେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେହେଁ ରାଧା ପାଖରେ ତାଙ୍କୁ ନ୍ୟୁନ
ପ୍ରତିପନ୍ନ କରାଇଛି ସବୁବେଳେ । ଇନ୍ଦ୍ର ମାଳବର୍ଣ୍ଣର ଆକାଶରେ
ସୋମାକ୍ଷ (ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ) ବେଶି ଶୋଭାପାଏ ନିଶ୍ଚୟ—ମାତ୍ର
କେତେବେଳ ଯାଏ ? ଯେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଭର ବରେଣ୍ୟ
ଘଣ୍ଟି ପ୍ରକାଶିତ ନହୁଏ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ,
ଶୋଭା ପାଆନ୍ତି, ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ଆବର୍ଣ୍ଣବ ନ ହୋଇଛି ।
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରିୟବାନ୍ଧବୀ ତାଙ୍କୁ ଥରେ କହିଛି, “ଦେବ
ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ, ଯଦିଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନବ ନବ ପ୍ରେୟସୀ ପ୍ରିୟ, ତଥାପି ରାଧାଙ୍କ
ବଶୀକରଣ ମନ୍ତ୍ରର ଶକ୍ତିଅଛି । କାରଣ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଧା ତାଙ୍କ ନେତ୍ର-
ଗୋଚର ନ ହୋଇଛନ୍ତି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଦାସିଣ୍ୟ ତୁମପ୍ରତି ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ
ଥାଏ, ମୋ କଥା ଆଉ କ’ଣ ପଚାରୁଛ ? ମୋ ଅଦୃଷ୍ଟ ମନ୍ଦ, ତେଣୁ ମୁଁ
କେବଳ କ୍ଳେଶହୀଁ ହୋଇ ‘କରୁଛି ।’” ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ପରସ୍ପର
ପ୍ରତିହତମାନ ସଖୀଙ୍କ କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଓ ଅସ୍ୱାଭାବିକ କମ୍
ନଥାଏ । ଲଳିତା ଶୈବ୍ୟାଙ୍କ ପାଖରେ ଔଚିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶକରି କହିଥାଏ,
“ଏହି ବୃକ୍ଷମଣ୍ଡଳରେ ଏପରି କିଏ ଅଛି ଯାହା ପାଖରେ କର୍ତ୍ତିଧ୍ୱଜା-
ଶାଳିନୀ ଶ୍ରୀରାଧା ପୁରୁଷ ଦେଖାଇବେ ? ସତ୍ତ୍ୱକୁଳୋଦ୍ଭାବୀ ଘନସ୍ଥାନା
ନାୟକ ପ୍ରତି କୃପାରେ ତାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ବିଗଳିତ ହୁଏ, ତେଣୁ ଦିନେ ଦିନେ
ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି, ଯାହାଫଳରେ କାମସିନ୍ଧୁଚିତ୍ତ ରମଣୀଏ ତାଙ୍କ
ସେବାର ଶୈଳ ସୁଯୋଗ ପାଇବେ । ରାଧା ଶ୍ୟାମସୋହାଗିନୀ ନିଶ୍ଚୟ
—ମାତ୍ର ବଡ଼ ଅଭିମାନୀ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଭିକ୍ଷା ଓ
ଆନ୍ଦୋଳନ କିଛି କମ୍‌ନୁହେଁ । ନାଆଁ ଶୁଣିଲେ ତାଙ୍କ ନାହିଁ ଡିଏଁ । ଦିନେ
କବିଭୁ କରବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ୟାମସନ୍ଦନ କପରି ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲେ ତାହା
ଲପିବନ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ । ସେ ରାଧାରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାକରି
ବସିଲେ—“ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରବ ମୁଖବିମ୍ବଂ ଚନ୍ଦ୍ରାଃ ନଖରାଶି କୁଣ୍ଡଳେ ଚନ୍ଦ୍ରେୟା,
ନବ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ତେ ଲଲଟଂ ସତ୍ୟଂ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଭ୍ରମସି ।” ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ନା
ଶୁଣିଲ ମାତ୍ର କେଦର୍‌ଧରାଶାଳିନୀ ରାଧାଙ୍କର କବିଭୁ ବୁଝିବାକୁ ଆଉ

ବେଳ ନଥାଏ, ସେ ଅଭିମାନରେ ଫାଟି ପଡ଼ନ୍ତି । ଯାହାର ନାଁ ଶୁଣିଲେ ଏପରି ଅବସ୍ଥା, ତାହାଙ୍କ କୁଞ୍ଜରେ ରହିଯାପନ କଥା ଶୁଣିଲେ କି ଦେଖିଲେ ସହ ଦୁଃଖ ? ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତେଣୁ ରାଧାଙ୍କ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାନର ହେତୁ, କୃଷ୍ଣ ବିଦୁଷଣର କାରଣ । କୃଷ୍ଣ କଳା ବୋଲି ଏବେ ମାନନୀୟ ରାଧା କଳାର ଚିହ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରଖିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହଁନ୍ତି । ଚିରୁକର ଭଲ ଚିହ୍ନଟିକୁ ବି ତୁଣାଗ୍ରୋ ଚନ୍ଦନ ଦେଇ ସମାକ୍ରନ୍ତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଈର୍ଷା ଓ ଦ୍ଵେଷରୁ ତାଙ୍କର ଏ କୃଷ୍ଣବିମୁଖତା । ଏହି ମାନରୁ ରାଧାପ୍ରେମର ନିବିଡ଼ତ୍ଵ ସାଧିତ ହୁଏ । ପ୍ରେମ ଉପେକ୍ଷା ଓ ଅବହେଳା ସହ ପାରେ ନାହିଁ । ପ୍ରିୟତମଙ୍କ ଅପରାଧ ନିଜ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ସମାକରି ପାରେନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାନରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାପତ୍ରେ, ଆଦାତ ଦେଇ ଆହତ ହୁଏ । ରାଧାଙ୍କ ମାନ ଅଗ୍ନି ପ୍ରବଳ ଜଳଇ ନାହିଁ ଯେ, ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନିଆଁରେ ଝାସଦେଇ ସେ ସେଥିରେ ପୋଡ଼ିହେବାର ସନ୍ତାପ ଶ୍ରେଗନ୍ତି । ପ୍ରେମର ସ୍ଥିରତା ଶୀତଳ ଜଳରେ ଅବଗାହନର ଆନନ୍ଦ ଶ୍ରେଣିବାକୁ ହେଲେ ଦେହକୁ ସ୍ଵପାତ୍ର ଅନଳରେ ସନ୍ତପ୍ତ କରିବାହିଁ ମାନ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୀଡ଼ାଦେଇ ରାଧା କିଛି କମ୍ ପୀଡ଼ିତା ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, କନ୍ଦାର କିଛି କମ୍ କାନ୍ଦନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଦାତ ଦେଇ ଆହତ ହେବା ପ୍ରେମର ଚରନ୍ତନ ଧର୍ମ ନୁହେଁ କି ? ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନ୍ୟ ନାରାୟଣମୋଗକୁ ଶମା କରନ୍ତି । ଦାସ୍ୟଭାବ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କର ସବୁ ଅପରାଧକୁ ଦାସ୍ୟମୁଖରେ ଶମା କରିଥାଏ, କୃପାକଣାଟିଏ ପାଇଲେ ତା କୃତାର୍ଥ ହୁଏ । ବୈଷ୍ଣବ କରିଏ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ରଖିଛନ୍ତି ନିମ୍ନ ପୁରର ରାଗଲୀ ଦେଖାଇବାକୁ; ତତ୍ପର ରାଧାପ୍ରେମର ଚରମୋକ୍ତର୍ଷ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବ । ତେଣୁ ରାଧା-ପ୍ରେମକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କର ଦ୍ଵାନ ଅନେକ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଆତ୍ମସୁଖର କଳଙ୍କ ବହନ କରି ଏହି ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରକ୍ତକ ପାଇଁ ନିଜ କୁଞ୍ଜକୁ ଭିଡ଼ିନେଇ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ଭର୍ତ୍ସନା ଶୁଣାନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପକାନ୍ତି, ତତ୍ପର ସେ ରାଧାଙ୍କ କୃଷ୍ଣ କ ନିଷ୍ଠା ପ୍ରମାଣ କରି ଦିଅନ୍ତି । ମାନବଣ ପ୍ରିୟାର ଭର୍ତ୍ସନାକୁ କୃଷ୍ଣ ବେଦସ୍ତୁତିଠାରୁ ଅଧିକତର ମଧୁର ମନେ କରନ୍ତି, ମାନିନୀର ପଦପଲ୍ଲବକୁ ମମଣିରସି ମଣ୍ଡନମ୍ ବୋଲି ଘୋଷଣା

କରନ୍ତି । ଅତୁଳନାୟା ସୌଭାଗ୍ୟଶାଳିନୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ପଦପଲ୍ଲବ ଶିରୋଧାରୀ
କରନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ନ ଥିଲେ ଏହି ମହାଶବ୍ଦାଂଶ ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରିବାର ଅବକାଶ ସୃଜନ୍ତା ବା କିଏ ? ପ୍ରେମର ବେଦନା କିଛି କମ୍
ମଧୁର ହୁଏନି । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନ ପାଇବାର ବିରହବେଦନା, ପାଇ
ହରେଇବାର ବେଦନା ଓ ଚିତ୍ତବିଚାର ଅନୁତାପପରିସୃତ ବେଦନା—
ଏ ସବୁର ସ୍ବରୂପମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଲଭ କରନ୍ତି ଶ୍ରୀରାଧା କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ
ପ୍ରସାଦରୁ ।

ତେବେ କ’ଣ ପ୍ରେମରେ ବିଶ୍ବାସଯାଚକତାର ସ୍ଥାନ ଅଛି ?
ବିଶ୍ବାସଯାଚକତା ଗର୍ଭରତମ ପ୍ରେମଧର୍ମର ଲକ୍ଷଣ ବୁଝାଇ ଦେବ,
ନିବିଡ଼ତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରେମଥୁଲ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ
ଦେହଧର୍ମର—ତେଣୁ ସେଥିରେ ବିଶ୍ବାସଯାଚକତାର ଦୁଃଖ ଗର୍ଭର
ହୋଇ ଦେଖା ଦେଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରାଧା ପ୍ରେମରେ ? ଅପ୍ରାକୃତ ପ୍ରେମରେ
ବିଶ୍ବାସଯାଚକତାର ମାନେ କ’ଣ ? ବୈଷ୍ଣବ କବି ଓ ଆଲଙ୍କାରିକମାନେ
ଯେଉଁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ରସସୃଷ୍ଟିର ଚରମୋତ୍କର୍ଷ ବୋଲି ମନେ
କରନ୍ତି, କବି ରସନ୍ତ ତାହାକୁ କାବ୍ୟଶ୍ରୀର ଅବମାନନା ବୋଲି
ଅଭିଯୋଗ କରନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, “ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅର୍ଥେ ଇହାର କୋନ
ବିଶେଷ ଶୃଙ୍ଗାରକ ଥାକିତେ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟ ହିନ୍ଦୀବେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର
ଏଇ କାମୁକ ଛଳନା ଦ୍ବାରା କୃଷ୍ଣ-ରାଧାର ପ୍ରେମକାବ୍ୟର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ
ଶକ୍ତିତ ହଇଯାଉଛି, ତାହାତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରାଧିକର ଏଇ
ଅବମାନନାୟା କାବ୍ୟଶ୍ରୀ ଅବମାନିତ ହଇଯାଉଛି । ଯତପରି
ନାୟକେର ପ୍ରେମରେ ପ୍ରତିନାୟିକାର ଯଥାର୍ଥ ଦାବିଥାକେ, ତତପରି
ମାଝେ ମାଝେ ଶ୍ରୀତା ଛଳେ ଅଥବା ସ୍ବଳ୍ପ ଅପରାଧର ଦଣ୍ଡିତଲେ
ପୁଁଛୁଷେର ପ୍ରେମାବେଗକେ କିୟତକାଳେର ଜନ୍ମ ପ୍ରତିହତ କରିଲେ ସେ
ଅଭିମାନେର ଏକଟା ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଯାୟ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ
ଅଥବା ବିଶ୍ବାସଯାଚେର ଦ୍ବାରା ନାୟକ ଯଶନ ସେଇ ପ୍ରେମେର ମୂଳେଇ
କୁଠାବିଧାତ କରେ, ତତନ ଯଥାସ୍ଥିତି ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କରିତେ,
ବସିଲେ ନିଜେର ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଅବମାନନା ପ୍ରକାଶ କରହସ୍ବ ମାତ୍ର । ଏଇ
ଜନ୍ମ ତାହାତେ କୋନୋ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ଏବଂ ତାହା କାବ୍ୟ ସ୍ଥାନ

ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ନହେ ।” ଅଭିଯୋଗ ଗୁରୁତର । ବୈଷ୍ଣବ ସାନ୍ନିଧ୍ୟର ଭଞ୍ଜିମୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୃଷ୍ଟ ପଡ଼ୁଛି । କି କୈଫିୟତ ଦେଇ ହେବ ? ତେଜସ୍ଵୀଗଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କିଛି ଦୋଷବଦ୍ ନୁହେଁ ବୋଲି ସ୍ଵଗବତ୍ତାପ୍ତ ଉତ୍ତରରେ ନିସ୍ତାର ଅଛି କି ?

ପଣ୍ଡିତ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର ସାୟ ବଧାକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ବ୍ୟାପାରକୁ ଏକ ଜ୍ୟୋତିଷତାତ୍ତ୍ଵିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରତିବିମ୍ବ, ଗୋପୀଏ ତାରକା । ବିଶାଖା ନକ୍ଷତ୍ରର ନାମାନ୍ତର ସାଧା । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ସୋମାସ୍ତ୍ର ବା ଚନ୍ଦ୍ରକା, ସେ ବୁଝାଉଛନ୍ତି, “କର୍ତ୍ତ୍ତିକା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବିଶାଖାର ଦିନେ, ବିଶାଖାୟ ଥାକେ, ସାଧାର ସନ୍ଧ୍ୟାତ ସୂର୍ଯ୍ୟର ମିଳନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଅଦୃଶ୍ୟ । ଏକଦା ତାରା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହଇତେ ପାରେନା । ପ୍ରାଚୀନେର ମନେ କରିତେନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ରଶ୍ମିତେଇ ତାରର ତାରଇ । ଚନ୍ଦ୍ରର ଚନ୍ଦ୍ରକା । ଗୋ ରଶ୍ମି, ଗୋପ କୃଷ୍ଣ, ଗୋପୀ ତାର । କବି କୃଷ୍ଣ ରବିକେ ସାଧ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଓ ଗୋପୀ ତାରକେ ମଣ୍ଡଳାକାରେ ସାଜାଇପୁାଛେନ । ଚନ୍ଦ୍ର ଫୁଲଙ୍କ ନା ହଇଲେ ତନ ଏଇ ନାମେଇ ରାଧାର ପ୍ରତିନାୟିକା, ହଇତେ ପାରିତେନ । କାରଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାତେ ଚନ୍ଦ୍ର ରବିର ବିପରୀତ ଦିନେ ଥାକେ । ପ୍ରତିନାୟିକାର ନିମିତ୍ତ ଇଦାନା ବଞ୍ଚୁ କବିକେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ନାମ ନିର୍ମାଣ କରିତେ ହଇପୁାଛୁଲ । ଅମାବାସ୍ୟାର ରାସେ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟର ମିଳନ ହୁଏ । କୃଷ୍ଣ ଗୋପନେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀର କୁଞ୍ଜେ ଗମନ କରେନ ।” ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀତତ୍ତ୍ଵ ଜ୍ୟୋତିଷତାତ୍ତ୍ଵରେ ପରିଣତ ହୁଏ । କାମକଳ୍ପକ୍ଷତାରୁ ମୁକ୍ତି ପାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀତତ୍ତ୍ଵର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଶ୍ରୀରାମ ଗୋସ୍ଵାମୀ ଏହି ଜ୍ୟୋତିଷତାତ୍ତ୍ଵଟି ପ୍ରତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଚେତନ ଥିଲେ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ସେ ରାଧାଙ୍କର ନାମ ରଖିଛନ୍ତି ତାରା—“ତାରା ନାମ ଲେଖିଉରା କଣ୍ଠା ।” (ଲଳିତ ମାଧବ)—ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତାଙ୍କର ସୋମାସ୍ତ୍ର । ତେବେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀତତ୍ତ୍ଵର ଯେଉଁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଆମର ପ୍ରଶଂସାପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ‘କବି ରଘୁନାଥ’ ଅଭିଯୋଗର ଯଥାସମ୍ଭବ ସମ୍ବୁଦ୍ଧି ଅଛି । ଏ ରାଧାପ୍ରେମ

ଭବବୃନ୍ଦାବନର ଯାମତ୍ରୀ । ଯେଉଁଠି ପ୍ରେମର ଯମୁନା ପ୍ରବାହିତ,
 ସେଠାରେ ଏ ବୃନ୍ଦାବନ ଅବସ୍ଥିତ ନୁହେଁ, ଯେଉଁଠି ଏ ବୃନ୍ଦାବନ,
 ସେଇଠି ପ୍ରେମର ଯମୁନା । ବୃନ୍ଦାବନର ବ୍ରଜ ସୁନ୍ଦରୀଗଣ ସମସ୍ତେ
 କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା । ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଈର୍ଷା ବା
 ବିଦ୍ୱେଷ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ରସଶାସ୍ତ୍ର ମିଳନ ବିଷୟରେ
 ରାଗଦ୍ୱେଷ ବା ଈର୍ଷାର ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖେ । ସେଥିପାଇଁ ଶୃଙ୍ଗାରରସ
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରିୟ ନର୍ମସଖା ରୂପେ ମୁଖି ପରିଗ୍ରହ କରି ରାଧା ଓ
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିପତ୍ତର ବ୍ୟବଧାନ ସୃଷ୍ଟିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱେଷ ଓ ଈର୍ଷା
 ଦ୍ୱାରା ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଉନ୍ନତ ଓ ପ୍ରେମର ନିବିଡ଼ତା ସାଧିତ ହୋଇଛି ।
 ବିରହରେ ରାଗଦ୍ୱେଷ ନ ଥାଏ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧୁରପ୍ରିୟାଣ
 କଲେ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟାସୀମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି କେବଳ ସ୍ନେହ ହିଁ
 ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ପୃଥକ ନ ଥିଲେ ।
 ବ୍ରହ୍ମବିବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣରେ ରାଧାଙ୍କର ନାମାନ୍ତର ଥିଲା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ । ପ୍ରେମ
 ଥିଲା ନିରୁପଦ୍ରବ ମଧ୍ୟ । ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ନାମ ଦୁଇଟିକୁ ଦୁଇଟି ଭାବ-
 ବିଗ୍ରହ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କୁ ପରସ୍ପରର ପ୍ରତିଯୋଗିନୀ
 ରୂପେ ଠିଆ କରାଇ ଦେଲେ । ରାଧା ମହାଭାବ ସ୍ୱରୂପିଣୀ । ପ୍ରେମ ହିମଶଃ
 ଗାଡ଼ ହୋଇ-ସ୍ନେହ, ମାନ, ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଅନୁରାଗ ଓ ଭାବସ୍ତର ଦେଇ
 ମହାଭାବରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଅନୁତ ପଣେ ମଧ୍ୟ ବରଣୀୟ ଏକ ଅପୂର୍ବ
 ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଉଛି ମହାଭାବର ସ୍ୱରୂପଗତ ସମ୍ପଦ । ଏହି ଭାବକୁ ଆସ୍ବାଦ୍ୟ
 କରାଇବାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତତ୍ତ୍ୱର ଅବତାରଣା । ରସଧାରକୁ ଉଦ୍‌ବେଳ
 ଓ ଉତ୍ତଳ କରିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ସେହି ଏକ ମହାଭାବ ଖଣ୍ଡିତ
 ହୋଇ ଦୁଇ ରୂପ ଧରିଛି । ବୃନ୍ଦାବନର ପ୍ରେମ ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ ନୁହେଁ ।
 ସେଥିରେ ଦେହ ଓ ହୃଦୟର ଚରମ ଆବେଗ ଓ ଆକୁଳତାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ
 ଗଭୀର ରୂପ ଅବଶ୍ୟ ଅଛି, ତେବେ ତାହାକୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ସାମଗ୍ରୀ ବୋଲି
 ଭାବିଲେ ଭୁଲ ହେବ । ତାହା ମୂଳତଃ ଭାବଧର୍ମୀ, ଆତରଣ ପାଇଁ
 ନୁହେଁ, କେବଳ ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ଉପସ୍ଥାପିତ । ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ
 ପ୍ରତିକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୁଃଖତା ବିଶ୍ୱାସଯାଚକତା ନୁହେଁ, ମହାଭାବକୁ ବୁଝିବାର
 ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ମାତ୍ର । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ବୈଷ୍ଣବ କବିଏ

ରାଧାଙ୍କ ବହୁଲବ୍ୟା, ଖଣ୍ଡିତା, କଳହାନ୍ତରିତା ଓ ମାନସା ରୂପ ଲଭ
 କରିଥାନ୍ତି । ସେ ପୃଥକ ନାୟିକା ନୁହନ୍ତି, ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ମାତ୍ର ।
 ଶରୀରୀ ସହିତ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିବିମ୍ବର ଯେଉଁ ପାର୍ଥକ୍ୟ, ରାଧାଙ୍କ ଗାତତମ
 ରଗରସ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ତରଳ ରଗରସର ସେହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ।
 ରାଧାପ୍ରେମ ସାଧ୍ୟ ଶିରୋମଣି, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରେମ ସବ୍ୟସାଧାର । ବସୁନ୍ଧରା
 ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ରଗରସ ମହାଶବର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ, ଯଦିଓ ଠିକ୍ ତା ନିମ୍ନ-
 ସ୍ତରର ସାମଗ୍ରୀ । ସେଥିପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।
 ତାଙ୍କର ଗାଁ ରାଧାଙ୍କ ପାଖରେ ସେ ଧ୍ବଜୁତ କି ତରଫୁତ ହେଲେ
 ପ୍ରେମର ଲୋକୋତ୍ତର ଆତ୍ମାଦାନ ପାଇଥାନ୍ତି । ଦିବ୍ୟାନନ୍ଦ ଲଭ ଲାଗି
 ତାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କୁଞ୍ଜଗମନ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ପ୍ରେମରେ କୋପ
 ନାହିଁ କି ମାନ ନାହିଁ । ସେ ଗୋଡ଼ତଳେ ପକାନ୍ତି ନାହିଁ, ବରଂ ପଡ଼ନ୍ତି ।
 ରାସମଣ୍ଡଳରେ ନୃତ୍ୟକାଳରେ କାଲେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୋଡ଼ରେ ଗୋଡ଼ ବାଜି-
 ଯିବ ସେଥିଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କୁ ସଭାସ୍ଥେ ଦୂରେ ଦୂରେ ପଦ ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ
 ହୋଇଥାଏ, ରାଧାଙ୍କ ସର୍ବାଗଣ ଏହା ଦେଖି ବେଶ୍ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ
 କରନ୍ତି ଯଦିଓ । ଯେ ତାଙ୍କୁ ଗୋଲେକବହାଣ କଂସାର ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ।
 ତାଙ୍କର ତରଣ ଧ୍ବଜରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞାଶା—“ଫନା ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମାଗେ
 ପଦଧ୍ବଜ ତା ପ୍ରତି କରୁଣା ଦେଉ” (ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ) ରାଧା କିନ୍ତୁ
 ନିତ୍ୟସିଦ୍ଧା—ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆବର୍ତ୍ତାବ,
 ସେହି ଆନନ୍ଦର ପୂର୍ଣ୍ଣାସ୍ବାଦ ଲଭ କରନ୍ତି ସେ ମାନସା ରାଧାଙ୍କର ତରଣ
 ଧରି । ଏହା ମହାଶବର ବିରୋଧ କରେ ନାହିଁ, ବରଂ ତାକୁ ତରମୋହର୍ଷ
 ପ୍ରଦାନ କରେ, ପ୍ରେମକୁ ନିବିଡ଼ାୟୁତ କରେ ।

ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଶ୍ରୀରୂପଗୋସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କ ‘ଉତ୍କଳ ମାଳମଣି’ରେ
 ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ରୂପାୟୁତ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କୁ ଦିନେ ସଖିଏ ପଚାରିଛନ୍ତି,
 କୃଷ୍ଣସୁଖରେ ଯେବେ ତାଙ୍କର ସୁଖ, ତାଙ୍କୁ ସୁଖଦାନ କରିବା ଯେବେ
 ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ; ତେବେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁଞ୍ଜକୁ ଯାଇ ଯେବେ ସେ
 ସୁଖୀ ହୁଅନ୍ତି ସେଥିରେ ଶୋଭା କାହିଁକି ? ହୋଧ କାହିଁକି ? ରାଧା
 ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତି, “ଏହା ଅସ୍ୱୟା ନୁହେଁ । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପ୍ରେମ କ’ଣ ଜାଣେ

ନାହିଁ । ସେ ଜଡ଼ଭାବସଂପନ୍ନା ସ୍ତୁଳ ରୁଚିର ଚରିତ୍ରଟିଏ । ମୋ ମୋଦନ କରିପାରେ, ମାତ୍ର କେବେ ମତାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୋର ଦୁଃଖ ଏହିଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭଳି ଜଣି ରହିବ ପୁରୁଷ ଏପରି ଏକ ଜଡ଼ଭାବସଂପନ୍ନ ନାରୀ ସଂସର୍ଗରେ ଆସି ଆନନ୍ଦ ପାଆନ୍ତି କିପରି ? ପ୍ରେମର ଧର୍ମ ତ ମୋଦନ ନୁହେଁ, ପ୍ରେମର ଧର୍ମ ମାଦନ । ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାଶା ପୂରଣରେ ସମର୍ଥା, ଏକଥା ଶୁଣି କିଏ ପୁଣି ସୈନ୍ଦୃଧ୍ୟର ପାରେ ?” ଏଣେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀକୁଞ୍ଜରେ ଯେବେ କେହି ସୁମଙ୍ଗଳ ଶୁଭାଚରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ତାଙ୍କୁ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ଚିରସ୍ମାରକରନ୍ତି । ତାଙ୍କ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାଙ୍କ ନାମ ତ ଦୂରର କଥା, ଅନୁରାଧାର ନାମ ମଧ୍ୟ କେହି ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ହେଉଛି, “ରାଧାଙ୍କର ଔରସ ଅସଫଳ । ତାଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା ବ୍ୟବହାରରେ କିଏ ପୁଣି କୁଟିତ ନ ହେବ ? ମୁନିମାନଙ୍କ ଶିଷ୍ୟଭୂଷଣ ଓ ଗୁଳିବାସୀଙ୍କ ପୂଜ୍ୟ ଯେଉଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ସେ ଗୋଡ଼ିତଳେ ପ୍ରଣତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧା ତାଙ୍କପ୍ରତି ଦୃକ୍ପାତ ମଧ୍ୟ କରେ ନାହିଁ, ମୁହଁ ବୁଲାଇ ବସିଥାଏ । ଧକ୍ ତାକୁ ।” ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ମନୋରାଜରୁ ଏତକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କିଏ ଯାଚିଛି ଯେ, ପ୍ରେମର ନିମ୍ନ ପ୍ରସ୍ତରେ ଯିଶ୍ନୁସିଂହାସନ ଥାଏ, ସେ ଆଦାତ କରି ପାରେନାହିଁ । ଉଦ୍ଧୃତର ଗର୍ଭରୂପେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟମୟ । ସେ ଆଦାତ କରି ନିରନ୍ତର ରସ ଆଦାୟ କରିଥାଏ । ମାନ ଏକ ଆଦାତ ନୁହେଁ କି ? ସେହି ମାନବଳରେ ପ୍ରେମିକା ପ୍ରଭୁତର ପ୍ରୀତି ଅର୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି ।

ମାଧୁର ଭରତରେ ପ୍ରେମର ଏ ଦୁଇଭାବ ଏକାକାର ହୋଇ ଉଠେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧୁରଗଳେ ଦିବ୍ୟାନ୍ତର ଦଶାରୁଡ଼ା ଶ୍ରୀରାଧା ଶ୍ରୀଗୋବର୍ଦ୍ଧନର ପୂଜିତ ଶିଳାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିବିମ୍ବଟିକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ମନେ କରି ତାକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହନ୍ତି, “ସୁନ୍ଦର, ବହୁବାର କୃଷ୍ଣବନ୍ଧର ନିବଡ଼ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ଧନ୍ୟ ତୁମର ମଙ୍ଗଳମୟ ଦେହ ଏତେଦିନେ ହତଭାଗିନୀ ରାଧାର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଛି । ସଖି, ତୁମର ଏ ଶୀର୍ଷ ବାହୁଦୁଇଟି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକଣ୍ଠସ୍ପନ୍ନ କରି ତାଙ୍କ କଣ୍ଠୋତ୍ପଳର ସୌରଭଦ୍ରା ଗନ୍ଧାମୋଦିତ ହୋଇଛି । ଏହି ସୁବାସିତ ବାହୁ ଦୁଇଟି ଦ୍ଵାର ମୋର

କଣ୍ଠବେଢ଼ନ କରି ମୋତେ ପୁନର୍ଜୀବିତ କର । (ଲଳିତ ମାଧବ) ।
 ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ରାଧାଙ୍କର ଏହି ମନୋରାଜ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ପଦକର୍ତ୍ତା
 ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀଙ୍କ ରାଧାସ୍ତ୍ରୀତି ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି ।
 ସେହିନ ରାଧାଙ୍କର ଦଶମୀ ଦଶାରେ ସଖୀଗଣ ତାଙ୍କୁ ଯମୁନାକୂଳରେ
 ବେଢ଼ି ରୋଦନ କରୁଥାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପରମ ଆତ୍ମୀୟାଟିଏ ପରି
 ସେଠାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ଦେହର ଉତ୍ତପ ପରାଣା କରିବା ବ୍ୟପଦେଶରେ
 ସେ ପ୍ରଥମେ ହାତ ରଖିଛନ୍ତି ରାଧାଙ୍କ ଲଲଟରେ—ତୁଷାର ଶୀତଳ
 ଲଲଟପଟଳ । 'ତା ପରେ ହାତ ରଖିଛନ୍ତି ବସ ଓ କରପୁଗଳ
 ଉପରେ; ଶେଷକୁ ଚରଣର ଉତ୍ତପ ପରିମାପ କରିବାକୁ ଯାଇ ରାଧାଙ୍କ
 ପାଦଦୁଇଟିକୁ ବନ୍ଧରେ ଭିଡ଼ିଧରି ଏହି ସେହି ଗୋବିନ୍ଦବନ୍ଦିତ ଚରଣ
 ବୋଲି ମୁକ୍ତି ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କ୍ଷୀର କାହିଁ ? ଦ୍ଵେଷ କାହିଁ ? ବରଂ
 ରାଧା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ପୁଣି ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ପ୍ରେମକୁ
 ପରିଚିତ କରିବାକୁ ଗୋଟିଏ ଇଚ୍ଛା ଦୁଇ ଭାବମୂର୍ତ୍ତି ପରିଗ୍ରହ କରିଥିଲେ,
 ଏବେ ଶାନ୍ତଶିବ ଅଦ୍ଵୈତ ଲୀଳାରେ ସବୁ ବିରୋଦର ଅବସାନ ଘଟିଛି ।

ଜୀବନ ଓ ଜଗତ : ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍

ଆପେକ୍ଷିକ ବାଦର ଆବିଷ୍କାର ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍ ଆମ ଯୁଗର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପୁରୁଷ । ଯେଉଁ କେତେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପରମାଣୁନିହିତ ଶକ୍ତିକୁ ମାନବକଲ୍ୟାଣ ଦିଗରେ ନିୟୋଗ କରିବାକୁ ନାନା ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ବ୍ୟାପୃତ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଆଜି ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କର ସମୀକରଣ $E = m c^2$ ଅଲଘ୍ୟ ବାଜି ମନ୍ଦ୍ର । ବିଜ୍ଞାନର ଯେଉଁ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ବଳୟ ଉନ୍ନେତ ହୋଇଛି ତା'ର ପ୍ରଥମ ମନ୍ଦ୍ର ଦ୍ୱୟ ଆସିଛି ସେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ କହିଲେ ତାଙ୍କର ପରିଚୟ ଅସଫୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଯିବ । ବସ୍ତୁ, ରାଜନୀତି, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାଧୀନତା, ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ତଥା ଆତ୍ମ-ବିରୁଦ୍ଧ ନାନା ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନର ସେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ନିଜର ପୁରନ୍ତିତ ଅଭିମତ ଅନେକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗି ଏକାନ୍ତ ମୌଳିକ । ମଣିଷର ଚିନ୍ତାଜଗତକୁ ସେ ନୂତନ ଆଲୋକରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦାର୍ଶନିକ : ଏହି ବିରନ୍ତନ ସତ୍ୟଟିର ପ୍ରଘାତ ସେ । ‘ଜୀବନ ଓ ଜଗତ’ ସମ୍ପର୍କିତ ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀରୁ ତାଙ୍କ ସୁସ୍ଥ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧିର ସାମାନ୍ୟ ପରିଚୟ ଲଭିଲେ ଯେ କେହି କୃତାର୍ଥ ହେବେ । ବିରୁଦ୍ଧ ଆଲୋଚନା ନୁହେଁ କେବଳ ଯଥାସମ୍ଭବ ନିର୍ଭୁଲ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରାର ଉପସ୍ଥାପନ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ମାନବର ମୁକ୍ତିକାନ୍ଦ :

ଏବେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରାୟ ୧୦ କୋଟିରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ମଣିଷ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ନ୍ତି ଓ ତା'ର ଚାରି ଗୁଣ ଶିଶୁ ଧରଣୀର ଆଲୋକ ଦେଖନ୍ତି । ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ରହସ୍ୟ ଭିତରେ ଅନନ୍ତ ଜୀବନ ପ୍ରବାହ ଅଖଣ୍ଡ ଗତିରେ ଛୁଟି ଚାଲିଛି । ତେବେ ଏ ଜୀବନ ପ୍ରବାହର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ? ଚରକାଳ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ମଣିଷକୁ ବିଚାର କରିଛି । ଆଇନଷ୍ଟାଇନ ମଧ୍ୟ ବାର ବାର ନିଜକୁ ନୀରବ ଜିଜ୍ଞାସାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ସେ ପାଲେଷ୍ଟାଇନ ଯାଇଥାନ୍ତି । ସେଠି ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦ୍ର ଉପକଥା ଭିତରେ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ସେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇଲେ । ସେହି ଗଳ୍ପଟିର ବକ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି, ପରମେଶ୍ବର ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ଓକ୍ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ମଣିଷଦେହକୁ ଗଢ଼ିଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଘଟର ଧର୍ମ ବି ଅଭିନ୍ନ— ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସହ୍ୟ କରିବା ଓ ନିଜକୁ ନିଃଶେଷ କରିବା । ସେ ଏହି ଗଳ୍ପରୁ ଜୀବନର ମୁକ୍ତିପଥ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବ ପକ୍ଷରେ ଏ ଧର୍ମ କିଏ କେତେ ପରିମାଣରେ ପାଳନ କରିଛି ଅର୍ଥାତ୍ କେତେ ପରିମାଣରେ ଅପରକୁ ସହ୍ୟ କରିଛି ଓ କେତେ ପରିମାଣରେ ନିଜକୁ ପରଲୀନି ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଛି— ତାହା ଉପରେ ତା'ର ଦେହ ଓ ଜୀବନର ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ ।

ବସ୍ତୁ ଓ ବିଜ୍ଞାନ :

“Concern for man himself and his fate must always form the chief interest of all technical endeavours...Never forget this in the midst of your diagrams and equations.”

ମଣିଷକୁଚ୍ଛ୍ବର ଚରମ କୌଶଳ ମଣିଷର ଅକଲ୍ୟାଣ କାମନା ନ କରୁ । ମଣିଷର ସୁଖ କାମନା ବୈଜ୍ଞାନିକର ଧ୍ୟେୟ । ସମଗ୍ର ମଣିଷ ଜୀବନର ସୁଖ ସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଲାଗି କଞ୍ଚିତ ଆଶୀର୍ବାଦ ତାଳି ପାରିଲେ ବିଜ୍ଞାନର ସାର୍ଥକତା ଫୁଟେ । କିନ୍ତୁ ମଣିଷ ଲାଗି ଦୁଃଖ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ଦ୍ବାର ଖୋଲିବାକୁ ବସିଲେ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ବିକଳ ହୋଇଛି ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

ଏ ଯୁଗରେ ବିଜ୍ଞାନ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁଗତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ନିଉଟନଙ୍କ ପରି ଯତ୍ନକ୍ଷମ ନିଜର ସମ୍ବଳ ଦେଇ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଗବେଷଣାରେ ନିବିଷ୍ଟ ରହିବା ଆଜି ସମ୍ଭବପରି ନୁହେଁ । ଆଜିର ଗବେଷଣା ଲାଗି ଦରକାର ବହୁ ବ୍ୟୟପାତ୍ର ଗବେଷଣାଗାର । ବେଷ୍ଟର ବିନା ଆଶାବାଦରେ ଏପରି ଗବେଷଣାଗାର ଲାଭ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଏହି ଅସହାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଯୋଗ ନେଇ ବେଷ୍ଟ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଭାବନକୁ ନିଜର ଧୂର୍ତ୍ତି ଦିଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ କରନ୍ତି । କେତେକ ମଧ୍ୟ ବେଷ୍ଟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଶିରେଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ତା'ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାନୁଯାୟୀ ମାରଣୋପକରଣରେ ଲାଗି ପଡ଼ନ୍ତି । ଏପରି ଯେତେବେଳେ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାର୍ଥନିତା ବିବେକ ଖବ ହୁଏ । ତେଣୁ ବେଷ୍ଟ ନିକଟରେ ଆମ୍ଭ ସମର୍ପଣ ନ କରିବାକୁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେତାବନୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ମଣିଷର ମୃତ୍ୟୁବାଣ ନିର୍ମାଣ କଲେ ବିଜ୍ଞାନର ଅପମାନ ହେବ । ସେ କହନ୍ତି, “Never do any thing against conscience, even if the state demands it.” ମଣିଷର ନିର୍ମାଣ ବିବେକ ବୁଦ୍ଧିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବଡ଼ କଥା । ବିଜ୍ଞାନ ବେଷ୍ଟାପୁତ୍ର ନ ହୋଇ ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ବିବେକ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେଲେ ତା'ର ଆଶାବାଦ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ ପାଇଁ ସୁଲଭ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଆଶାବଦ୍ଧ ଅସୁର ଭୟାବହତା ଦେଖି ସେ ନିରାଶ ନୁହଁନ୍ତି । ଏ ଅସୁର ପ୍ରୟୋଗରେ ଯେଉଁ ବିଶ୍ୱଯୁଦ୍ଧର ସମ୍ଭାବନା ରହିଛି ସେଥିରେ ମଣିଷ ସଭ୍ୟତା ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ ନାହିଁ । ଦୁଇ ଉତ୍ତମାଂଶ ଲୋକ ହୁଏତ ମରିବେ । କିନ୍ତୁ ଚିନ୍ତାଶୀଳ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ କେତେଗଣ୍ଡି ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ ସ୍ୱପ୍ନକ ତା'ର ଧ୍ୱଂସ ଲଳାକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ରହିଯିବେ । ତାଙ୍କର ମାଧ୍ୟମରେ ଆମ ସଭ୍ୟତା ପୁନଶ୍ଚ ସ୍ଥାପିତ ହେବ । ଅବଶ୍ୟ ସେ ଯୁଦ୍ଧର ସମର୍ଥକ ନୁହଁନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ଆଶଙ୍କା କରନ୍ତି, ଯୁଦ୍ଧହେବ । ଯେଉଁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତୋଟି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସାବଭୌମ ବେଷ୍ଟର ଅସ୍ତ୍ରରୁ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଆଶାବଦ୍ଧ ଅସୁର ସୃଷ୍ଟି ପୃଥ୍ବୀ ଏକଥା ସତ୍ୟ । କେବଳ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଧ୍ୱଂସର ରୂପ ଯାହାକିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ ମାତ୍ର । ତେଣୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କୁ

ସେ ତାଙ୍କ କହିଛନ୍ତି, ଅଦୂରଦର୍ଶୀ ରଜନୀତିଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ବାର ବାର
ଚେତାବଳୀ ଶୁଣାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆମର ପୃଥିବୀ ମାଗନ୍ତ୍ରୀ କା ଆଶଙ୍କକ
ଅପୂର୍ବ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛି; ଆମେ ଆସନ୍ନ ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପ୍ତିକାର ସମ୍ମୁଖୀନ ।
ଏଠି ବଞ୍ଚିବାକୁ ହେଲେ ଓ ଉନ୍ନତପଥରେ କହିତ ଆଗେଇବାକୁ
ହେଲେ ଆମର ପୁରତନ ଭାବ ଚିନ୍ତା ଯେସରେ ବହୁବ ସଂଘଟନ
କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଓ ଜାତି ଜାତି
ମଧ୍ୟରେ ଯାହାକିଛି ମନାନ୍ତର ଅଛି ସେ ସବୁର ସୁବର୍ଣ୍ଣର ପାଇଁ ପୃଥିବୀରେ
“Court of Wisdom” ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉ । ଏ ବିଶ୍ୱବଳପୂ ହେବ
ମାନବବିବେକର ପ୍ରଜ୍ଞାକ । ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟାପାର
ଯେସରେ ସକଳ ବାଦବିସମ୍ବାଦର ବିଚାର ହେବ ଏଇଠି । ସହଯୋଗ ଓ
ସହାନୁଭୂତିର ପୃଥିବୀ ହୁଏ ଉଠିବ । ଏହି ବିଶ୍ୱବଳପୂରେ ବିଚାରପତି
ହେବ ପୃଥିବୀର ସଂସାରୀମାନ ବିଚାରବନ୍ତ ମଣିଷ । ଏମାନଙ୍କର ନିବାଚନ,
କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ଏକ ବିଧିବଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ପଦ୍ଧତିର
ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ବିଶ୍ୱସରକାରୀ ଗଠନ ଓ ସାବଣୀୟ
ସାମରିକ ବ୍ୟାପାର ଉପରେ ତା’ର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବିସ୍ତାର ସମ୍ଭବ ହେଲେ
ବିଜ୍ଞାନ ମଣିଷର ମୃତ୍ୟୁକାରୀ ନ ହୋଇ ଜୀବନସେବକ ହୋଇ
ପାରିବ ।

ବିଜ୍ଞାନ ମାନବ ଚିତ୍ତରେ ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରକରି କେତେକାଂଶରେ
ମଙ୍ଗଳ କରିଛି । ମଣିଷ ହୁଏତ ଭୟରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସମ୍ବନ୍ଧସେସରେ
ନିୟମ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଉପରେ ରୂପ ନିୟମେ ମଣିଷ ବୋଧହୁଏ
ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହେବାକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିଖିନଥାନ୍ତା ।

ଧର୍ମ ଓ ବିଜ୍ଞାନ:

“Science without religion is lame, religion
without science is blind.”

ଆଇନଷ୍ଟାଇନ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା
କରିଛନ୍ତି । ଚିନ୍ତାର ଏ ଦୁଇ ଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗତ ବ୍ୟାଧି ଲାଗି
ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଉଦ୍ୟମ । ସେ ଧର୍ମ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ପଛରେ

ଓ ପୁଣି ମୌଳିକ ଆବେଗ ଗୁଡ଼ିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି ।
 ଧର୍ମ ପୃଷ୍ଠି ପଛରେ ରହିଛି ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ, ମୃତ୍ୟୁ ଓ ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ
 ଭୟରୁ ଅସହାୟ ଆଦିମ ମଣିଷ ହୃଦୟରେ ଧର୍ମୀୟ ଜିଜ୍ଞାସା ଜାଗିଛି ।
 ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଜ୍ଞାନ ତା'ର ସ୍ୱଭାବତଃ ଅଳ୍ପ ଥିବାରୁ ସେ ନିଜ
 ରୂପର ଏପରି ସବୁ ବଳିଷ୍ଠ ପୁରୁଷର କଳ୍ପନା କରି ବସିଛି ଯେ, ଯାହାର
 ଇଚ୍ଛା ଓ କର୍ମ ଉପରେ ମଣିଷର ଶ୍ୱାତଜନକ ଘଟଣାବଳୀ ନିର୍ଭରଶୀଳ ।
 ପୁଣି ମଣିଷ ଶ୍ରବଣ, ପୂଜା ଦେଇ ବା ବଳି ଦେଇ ଏ ସବୁ ପୁରୁଷଙ୍କ
 ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏଣୁ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମ ଏପରି ଏକ
 ଚିନ୍ତା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ମଣିଷ ସଭ୍ୟତାରେ ସଂସ୍କୃତିକ ହୋଇଛି ଯେ, ସେହିସବୁ
 କଳ୍ପିତ ଦେବତା ପୁରୁଷଙ୍କୁ ମଣିଷ ପ୍ରତି ଅନୁକୂଳ କରାଯାଇ ପାରେ ।
 ଏ ଧର୍ମ ଆଇନଶୁଭାବେ ମତରେ ଶୁଦ୍ଧମୂଳକ ଧର୍ମ । ମଣିଷର ଦୁର୍ବଳତାର
 ସୁଯୋଗ ନେଇ ପୁରୋହିତ ଦଳ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଛନ୍ତି । ଏମାନେ
 ଜନସାଧାରଣ ଓ କଳ୍ପିତ ଦେବପୁରୁଷ—ଏହି ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଚିତ୍ର
 ମଧ୍ୟସ୍ଥ । କେଉଁଠି ରାଜା ବା ନେତା ନିଜ ପଦକୁ ପୁରସ୍କିତ ରଖିବାକୁ
 ପୁରୋହିତର ଆଶ୍ରୟ ଲେଉଟିଛି, କେଉଁଠି ବା. ସେ ନିଜେ ପୁରୋହିତର
 ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ମଣିଷର ଏହି ଧର୍ମ ସାମାଜିକ ବୋଧରୁ
 ଫଳଣୀ ପିନ୍ଧିବର୍ତ୍ତିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଛି । ପିତା ମାତା, ନେତା ବା ରାଜା
 ବି ଭୁଲକରି ବସନ୍ତି । ଏମାନେ ବି ମରଣଶୀଳ । ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଲଭିବାର
 ବାସନା ତଥା ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରେମ ଓ ସହଯୋଗିତା ପ୍ରାପ୍ତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
 ସାମାଜିକ ଓ ନୈତିକ ଦିଗରୁ ଶିଶୁର ପାରଣା ମୂଳରେ ସଫିୟ ହୋଇ
 ଉଠିଛି । ଏ ଶିଶୁର ପ୍ରଜାପାଳକ ସର୍ବମଙ୍ଗଳନିଧାନ, ସମସ୍ତଙ୍କର
 ଶ୍ରୀକର୍ତ୍ତା । ସେ ଦୁଷ୍ଟକୁ ଶାସ୍ତି ଦିଅନ୍ତି ଓ ଶିଷ୍ଟକୁ ପୁରସ୍କୃତ କରନ୍ତି ।
 ଭକ୍ତଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସର ତାରତମ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସେ ଭକ୍ତର ବା ତାର
 ଗୋଷ୍ଠିର ଶାସନକୁ ଭଲ ପାଆନ୍ତି, ତା'ର ଶୁଭାଶୁଭ ପ୍ରତି ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି
 ରଖନ୍ତି । ସେହି ଶିଶୁର ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ବାସନା ଓ ଦୁଃଖର ସାନ୍ତ୍ୱନା, ମୃତ
 ବ୍ୟକ୍ତିର ଆତ୍ମାସଂରକ୍ଷକୋଷ । ଧର୍ମର ଏହା ହେଉଛି ପରବର୍ତ୍ତୀ
 ନୈତିକ କଳ୍ପନା ।

ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ଧର୍ମ ଏହି ନୈତିକ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାରେ ଅବଶ୍ୟ ଗୌରବ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମରେ ସବୁବେଳେ ଶ୍ରୀ ଓ ନୈତିକତାର ମିଶ୍ରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ । ତେବେ ସଭ୍ୟତାର ଉଚ୍ଚତର ପ୍ରସ୍ତରେ ନୈତିକତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠି ମନେ ରଖିବାକୁ ହୁଏ ଯେ, ଏ ଉତ୍ତମ ଧର୍ମ ଧାରଣାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି—ଶିଶୁରଙ୍କର ଏକ ମାନବୀୟ ରୂପ ପରିକଳ୍ପନା । ଏହି ସତ୍ୟଟିକୁ ଧୂବଜ୍ଞାନ କରେ ସାଧାରଣ ମଣିଷ । କିନ୍ତୁ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତିଭାବୀନ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଦାର୍ଶନିକ ଗୋଟିଏ ବେଳେବେଳେ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଏହି ଅସ୍ୱୀକାର କିନ୍ତୁ ଶେଷକଥା ନୁହେଁ । କେବେ କେବେ କୌଣସି ବିରାଟ ପୁରୁଷ ଧର୍ମ ଅନୁଭୂତିର ଶୀର୍ଷ ପ୍ରସ୍ତକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେ ପ୍ରସ୍ତର ବିଶୁଦ୍ଧତାମୟ ରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟନରୁ ମହାଜାଗତିକ ଧର୍ମସାଧନାର ଜନ୍ମହୁଏ । ଯା'ର ସେହି ଅନୁଭୂତି ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ ତା'ର ସ୍ୱରୂପ ବୁଝାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ଧର୍ମସାଧନା ସହିତ ଅବଶ୍ୟ ଶିଶୁରଙ୍କର ମାନବୀୟ ରୂପ ପରିକଳ୍ପନାର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।

ଆମ୍ଭ ସଚେତନ ମଣିଷ ତା'ର କାମନା ବାସନା ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟର ଅକ୍ଷୟତାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ବିଶ୍ୱ, ପ୍ରକୃତି ଓ ଭାବରାଜ୍ୟର ମହିମାନ୍ବିତ ମନୋହର ରୂପ ତା'ର ମନଶ୍ଚକ୍ଷୁ ସମକ୍ଷରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୁଏ । ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମନେହୁଏ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବନ୍ଦୀ ଦଶାପନ୍ନ । ବିଶ୍ୱଚରଣର ତା ପାଖରେ ତାପୂର୍ଣ୍ଣପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ଅଗଣ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱ ପରି ପରିସୃଷ୍ଟମାଣ ରହେ । ମାନବ ଧର୍ମର ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଉପଲବ୍ଧି ହିଁ ସେହି ମହାଜାଗତିକ ଧର୍ମର ପ୍ରେରଣାରୁ ସମ୍ଭବ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ପୃଷ୍ଠା କହି ରଖିଛନ୍ତି, ସବୁକାଳର ମହାପୁରୁଷଗଣ ଏହି ଧର୍ମ ସାଧନା କରି ଆସିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ ଏହି ଭାବର ପ୍ରବଳ ପ୍ରେରଣା । ଏଠି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ନାହିଁ, ଶିଶୁରଙ୍କୁ ମଣିଷର ପ୍ରତିରୂପ ରୂପେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ନାହିଁ । କୌଣସି ସଂପ୍ରଦାୟର ସୃଷ୍ଟି ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବି ନୁହେଁ । ଏହି ମହାଜାଗତିକ ଧର୍ମ ସାଧନାରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଚିନ୍ତା ଓ ଦର୍ଶନ ନାହିଁ, ଶିଶୁରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରଣା

କି ନାହିଁ । ଏ ଭାବନାକୁ ତେଣୁ ହୃଦୟରୁ ହୃଦୟାନ୍ତର ସଂସ୍କର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିଳ୍ପକଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି, ଏହି ଭାବକୁ ଜାଗତ କରିବା ଓ ହୃଦୟରୁ ହୃଦୟାନ୍ତର ଏହାକୁ ସଂସ୍କର କରିବା ।

ସୁତରାଂ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମର ସଂପର୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଆମକୁ ପ୍ରଚଳିତ ଧାରଣାର ଚପଟତ ଏକ ଟିକାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନର ଇତିହାସ ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମ—ପରସ୍ପର ଘୋର ବିରୋଧୀ ବିଷୟ । କିନ୍ତୁ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଥମରୁ ଧର୍ମର ଭୂଲ୍ ହୋଇ ଆସିଛି । Causality hypothesis ବା କାରଣତା ପ୍ରକଳ୍ପ ଯାହା ନିକଟରେ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯିବ ଓ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି Causation ବା କାରଣତା ଫିଲ୍ସର ଚିନ୍ତାମାନତା ସମ୍ପର୍କରେ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଶ୍ୱାସୀ; ସେ କେବେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ବିଶ୍ୱର ଘଟଣା ପ୍ରବାହରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପକାରୀ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ସତ୍ତା ରହିଛି ବୋଲି । ଶୁଦ୍ଧ ମୂଳକ ଧର୍ମ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ମୂଲ୍ୟହୀନ; ନୈତିକ ଧର୍ମର ପ୍ରୟୋଜନୀୟତାକୁ ସେ ଏକାନ୍ତରେ ମନେ କରନ୍ତି; ଦୁଷ୍ଟ ସଂହାରକ ଓ ଶିଷ୍ଟ ପାଳକ ଶିଶୁରଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଅବାନ୍ତର । ଛାଡ଼ି ଦେଇ ମଣିଷର କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପର ପ୍ରକୃତ ନିୟାମକ ହେଉଛି ତା'ର ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରୟୋଜନୀୟତାର ପ୍ରେରଣା । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ସୁନ୍ଦର ଉଦାହରଣଟିଏ ଦେଇ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି; କୌଣସି ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପଦାର୍ଥକୁ ତା'ର ଚେତା ଲାଗି ଦାୟୀ କରିବା ଯେପରି ନିବୋଧତା, ଠିକ୍ ସେପରି ବିଶ୍ୱର ଘଟଣା ପରମ୍ପରା ଲାଗି ଅସ୍ତିତ୍ୱହୀନ ଭଗବାନଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତା ରୂପେ ଦାୟୀ କରିବା ଅସୌକ୍ଷ୍ମିକ । ତେଣୁ ଅନେକ ମନେକରନ୍ତି, ବିଜ୍ଞାନ ନୈତିକତା ବୋଧକୁ ଧ୍ୱଂସ କରେ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଏହାର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ କରନ୍ତି । ଏ ଅଭିଯୋଗ ଏକାନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ । ମଣିଷର ନୈତିକ ଆଚରଣର ସଫଳ ଭିତ୍ତି ହେଉଛି ସଂବେଦନଶୀଳତା, ଶିଷା ଓ ସାମାଜିକ ବନ୍ଧନ । ଏଥିପାଇଁ କୌଣସି ଧର୍ମର ଭିତ୍ତିକୁ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏବେ ଯେବେ ଗୁରୁକାଳର ପୁରସ୍କାର ଆଶା ଓ ଶାସ୍ତ୍ରର ଉପାୟ

ଦ୍ଵାରା ସମ୍ପଦ କରାଯାଏ, ତେବେ ଆମର ମାନସିକ ଦୈନ୍ୟ ଦୂର ହୋଇ-
ନାହିଁ ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

ମହାଜାଗତିକ ଧର୍ମ ଶ୍ରବଣା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ସଦ୍‌ପ୍ରେମୀ
ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଓ ମହତ୍ତ୍ଵମ ପ୍ରେରଣା । ବିଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତଜଗତର ବିଜ୍ଞାନ
କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଅପରିସୀମ କର୍ମ ସାଧନା ଓ ସର୍ବୋପରି ଆତ୍ମଶ୍ରେଣୀ
ନିଷ୍ଠାର ପ୍ରୟୋଜନ ରହିଛି, ସେ ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟ
ସଚେତନ ଥିଲେ ଯେ କେହି ବୁଝି ପାରିବ, ମନ ଓ ପ୍ରାଣରେ କି ପ୍ରଚଣ୍ଡ
ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ମଣିଷ ପ୍ରତିଦିନର ତୁଚ୍ଛ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜଗତରୁ
ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇ ଏହି ସାଧନାରେ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରେ । ବିଶ୍ଵ
ଚରଚରରେ ଯେଉଁ ସୁସମ୍ପଦ ନିୟମ ଫି ସ୍ଵାଶୀଳ—ତାକୁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟ
ମଧ୍ୟରେ ଉପଲବ୍ଧ କରିବାକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକର କି ଗଭୀର ଆକୃଷ୍ଟ ! ବିଶ୍ଵର
ନିୟମାବଳୀକୁ ସକଳ ପ୍ରକାର ଅବୋଧତାର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ
ବୈଜ୍ଞାନିକର କି ଅବିଚଳିତ ସାଧନା ! କି ମନ୍ତ୍ର ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣା
ଦେଇଛି, ଅଗଣିତ ବ୍ୟର୍ଥତା ଭିତରେ ନିଜର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ଅବିଚଳିତ
ରହିବାକୁ, କି ଶକ୍ତି ଏମାନଙ୍କୁ ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗାଇଛି ? ତାହା
ଯେ କେହି ଉପଲବ୍ଧ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁମାନେ
ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଛନ୍ତି, ସେହିମାନେ ହିଁ ବୁଝିବେ । ମହାଜାଗତିକ ଧର୍ମ-
ଶ୍ରବଣା ମଣିଷକୁ ଏ ଶକ୍ତି ଦିଏ । ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ତାଙ୍କର କେହି ଜିଣେ
ସହକର୍ମୀଙ୍କ ବାକ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର କରି କହି ରଖିଛନ୍ତି, ଏହି ଜଡ଼ବାସୀ ଯୁଗରେ
ତନ୍ତ୍ରପୂ ଚିତ୍ତରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାରେ ନିରତ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ହିଁ ଏକମାତ୍ର
ନିଷ୍ଠାବାନ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଶିକ୍ଷା :—

ପ୍ରଚଳିତ ଶିକ୍ଷା ମଣିଷକୁ ବିଶେଷଜ୍ଞ କରିପାରେ । ଆଇନ୍‌-
ଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷାର ଏତିକି ସାଫଲ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏପରି
ବିଶେଷଜ୍ଞ ହେଲେ ମଣିଷ ଏକ ପ୍ରକାର ଯନ୍ତ୍ରରେ ରୂପାନ୍ତରିତ
ହୋଇଯାଏ । ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର ସୁସଜ୍ଜିତ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ

ନାହିଁ । ଗୁପ୍ତ ପ୍ରାଣରେ ଜୀବନର ମୁକ୍ତିବୋଧ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ପର୍କ ଅନୁଭୂତ
 ଓ ସଜୀବ ସମ୍ବେଦନା ଜାଗ୍ରତ କରିବା ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ । ସେଠି
 ସୁଖସ୍ଥ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭୂତ ଓ ସୁମାତବୋଧର ବି ପ୍ରୟୋଜନ ରହିଛି ।
 ନଚେତ୍ ତା'ର ବିଶ୍ୱାସୀୟ ଜ୍ଞାନ ଲାଗି ତାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକଶିତ ମାନବ
 ପରିବର୍ତ୍ତେ ସୁକ୍ଷିପ୍ତିକ ଶ୍ୱାନଟିଏ କହିବା ବରଂ ସମୀଚୀନ ହେବ । ବ୍ୟକ୍ତି-
 ମାନବ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀ ସହିତ ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧ ବଢ଼ିବାରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେବା
 ଲାଗି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୁପ୍ତକୁ ମଣିଷ ମନର ଅଭିପ୍ରାୟ, ଭୁଲ ଭ୍ରାନ୍ତି ଓ ଦୁଃଖ
 ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର କଥା ଜାଣିବାକୁ ହେବ ।

ତାଙ୍କ ମତରେ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ସହିତ ଗୁପ୍ତର ସୁସମ୍ପର୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଁ
 ଶିକ୍ଷାର ସାଥୀକ ରୂପ ପ୍ରକଟିତ ହେବ । ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ଏଠି ପ୍ରୟୋଜନ
 ନାହିଁ । ତଥାପି ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ରହିପାରେ, ମାତ୍ର ତା'ର ଭୂମିକା ହେବ
 ଗୌଣ । ଅର୍ଥାତ୍ ଇତିହାସ କି ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରର ନିରସ ଏବଂ ଖଣ୍ଡିତ ଜ୍ଞାନ
 ପରିବର୍ତ୍ତେ ମାନବତାବୋଧ ଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଧୀପ୍ତ ଜ୍ଞାନଚର୍ଚ୍ଚା ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ
 ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏଠି ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ସଂସ୍କୃତି ସୁରକ୍ଷିତ ରହେ ।

ଚରୁଣ. ଗୁପ୍ତ ସମାଜକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଓ ସୁକ୍ଳିପନ୍ନା ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିର
 ବିକାଶ ଉପକ୍ରମରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ଓ
 ବହୁମୁଖୀ ବିଷୟର ଗୁରୁ ଭାବରେ ଏ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ ।
 ଗୁରୁଭାବ ଫଳରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପଲ୍ଲବ-ଗ୍ରାସିତାର ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ ସର୍ବସ
 ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତି ଏପରି ହେବା ଉଚିତ ଯେ, ଗୁପ୍ତ ଯେତକି ଶିକ୍ଷା ପାଏ,
 ତାକୁ ବହୁମୁଖୀ ଦାନ ବୋଲି ସେ ଯେପରି ଗ୍ରହଣ କରେ, କଠୋର
 କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଯେପରି ଆଦୌ ମନେ ନ କରେ ।

ଜୀବନ ଦର୍ଶନ :—

‘I Believe’ ସଙ୍କଳନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆଇନ୍‌ସ୍ଟାଇନ୍ ନିଜର ଚିନ୍ତା
 ଓ ବିଶ୍ୱାସର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ନିଜର ଆତ୍ମଲିପି
 ତାହା । ସେଠି ସେ ବାରବାର ନିଜକୁ ସ୍ମରଣ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ,
 ମଣିଷର ଅନ୍ତର୍ଲୋକ ଓ ବାହ୍ୟଜୀବନ ଜୀବିତ ଓ ମୃତ ବହୁଲୋକଙ୍କ ଗ୍ରମ

ଫଳରେ ପରିପୁଷ୍ଟ । ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମଣିଷ ଯେପରି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ସେପରି ନିଜକୁ ବିକାଶ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ । ପରିଚିତ ଅପରିଚିତ ଶତ ସହସ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ ସହିତ ଆମ ଜୀବନ ଗ୍ରସ୍ତ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଆମେ ବହୁଲେକଙ୍କ ପରିଶ୍ରମକୁ ଅନ୍ୟାୟ ଭାବରେ ଆତ୍ମସାତ କରୁଛେ । ଶ୍ରେଣୀବିବେକ ତାଙ୍କ ମତରେ ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ବିରୋଧୀ ଓ ହିଂସା ଆଧାରିତ । ସରଳ ଜୀବନଯାତ୍ରା ପଥରେ ଏ ଅନ୍ୟାୟକୁ ପ୍ରତିରୋଧ କରାଯାଇପାରେ । ଦୈହିକ ଓ ମାନସିକ—ଉଭୟ ବିଗନ୍ତ ସରଳ ଜୀବନ ଯାତ୍ରା ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗଳକର ।

ସେ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଓ ବିଳାସକୁ ଜୀବନର ଧ୍ୟେୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ଜୀବନର ଏ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଘଷୁରିକୁ ସାଜେ । ଆଦର୍ଶବାଦର ଉନ୍ମୁଳ ବର୍ତ୍ତିକା ଜୀବନପଥକୁ ଆଲୋକିତ ନ କଲେ, ଅନୁରୂପ ମନୋଭାବର ବନ୍ଧୁମଣ୍ଡଳରେ ନ ବଞ୍ଚିଲେ, ସଦାବେଳେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଚ୍ଛେଦ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ଓ ଶିଳ୍ପକଳା ତଥା ବୈଜ୍ଞାନିକ ଗବେଷଣାର ଶାଶ୍ୱତ ବିସ୍ତୃତ ରହସ୍ୟର ଆଭାସ ନ ପାଇଲେ ଜୀବନ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଉଠେ । ତେଣୁ ଲୋକ ତତ୍ତ୍ୱରେ ମାନବ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ମାନଦଣ୍ଡ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ବିଳାସ ବ୍ୟବନ ତାଙ୍କ ନିଜଠରେ ସର୍ବଦା ଭୁକ୍ତ ଓ ହେୟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ।

ବିବିଧ ତାଙ୍କର ଜୀବନ । ମାନବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ସେ ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ସ୍ନେହ ବନ୍ଧନରେ ନିଜର କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ଅଥଚ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ସେ ନିସଙ୍ଗ ପାନ୍ଥ । ଦେଶ, ଜାତି, ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନ ଏପରିକି ପରିବାର ସହିତ ସେ ସଦାନ୍ତଃକରଣରେ ଏକାନ୍ତ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସର୍ବସ୍ତ ଅସଂପୃକ୍ତ ଭାବ ଓ ନିଭୃତ ପିତାସା ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ବୟସ ବଢ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏ ଭାବ ତାଙ୍କର ବଢ଼ିଛି ସିନା କମିନାହିଁ । ଏ ଭାବ ଅସାମାଜିକ; ମଣିଷ ସହିତ ହୃଦୟ ବିନିମୟ ଓ ସହାନୁଭୂତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବରଂ ଘୋର ଅନ୍ତରାୟ । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଚେତନ ଥିଲେହେଁ ଆଦୌ ବିଷଣ୍ଣ ନୁହନ୍ତି । ଏ ମନୋବୃତ୍ତି ସହାନୁଭୂତିକୁ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ କରେ । କିନ୍ତୁ ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାଜସାଥୀଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର, ଅଭିମତ ଓ ଅଭ୍ୟାସରୁ ମଣିଷକୁ ମୁକ୍ତ ରଖେ । ତେଣୁ

ଶଶଭଞ୍ଜର ଏ ଦୁଦୟ ବିନିମୟର ପ୍ରଲୋଭନରୁ ସେ ଆଶାବନ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ ରଖି ପାରିନି ।

ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସୀ । ବ୍ୟକ୍ତି ହିସାବରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯିବା କଥା । କିନ୍ତୁ କାହାକୁ ଏହି ଦେବତାର ଗୌରବ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବହୁ ମହଲରୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତିର ଧାରା ଛୁଟୁଥିଲାବେଳେ ସେ ବିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ନିରବଧ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଦ୍ୱାରା ଗୋଟାଏ ଦୁଇଟା କଥା କେବଳ ବୁଝାଇବାର କ୍ଷମତା ସେ ଲଭିଥିଲେ ମାତ୍ର । ଏହି ସାମାନ୍ୟ କୃତଜ୍ଞ ଲାଗି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର କୃତଜ୍ଞତା ଜାପନକୁ ସେ ଶୁଭ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଜଟିଳ କାର୍ଯ୍ୟର ସମ୍ପାଦନ ଲାଗି ଜଣକ ଉପରେ ପରିତ୍ରାଣର ଭାର ଦେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ପରିତ୍ରାଣିତ ହେବେ ସେମାନେ ଯେତେ ବାଧ୍ୟ ନ ହୁଅନ୍ତି । ନାୟକ ନିର୍ବାଚନର ସୁଯୋଗ ତାଙ୍କର ଥିବା ଉଚିତ । ଆନୁଗତ୍ୟ ଆଦାୟ କରିବାର ପଟ୍ଟା ଯଦି ଶୀଘ୍ର କଳ୍ପସିତ ହୁଏ । ହିଂସାଶକ୍ତି ସବଦା ନିମ୍ନସ୍ତରର ମାତିଜ୍ଞାନ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରେ । ସେ ଏହାକୁ ମଣିଷ ସମ୍ମାନର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବିଧାନ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି । ଆନୁଗତ୍ୟ ଆଦାୟ କରିବାର ପ୍ରଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଗୁଡ଼ିଏ ଅପରିାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ତେଣୁ ଛୁଟିଆର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସେ ଅନୁମୋଦନ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ରାଜନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସେ ଅସୁସ୍ଥତା ଓ ପ୍ରୟୋଜନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଲାଗି ରାଷ୍ଟ୍ରର ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ବେଶି ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି । ଜୀବନ ପ୍ରବାହରେ ରାଷ୍ଟ୍ର ବଡ଼ କଥା ନୁହେଁ, ବଡ଼ ସୂଜନଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି । ଯାହା ଯେଉଁଠି କିଛି ମହତ୍ତ୍ୱ—ସେ ସବୁର ପ୍ରଶ୍ନା ବ୍ୟକ୍ତି ।

ସାମରିକ ପ୍ରଥାକୁ ସେ ବିରକାଳ ଘୃଣା କରନ୍ତି । ସାମରିକ ବାଦ୍ୟର ତାଳେ ତାଳେ ଧାଡ଼ି ବାଜି ଲୋକଙ୍କୁ ମାର୍ଚ୍ଚ କରି ଯିବାର ଦେଖିଲେ ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ହୁକୁମ ମୁତାବକ ସାହସ ପ୍ରଦର୍ଶନ, କାଣ୍ଡଜ୍ଞାନସ୍ଥାନ ହିଂସା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମ ନାମରେ ମୁଖିଆର ଫିତଲନ ସବୁ ଦେଶରେ ରହିଛି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆମ ସଭ୍ୟତାର ଏହା ଦୁର୍ଘ୍ଟ ଶତ । ଏହାର ଅଶୁ ଅପସାରଣ ପ୍ରୟୋଜନ ।

ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ତର କେନ୍ଦ୍ର ପଚାରିଥିଲେ, “ଆପଣ ଯେନା ବାହ୍ୟରେ ଯୋଗ ଦେବେ କି ?” ଯୁଦ୍ଧ ଠାରୁ ଦୃଶ୍ୟରେ ବ୍ୟାପାର ଆଉ କ’ଣ ଅଛି ? ଏ ପ୍ରକାର ଦୃଶ୍ୟ ବ୍ୟାପାରରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ ଅପେକ୍ଷା ମୃତ୍ୟୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଶ୍ରେୟସ୍କର । ତେଣୁ ସେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ, ମୋତେ ଟିକି ଟିକି କରି କାଟିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ବି ମୋ ଦ୍ଵାରା ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।” ସେ କିନ୍ତୁ ସବୁବେଳେ ଆଶା କରନ୍ତି, ଯୁଦ୍ଧର ଅବସାନ ଘଟିବ ।

ତାଙ୍କ ମତରେ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିର ଦିନଚନ୍ଦ୍ରବାଳରେ ଯେଉଁ ସୁନ୍ଦରତାରୁ ଉପଲବ୍ଧ ସମ୍ଭବେ — ତାହା ହେଉଛି ରତ୍ନସ୍ୟାମୟତାର ଚେତନା । କଳା ଓ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ ସୋପାନରେ ରହିଛି ଏହି ମୌଳିକ ଆବେଗ । ଏହି ଆବେଗ ହେଉ ଯା’ର ପରିଚୟ ନାହିଁ, ସେ ମୃତ । ଏହି ରତ୍ନସ୍ୟାର ଉପଲବ୍ଧିରୁ ଧର୍ମର ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲା । ହୁଏତ ସେତେବେଳେ କିଛି ଭୟ ଓ ବିଶ୍ଵାସର ସମର୍ପନ ଥିଲା । ଆମର ବୋଧାତ୍ମକ ଏକ ସତ୍ତାର ଅସ୍ତିତ୍ଵର ଉପଲବ୍ଧି ଏବଂ ବିଶ୍ଵରେ ଯୁକ୍ତିର ବିକଶିତ ସୂକ୍ଷ୍ମରୂପ ତଥା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ନିଜ ପରିପ୍ରକାଶ ଭିତରୁ ଧର୍ମର ଆବେଗ ଆସିଥାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ସେ ପରମ ଧର୍ମବିଶ୍ଵାସୀ; କିନ୍ତୁ ଆମର ପରିଚିତ ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ସେ କଳ୍ପନା କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମ ଇଶ୍ଵର ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକକୁ ପୁରସ୍କୃତ କରନ୍ତି ଓ କେତେକକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଦିଅନ୍ତି । ଆମ ଭଳି ଆମ ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ଛାଗଣି ଥିବାର କଳ୍ପନାଟି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ହାସ୍ୟକର । ମୃତ୍ୟୁପରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି ଦେହରେ ବଞ୍ଚିରହିବାର ବ୍ୟାପାରଟି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଧାରଣାର ବହିର୍ଭୂତ । ଏପରି ବଞ୍ଚିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲେ ବରଂ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବେ । ଏ ସବୁ ଧାରଣା ଉପସ୍ଥାପନା ଓ ଦୁର୍ବଳ ଲୋକର ମିଥ୍ୟା ଅନ୍ତର୍ମିତା ପ୍ରସୂତ । ଚରନ୍ତନ ଜୀବନ ପ୍ରବାହ ରତ୍ନସ୍ୟା, ବାସ୍ତବର ଅନନ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ରୂପର ଅପେକ୍ଷା ଦର୍ଶନ ଓ ବିଶ୍ଵ ପ୍ରକୃତିରେ ଲାଭାୟିତ ଯୁକ୍ତି-ତରଙ୍ଗର ସ୍ଫୁଟାବିସ୍ଫୁଟ ଅଂଶଟିର ଉପଲବ୍ଧି ଲାଗି ମଣିଷର ସାଧନାହିଁ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ

ବିଜ୍ଞାନଚେତନା ଭୂତିକ ଯଥାର୍ଥ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାକୁ ଯେବେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ କୁହାଯାଏ, ତେବେ ତାହାର ଅର୍ଥ ଲୁ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଦେଶରେ ନାହିଁ କି ବିଦେଶରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଦୁଇଟି । ପ୍ରଥମତଃ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାପଦ୍ଧତି ସହିତ ସାହିତ୍ୟକଳ୍ପନାର ବିରୋଧ ଦୂର ହୋଇନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ବିଜ୍ଞାନର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରଦ୍ଧା ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସାଧିତ ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । କାରଣ ଦୁଇଟିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ କଥାଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପାରିବ ।

ବିଜ୍ଞାନର ଶୀତଳପୂର୍ଣ୍ଣରେ ଜୀବନ ଓ ଜଗତର ମୌଦ୍ଵମୟ ରୂପ ଅନୁକୃତ ହୋଇଯାଏ ବୋଲି ପ୍ରଥମରୁ ସାହିତ୍ୟକମାନେ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟଟିକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜାଲ ବସ୍ତ୍ରର କରେ ଓ ପ୍ରାଣରେ ଆବେଗ ଜନ୍ମାଏ, ଆନନ୍ଦ ଦିଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ବିଜ୍ଞାନ ବରୁର ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ବଳରେ ଜଗତ ଜୀବନର ସବୁ ଜ୍ଞାନାଞ୍ଜଳ ରହସ୍ୟକୁ ଭୌତିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇ ନିହାତି ମାମୁଲି ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିରୁତ୍ଥର ତାଲିକାରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଦିଏ । ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ କାବ୍ୟଗୁଣ ହରନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପରେ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରତ୍ୟୟର ଅଭିଯାତ ପ୍ରୀତିକର ହୋଇନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନ ବିରୋଧୀ ପ୍ରତ୍ୟୟ ନିଶାରେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କବି କ୍ରୀଟ୍ ସେହି ଲୋକଟିର ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାମନା କରିଛନ୍ତି, ଯିଏ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜାଲକୁ ଭୌତିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଇ ନଷ୍ଟ କରିଦେଇଥିଲେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ବିରାଗ ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ଡାର୍ଢ଼ଭିଲନ୍ ଶେଷ ଜୀବନରେ ସାହିତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି ଶମତା ହରାଇଥିଲେ । ମିଲ୍ଟନ୍ ଓ

ଓପାଡ଼ିସ୍ତ୍ରୀର୍ଥକୁ ସେ ଏକାନ୍ତ ମୁଣ୍ଡ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ଥରେ ସେ
 ସେକ୍ସପିଅର ପଢ଼ିବାକୁ ପାଇ ଏତେ ଖୁସି ବଢ଼ିଗଲା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାସ କଲେ ଯେ
 ସେହି ବଢ଼ିଗା ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ଶାଶ୍ୱତିକ ଅସ୍ତ୍ରାବଳୀରେ ପରିଣତ
 ହୋଇଥିଲା । ଉଭୟ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସତ୍ୟାନୁସନ୍ଧାନ । ତେଣୁ
 ଏପରି ବିରୋଧ ଦେଖା ନ ଦେବା କଥା । ବିରୋଧ କାରଣଟି ଭୁଲ୍
 ବୁଝାମଣା । ବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟ ତଥ୍ୟନିର୍ଭର ଓ ପରୀକ୍ଷାଯାୟ । ସେହି
 ପରୀକ୍ଷାନିର୍ଭର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚର ସତ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଜ୍ଞାନତା
 ସତ୍ୟୋପଲବ୍ଧି ଅସମ୍ଭାବ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ବିରାଟ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତେ ସବୁଠି
 ବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାରୁ ସାହିତ୍ୟ
 ବିରୋଧର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଭୂତି ହେଉଛି ଇଣ୍ଡୁସନ୍ ବା
 ଯୁକ୍ତିର ଅନ୍ତର ଅନୁଭୂତି । ତଥ୍ୟଭୁବିଷ୍ଟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗମ୍ୟ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରମାଣରେ
 ନୁହେଁ, କଳ୍ପନା ଓ ଅନୁଭୂତିର ଭୁବିଷ୍ଟ ଶକ୍ତିରେ ତାହା ସାଧ୍ୟ । ତେଣୁ
 ସମ୍ବଦନା ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇଉରୋପିୟ ରୋମାଣ୍ଟିକ କବିଗଣ ସାହିତ୍ୟର
 ସତ୍ୟକୁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ ବୋଲି ଭାବିଲେ । ଅନୁଭୂତି ଉତ୍କଳ କଳ୍ପନାରେ
 ସତ୍ୟକୁ ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ; ତଥ୍ୟ ନିର୍ଭର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗମ୍ୟ ସତ୍ୟ ଧ୍ରୁବ ନୁହେଁ କି
 ସତ୍ୟ ବି ନୁହେଁ । ଏଇଠି ଭୁଲ ହେଲା । ଫଳରେ ସାହିତ୍ୟ ଭାବନା ଓ
 ବିଜ୍ଞାନ ଚେତନା ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ଦେଖା ଦେଲା, ଯାହାକୁ କବି
 ଏଲିୟଟ୍, କହ୍ନେନ୍, dissociation of sensibility ବା
 ସମ୍ବେଦନାର ବ୍ୟବହାର । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବ୍ୟବଧାନକୁ ଅତିକ୍ରମ
 କରି ପରିନାହାନ୍ତି । ସେ ନିଜର ସମକାଳୀନ ବାତାବରଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ
 ହାତୀପାତ୍ର ଓ ଲରେନ୍ସଙ୍କୁ ମନେ ରଖିନାହାନ୍ତି—ମନେ ରଖିଥିଲେ
 ବୁଲ୍ ବୁଲ୍ ପାଇଁ ସେ ଧର୍ଷଣା ଫିଲ୍ମେମେଲ୍ ପ୍ରକାଶଟି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତେ
 ନାହିଁ । କାରଣ ଯେଉଁ ବୁଲ୍ ବୁଲ୍ ଗାଏ ସେ ସ୍ତ୍ରୀ ବୁଲ୍ ବୁଲ୍ ନୁହେଁ,
 ପୁରୁଷ ବୁଲ୍ ବୁଲ୍ । ସେ ସଙ୍ଗୀତରେ ପୁଣି ବେଦନା ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ
 କି ଶୃଙ୍ଗାର ଆବେଗ ଦେଖାଏ ନାହିଁ, ତାହାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଭୂମିରେ ସ୍ୱଜାତୀୟ
 ଅନୁଧ୍ୟାନ ପ୍ରବେଶକାରୀ ପୁରୁଷପଣୀକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧର ଆହ୍ୱାନ
 ଜଣାଏ ମାତ୍ର । ସାହିତ୍ୟିକ ମାନେ ଯେବେ ସବୁପ୍ରକାର ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ
 ପରିପାକ କରି ପାରନ୍ତେ ତେବେ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅନୁଭୂତିର ବିରୋଧ ନଥାନ୍ତା ।

ପ୍ରକୃତରେ ଜ୍ଞାନ ସହିତ ସାହିତ୍ୟର ବିରୋଧ କେବେ ନ ଥିଲା । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଜଡ଼ ଜାଗତକ ଜ୍ଞାନ ମଣିଷର ଅତ୍ୟୁତ ଧାରଣା ଓ ଅନୁଭୂତିକୁ ପୀଡ଼ା ଦେଉଥିଲେ ହେଁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟକଙ୍କ ସମନ୍ୱୟୀ ପ୍ରତିଭା ସହିତ ମିଶିଯାଉଥିଲା । କେହି ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନର ତଥ୍ୟ ଓ ଧାରଣା ନିଷ୍ପେଷଣରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇଥିବାର ଜଣା ନାହିଁ । ଆମ ଐତିହାସିକ ଉପନିଷଦ ଓ ପ୍ରଶ୍ନୋପନିଷଦରେ ଜନ୍ମ ବ୍ୟାପାର ଓ ଦେହର ନାଡ଼ ସମୁଦ୍ରର ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି ତାହା ସମକାଳୀନ ବିଜ୍ଞାନ ଭିତ୍ତିରେ ବେଶ୍ କାବ୍ୟଗୁଣ ସମୃଦ୍ଧ । ମହାଭାରତ ସମକାଳୀନ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗାଧ ଓଷ୍ଠାର । ତେଣୁ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁ ବିରୋଧ ଆଜି ବିଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତରାୟ, ତାହା ଅବଶ୍ୟନ୍ତାତ୍ମକ ନୁହେଁ । ସାହିତ୍ୟର ସତ୍ୟକୁ ମହତ୍ତ୍ୱର ଭାବବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ସାହିତ୍ୟକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୂଷ୍ଟିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ମହତ୍ତ୍ୱର ଧୃତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣୀ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ମଧ୍ୟ । ମାତ୍ର ସେ କେବେ କଣକୁ ଛାଡ଼ି ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଧୃତ୍ୟ କେବଳ କଳ୍ପନାରେ ଅଛି କହିଲେ କିଏ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ? ଯେବେ ନିର୍ବାଚନର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ମାନବ ସମାଜ ଦ୍ୱ୍ୟବସାୟ ବିଜ୍ଞାନର ସତ୍ୟକୁ ବାଛିବ । ବିଜ୍ଞାନ ଆଜି ମଣିଷ ଜୀବନର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଂଶ । ଯେଉଁ ବିଷୟ ମଣିଷ ସଂଯୋଗ କାହା ତ ସାହିତ୍ୟର ଅର୍ଦ୍ଧାବୁତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଆଜିର ବିଜ୍ଞାନବିତ୍ମାନେ ଆଉ ଜଡ଼ବାଦ ନୁହନ୍ତି । ହାଇଜେନବର୍ଗଙ୍କ ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ୍ ଅଫ୍ ଇନ୍‌ଡିଟର-ମିନେସି ପରେ ବିଜ୍ଞାନ ଜଗତରେ ଯଥସ୍ଥ ଐତିହାସିକ ଦେଖା ଦେଉଛି । ଅଧିକନ୍ତୁ ତାହା ନିଜର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବଢ଼ାଇ ଚାଲିଛି । ଫଳରେ ଜ୍ଞାନ ବଢ଼ୁଛି, ସୁଖସୁଖ୍ୟ ମିଳୁଛି, ବିପଦ-ଅସୁବିଧା କମୁଛି, ଅଲୀକ ସଶସ୍ତ୍ର ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୂର ହେଉଛି । ବିଶ୍ୱ ଆଜି ବିଜ୍ଞାନମୟ । ସାହିତ୍ୟ ଜଗତ କିନ୍ତୁ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ପଡ଼ୁଛି । ଯେଉଁସବୁ ପୌରାଣିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସାହିତ୍ୟକଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞାନର ବିଶାଳ ବୁଦ୍ଧିଗ୍ରାସ୍ୟ ଜଗତ ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ହେବ । ତତ୍ପରା ବିଜ୍ଞାନ ଚେତନା ଭିତ୍ତିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ପାରିବ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ ହେବ ।

ପ୍ରଥମ କାରଣଟି ତେଣୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ୍ୟ ନୁହେଁ । ଦ୍ଵିତୀୟ କାରଣଟି ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ।
 ବିଜ୍ଞାନ ଶ୍ରୀରାମରେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ଉଭୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ
 ସାହିତ୍ୟିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ଶ୍ରୀରାମରେ ବିଶୁଦ୍ଧତାର ଶ୍ରବଣ ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତୁ ।
 ତେବେ ମାର୍ଗ ଭିନ୍ନ । ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରୀରାମକୁ ରତ୍ନସମୟ ବ୍ୟଞ୍ଜନରେ
 ଦେଖାଯିବ କରନ୍ତି । ସେଥିରେ ନାନା ଅନୁଷଙ୍ଗର ସ୍ଵର ଯୋଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି ।
 ତେଣୁ ତାହା ନାନା ଇଙ୍ଗିତରେ ଅନୁରଣିତ ହୋଇଉଠେ । ଅନ୍ୟ
 ପକ୍ଷରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶ୍ରୀରାମକୁ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି ଯେ, ସେଥିରେ
 ଯେପରି ତଥ୍ୟ ଦ୍ଵ୍ୟର୍ଥହୀନ ଶ୍ରବଣରେ ସବୁଠାରୁ ସୁପ୍ରସ୍ଥ ରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ ।
 ତାଙ୍କ ପଦ ସମଷ୍ଟିରୁ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ସମୀଚୀନ ।
 ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଶ୍ରୀରାମ ନିଜର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାର୍ଥକତାରେ ସ୍ଵୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।
 ବୈଜ୍ଞାନିକଙ୍କ ଶ୍ରୀରାମ ଏକ ଉପାୟ ମାତ୍ର । ସାହିତ୍ୟର ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ବଦଳାଇ
 ଦେଲେ ତା'ର ବିବ୍ୟଗ୍ରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଯାଏ । ଅଥଚ ବିଜ୍ଞାନର ବିବରଣକୁ
 ବହୁବାର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କରାଯାଇପାରେ — ଅର୍ଥସ୍ପଷ୍ଟତା ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
 କିଛିମାତ୍ର ଅଙ୍ଗହୀନ ହୁଏନାହିଁ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଜିର ବିଜ୍ଞାନ ଯେଉଁ
 ସୂକ୍ଷ୍ମତର ଜଟିଳତର ଜଗତର ସମ୍ବାଦ ଦିଏ, ତାହାକୁ ସୁସମଜ୍ଞସ,
 ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ପ୍ରତ୍ୟୟୁପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟ ଶିଳ୍ପର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରିବା କେବଳ
 ଦୁଃସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ; ଅସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ଯାହା ଦୁଃସାଧ୍ୟ, ତାହା ବୁଦ୍ଧିକୁ ଯୁଦ୍ଧ
 ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦିଏ । ସିଦ୍ଧିର ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଏ । ଯେଉଁ ପ୍ରକାରେ
 କଳ୍ପନା ଓ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟଲାଭ କରିହେବ, ତାହା
 ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇନାହିଁ । ହୁଏତ କୌଣସି ମହତ ଶିଳ୍ପୀ
 ଦିନେ ନା ଦିନେ ଆସି ବାଟ ଦେଖାଇବେ, ଆମର ଶ୍ରୀରାମ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ
 ବ୍ୟବହାର କରି ସେ ଅଭୂତ ଉପାୟରେ ମଣିଷର ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ
 ଅନୁଭୂତିକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚତୁର୍ଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଶ୍ରବଣରେ ମିଳାଇ
 ଦେବେ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହେବ ।

ତେବେ କ'ଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାହିତ୍ୟ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ ? ଅଛି;
 ନାମଟିରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯାହା ଅଛି ତାହା ଠିକ୍ ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ ।
 ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶେଷଣଟି ଯେପରି ତାହାର ବିଶେଷତ୍ଵ ସୂଚୁଅଛି, ଠିକ୍
 ସେପରି ତାକୁ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଅବଶ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତରୁ ଅଲଗା କରି

ରଖିଛି । ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ଗଳ୍ପ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖା ଚାଲିଛି । ସବୁଠି କିନ୍ତୁ ତାହା ସାହିତ୍ୟିକ ଉଦ୍ୟମ ସ୍ୱରରେ ଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ୟବହାର ନୁହେଁ । ଆମର ଯେଉଁଠି ବୁଦ୍ଧି କି ବ୍ୟବହାରରେ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରବେଶ ଅଧିକାର ପାଇନାହିଁ ସେଠାରେ ଏପରି ଉଦ୍ୟମର ପ୍ରାର୍ଥନା ମଧ୍ୟ ଆଶା କରିବା ବିଚିତ୍ର । ସୁଖର କଥା କେତେକ ଅଧ୍ୟାପକ ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନୁଶୀଳନରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖା-ଲେଖି କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଡଃ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର, ଡଃ କୁଳମଣି ସାମଲ, ଡଃ ସି.ଏସ. ରାମମୂର୍ତ୍ତି, ଡଃ ନୃସିଂହ ଚରଣ ପଣ୍ଡା, ଶ୍ରୀ ଦେବକାନ୍ତ ମିଶ୍ର, ଶ୍ରୀ ଶରତ କୁମାର ମହାନ୍ତି, ଡଃ ବିଦ୍ୟାଧର ପାଢୀ, ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ସାହୁ ଆଦିଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏ ଦିଗରେ ଜ୍ଞାନ-ମଣ୍ଡଳର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ବିନୋଦ କାନ୍ତ ଗୋଙ୍କ ଉଦ୍ୟମ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବ୍ୟ । ଅନେକେ ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରସାର ସମିତିରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ପାଉଛନ୍ତି ।

ବିଜ୍ଞାନଧର୍ମୀ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକରେ ବିଜ୍ଞାନ ବିସ୍ତୃତ ପରିବେଷଣର ଆକାଂକ୍ଷା ସହିତ ବିଷୟର ଦୃଢ଼ତା ଯଥାସମ୍ଭବ କମାଇ ଜ୍ଞାନର ସହଜ ଉପସ୍ଥାପନା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ତଥାପି ଅନେକଟି ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ତଥ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନା ନ ହୋଇ ଗୁରୁତ୍ୱର ପରି ପ୍ରସ୍ତାବ ଦୋଇଥାନ୍ତି । ଜ୍ଞାନ ବିତରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ପରିବେଷଣର ଦୃଢ଼ପ୍ରାଣତାକୁ ସମତୁଲ୍ୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ନ ଦେଇ ରଚନା ସୌସ୍ତବହୀନ ହୋଇ-ପଡ଼େ ଓ ତାର ସାହିତ୍ୟିକ ଗୁଣ ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଧା ଉତ୍ପାଦନ । ଡଃ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର, ଡଃ କୁଳମଣି ସାମଲ ଓ ଶ୍ରୀ ଶରତ କୁମାର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ରଚନାରେ ମନନର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସହିତ କିଛିଟା ତଥ୍ୟ ବିନ୍ୟାସର ପରିପାଟୀ ରହିଛି । ସେମାନଙ୍କର କେତେକ ଲେଖା ସାହିତ୍ୟିକ ରଚନାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇଛି । ଶ୍ରୀ ଦେବକାନ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଲେଖନୀ ଅବଶ୍ୟ ଧାରାପ୍ରାଣ । ବିଷୟବସ୍ତୁ ବଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରୀର ଓ ବ୍ୟାପକ । ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନର ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଶରଣେ ମିଳେ ମଧ୍ୟ । ମାତ୍ର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଓ ବାକ୍ୟ ଗଠନ ଶୃଙ୍ଖଳରେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଓ ଅନାୟାସଲଭ୍ୟ ସାବଲୀଳତାର ଅଭାବ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ରଚନା ସୁଖପାଠ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ କି ସାହିତ୍ୟିକ ଅର୍ଥ ପାରେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତନୁ କୁମାର ଆରୁର୍ଯ୍ୟ

ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖନ୍ତିନାହିଁ । ଲେଖନ୍ତି କଟକର ସାହିତ୍ୟ । ତାଙ୍କ
 ‘କିଆଁଲଗା ଓଁପି’ ଓ ‘ଆକାଶକୁ ସାତଟି ପାହାଚ’ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପରଚନ୍ଦ୍ର
 ହେଲେହେଁ ପ୍ରକାଶ ସୌସ୍ଥବ୍ୟକ୍ତ । ସାଇନ୍ସ ଫିକ୍ସନ ବୈଜ୍ଞାନିକ
 ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସେଷ । ଜୁଲ୍ସ ଭେର୍ଣ୍ଣୀ ଓ ଏର୍. ଜି. ଓଏଲ୍ସ
 ଏହାର ସୁଦୃଢ଼ ଭାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି । ଆଜି ଆଟମ୍‌ବମ୍, ରକେଟ ଓ
 କୃତ୍ରିମ ଉପଗ୍ରହ ଆଦି ଦେଖି ଏହାର ପ୍ରସାର ବଢ଼ିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନରେ
 ସ୍ପେସ୍ ଅପେସ୍ ଏବେ ବଡ଼ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏ
 ସେକ୍ଟରରେ ଯଶସ୍ବୀ ହୋଇଛନ୍ତି ଡଃ ଗୋକୁଳାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର । ତାଙ୍କର
 ସମ୍ମାନ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତି ଆମ ଯୁଗର ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ବିଦ୍ୟାର
 ପରିବେଶରୁ ଉଦ୍ଭବ । ଆଜି ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ବିଦ୍ୟାର ଯେଉଁ ଉନ୍ନତି
 ଦେଖିଛୁ, ତାହା ଭେର୍ଣ୍ଣୀ ଓ ଓଏଲ୍ସଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନର ଅଗୋଚର ଥିଲା । ଡଃ
 ମହାପାତ୍ର ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଭଲ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଛନ୍ତି ବୋଲି କେହି
 କହୁନାହିଁ, ତେବେ ତାଙ୍କ କଳ୍ପନା ଓ ସାହସିକତା ସେମାନଙ୍କଠାରୁ
 କୌଣସି ଗୁଣରେ ନିକୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ବରଂ ଉତ୍କର୍ଷ ଓ ବିସ୍ମୟ ଦେଖି ବେଶ୍
 ସମ୍ବଳିତର; ସହୃଦ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁବଳ ଓ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ କୁଣ୍ଡିତ । ପୃଥିବୀ
 ବାହାରେ ମଣିଷ, କୃତ୍ରିମ ଉପଗ୍ରହ, ଚନ୍ଦ୍ରର ମୃତ୍ୟୁ ଓ ଶୁକ୍ରନିକ ଆଦି
 ଉପନ୍ୟାସ ତଥା ଉଡ଼ନ୍ତା ଥାଳିଆ ଓ ଚତୁର୍ଥ ପରିସର ଆଦି ଗଳ୍ପସୂଚକମାନ
 ତାଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଏ ଗୁଡ଼ିକରେ ସାଇନ୍ସ ଫିକ୍ସନର
 ଚରଚରତ ଇଉଟୋପିଆ ବା ସ୍ୱର୍ଗ ରାଜ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନା ଅବଶ୍ୟ ସହିଯୁ
 ରହିଛି । ବିଶ୍ୱଜନତା ଏକ ହେବ, ଦେଶ ଜାତି ଧର୍ମର ବ୍ୟବଧାନ
 ଦୂର୍ଘବ । ବିଜ୍ଞାନର ସାବିତ୍ରୀମାନ ସତ୍ୟ ସାବିତ୍ରୀମାନ କଲ୍ୟାଣ ବହନକରି
 ଆଣିବ । ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମରେ ଆମ ପୃଥିବୀର ଧର୍ମ, ସମାଜ ଓ ରାଜନୀତି ପ୍ରତି
 ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ମଧ୍ୟ ସର୍ବସ୍ୱ ସମୁଦ୍ୟତ ଅଛି । ଏ ଦିଗରେ
 ଶ୍ରୀ ଅମୃତ କୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର ଓ ଶ୍ରୀ ଦେବକାନ୍ତ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଉଦ୍ୟମ
 କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଡଃ ମହାପାତ୍ର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ହୋଇ
 ରହିଛନ୍ତି ।

ଦୁଇଟି ଉପନ୍ୟାସ

୧ । ଶତାବ୍ଦୀର ନଚିକେତା (୧୯୭୫)

ଶ୍ରୀ ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଆର୍ତ୍ତର୍ଯ୍ୟ ‘ଶତାବ୍ଦୀର ନଚିକେତା’ର ମୁଖବନ୍ଧ ସ୍ୱରୂପ ‘ଶ୍ରୁତି ଓ ସ୍ମୃତି’ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେ କହିଛନ୍ତି, “କିନ୍ତୁ ନଚିକେତା ଯେ ବାସ୍ତବରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନିଷ୍ଠାପ ଶିଶୁ—ଏହା ତାର ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟିତା ହିଁ ପ୍ରମାଣ କରେ ଉପନିଷଦରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଦୟ ବିଭ୍ରାପ୍ରସାଦ ଓ ନଟବର ଗୋଟିଏ ଶତାବ୍ଦୀ ବା ଯୁଗର ସମୟ ସଙ୍ଗୀତର ଅସ୍ଥମ ସ୍ୱରପରି । ହିନ୍ଦୀ ଓ ପ୍ରତିହିନ୍ଦୀଶୀଳ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୃଜନଶୀଳ ଶିଶୁ । ତେଣୁ ଏକ ଅର୍ଥରେ ଦୁହେଁ ଦୁଇଟି ନଚିକେତା ।” ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ସେ କହି ରଖିଛନ୍ତି, ବିଭ୍ରାପ୍ରସାଦ ଓ ନଟବର ଦୁହେଁ ଏ ଶତାବ୍ଦୀର ନଚିକେତା । ଉପନ୍ୟାସଟିର ନାମକରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଠି ଉକ୍ତି ପ୍ରଶିଧାନଯୋଗ୍ୟ । ଚରିତ୍ର ଦୁଇଟି ତାଙ୍କର କଠୋପୋନିଷଦ ବା କାଠକୋପନିଷଦ (ଲେଖକଙ୍କ କଥା—ଉପନିଷଦ ନୁହେଁ) ନଚିକେତା ପରି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣନ୍ଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ ରଖିଛନ୍ତି । “The Principal Upanishadas” ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉପନିଷଦର Ethics ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ଅଛି ।

“The ethical individual is required to become like a child. The perfect man is a Divine child accepting the divine play without fear or reserve care or grief in utter purity...etc” (Page III) ମଣିଷ ସମ୍ପର୍କରେ ପବନ ଏହି ଉପନିଷଦ୍ଵାଦ୍ଵା ପରକଳ୍ପନାକୁ ଲେଖକ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପନ୍ୟାସରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଆଦୌ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଉଦ୍ଭୂତ ଉଦ୍ଭୂତ ଶିଶୁ ନଚକେତା ସହିତ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ସଂସ୍ରବ ନାହିଁ । Ethical individual କଥା ସେଠାରେ କୁହାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଏହି ଉଦ୍ଭୂତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଭ୍ରାସ୍ତ୍ରସାଦ ଓ ନଟବରଙ୍କୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଉପନ୍ୟାସ ପାଠ ପରେ ଚିତ୍ତ ଦୁର୍ବଳକୁ ଠିକ୍ ନଚକେତା କହିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଆମର ଶିକ୍ଷା, ସମାଜନୀତି, ରୁଚି ଓ ଧର୍ମ ଧାରଣା ଯେଉଁଠି ନିଷ୍ଠୁର ବ୍ୟଙ୍ଗ ଓ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବିଦ୍ରୂପରେ ଅସ୍ଥିର ସେଠାରେ ବିଭ୍ରାସ୍ତ୍ରସାଦ ଓ ନଟବର ବୈଦିକ ଶିଶୁ ନଚକେତାର ସ୍ତୌର୍ଯ୍ୟ ସଫଳ ଓ ଆତ୍ମଜିଜ୍ଞାସା ଅତୁଟ ରଖିଛନ୍ତି କେଉଁଠି ? ବାଜ୍ରବସ ଯଜ୍ଞଫଳ କାମନା କରି ସର୍ବସ୍ୱ ଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏବେ ଦାନ କରୁଛନ୍ତି ଧେନୁ । ଯେଉଁଠି ଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ବୃଦ୍ଧ ଓ ଜରାଣୀର୍ଣ୍ଣ ଯେ ଆଉ କେବେ ଜଳପାନ ଓ ଭୃଶ ଉଷଣ କରିବେ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ—ବୟସ ପ୍ରସବ କି ଦୁର୍ବଳ ଦାନ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା ! ଧର୍ମର ପିତାଙ୍କ ହିତ-କାମନାରେ ନଚକେତା ତିନିବାର କହି ଉଠିଲା—“ମୋତେ କାହାକୁ ଦେଉଛ ?” ପିତା କହିଲେ, “ତୁମକୁ ଯମକୁ ଦେଲି ।” ଯମାଳୟ ଗଲେ ନଚକେତା । ସେଠି ଦେବାଶିଷରୁ ଝୁରୁଥିବା ପାର୍ଥିବ ସକଳ ସୁଖ ସମ୍ଭୋଗ ଉପେକ୍ଷା କରି ସେ ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ଵ ଜିଜ୍ଞାସାରେ ଅଟଳ ରହିଲେ । ଏବେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଦାରବାଣୀ ଜ୍ଞାନରେ ବାଜେ, “ନ ବିଭେଦ ଚର୍ପଣୀୟଃ ମନଶଃ ।” ଏ ଉପନ୍ୟାସରେ ବିଭ୍ରାସ୍ତ୍ରସାଦର ପିତା ବାଜ୍ରବସ ନୁହଁନ୍ତି ବରଂ ସେ ଶିକ୍ଷକ ଜୀବନରେ ଆଦର୍ଶ ପାଳନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷ । ‘ଅଥଚ ପୁନ ବିଭ୍ରାସ୍ତ୍ରସାଦ ଆବୁମିଆ’ ପ୍ରଦତ୍ତ ଚରିତ୍ ଅଣ୍ଟାକୁ କୁକୁଡ଼ା ପାମିରେ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖେ, ଓଲ ରାଜତର ପୁଅ ନଟବର ପୁରୁଣା ଟକ ବ୍ୟାଟେର ସଂଗ୍ରହକରେ । ଦୈନ୍ୟବୋଧ ଓ ସମୃଦ୍ଧିର ସ୍ଵପ୍ନ—ଏଇ ସୀମା-

ତଟରେ ଜୀବନ ଆବର୍ତ୍ତେ । ଉପନ୍ୟାସ ପାଠରୁ ମନେହୁଏ, ବହୁପ୍ରସାଦ ଓ ନଟବର ଉପନିଷଦର ନବକେତା ନୁହନ୍ତି—ସେମାନେ ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ନବକେତା, ଠିକ୍ ଯେପରି Ulysses ଉପନ୍ୟାସର ଲିଓପୋଲ୍ଡ ବ୍ଲୁମ୍ (Leopold Bloom) ଏ ଯୁଗର Ulysses, ଗ୍ରୀକ୍ କାହାଣୀର ଅଲିସେସ୍ ଗର ପୁରୁଷ । ସେ ସମସ୍ତ ବାଧା ଅତିକ୍ରମ କରି ଟ୍ରୟ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷରେ ଅନଗତ ପୁର ସାଧୁ ପତ୍ନୀ ପେନଲୋପକୁ ଭେଟିଛି—କେବଳ ମିଳନର ରକ୍ତାବଗରେ ନୁହେଁ, ଆନ୍ତରିକତାର ପବନ ଉତ୍ସାହରେ ସେ ପୁନର୍ମିଳନ ଚମତ୍କାର । କିନ୍ତୁ ଏ ଯୁଗର Ulysses ୧୯୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଜୁନ୍ ୧୬ ତାରିଖରେ ଘରୁ ବାହାରିଛି । ମାଂସ ଦୋକାନ, ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଅଫ୍ ସ ଡା'ର ଦ୍ରୁମଶାସନ । ଏ ଯୁଗର ଟେଲିମେକାସ ହେଉଛି ଡା'ର ପୁର ଷ୍ଟିଫେନ ଡେଡାଲସ୍ । ଆଉ ଗଣିକାଲୟ ହେଉଛି ଏ ଯୁଗର Place of the Dead । ପୁରକୁ ବ୍ଲୁମ୍ ଏହି ଗଣିକାଲୟରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛି । ଏଣେ ଏ ଯୁଗରେ ପେନଲୋପ ବ୍ଲୁମ୍ ପତ୍ନୀ ମାଗ୍ସଆନ୍ ପ୍ରେମିକର ପ୍ରେମପଥ ପାଇ ପଡି ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୁଧେ ଗ ଦେଖିଛି, ସେହି ପ୍ରେମିକ ସହିତ ବ୍ୟଭିଚାରରେ ଲିପ୍ତ ହେଇ । ଆହୁରି ଚିନ୍ତା ଦୁଃଖର କଥା ଯେ, ଏ ଯୁଗର Ulysses ଏସବୁ ଅବଗତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅସଙ୍ଗ ପତ୍ନୀ ସହିତ ଏକ ଶଯ୍ୟାରେ ରହିଯାପନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇନାହିଁ । ପୌରୁଷର କି ଦୋର ଦୁର୍ବଳ ! ସେଠାରେ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ହୃତ-ପିଣ୍ଡରେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳ ବ୍ୟଙ୍ଗର ଏକ ଶାଣିତ ଛୁଞ୍ଚକା ହାଣି ରଖିଛି ଏହି ବାଣୀର କଳାକୃତି । ହୁଏତ ସେହିପରି 'ଶତାବ୍ଦୀର ନବକେତା' ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବା ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳହେଷର ଉପନ୍ୟାସ । 'ଶତାବ୍ଦୀର ନବକେତା'ର ଶତାବ୍ଦୀଟିରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଅର୍ଥ ବ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ବହୁପ୍ରସାଦ ଓ ନଟବର କଠୋପନିଷଦର ନବକେତା ନୁହନ୍ତି । ସେମାନେ ଏଇ ଛୋଟାର (186୧-196୦) ନବକେତା । ଶ୍ରେୟ ନୁହେଁ, ବରଂ କିଛିଟା ପ୍ରେୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ଅଧିକ । ଆତ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଜିଜ୍ଞାସା ନୁହେଁ, ଗୁପ୍ତା କବଳରୁ ମୁକ୍ତି-କାମନା ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ । ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସଟି ଛଦା ସଂପୃକ୍ତ ଉପନିଷଦ ଶିଶୁର କୋମଳ କୌତୂହଳରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ତଥାକଥିତ ଶିକ୍ଷିତ ମନର ଚକ୍ତି ନୈରାଶ୍ୟରେ ସମାଜ୍ଞାନ ।

ଔପନ୍ୟାସିକ କହି ରଖିଛନ୍ତି, “ଏ ଔପନ୍ୟାସର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣା-
 ଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ଜୀବିତ ବା ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଥବା ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତି
 ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସୂତ ।”
 ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି କେଉଁଠି କିଛି ମେଳଥାଏ, ସେସବୁ ଆକସ୍ମିକ ଓ
 ଅନିଚ୍ଛାକୃତ । କିନ୍ତୁ ଜୀବନର ଯେଉଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଛବି ଆଧୁନିକ ଔପନ୍ୟାସିକ-
 ଗଣ ଆଙ୍କିବାକୁ ବନ୍ଦପରିକର, ସେଠି ଯେବେ ସଙ୍କେତ ବା ପ୍ରତୀକର ଠିକ୍
 ପ୍ରୟୋଗ ନ ହୁଏ, ତେବେ ତାହା ସମସାମୟିକ ଜୀବନର ଅବକଳ
 ପ୍ରତିବିମ୍ବ ହୋଇଉଠେ । ଫଳରେ ଜୀବିତ ଚରିତ୍ର, ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ
 ସମସାମୟିକ ଜୀବନଦଶା ସହିତ ତା’ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମେଳ ରହିଯାଏ ।
 ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଲେଖକ କହନ୍ତି, ଏସବୁ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ, କାହାର
 ସହିତ ସଂଯୋଗ-ସୂତ୍ର ଖୋଜନାହିଁ । ଆଜିର ଜୀବନ ଓ ଜଗତ ସମ୍ପର୍କରେ
 ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ଯେଉଁ ଘୋର ଅସନ୍ତୋଷ ଓ ନିରାଶ୍ୟବୋଧ ରଚନା-
 କାଳରେ ଜାଗ୍ରତ ଥିଲା, ସେ ସବୁର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଔପନ୍ୟାସର ପାଠକ
 ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ତାହା ହିଁ ଆଧୁନିକ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ
 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ‘Music at Night’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ Huxely କହନ୍ତି, ଆଧୁନିକ
 ଔପନ୍ୟାସର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି, “...to render, in literary terms,
 the quality of immediate experience—in other
 words, to express the finally inexpressible” ।
 ଆଜି Immediate experience ଔପନ୍ୟାସରେ ଶ୍ରେୟ ବୋଲି
 ଘେୟ । ‘ଗିତାଘର ନଗକେତା’ରେ ସେହି Immediate
 experienceର କଥା । ଗୋଟିଏ ଗିତାଘର (1866-1966) ଫଳ୍ଗୁ
 ଅପ୍ପଣ୍ଟ ଜାତଅଜାତ, ଜୀବିତମୃତ ବହୁ ମଣିଷ ଓ ଜୀବନ୍ତ ଏକାଧିକ
 ଅନୁଷ୍ଠାନର ସ୍ମୃତି ଏ ଔପନ୍ୟାସ ପାଠ କାଳରେ ପାଠକ ଚକ୍ଷୁରେ ଘୁସି
 ଉଠନ୍ତି । ସେ ମଣିଷ—ସେ ଅନୁଷ୍ଠାନ—ଜୀବନ୍ତ ଅର୍ଥମୟ ଅଥଚ
 ଅବୋଧ । .ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକ ସେଗୁଡ଼ିକ—ଉଃ ଜେନା,
 ଉଃ ଶର୍ମା, ମିଃ ସେଠି, ‘ମନମୋହନ, ବିଭୁପ୍ରସାଦ, ନଟବର...ସେମାନେ
 ପ୍ରଚଳିତ ଅର୍ଥରେ ଔପନ୍ୟାସର ଚରିତ୍ର ନୁହଁନ୍ତି, ସେମାନେ ଜୀବନ୍ତ-ମଣିଷ,
 ଏଇ ଗିତାଘର-ମଣିଷ । ହୁଏତ ଜୀବନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରୁ

ଲେଖକ ଏ ପ୍ରଶ୍ନକରୁଡ଼କୁ ଫଗୁଡ଼ କରିଛନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅବ୍ୟକ୍ତ
 ସେମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ଅଥଚ ଏକ ଶାଣିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେପରି
 ଉଲ୍ଲଙ୍ଘ ହୋଇ ରହିଛି । ଫଗୁଡ଼ ସହରବାସର ଜୀବନ ଚାରି ପାଖରେ
 ସେମାନେ ଅଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଠାରୁ ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ,
 ଶ୍ରେୟନାଳୟଠାରୁ ଚିକିତ୍ସାଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଆନାଠାରୁ ବ୍ୟାନସ୍‌ସ
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ—ସର୍ବସ୍ଥ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ନିଦାରୁଣ ଶଠତା, ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଓ
 ତାହାଙ୍କର ଜ୍ଵାଳା ଲେଖକ ଉପଲବ୍ଧ କରିଛନ୍ତି, ସେହି ଉପଲବ୍ଧର ଏକ
 ନିର୍ଭୁଲ ଜାତକ ଏହି ‘ଶତାବ୍ଦୀର ନବିକେତା ।’ ଏକ ବିରାଟ ଜିଜ୍ଞାସାରେ
 ବମ୍ବୁଡ଼ ଏ ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତରାମ୍ଭ । —What men live by ?
 ଆଜିର ଏ ଜୀବନର ନିରୁତ୍ତର ନିବିକ ଅବସ୍ଥା ର ସେ ଜଟିଳତାକୁ
 ଆହୁରି ନିଷ୍ଠୁରତର କରେ । Leo Tolstoy ପୂର୍ବରୁଥିଲେ
 ଠିକ୍ ଏହି କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନ—What men live by ? ସେ
 ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ସମାଧାନରେ କହିଛନ୍ତି, “...in truth it is love
 alone by which they live.” ଏ ଶତାବ୍ଦୀର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଚିନ୍ତା
 ଜ୍ଵାଳାରେ ସେ ଉତ୍ତର ଯେପରି ବମ୍ବୁଡ଼ ଯେପରି ବି ନୁହେଁ । ଏଠି
 ଆନ୍ତରିକ ହୃଦୟବତ୍ତର ପ୍ରେମ ଓ ପ୍ରୀତିର ପବନ ସଭାବ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।
 ବରଂ ଟଙ୍କା ଦେଇ କଣିବାକୁ ହୁଏ, ‘କିଛି ସ୍ନେହ, କିଛି ସହାନୁଭୂତି
 ଆଉ କିଛି ବିଶେଷ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ ।’ ଯେତେବେଳେ ଟଙ୍କା ଦେଇ
 ସେତକ କଣିବାକୁ ଅଣ୍ଟାରେ ବଳ ନ ଥିବ ସେତେବେଳେ ରକ୍ତ ଦେଇ
 କଣିବାକୁ ହୁଏତ ଜଣେ ବାଧ୍ୟ ହେବ । ଉପନ୍ୟାସରାଜ୍ୟର ପ୍ରଚଳିତ
 ଯୌବନର ନିପ୍ରମୋହାସ ଏ ଯୁଗରେ କେବଳ ନିରର୍ଥକ ନୁହେଁ, ପ୍ରବଞ୍ଚନା
 ମଧ୍ୟ । ମନମୋହନ ଏଠାରେ ପ୍ରେମ କରେ ସୁରଶାକୁ । ଏକାନ୍ତ ଜାନ୍ତବ
 ତା’ର ପ୍ରକୃତି ଓ ନିଷ୍ଠୁର ତା’ର ପରିଶାମ୍ପା । ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ଏକ ସ୍ଥିର
 ଅତପଳ କୁଣ୍ଡଳ ଲଞ୍ଜିନା ଭରସ୍ତ୍ର ଏ ଯୁଗର ନବିକେତା ତେଣୁ ରକ୍ତାକ୍ର
 ବିଳ୍ବବର ଧ୍ବଜ ତୋଳେ, ସ୍ନେହ ପ୍ରୀତି ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ ସେ ରକ୍ତଦେଇ
 କଣିବ । ଅଥଚ କେତେ ନିଷ୍ଠଳ ଓ କେତେ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ ତ ଏ
 ଆସ୍ଥାଳନ ! ସମାଜର ଶୀଘ୍ର ଚୁଞ୍ଚିଲ ବି ଜାଗେନି ଏ ଆହ୍ୱାନରେ ।
 ସର୍ବସ୍ଥ ଦୁର୍ଗତି ଓ ଅନୈତିକତାର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ । କଣ୍ଟ୍ରାକ୍ଟର, ଓକିଲ

ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର, ଡାକ୍ତର ତଥା ସ୍କୁଲ କଲେଜର ଶିକ୍ଷକ—ସମସ୍ତେ
ଯେପରି ଠଗ, ଖଣ୍ଡ ଓ ପିଣାଣ । ଏମାନଙ୍କ ଅଜଗଣ ଲଳସାର ଗ୍ରାସ
ଜ୍ଵାଳାରେ ସମାଜ ଓ ଜୀବନର ପ୍ରାଣ ଶୀତଳ ହୋଇ ଆସୁଛି ।

ସାଧୁତା, ନିର୍ମଳନିଷ୍ଠା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ, ନିସ୍ଵାର୍ଥପରତା, ସତ୍ୟ
ନ୍ୟାୟ ଓ ନୀତିନିୟମର ସ୍ଵପ୍ନ ପରିମ୍ପରା ଆମର ସମ୍ମୁଖେ ବିନଷ୍ଟ । ଏଠି
ପ୍ରତିଭାର ମୂଲ୍ୟନାହିଁ । ଫେସ୍‌ର ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ମାନବିକତାର ଅର୍ଥନା
ନାହିଁ—କେବଳ ପ୍ରବଞ୍ଚନା, ଶତ୍ରୁତା ଓ ସ୍ଵାର୍ଥପରତାର ଜୟଗାନ । ଏଇ
ଶତାବ୍ଦୀ ହିଁ ଆମର ଶତାବ୍ଦୀ ; ବିଭ୍ରାପ୍ରସାଦର ଶତାବ୍ଦୀ ନଟବରର
ଶତାବ୍ଦୀ, ମିନମୋହନର ଶତାବ୍ଦୀ— । ଏଠି ଜୀବନ୍ତ ଜୀବନ କାହିଁ ?
ଜୀବିକାର ବିଜ୍ଞାନାଳାରେ ତାହା ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ହୁଏ କି ? ଲେଖକ ଜୀବନ ଓ
ଜାତିର ଗୁଣରେ ପରମାନ ପ୍ରମତିର କ୍ୟାନ୍‌ସର ଉପରେ କୁରି
ଚଳେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଘୋର ଦରିଦ୍ର ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଭାବରେ ଅସୁସ୍ଥ
ଆମର ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ଏ ଜୀବନ । ଦୁର୍ଭୋଗ୍ୟ ବ୍ୟାଧି । ଦୁଃସ୍ବଚ୍ଚ
ନୈରାଶ୍ୟର ଝଙ୍କେଇ ଏଠି କ୍ୟାନସର ।

ଉପନ୍ୟାସର ସବୁ ମଣିଷ ଆମର ପରିଚିତ । ଏମାନେ
‘ନରକିନ୍ଦର’ ମଣିଷ ପରି ଅନ୍ଧାରରେ ଚିତରଶୀନ କରି ଆଲୋକରେ
ଦୂରନ୍ତି । ଅଥଚ ଅଧିକାଂଶଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଅନ୍ଧକାର ପୋଷିତ ।
ସବୁଗୁଡ଼ିକ କଳ୍ପନାର କିନ୍ତୁ ରୁଡ଼ି ବାସ୍ତବର ପରିହାସରେ ଧୂସର । ତେଣୁ
କିଏ କେଉଁଠି ତାଙ୍କୁ ଘେଟିଲେ ଲେଖକଙ୍କର କୌଣସି ଦାୟିତ୍ଵ ନାହିଁ ।

ସବୁ ଆଧୁନିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଲେଖକଙ୍କର ଆତ୍ମାର ସୁରକ୍ଷିତ
ପୂର୍ଣ୍ଣ-ସମ୍ପର୍କ । କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ପରିବେଶରେ କି ପରିସ୍ଥିତିରେ
ଉପନ୍ୟାସର ଏକ ବିଶେଷ ଚରିତ୍ର ଯେଉଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଦେଖାଏ, ସେ ସବୁ
ଯେପରି ଲେଖକଙ୍କର; ଅବିକଳ ସେହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେ ଠିକ୍ ସେହିପରି
ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ ଉପନ୍ୟାସଟି ଲେଖକଙ୍କ Spiritual
autobiography ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ‘ଶତାବ୍ଦୀର ନବକେତା’

ଲେଖକଙ୍କର Spiritual autobiography ଅଟେ କି ? ବହୁ ପାଠକ ବିଚ୍ଛେଦପାତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀ ଆରୁଘ୍ୟଙ୍କୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି । ଏ ଭଳି ସେକ୍ସରେ ଚରିତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧେନୀ ଆଲୋକରେ ସମୁଦାୟିତ ହୁଏ ସତ, କିନ୍ତୁ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟିର ନୈବ୍ୟକ୍ତିକ ରୂପରାଗ ନିୟୋଜିତ ହୋଇପଡ଼େ । ତଥାପି ଆଧୁନିକ ଉପନ୍ୟାସର ଏ କଳାକୌଶଳ ଏହି ଯୁଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

“ଆଧୁନିକ ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତିର ବାସ୍ତବ ପରିଚୟ ହେଉଛି ଏହାର ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ ପରିବ୍ୟାପ୍ତି (chain reaction) ଏହାହିଁ ଉପନ୍ୟାସର ରଚନା ଶୈଳୀର ମାନଦଣ୍ଡ । ଏହି ଚେନ୍ ରିଆକ୍ସନ ଥରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲେ ତାହା ତେଣିକି ଆପଣା ଗ୍ରସ୍ତ ଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟାପିଯାଏ—ଭାବବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ—କୌଣସି ବହି ସାହାଯ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ନଥାଏ ।” କିଏ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନରୁ ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସର ଜନ୍ମ ଓ ବିକାଶ । ପ୍ରଥମେ ଏଠି ସମାପ୍ତ ମାତ୍ର, ଚେନ୍ ରିଆକ୍ସନ ଅସମାପ୍ତ ।

ଏ ରଚନା ଶୈଳୀର ଗୌରବ ଅକୃଷିମତା; କେବଳ ଭାବର ନୁହେଁ, ଭାଷାର ବି । ସର୍ବତ୍ର ବଳିଷ୍ଠ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ଓ ସାହସୀ ଏକ ପୁରୋଦୃଷ୍ଟି ସନ୍ନିପାତ ଓ ଚଞ୍ଚଳ । ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ଓ ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତି ଏ ଉପନ୍ୟାସର ମର୍ମିକଥା । ଜୀବନ ଅନ୍ତରାଳର ଜୀବନ୍ତ ସତ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଲେଖକ ଖୋଜି ବାହାର କରିଛନ୍ତି, କେଉଁଠି ସଙ୍କୋଚ ନାହିଁ, ସତ୍ତ୍ବମ-ବୋଧର ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଠିରତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାହିଁ । ସଙ୍କେତ ଧର୍ମୀ ଏଠି ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଶାଣିତ ଏତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାଭରଣ ସମାପ୍ତ । ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର Sense, tone ଓ attitude ପାଠକକୁ ଅଭିଭୂତ କରେ ।

‘ଶତାବ୍ଦୀର ନବିକେତା’ ଏହି ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରେ । ବିଷୟବସ୍ତୁ, ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓ ରଚନାଶୈଳୀ ତା’ର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର । କେବଳ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ବଳିଷ୍ଠ ବି । ଏହି ବଳିଷ୍ଠତା ଯୋଗୁଁ ହିଁ ଏ ଉପନ୍ୟାସ ଭଲ ଲାଗେ ।

୨ । ତୃତୀୟ ପଦ (୧୯୭୭)

“ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବଙ୍କ ‘ତୃତୀୟ ପଦ’ ସମକାଳୀନ ରାଜନୀତି ଓ ପ୍ରଶାସନର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ରଚିତ ଏକ ଉପନ୍ୟାସ । ଏହାକୁ ଆମେ ଗୁପ୍ତଲ୍ୟ ଓ ବିଶୋଭରେ ଅସ୍ଥିର ଆମର ଚିନ୍ତା ଭାରତ ଭୂମିର ବାସ୍ତବଭୂତିକ ଏକ ନିର୍ଭୁଲ ଆଲୋଚ୍ୟ କହି ପାରିବା । କାହାଣୀ ଭାଗ ଆତ୍ମଲୀଳା, ସୁନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଇତିହାସ ନିର୍ଭର; କଳ୍ପନାର ଛଦ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେଉଁଠି ନାହିଁ । ସ୍ବାଧୀନତା-ଇତିହାସର ପ୍ରଥମ ପଦ ସେବେ ହୁଏ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମ (୧୯୧୧-୪୬), ଦ୍ବିତୀୟ ପଦ (୧୯୪୭-୭୦) ସ୍ବାଧୀନତା-ସଂଗ୍ରାମୀଙ୍କ ଶାସନ ପରିଚାଳନା; ତେବେ ତୃତୀୟ ପଦ ହେଉଛି ମୋହନଜୀର ରୂପାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ (୧୯୭୦-୭୫) । ଏହି ତୃତୀୟ ପଦରେ ସ୍ବାଧୀନତାର ସକଳ ଆଶା ପ୍ରତିହତ, ସମସ୍ତ ସ୍ବପ୍ନ ବିଡ଼ମ୍ବିତ । ଦେଶ ଏଠି ଜର୍ନତାର ନୁହେଁ; ନେତାଙ୍କର । ବିବେକବର୍ଜିତ ଧୂର୍ତ୍ତି ମନ୍ଦୀ ଏ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରତିହତୀଙ୍କୁ ଶେଷ କରି ଦେବାକୁ ଯାଇ ସଶସ୍ତ୍ର ପୋଲିସ୍ ହାତରେ ଶାସନକୁ ପ୍ରତିଦେବାକୁ ଅକୁଣ୍ଠିତ ନୁହେଁ । ଗଣତନ୍ତ୍ର ବିପନ୍ନ । ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ମାତ୍ରେ ଅସମ୍ଭାବିତ । ଏଣେ ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ମତେ ହେଲା, “ଆମ୍ଭ ଯାଉ (ଅଫିସ୍‌କୁ) ଦରମା ପାଉ, କାମ କଲେ ଉପୁରି ରୁହୁଁ ।” ଆଉ ଲୋକେ ? ଲୋକେ ତତଲ କଢ଼େଇରେ ଯେପରି ମାଛ ଭଜାଯାଏ; ଠିକ୍ ସେହିଭଳି ଉଚ୍ଚପଟ ହେଉଛନ୍ତି । ପ୍ରତିକାର ନାହିଁ କି ସମ୍ପ୍ରେଦନା ନାହିଁ । ସର୍ବସ୍ବ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ବାର୍ଥର ଜୟଜୟକାର । ସମକାଳୀନ ରାଜନୀତି ଓ ପ୍ରଶାସନର ଅଧାଧୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପନ୍ୟାସର ଦକ୍ଷତା ଅସାଧାରଣ । “କେହି କିଛି କାମ କରୁ ନାହାନ୍ତି, ଦାୟିତ୍ବ ବି ନେଉ ନାହାନ୍ତି ଅଥଚ ଶାସନ ଚାଲୁଛି ।” ଏବେ ବୃଦ୍ଧ ରାମଶଙ୍କର ଦାୟିତ୍ବ ନେବେ । ଉପନ୍ୟାସଟିରେ ଭାରତର ବାସ୍ତବଭାବ ଓ ଘଟଣା ସମାବେଶ ଏତେ ପ୍ରସ୍ଥ ଯେ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ଯେ କେହି ବାସ୍ତବ ଶୈବିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ

ମିଳାଇ ଦେଖି ପାରନ୍ତି; ଦେଖି ପାରନ୍ତି ବୃଦ୍ଧ ବେଶଜରକୁ ଜନନୀୟକ
 ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କ ସହିତ ମିଶାଇ । ଶାସକଦଳ ସେ କଂଗ୍ରେସ ଦଳ, ତାହା
 କାହାକୁ ବୁଝାଇ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । “ଯେଉଁ ସମାଜର କୌଣସି
 କ୍ଷେତ୍ରରେ ନାଶ ଅଧିନୀୟକା ଯେଠି ସ୍ୱେଚ୍ଛାବୃତ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାର ହିଂସା
 ପ୍ରତିହିଂସା ସାଧାରଣ ନିୟମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଯାଏ ।”—ଏପରି
 ମନ୍ତବ୍ୟ କାହାପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରୁଛି, ତାହା ସ୍ୱକାଳ-ସଚେତନ
 କିଏ ପୁଣି ନ ବୁଝୁଛି ? ବିନୋବା ଭାବେ ଓ ନାଭୂଷଣ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ତ
 ଭୂମିକାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି; ଆଉ ଓଁଶା ହୋଇଛି କ୍ଷୁଦ୍ରର
 ପ୍ରତୀକ । ସମକାଳୀନ ଭାରତ ଇତିହାସର ସବୁ ବୋଝ ଉପନ୍ୟାସଟି
 ମୂଣ୍ଡକୁ ନେଇଛି । ଇତିହାସର ଏତେ ବୋଝ-ଉପନ୍ୟାସ ସହି ପାରେ
 ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କର ଇତିହାସ ସଂପାଦନାରେ ଲଭ ବା କ’ଣ ? “ନନ୍ଦ
 କବେଃ ଇତିବୃତ୍ତମାସନିବୀଢ଼ଣ କିଞ୍ଚିତ ପ୍ରୟୋଜନମ୍ । ଇତିହାସାତ୍
 ଏବ ଚତ୍ ସିଦ୍ଧେଃ ।” (ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ) । ଭଲ ଉପନ୍ୟାସ ମାତ୍ର
 ଇତିହାସକୁ କେଉଁଠି ନା କେଉଁଠି ନିଶ୍ଚୟ କୁଏଁ; ମାତ୍ର ଇତିହାସ ମାତ୍ର
 ଉପନ୍ୟାସ ନୁହେଁ । ଯାହା ଘଟି ଯାଇଛି, ସେହି ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାମାଣିକ
 ତଥ୍ୟାବଳୀର ସଂଗ୍ରହ ଇତିହାସ । ସେହି ପ୍ରତିବେଶରେ ଯାହା ଘଟିବାର
 ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା, ତାହାକୁ ହିଁ ଉପନ୍ୟାସ ସତ୍ୟ ବୋଲି କୁହନ୍ତି । ଡେଣୁ
 ସବୁ-ତଥ୍ୟ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ‘ତୃତୀୟ ପର୍ବ’ ଶୁଦ୍ଧ ତଥ୍ୟ-ଭୂମିକା ହେବାକୁ
 ଯାଇ ଚରିତ୍ରନିର୍ମାଣ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ତା’ର ଆବେଦନକୁ
 ଅନେକାଂଶରେ ତାତ୍ପରିକ କରି ପକାଇଛି, ତେବେ ସୁସ୍ଥ ଜୀବନକୁ
 ଫେରିଆଇ-ରଖାକୁଳତା ଦେଇ ତାହା ଯେପରି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମୁଖ୍ୟବୋଧର
 ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନମିତ୍ରେ ବିଶ୍ୱାସର ବ୍ୟାକୁଳ ସନ୍ତାନ କରୁଛି, ତାହା କେବେ
 ତାତ୍ପରିକ ନୁହେଁ । ପ୍ରଚଳିତ ଉପନ୍ୟାସ କଳାର ମାନଦଣ୍ଡରେ
 ତୃତୀୟ ପର୍ବ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ନୁହେଁ । କାହାଣୀର ଘଟନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ କାହିଁ ?
 ଅବସ୍ଥାନ ପରିକଳ୍ପନା ଅବ୍ୟର୍ଥ ପରିଚିତ ଦିଗରେ ପ୍ରଧାନତା ଦେଉଛି ବା
 କାହିଁ ? ଫଳରେ ଏକ ସୁଚିତ୍ରତ ପୁସ୍ତକ ସାଙ୍ଗୀନ ଭାବରେ
 ପୁଟାଇବା ଲେଖକଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେ କୋତୋଟି ଚରିତ୍ରର
 ବିକାଶ ଓ ବୃଦ୍ଧି ଦେଖାଇବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ଆହେଁ ଗୋରେୟାଙ୍କ

ଉକ୍ତି ଅନେକଙ୍କର ମନେ ଥିବ । ସେ କହନ୍ତି, ‘ପ୍ରଚଳିତ ଉପନ୍ୟାସ-
ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଣରେ ତଳା ପ୍ରତିମାଙ୍କ ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ନାଚରେ
ଜୀବନ ଅନୁକରଣ ଆଉ ଉପନ୍ୟାସିକଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ରହି ନାହିଁ;
ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସ୍ୱୟମୁଦ୍ଧ ପାତ୍ରପାତ୍ରୀଙ୍କ ଛବି ଆଙ୍କିବା ।’ ‘ତୃଣପୁ-
ପଦ’ର ଚରିତ୍ରାଙ୍କନ ନିପୁଣତା କେବେ ସାଧାରଣ କଥା ନୁହେଁ ।
ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କଥାସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚ୍ଚତନ ଥିଲେ ଯେ କେହି ଏହାର
ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରସ ପାଇବାରେ କୃତାର୍ଥ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

ଉପନ୍ୟାସଟି ଆତ୍ମପ୍ରସେପ (Self-projection) ଧର୍ମୀ ବ୍ୟକ୍ତି-
ନିର୍ଭର ବିଶ୍ଳେଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତିରେ ଲେଖା । ରାମଶଙ୍କର ଡକ୍ଟର
ମହତାବଙ୍କ ଆତ୍ମପ୍ରସେପ—ସର୍ବଭାରତୀୟ ପ୍ରଭାରେ ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କ ପ୍ରକାଶ ।
ପୃଷ୍ଠାଃ ୧୦ ଉପନ୍ୟାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ନାୟକ । ଡଃ ମହତାବଙ୍କ
ଭାଷା, ଜୀବନ ଦୃଷ୍ଟି ଓ କଣ୍ଠସ୍ୱର ସର୍ବତ୍ର ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଯେଉଁମାନେ
ପ୍ରକାଶିତ ପୃଷ୍ଠାରେ ‘ଗାଁ ମଜଲିସ୍’ ପଢ଼ିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ରାମଶଙ୍କରଙ୍କୁ
ଅବଶ୍ୟକତା ପାରିବେ । ଉପନ୍ୟାସଟି ପଢ଼ିଲାବେଳେ ଅନେକଟି ‘ଗାଁ
ମଜଲିସ୍’ ପଢ଼ୁଛୁ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ସେହି ଆବେଗ ପ୍ରବଣତାର
ନିପୁଣତା, ସେହି ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଧାନ ସମାଜ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ସେହି ଯୁକ୍ତିତର୍କ
ନିପୁଣତା ଓ ସେହି ସ୍ପଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବ ଶ୍ରୀରାଜ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ତ୍ତିମାନ ।
ମନ୍ତବ୍ୟ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ଡଃ ମହତାବଙ୍କ ଗଭୀରର୍ଥକ ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ଓ
ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରକାଶନମତା ମଧ୍ୟ ଯୁଗପତ ଏଥିରେ ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ
କରେ । ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଭଙ୍ଗୀଟି ଅନନ୍ୟତ୍ର ଦେଖିବାକୁ
ଅବକଳ ଜୟପ୍ରକାଶଙ୍କ ପରି ରାମଶଙ୍କର ଯେତେବେଳେ ସମାଜ
ଶାସନର ସବୁ ଦାୟିତ୍ୱ ମୁଣ୍ଡକୁ ଘେରୁଛନ୍ତି, ନେପଥ୍ୟରୁ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ
ଭାଷା ଦେଇଛନ୍ତି ଡଃ ମହତାବ, ‘ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ହେଉଛି ପୁଣି ଲୋକଙ୍କୁ ସାହସ ଦେବା, ‘ପୁଣି ଅଭୟବାଣୀ ଶୁଣାଇବା ।
ପୁଣି ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଜାଗ୍ରତ କରିବା । ପୁଣି କଥା କହିବାକୁ ଅଧିକାର
ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ।……କେହି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ନ ଥାନ୍ତି ମୁଁ ଗୁଲିଲି
ଏକା । ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନତ ନ କହୁ ଯେ ଆମେ ସବୁ ଏ ଦେଶକୁ ଭସେଇ ଦେଇ

ଗଲୁ ।” ବବରଣାମ୍ବକ ସମସ୍ତ ଉପନ୍ୟାସଟି ଏପରି ସବ୍‌ସ ମହତାବଙ୍କ
 ଭାଷାରେ କଥା କହିଛି । ଉପନ୍ୟାସିକଙ୍କର ଗଠନ କର୍ମ ହୋଇଛି
 ସୁତଲିଖନ । ସବୁ ପୁଣି ସଦ୍ୟ ସଦ୍ୟ ଅନୁଭୂତିର କଥା ! କୌଣସିଠାରେ
 ସେହି ଅନୁଭୂତି ତାହାର ଡାକ୍ତରୀ ହରାଇ ନାହିଁ । କାଳର ବ୍ୟବଧାନ
 ଯେ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାବେଳେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ତାହା ଲେଖକ ବୁଝିବାକୁ
 ଚାହୁଁ ନାହାନ୍ତି । ଅନୁଭୂତି ଡାକ୍ତରୀ ନ ହରାଇଲେ ଭଲ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖି
 ହୁଏ ନାହିଁ । ‘ତୃଣପୁ ପବ’ରେ ସଦ୍ୟ ଅନୁଭୂତିର ଡାକ୍ତରୀ ଦେଖିଲେ
 ଯେ କେହି ଉପନ୍ୟାସର ଜୀବନକୁ ତଃ ମହତାବଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର
 କଥା ବୋଲି ଭାବି ପାରନ୍ତି । ରାମଶଙ୍କର ମଧ୍ୟ ତଃ ମହତାବଙ୍କ ରାଜ-
 ନୀତିକ ଜୀବନର ଜୀବନ୍ତ ଶିଖିପୁରଣ, ପରିପୁରଣ ଓ ସଂପ୍ରସାରଣ । ସମାଜ
 ଶାସନ ଓ ଜୀବନକୁ ତଃ ମହତାବ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି,
 ସେହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀଟି ସବୁଠି ଅବ୍ୟାହତ ରହିଛି । ସମକାଳୀନ
 ଶିକ୍ଷାମାତ୍ର, ଭୁବନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ନକ୍ସଲବାଡ଼ି ଆନ୍ଦୋଳନ, ଭାରତର
 ଆଶାବଦ୍ଧ ମାତ୍ର ଓ ବିନୋବାମାତ୍ର ଅନୁଶାସନ ପବ ସମ୍ପର୍କରେ ରାମଶଙ୍କର
 ଯେଉଁ ସବୁ ନିଷ୍ଠୁର ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଲେଖକଙ୍କର
 ତଃ ମହତାବଙ୍କ ମନନ କୌତୂହଳ ଓ ପରିହାସବୋଧ ଅନାୟାସ
 ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏପରି କି ପ୍ରତିପକ୍ଷକ ବିରୁଦ୍ଧବୋଧ ପଛରେ ମଧ୍ୟ ତଃ ମହତାବ
 ବର୍ଦ୍ଧିମାନ । ସୁଖର କଥା ତଃ ମହତାବ ଉପନ୍ୟାସିକ ମାତ୍ର ନୁହନ୍ତି,
 ଆଜୀବନ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସେ ସ୍ୱକାଳସଚେତନ, ସ୍ୱଭୂମିପ୍ରୀତ ଦେଶ-
 ହିତେଷୀ ଜଣେ ଚିନ୍ତାମାୟକ ମଧ୍ୟ । ଅନୁଭୂତି ତାଙ୍କର ସାର୍ଥକ । ଆଉ
 ସାର୍ଥକ ଅନୁଭୂତି ମାତ୍ର ପ୍ରାମାଣିକ ଓ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ
 ତାଙ୍କର ଜୀବନବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନୈବ୍ୟକ୍ତିକ ।

ସ୍ୱାଧୀନତା ଇତିହାସରୁ ତୃଣପୁ ପବରେ ଯାହା ଦୃଷ୍ଟିଯାଇଛି,
 ଉପନ୍ୟାସଟି ଅବିକଳ ତାହାହିଁ ବବରଣୀ ପାଠ କରିଛି । ରଚନାଶୈଳୀ
 ଲକ୍ଷ୍ମଣମୁକ ! ‘ବ’ର ଭାଷା ଓ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀରେ କାବ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚାର ବାସ୍ତବ
 ବିଶେଷ ନାହିଁ କି ଶ୍ରୀବାଦ୍‌ତା ନାହିଁ; ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଛି ସ୍ୱଚ୍ଛତା ଓ
 ସରଳତା ସାଙ୍ଗକୁ ମନନଯାତ୍ରୀ ଓ ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ୁର୍ଯ୍ୟ, ଏକାଥରକେ

ଆମ୍ଭେମାନେ ପଠନ କ୍ଳାନ୍ତିକର ନିଶ୍ଚୟ । ଅନେକସଂସାରୀ ଓ ଶାସନ
ବିଶ୍ୱାସୀ ଶୁଣୁ ଓ ଆବେଗମାନ । ତେଣୁ ଉପନ୍ୟାସଟି ଆଦୌ ଶିଶୁପାଠ୍ୟ
ନୁହେଁ । ତାହା ବିଶିଷ୍ଟ ଜଣେ ଶ୍ରବକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଶ୍ରବକମାନଙ୍କ
ପାଇଁ । ପରୁରଲେ ଡଃ ମହତାବ ଓପାର୍ଡ୍‌ସ୍‌ଓପାର୍ଡ୍ ପରି କହନ୍ତି,
“The moving accident is not my trade/To freez
the blood I have no ready arts/’Tis my delight.../To
pipe a simple song for thinking hearts.” ଶ୍ରବକ ପାଇଁ
ଉପନ୍ୟାସଟିରେ ଅନେକ ଉପାଦାନ ଅଛି, ଅନେକ ପୁରସ୍କୃତ ବି ଅଛି ।
ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସମାପ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରି ଆଣିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୁଅନ୍ତି
ନାହିଁ । ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବ୍ୟ :

- ୧) “ଏ କଲେଜଟି ହେଉଛି ଟେବୁଲ ଉପରେ ଥିବା ପୁଲକାମା । ଏ
ପୁଲକାମା ନୁହେଁ, ଏହାର ଚେର ମାଟିରେ ନାହିଁ ।
- ୨) ଜୀବନ ଏକ ମଟର ଗାଡ଼ି, ଯେଉଁଥିରେ ଟ୍ରେକ୍ ଗିଅର ନାହିଁ କି
ହେଉ କି ନାହିଁ ସବୁବେଳେ ଏକସିଲେଟର ଚାଲୁଛି । ପଛକୁ
ଫେରିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ କି ଗାଡ଼ି ବନ୍ଦ କରି ହେବ ନାହିଁ,
ଆଗକୁ ଆଗ ଏହା ଚାଲୁଥିବା ।”

ଉପନ୍ୟାସଟି ସଦ୍ୟ ଅନୁଭୂତି, ବିପ୍ଳବ ଅଭିଜ୍ଞତା ଓ ଧୂଳି
ପର୍ଯ୍ୟବେଷଣ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ବିଶେଷତଃ ଜଣେ ବିଚାରୀ
ରାଜନୀତିକଙ୍କର ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ଘେନି ଡଃ ମହତାବ ଏଥିରେ
ଶାସନ ଓ ରାଜନୀତିର ଭିତର ବାହାର ପର୍ଯ୍ୟବେଷଣ କରିଛନ୍ତି
ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ନିଶ୍ଚୟ; ମାତ୍ର କେଉଁଠି ଅନୁଦାନ ନୁହେଁ ।
ମଣିଷ ପ୍ରତି ଡଃ ମହତାବଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏ ବିଶ୍ୱାସ ଅଶେଷ । ସେ ଠାଏ
କହିଛନ୍ତି, “ସ୍ୱାର୍ଥର ଶ୍ରବଣା ଯେତେ ନିବିଡ଼ତମ ହୋଇଥାଉ ପଛକେ
ପରାପରତାର ମଧ୍ୟ ମନଭିତରେ ସ୍ଥାନ ଅଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”
ମଣିଷର ସର୍ବତ୍ର ସଂସାରରେ ଅପ୍ରତ୍ୟୟର ଶୃଙ୍ଖଳା କାହିଁ ? ତେଣୁ
ଲେଖକ କବି ରାମାନୁଜ ଶ୍ରୀରେ ଘୋଷଣା କରି ପାରନ୍ତି, “କେତେ

ଯାବେ ମେଘ ନଂନ ଗରିମା ଭାବିବେ ଆବାର ଲଲଟେ ତୋର ।”
ମେଘ କଟିଛି, ଶୁଶାନର ଶାନ୍ତି ଘୁଞ୍ଚିଛି, ତୃଣସ୍ୱ ପବ ଶେଷ ହେବାକୁ
ଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ‘ତୃଣସ୍ୱ ପବ’ର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନିକଟରେ ଶେଷ ହେଉ
ନାହିଁ । ରସି ପ୍ରଭାବିତ ମାତ୍ର । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ କାହିଁ ? ଲୋକପ୍ରତିନିଧି
ମାତ୍ର କିଛିକାଳ ଗ୍ରସ୍ତଟି ପଡ଼ନ୍ତି । ସରକାରୀ କର୍ମଗୁଣ୍ଠମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି
ଉପନ୍ୟାସ-ଦର୍ପଣରେ ନିଜ ମୁଖ ଦେଖନ୍ତି । ଆଦର୍ଶ ଓ ବାସ୍ତବ ମଧ୍ୟରେ
ଥିବା ଦୁସ୍ତର ବ୍ୟବଧାନ ବୁଝିହେବ । ଚରିତ୍ର ସଜାଡ଼ି ହେବ ।

‘ତୃଣସ୍ୱ ପବ’ ମୂଳତଃ ଉପନ୍ୟାସ; ଇତିହାସ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର
ସାଧାରଣ ପାଠକବର୍ଗ ଉପନ୍ୟାସକୁ ଭେଟିବେ ନାହିଁ; ଭେଟିବେ
ଇତିହାସକୁ । ତେବେ ସାହିତ୍ୟ-ସାମଗ୍ରୀ ଭାବରେ ‘ତୃଣସ୍ୱ ପବ’ର
ମହତ୍ତ୍ୱକୁ କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଇତିହାସ ଯେବେ
ଜାତିର ଜୀବନବୃତ୍ତ (Biography) ହୁଏ ତେବେ ସାହିତ୍ୟ ହେଉଛି
ଜାତିର ଆତ୍ମକଥା (Autobiography) । ‘ତୃଣସ୍ୱ ପବ’ ଆମ
ଜାତିର ଆତ୍ମକଥା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆତ୍ମ-
ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖିବେ ଓ ତାହା ନିକଟ
ଭବିଷ୍ୟତରେ ଚରିତାର୍ଥ ହେଉଛି ବୋଲି ଭାବ ଆଶୁସ୍ତ ହେବେ ।

—ଶୁଦ୍ଧି ପଦ—

ପୃଷ୍ଠା	ପାଠ	ହୋଇଛି	ହେବ
୧୯	୭	ଶୟତାନର	ଶୟତାନ
୪୨	୨୨	ଆମ୍ଭ	ଆମ
୮୦	୧୫	ମୁଖମୁଜେନ	ମୁଖମମୁଜେନ
୮୨	୨୩	କ୍ଷମଣୀୟ	ଅକ୍ଷମଣୀୟ
୧୫	୧୯	ବ୍ରାହ୍ମର	ବ୍ରାହ୍ମଣର
୧୧୪	୧୮	ଉପନ୍ୟାସର	ନାଟକର
୧୮୩	୨୩	କଭେନ	କଭେନ
୧୮୪	୨୭	ସମ୍ବତ	ସମ୍ବତ

